

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ PİLOT UYGULAMASININ İZLEME VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Ahmet Bayaner

Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

Doç. Dr. Ali Koç

Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

Doç. Dr. Harun Tanrıvermiş

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Erdemir Gündoğmuş

Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Necat Ören

Çukurova Üniversitesi

Doç. Dr. Burhan Özkan

Akdeniz Üniversitesi

Proje Raporu 2001-9

Mart 2001

Ankara

YAYIN NO: 57
ISBN 975-407-081-4

ÖNSÖZ

Tarımda geleneksel destekleme politikaları, son yıllarda farklı bakış açılarından değerlendirilmekte ve eleştirilmektedir. Yapılan eleştiriler, genel olarak ürün destekleme ve girdi fiyatları yoluyla sağlanan desteğin tarımın yapısal sorunlarını çözmede ve sosyal amaçları gerçekleştirmede yetersiz kalması üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Dünya tarım ticaretindeki eğilimler ve ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü'ne olan taahhütleri de, geleneksel politikaların sürdürülmesini adeta imkansız hale getirmiştir. Geleneksel politikalara yapılan eleştiriler, diğer birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de tarımda yeni politika arayışları ve tarım reformunu gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, uygulama örneklerinin değerlendirilebilmesi için, 2000 yılında 4 ilde Doğrudan Gelir Desteği (DGD) pilot uygulaması yapılmıştır. Pilot uygulama sonuçları politikanın Türkiye genelinde başarılı bir şekilde uygulanabileceğini ve üreticilerin uygulanan politikayı benimsediklerini ortaya koymaktadır. Ancak, politikanın Türkiye tarım ticareti üzerindeki muhtemel etkilerinin ne olacağı henüz belli değildir.

DGD'nin Türkiye geneline yaygınlaştırılmasının karara bağlandığı ve yeni politikayla ilgili tartışmaların devam etmekte olduğu bir dönemde, Bakanlığımıza bağlı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü'nün destek ve katkısıyla tamamlanmış olan bu çalışma, konuyla ilgilenen çeşitli kesimlerin yararlanabileceği bilgileri sunmaktadır. Ayrıca, çalışma DGD'nin yaratabileceği ekonomik ve sosyal sonuçlara da dikkat çekmektedir.

Çalışmanın, ülke tarımıyla ilgilenen kesimlerin DGD konusunda görüş oluşturmalarına katkıda bulunacağına ve sektörde faydalanılabilecek önemli bir kaynak olacağına inanıyorum.

Prof. Dr. Hüsnü Yusuf GÖKALP
Tarım ve Köyişleri Bakanı

İÇİNDEKİLER

Yönetici Özeti

vi

BÖLÜM 1

Doğrudan Gelir Desteği (DGD):

Teorik Bakış, Türkiye Koşullarında Olası Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Doç. Dr. Ali KOÇ

Doç. Dr. Ahmet BAYANER

1.1. Giriş	1
1.2. Teorik İnceleme	1
Literatür	9

BÖLÜM 2

Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması İçin Başlangıç Verileri (Baseline)

Oluşturma ve Pilot Uygulamanın Değerlendirilmesi:

Adıyaman İli Örneği

Doç. Dr. Nejat ÖREN

2.1. Giriş	10
2.2. Materyal ve Yöntem	10
2.2.1. Materyal	10
2.2.2. Yöntem	10
2.2.2.1. Köyler ve Örnek İşletmelerin Seçilmesinde İzlenen Yöntem	10
2.2.2.2. Anket Formlarının Hazırlanması ve Uygulanmasında İzlenen Yöntem	11
2.2.2.3. İşletmelerin Ekonomik Analizinde Uygulanan Yöntem	12
2.3. Araştırma Sonuçları	13
2.3.1. İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri	13
2.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı	14
2.3.2.1. İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanımı	14
2.3.2.2. İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Varlığı ve Kullanımı	15
2.3.2.3. İşletmelerin Sermaye Yapısı	16
2.3.2.3.1. Aktif Sermaye	16
2.3.2.3.2. Pasif Sermaye	17
2.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi	18
2.3.3.1. Gayrisafi Üretim Değeri	18
2.3.3.2. Gayrisafi Hasıla	18
2.3.3.3. İşletme Masrafları	19
2.3.3.4. Brüt Kar	19
2.3.3.5. Saf Hasıla	19
2.3.3.6. Tarımsal Gelir	20
2.3.3.7. Toplam Aile Geliri	20
2.3.3.8. Başlıca Mali Oranlar	21
2.3.4. Adıyaman İli Pilot Bölgesinde DGD Uygulamasının Değerlendirilmesi	22
2.3.4.1. DGD Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	22

2.3.4.1.1. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	22
2.3.4.1.2. DGD Uygulamasından Yararlanamayan veya Yararlanmak İstemeyen Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	23
2.3.4.1.3. DGD Uygulamasından Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	23
2.3.4.2.İlgili Kuruluşların Proje Hakkındaki Düşünceleri ve Karşılaştıkları Sorunlar	24
2.3.4.3.İşletme Ekonomilerine İlişkin Temel Göstergeler	25
2.4. Araştırma Sonuçları ve Tartışma	26
2.4.1.İşletme Yapılarına Yönelik Genel Değerlendirme	26
2.4.2.DGD Uygulamasına Yönelik Genel Değerlendirme ve Öneriler	27
Literatür	30
Ekler	31

BÖLÜM 3

Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması İçin Başlangıç Verileri (Baseline) Oluşturma ve Pilot Uygulamanın Değerlendirilmesi: Ankara İli Polatlı İlçesi Örneği

Doç. Dr. Erdemir GÜNDOĞMUŞ

Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ

3.1.Giriş	38
3.2.Materyal ve Yöntem	40
3.2.1. Materyal	40
3.2.2. Yöntem	40
3.2.2.1. Köyler ve Örnek İşletmelerin Seçilmesinde İzlenen Yöntem	40
3.2.2.2. Anket Aşamasında İzlenen Yöntem	41
3.2.2.3. İşletmelerin Ekonomik Analizinde Uygulanan Yöntem	42
3.3. Araştırma Sonuçları	43
3.3.1. İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri	44
3.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı	44
3.3.2.1. İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanımı	45
3.3.2.2. İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Varlığı ve Kullanımı	45
3.3.2.3. İşletmelerin Sermaye Yapısı	45
3.3.2.3.1. Aktif Sermaye	47
3.3.2.3.2. Pasif Sermaye	47
3.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi	48
3.3.3.1. Gayrisafi Üretim Değeri	48
3.3.3.2. Gayrisaf Hasıla	48
3.3.3.3. İşletme Masrafları	49
3.3.3.4. Brüt Kar	49
3.3.3.5. Saf Hasıla	49
3.3.3.6. Tarımsal Gelir	49
3.3.3.7. Toplam Aile Geliri	49
3.3.3.8. Başlıca Mali Oranlar	50
3.3.4. Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	51
3.3.4.1. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	52
3.3.4.2. DGD Uygulamasından Yararlanamayan veya Yararlanmak İstemeyen Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	53
3.3.4.3. DGD Uygulamasından Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	54
3.3.4.4. Kamu ve Özel Kuruluşların DGD Uygulaması ile İlgili Değerlendirmeleri	54
3.3.4.5. DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi	55
3.4. Genel Değerlendirme	57
3.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma	57

3.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	60
Literatür	63
Ekler	65

BÖLÜM 4

Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması İçin Başlangıç Verileri (Baseline) Oluşturma ve Pilot Uygulamanın Değerlendirilmesi: Antalya İli Örneği

Doç.Dr. Burhan ÖZKAN

4.1. Giriş	73
4.2. Materyal Ve Yöntem	73
4.2.1. Materyal	73
4.2.2. Yöntem	74
4.2.2.1. Köyler ve Örnek İşletmelerin Seçilmesinde İzlenen Yöntem	74
4.2.2.2. Anket Aşamasında İzlenen Yöntem	74
4.2.2.3. İşletmelerin Ekonomik Analizinde İzlenen Yöntem	74
4.3. Araştırma Bulguları	75
4.3.1. İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Ve Özellikleri	75
4.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı	76
4.3.2.1. İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanımı	77
4.3.2.2. İşletmelerde Nüfus Ve İşgücü Varlığı ve Kullanımı	77
4.3.2.3. İşletmelerin Sermaye Yapısı	77
4.3.2.3.1. Aktif Sermaye	78
4.3.2.3.2. Pasif Sermaye	78
4.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi	79
4.3.3.1. Gayri Safi Üretim Değeri (GSÜD)	79
4.3.3.2. Gayri Safi Hasıla (GSH)	79
4.3.3.3. İşletme Masrafları	79
4.3.3.4. Brüt Kâr	80
4.3.3.5. Saf Hasıla	80
4.3.3.6. Tarımsal Gelir	80
4.3.3.7. Toplam Aile Geliri	80
4.3.3.8. Başlıca Mali Oranlar	81
4.3.4. Seçilen Yörede Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	82
4.3.4.1. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	82
4.3.4.2. DGD Uygulamasından Yararlanamayan veya Yararlanmak İstemeyen Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	83
4.3.4.2.1. DGD Uygulamasından Yararlanmak İstemeyen Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	83
4.3.4.2.2. DGD Uygulamasından Yararlanamayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	84
4.3.4.3. Kamu ve Özel Kuruluşların DGD Uygulaması ile İlgili Değerlendirmeleri	84
4.3.4.4. DGD Uygulamalarının Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi	86
4.4. Genel Değerlendirme	86
4.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma	86
4.4.1.1. Mevcut Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar	87
4.4.1.2. Uygulamada Karşılaşılan Genel Sorunlar	87
4.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	88
Literatür	90
Ekler	91

BÖLÜM 5

Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması İçin Başlangıç Verileri (Baseline) Oluşturma ve Pilot Uygulamanın Değerlendirilmesi: Trabzon İli Örneği

Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ

Doç. Dr. Erdemir GÜNDOĞMUŞ

5.1. Giriş	99
5.2. Materyal ve Yöntem	101
5.2.1. Materyal	101
5.2.2. Yöntem	101
5.2.2.1. Köyler ve Örnek İşletmelerin Seçilmesinde İzlenen Yöntem	101
5.2.2.2. Anket Aşamasında İzlenen Yöntem	102
5.2.2.3. İşletmelerin Ekonomik Analizinde Uygulanan Yöntem	102
5.3. Araştırma Sonuçları	103
5.3.1. İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri	103
5.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı	104
5.3.2.1. İşletmelerde Arazi Varlığı ve Kullanımı	105
5.3.2.2. İşletmelerde Nüfus ve İşgücü Varlığı ve Kullanımı	106
5.3.2.3. İşletmelerin Sermaye Yapısı	106
5.3.2.3.1. Aktif Sermaye	107
5.3.2.3.2. Pasif Sermaye	108
5.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi	108
5.3.3.1. Gayrisafi Üretim Değeri	108
5.3.3.2. Gayrisafi Hasıla	109
5.3.3.3. İşletme Masrafları	109
5.3.3.4. Brüt Kar	109
5.3.3.5. Saf Hasıla	109
5.3.3.6. Tarımsal Gelir	109
5.3.3.7. Toplam Aile Geliri	110
5.3.3.8. Başlıca Mali Oranlar	111
5.3.4. Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi	112
5.3.4.1. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	113
5.3.4.2. DGD Uygulamasından Yararlanamayan veya Yararlanmak İstemeyen Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	114
5.3.4.3. DGD Uygulamasından Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımları	115
5.3.4.4. Kamu ve Özel Kuruluşların DGD Uygulaması ile İlgili Değerlendirmeleri	115
5.3.4.5. DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden Değerlendirilmesi	117
5.4. Genel Değerlendirme	117
5.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma	120
5.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler	120
Literatür	123
Ekler	125

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge 1.1. Tarımsal Destekleme Politikası Araçlarının Transfer Etkinliği	2
Çizelge 1.2. Pilot Bölgelerde Tarımsal İşletmelere Ait Ortalama Ekonomik ve Sosyal Göstergeler	6
Çizelge 1.3. Adıyaman ve Polatlı’da Tarımsal Gelirin Elde Edildiği Ana Ürünler	6
Çizelge 2.1.İncelen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Bunun Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı	15
Çizelge 2.2.İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye (1000 TL)	17
Çizelge 2.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye (1000 TL)	18
Çizelge 2.4.Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri	18
Çizelge 2.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri (1000 TL)	21
Çizelge 2.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri ile İlgili Başlıca Mali Oranlar (%)	21
Çizelge 2.7. İşletmelerin Ekonomik Yapılarına İlişkin Temel Göstergeler	26
Çizelge 3.1. İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi Ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı	44
Çizelge 3.2. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye (1000 TL)	46
Çizelge 3.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye (1000 TL)	47
Çizelge 3.4. Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri	48
Çizelge 3.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri (1000 TL)	50
Çizelge 3.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri ile İlgili Başlıca Mali Oranlar (%)	51
Çizelge 3.7. Polatlı’da Dgd Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi	56
Çizelge 4.1. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı	76
Çizelge 4.2. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye	78
Çizelge 4.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye	78
Çizelge 4.4. Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri Ve Gelir Analizleri	79
Çizelge 4.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri	80
Çizelge 4.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri ile İlgili Başlıca Mali Oranlar (%)	81
Çizelge 4.7. Antalya’da DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi	85
Çizelge 5.1. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı	105
Çizelge 5.2. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye (1000 TL)	107
Çizelge 5.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye (1000 TL)	107
Çizelge 5.4. Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri	107
Çizelge 5.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri (1000 TL)	110
Çizelge 5.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri ile İlgili Başlıca Mali Oranlar	111
Çizelge 5.7. Trabzon’da DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi	117

YÖNETİCİ ÖZETİ

Türkiye’de tarımı destekleme politikaları ve bu kapsamda yeni politika arayışları, 1980’li ve özellikle 1990’lı yıllarda yoğun olarak tartışılmıştır. Ülkemizde uygulanan tarım politikalarının sonuçları; üreticiler, sanayi ve ticaret firmaları, kamu yöneticileri ve tüketicileri memnun etmemiştir. Bu bakımdan 19 Ocak 2000’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan yapısal uyum programı kapsamında ekonominin çeşitli sektörlerinde yeniden yapılandırmanın gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu reformların en önemlilerinden biri, mevcut girdi sübvansiyonu, kredi ve ürün fiyat destekleme sistemini üç yıl içinde aşamalı olarak tamamen kaldırmayı ve iç piyasada ürün fiyatlarını dünya piyasa fiyatları seviyesine çekmeyi amaçlayan tarım reformudur. Tarım reformu kapsamında mevcut destekleme politikalarının kaldırılmasının düşük gelirli küçük aile işletmeleri üzerindeki etkilerini azaltabilmek amacı ile gelire doğrudan destek uygulamasına geçilmesi önerilmektedir.

Doğrudan gelir desteği ile üreticilere, üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemesi yapılmaktadır. Doğrudan gelir desteği ile tarıma sağlanan bütün dolaylı desteklerin (fiyat ve girdi gibi) kaldırılarak, üreticilere doğrudan gelir ödemesi şeklinde direkt kaynak aktarılması öngörülmektedir. Bu politikanın esas özelliği, destekleme ürünlere bağlı olmadığından, piyasanın işleyişine müdahalenin söz konusu olmaması, üretim, tüketim ve dış ticaret kararlarının tamamen piyasa fiyatlarına göre saptanması ve politika uygulamasının toplumsal refah kayıplarına neden olmamasıdır. Doğrudan yardım sistemi şeffaf bir uygulama olup, bu yolla seçilen hedef kitleye bağlı olarak daha adaletli gelir dağılımı sağlanabilecektir.

Doğrudan gelir desteği uygulamasında belirli işletme büyüklüğü esas alınmakta ve özellikle kırsal kesimde gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için, gelir desteğinin tamamının saptanan ölçüte göre küçük aile işletmelerine yönelik olması sağlanarak sosyal denge korunabilecektir. Ödeme miktarı, her hedef üretici için 199 dekara kadar olan arazi miktarı için 5 \$/da olarak saptanmış ve ödemeler iki eşit taksitte yapılmıştır. Seçilen pilot illerde doğrudan desteğin arazi sahiplerine (Polatlı ve Antalya) ve arazi mülkiyeti esas alınmadan doğrudan üreticilere (Trabzon ve Adıyaman) yapıldığı iki farklı model uygulanmaktadır. Bununla birlikte ülkemizde doğrudan gelir desteği kapsamında sadece mülk sahiplerine ödeme yapılması, tarım arazilerinin satış ve kiralama yoluyla elden çıkarılmasını veya kırsal arazi piyasasında hareketliliği önleyebilecek, bireyleri küçük de olsa arazilerini ellerinde tutmaya teşvik edebilecek ve işletmelerin arazi hareketliliği yoluyla büyütülmesi sürecini kısıtlayabilecek bir uygulama olarak görülmektedir. Ayrıca bazı yörelerde (Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde olduğu gibi) arazi sahiplerine ödeme yapılması, sosyal ve politik sorunlara da neden olabilecektir.

Ülkemizde dört pilot ilde doğrudan gelir desteği uygulamalarının izlenmesi, uygulama sonuçlarının raporlanması ve saptanan sorunların azaltılabilmesine yönelik önlemlerin geliştirilmesi, söz konusu politikanın başarılı olarak uygulanabilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır. Bu bakımdan Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü’nce pilot illerde doğrudan destek uygulamasının izlenmesi ve değerlendirilmesi çalışması yapılmaktadır.

Araştırma sonuçlarına göre; Trabzon ve Antalya’da hedef üreticiler küçük aile işletmesi özelliği taşımakta ve Adıyaman ve Polatlı’da ise seçilen işletmelerin arazi varlığı, diğer pilot iller ve ülke ortalamasından daha yüksektir. Doğrudan gelir desteği ile üreticilere yapılan ödemelerin toplam aile geliri içindeki payı ise % 3 (Trabzon) ile % 9 (Adıyaman ve Polatlı) arasında değişmektedir. Doğrudan gelir desteği ile üreticilere yapılan ödemenin aile geliri içindeki payının düşük düzeyde olması, projenin özellikle küçük aile işletmelerinin gelir düzeylerinin yükseltilebilme olanaklarını azaltmaktadır.

Ülkemizde seçilen dört pilot ilde hedef üreticilerin hemen tamamı birim alana verilen destek miktarının yeterli olmadığını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte üreticilerin mevcut destekleme (ürün fiyat desteği, girdi sübvansiyonu ve kredi desteği) sistemine oranla doğrudan gelir desteğini tercih ettikleri görülmektedir. Doğrudan gelir desteği uygulamasında en önemli faktörlerden biri olan

ödemenin yapılacağı dönem veya zaman; pilot illere göre sonbahar ve ilkbahar mevsimlerinde yoğunlaşmaktadır. Hedef üreticiler göre doğrudan destek ödemesi nakdi olarak yapılmalıdır.

Doğrudan gelir desteği ile üreticilere yapılan ödemelerin kullanıldığı alanların saptanması, özellikle bu politikanın tarımsal yapıya olan etkilerinin analizi yönünden yararlı olabilecektir. Üreticilere yapılan ödemenin yörelere göre % 52'si (Trabzon) ile % 90'ının (Polatlı) bitkisel ve hayvansal üretimde kullanıldığı saptanmıştır. Yapılan ödemenin kalan kısmı ise, ailelerin cari harcamalarında ve diğer faaliyetlerin (ticari faaliyetler) finansmanında kullanılmıştır. Pilot illerde hedef üreticilerin genellikle % 90'ından fazlasının doğrudan gelir desteği uygulamasından memnun oldukları saptanmıştır.

Pilot illerde incelenen üreticilere göre mevcut doğrudan destek uygulamasının iyileştirilebilmesi için bazı düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç bulunduğu tespit edilmiştir. Bu amaçla öncelikle; öncelikle birim alana verilen doğrudan destek miktarı artırılmalı, doğrudan destek bölgelere göre farklılaştırılarak uygulanmalı, uygulama belirli bir süre veya minimum 10 yıl devam ettirilmeli, doğrudan destek ile belirli ürünlerin üretimi yönlendirilmeli veya uygulama belirli ürünleri yetiştiren işletmelere yönelik olarak değiştirilmeli, hayvancılık faaliyetleri de destekleme kapsamına alınmalı, doğrudan ödeme uygun zamanda ve tek taksitte yapılmalıdır. Bu bulgular, Eylül-Kasım 2000 döneminde dört pilot ilde yapılan bir yıllık izleme ve değerlendirme çalışmalarının sonuçlarıdır. Doğrudan destek uygulamasının sürdürülmesinin hedeflendiği gelecek yıllarda da izleme ve değerlendirme çalışmalarının yapılması, politika uygulamasının aksayan yönlerinin ve bunların çözüm yollarının araştırılması yararlı ve gerekli görülmektedir.

BÖLÜM 1

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ (DGD): TEORİK BAKIŞ, TÜRKİYE KOŞULLARINDA OLASI EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

Doç. Dr. Ali Koç

Doç. Dr. Ahmet Bayaner

Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü

1. 1. Giriş

Ocak 2000 tarihinde IMF ile yapılan ekonomik program kapsamında, Doğrudan Gelir Desteği (DGD) pilot uygulaması başlatılmış olup, uygulamanın 2001 yılında ülkenin %50'sini kapsayacak şekilde genişletileceği ve 2002 yılında ülke genelinde uygulanacağı ifade edilmektedir. DGD pilot uygulaması Trabzon (Sürmene ve Akçabat), Adıyaman (Kahta ve Merkez), Ankara (Polatlı) ve Antalya'da (Manavgat ve Serik) yürütülmüştür. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü'nü (TEAE) pilot uygulamanın izleme ve değerlendirilmesiyle görevlendirilmiştir. TEAE öncelikle DGD ile ilgili olarak bir literatür inceleme çalışması yapmış ve ilgili tüm kesimleri DGD hakkında bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Demirci (2000) tarafından yapılan DGD literatür inceleme çalışmasında Meksika, AB, ABD ve Romanya'daki "doğrudan gelir ödeme" uygulamaları incelenmiştir. TEAE ikinci olarak pilot uygulamanın bizzat yürütülmesiyle ilgili bir uzman istihdam etmiş ve pilot uygulamanın yapıldığı ilçe ve köylerdeki tarımsal işletme yapıları, işletme grupları itibarıyla dağıtılan destek miktarı, kayıt sisteminde karşılaşılan güçlükler ve uygulamanın yaygınlaştırılmasıyla ilgili önerileri kapsayan bir rapor hazırlatmıştır (Ediz ve ark., 2001).

DGD ile ilgili olarak TEAE tarafından yapılan üçüncü çalışma ise "pilot uygulamanın izleme ve değerlendirilmesi" çalışmasıdır. Bu çalışma, üniversitelerden tarımsal işletmecilik ve tarımsal işletmecilik anket çalışmaları konusunda deneyimli uzmanlarla işbirliğine dayalı olarak yürütülmüştür. Söz konusu bu çalışma pilot uygulamanın yapıldığı dört bölgede survey çalışmasıyla sağlanan bilgilere dayalı olarak tarım işletmelerinin temel özellikleri hakkında bilgi sunmaktadır. Survey çalışması DGD pilot uygulamasının yapıldığı her bölgede örnekleme yoluyla seçilen 200 tarım işletmesiyle yapılmıştır. DGD'nin ekonomik ve sosyal etkilerinin net etkisini değerlendirebilmek için pilot uygulamadan yararlanmayan 50 tarım işletmesiyle de anket yapılmıştır. Bu gruba giren işletmeler pilot ilçelerde DGD'den yararlanan köylere yakın olan ve uygulamadan yararlanmayan ilçelerden seçilmiştir. Survey çalışmasıyla örnek tarım işletmelerinin arazi varlığı, yıllık geliri, gelir kaynakları, tarımsal gelir, tarımsal gelire katkı yapan önemli ürünlerin birim maliyeti, birim maliyet içinde gübre ve zirai mücadele ilaçlarının payı, işletmelerin işgücü varlığı, işgücü kullanım durumu ve diğer önemli sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgi toplanmıştır.

Her bir pilot bölgeye ait survey çalışmasından elde edilen sonuçlar takip eden bölümlerde detaylı olarak sunulmuştur. Bahsedilen bilgilere ilave olarak pilot bölgede survey çalışmasını bizzat yürüten ve pilot bölgelere ait işletmelerin sosyo-ekonomik durumlarını ve işletme faaliyet sonuçlarını rapor eden araştırmacılar bölgedeki ilgili kesimlerle görüşerek uygulamada karşılaşılan teknik sorunları incelemişlerdir. Pilot bölgelere ait raporlarda tarım işletmelerinin DGD hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir.

Pilot bölgelere ait detaylı raporlarda ortaya konan sonuçlar dikkate alınarak mevcut politikaların yerine DGD'nin ikame edilmesinin olası etkilerini tahmin etmeyi kolaylaştırmak amacıyla, bu bölümde DGD uygulamasının yaratacağı refah etkisi (değişimi) teorik olarak açıklanmış ve DGD hakkında ülkemizde yapılan tartışmalara değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde pilot bölgelerde yürütülen survey sonuçlarından hesaplanan verilere dayalı olarak uygulamanın yaratabileceği ekonomik ve sosyal sonuçlar üzerinde de durulmuştur.

1.2. Teorik İnceleme

DGD ödemeleri kısmen üretimle ilişkili (fark ödeme, ürün sigortası desteği, doğal afet yardımı vb) ve üretimden bağımsız (decoupled) olmak üzere iki grup altında toplanmaktadır. Türkiye'de pilot uygulaması başlatılmış olan DGD üretimden bağımsız olduğu için, burada sadece üretimden bağımsız DGD'nin refah etkileri üzerinde durulmuştur.

1980'li yılların başlarından itibaren uluslararası iktisat politikası literatüründe (özellikle Journal of Political Economy) tarıma yapılan transferin etkinliği tartışılmaya başlamıştır. Gardner'e (1983 ve 1987) göre tarıma yapılan her türlü müdahalenin özünde gelirin yeniden dağıtımına müdahale vardır. Bu alanda öncü çalışmalardan kabul edilecek Gardner'in çalışması ABD'de fark ödeme sistemiyle kota uygulamasının transfer etkinliğini karşılaştırmıştır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı son yıllarda tarıma yapılan transferlerin etkinliği konularında çalışmalar yapmış ve yayınlamıştır (OECD, 1995, 1996 ve 1998). OECD tarafından 1995 yılında yayınlanan tarımda transfer etkinliği raporunda OECD ülkelerinde ortalama olarak tarıma yapılan her bir dolar transferin sadece %30'unun hedeflenen kitleye ulaştığı belirtilmektedir. Türkiye'de üreticiye giden her bir dolar desteğin topluma maliyetinin 1.8 dolar olduğu hesaplanmıştır. Aşağıda Çizelge 1'de destekleme fiyatı, pirim veya fark ödemesi (deficiency payment) ve doğrudan gelir desteğinin transfer etkinliği çeşitli kriterler açısından karşılaştırılmaktadır. Çizelge 1.1.'deki nicel karşılaştırma kriterlerine göre DGD diğer politika araçlarına göre daha etkin bir transfer sağladığı kabuledilebilir.

Çizelge 1.1. Tarımsal Destekleme Politikası Araçlarının Transfer Etkinliği

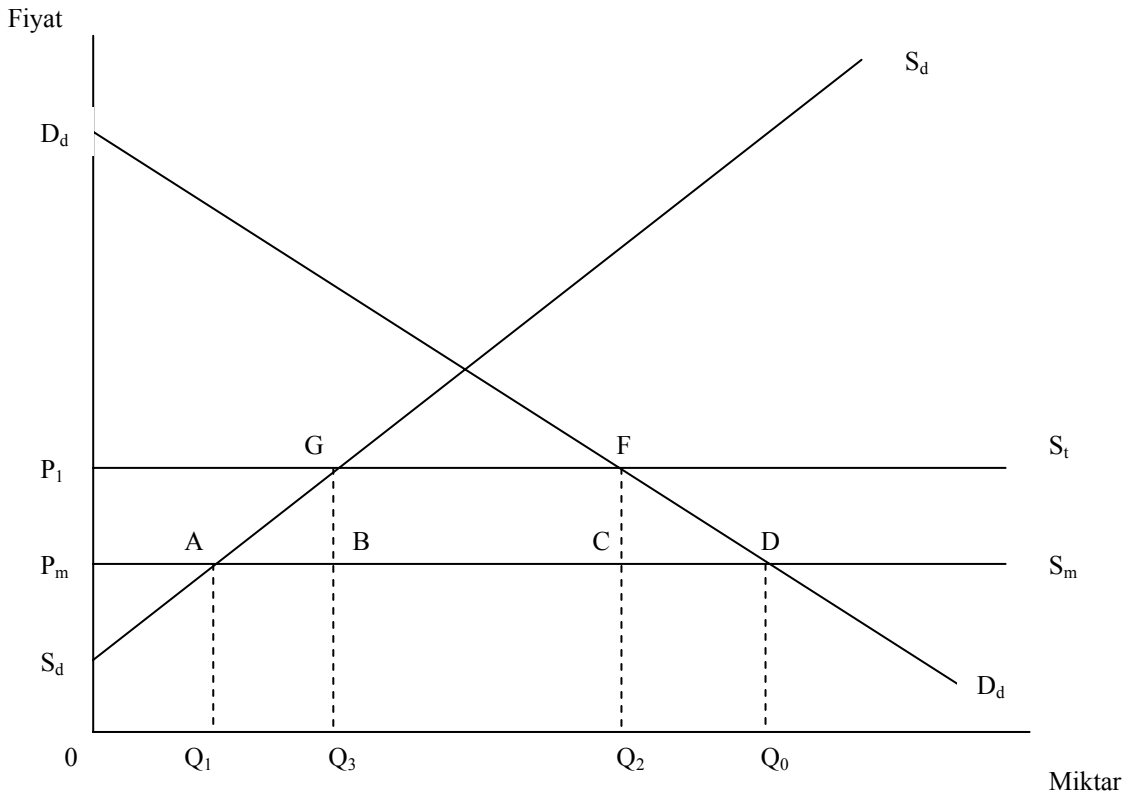
Değerlendirme Kriteri	Politika Aracı		
	Destekleme Fiyatı	Prim Ödemesi	Doğrudan Gelir Desteği
* Çiftçilere Net Gelir Transferi Sağlamak İçin Yapılması Gerekli Brüt Transferler			
1.Devletten	1	3	2
2.Tüketiciden	3	1	2
3.Toplam brüt Ttransferler	?	?	?
* Transferden Hedef Dışı Gruplara Giden Miktar (Dağıtım Kayıpları)			
4.Yönetim maliyeti	1	⁽¹⁾ 3	⁽²⁾ 2
5.Girdi sağlayan sektörler	3	3	1
6.Ürün işleme ve dağıtım sektörleri	?	?	1
7.Hedef dışı çiftçiler	3	2	1
8.Diğer ülkelere giden ve diğer ülkelere kaynaklanan	3	2	1
9.Toplam dağıtım kayıpları	?	?	?
* Ekonomik Maliyetler			
10.Üretimdeki ulusal kaynak etkinlik kaybı	3	3	1
11.Tüketimdeki ulusal kaynak etkinlik kaybı	3	2	1
12.Bütçeye getirdiği yük	1	3	2
13.Program sürdürmenin neden olduğu kaynak etkinlik kaybı	1	⁽¹⁾ 3	⁽²⁾ 2
14.Diğer sektörlerde ortaya çıkan kaynak etkinlik kaybı	3	2	1
15.Toplam ekonomik maliyetler	?	?	?
Çizelgede verilen sayının mutlak değer olarak küçük olması, politika aracının ekonomik maliyet ve dağıtım kaybının küçük olduğunu gösterir.			
(1): en düşük kayıp veya maliyeti			
(3): en yüksek kayıp veya maliyeti ifade etmektedir.			
Toplam brüt transferlerle ilgili satırdaki "?", her bir araçla ilgili dağıtım kayıpları ve ekonomik maliyetin büyüklüğü bilinmeden, bu üç politika aracının, tüketici ve vergi mükelleflerinden yapılan transferlerin büyüklüğü bakımından sıralanamayacağını gösterir.			

Kaynak: OECD, 1995 (Çeviren Aysel Özdeş Akbay, 1999).

Baffes ve Meerman (1998) Meksika, AB ve ABD’de uygulanan DGD’yi gelir dağılımı (equity) ve etkinlik kaybı (the efficiency effect) açısından değerlendirmişlerdir. Adı geçen araştırmacılar DGD uygulamasının destekleme fiyatına göre üreticilere daha adaletli bir gelir sağladığını, tüketicilerin refahını artırdığını ve ekonomik kayıpları (deadweight losses) azalttığını belirtmişlerdir. Teorik olarak fiyat ve ticaret politikalarındaki reformun Pareto-optimal olabileceğini ileri sürmektedir (Baffes ve Meerman, 1998). Buna göre destekleme fiyatı politikası yerine DGD’nin ikame edilmesi sonucu üretici gelirinde ortaya çıkacak azalma, üreticilere doğrudan gelir olarak ödenebilir ve böylece kaynakların daha etkin dağıtımını sağlanarak ekonomide büyüme de sağlanabilir.

Baffes ve Meerman (1998) DGD’nin üreticiler tarafından tarımsal işletme ve yatırım kredisi almak için teminat olarak da kullanılabilceğini ve bu sayede gelişmekte olan ülkelerde küçük üreticilerin kredi tedarikini kolaylaştıracağını belirtmişlerdir. DGD’nin teorik açıdan Pareto-optimal olmasına rağmen, politikanın negatif arz tepkisine sebep olabilir ve tarımdan çıkışı (göçü) artırabilir. Üretimden bağımsız DGD uygulamasıyla birlikte diğer müdahale (sınır önlemleri, destekleme fiyatı ve girdi sübvansiyonu) araçlarının uygulamadan kaldırılmasının girdi/çıktı fiyat oranlarında yaratacağı değişiklik sonucunda bazı ürünlerin üretiminin karlı olmaktan çıkabilir ve bunun sonucunda işgücü talebinde azalma olabilir. Macaristan’da 1989 yılında yapılan tarım reformu, tarımsal üretimde %30 düşme ve tarımla uğraşanların %50’sinin tarımı terk etmesine yol açmıştır. AB’de yağlı tohum üreticilerine yapılan üretim yardımının kaldırılması sonucunda üretici gelirlerinde %20 düşüş olacağı tahmin edilmektedir (Baffes ve Meerman, 1998). Meksika’da mısır üreticileri dikkate alınarak yapılan çalışma sonuçlarına göre DGD politikası tarımın kendi içinde de gelir dağılımını etkilemektedir. DGD politikasından büyük ve yüksek verimle üretim sağlayan işletmeler en büyük kayba uğrarken, göreceli olarak en karlı çıkan işletmeler geçimlik üretim yapan işletmeler olmaktadır.

DGD ve destekleme politikalarının refah etkisi Şekil 1.1 yardımıyla açıklanmıştır. Şekil 1’in kolay anlaşılması açısından önce ithalatı vergilendirmenin (=destekleme fiyat politikası) etkisi tek bir ürün ele alınarak incelenmiştir ve bundan hareketle destekleme fiyatı ile DGD’nin refah etkileri karşılaştırılmıştır.

Şekil 1.1. DGD ve destekleme politikalarının refah etkisi

Şekil 1.1’de D ve S incelenen ürünün ulusal talep ve arz eğrilerini göstermektedir. PmSm doğrusu ise dünya fiyatlarını göstermektedir. PmSm aynı zamanda tam elastik ithalat miktarı (arız) olarak da kabul edilebilir. Kapalı bir ekonomide ürünün denge fiyatı arz ve talep eğrisinin kesiştiği

noktada oluşacaktır. Eğer ekonomi dış dünyaya açılırsa ürün fiyatı P_m ve ürün arzı S_dAS_m olacaktır. Türkiye’de üreticiler ürün arzının OQ_1 kadarını üretecekler ve gerikalan kısım (Q_1Q_0) kadar miktar ithal edilecektir. Bu durum rekabete açık bir ekonomide ortaya çıkacak sonuçtur. Eğer hükümet ürün ithalatına gümrük vergisi koyarsa ürün fiyatı P_t olacak ve bu fiyat düzeyindeki arz S_dGS_t olacaktır. Bu fiyat düzeyinde talep Q_2 , ulusal üretim OQ_3 ve Q_3Q_2 kadarlık miktarda ithalat yoluyla sağlanan arz olacaktır. Söz konusu ürün ithalatına konan vergi fiyatları P_m ’den P_t ’ye yükseltecek, ulusal tüketimi OQ_0 ’dan OQ_2 ’ye düşürecek, ulusal üreticiler daha yüksek fiyat alacak ve üretimlerini OQ_1 ’den OQ_3 ’e yükseltecek ve hükümet BGFC alanı kadar vergi geliri elde edecektir.

Özetlemek gerekirse ithalata konan tarifeden üretici ve hükümet kazançlı çıkarken tüketiciler zararlı çıkacaktır. Çünkü tüketiciler fiyatın yükselmesinden dolayı hem tüketimlerini azaltacaklar ve hemde tükettikleri miktara daha fazla fiyat ödemek durumunda kalacaklardır. Ürün ithalatından alınan vergiden dolayı tüketicinin refah kaybı P_mPtFC alanı olup, bu alandan BGFC kadarlık kısım devletin vergi kazancı olacaktır. P_mPtGA alanı ise üretici artığındaki veya karındaki değişme olup üreticilere gidecek kısımdır. Şekildeki ABG üçgen alanı Q_1Q_3 kadar ilave üretimden ortaya çıkacak etkinlik (deadweight cost veya Harberger üçgeni) kaybıdır. CFD üçgeni ise tüketimden kaynaklanan etkinlik kaybı veya tüketici artığındaki azalmadır. Toplam etkinlik kaybı her iki üçgen alanının toplamına eşittir. Şüphesiz ithalatı vergilendirme sonucunda ortaya çıkacak üretici artığındaki artış ve tüketici artığındaki azalmanın göreceli büyüklüğü, ithalatına tarife konan ürünün arz ve talep esneklikleri ile tarifinin düzeyine (oranına) bağlıdır. Eğer tarife sonrası fiyat tarife öncesi fiyattan büyük olursa ülke kapalı ekonomide demektir ve ithalat gerçekleşmez. Bu durumda devletin vergi kazancı sıfır olur. Bu durumda üretici artığını artıran ve tüketici artığını azaltan bir transfer sözkonusudur.

Tarımsal ürün **ithalatına tarife konulması ile üretimi sınırlamaksızın yapılan fiyat desteği benzer sonuç** yaratır. Eğer ülke ithaltı vergilendirme yerine ithalta sınırlama getirirse (ithalat kotası) yine benzer sonuçlar ortaya çıkar. Eğer sadece Q_3Q_2 kadar ithalata izin verilirse ithalat yapanlar tarife sonucu hükümetin kazanacağı vergiden (BGFC) ithalat lisansı almak için harcayacakları para farkı kadar **ithalat rantı** elde ederler.

Gelir desteği programının arkasında yatan temel fikir Pareto iyileştirmesidir. Buna göre ithalattan alınan verginin kaldırılması sonucunda, üretici + ithalatçı P_m fiyatından OQ_0 kadar ürün arz eder ve tüketici de P_m fiyatından aynı miktarı (OQ_0) talep eder. Bu durumda üreticiye P_mPtGA + üçgen alanlarının (AGB ve CFD) bir kısmı nakit olarak transfer edilir. Bu sayede üreticilerin refahında, ithalata tarife konulduğu duruma göre, artış olur. Devletin kazancı ise BGFC + üçgen alanlarının (AGB ve CFD) bir kısmıdır ve tarife uygulamasına göre daha fazladır. Ancak devlet BGFC alanı kadar vergiyi artık ithalattan değil tüketiciden alacaktır. Tüketici ise P_mPtFC alanını öder, ancak üçgen alanlarının (AGB ve CFD) bir kısmından yararlanır ve destekleme fiyat sistemine göre biraz daha kazançlıdır. Bu açıklamalara göre DGD programından üretici, devlet ve tüketici kesimleri destekleme fiyatı politikasına göre daha kazançlı çıktığından dolayı, DGD Pareto-optimal olarak kabul edilmektedir.

Politika değişikliği sonucunda hiç kimse önceki durumuna göre ekonomik açıdan daha kötü olmuyor ise Pareto-optimal durumu söz konusudur. Destekleme fiyatından vazgeçme sonucu ortaya çıkacak tüketici gelirindeki artışın (fiyatlardaki düşme sonucu ortaya çıkan) bir kısmının üreticilere aktarılarak üretici gelirlerindeki azalmanın tamamen dengelenmesi gerekir. Buna göre DGD uygulaması sonucu üreticiye yapılacak ödeme destekleme fiyat politikasından vazgeçmenin ortaya çıkaracağı üretici refah kaybını dengeleyecektir. Hazine ise destekleme politikası sonucunda yapması gereken görev zararından kurtulacak ve eski duruma göre daha kötü olmayacaktır. Politika sonucu ortaya çıkacak net kazanç Şekil 1’de gösterilen üçgen alanlarının toplamına eşittir.

Çizelge 1.1.’deki nicel karşılaştırma ve Şekil 1.1. yardımıyla ortaya konan Pareto-iyileştirmesi destekleme fiyat politikasından vazgeçilmesi ve bunun yerine doğrudan gelir ödemesi programın ikame edilmesini savunanların kullandığı argümanlardır. Bunlara ilave olarak DGD politikasının GATT tarım anlaşması ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ile de uyumlu olması, bu politika değişikliğini savunanların kullandıkları diğer bir gerekçedir.

Ocak 2000 tarihinde IMF ile yapılan ekonomik program, Türkiye’de DGD uygulamasının esas amacını tarım sektörüne sağlanan korumaların azaltılması veya kaldırılmasının küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelirleri üzerinde yaratacağı negatif etkiyi kısmen dengelemek olarak belirtmektedir.

Türkiye’de DGD pilot uygulamasının başlamasıyla birlikte tartışılan konular veya politikanın aleyhinde olan görüşler;

DGD için yeterli altyapının olmadığı (çiftçi veya işletme kayıt sistemi),

DGD’nin bütçeye büyük yük getireceği,

DGD’nin arazi üzerinden yapılacağı için hayvancılık sektörünü ihmal etmesi,

DGD’nin uygulama şeklinin çok küçük arzi üzerinde girdi yoğun üretim yapan işletmeleri (seracılık gibi) ihmal ettiği,

DGD ile birlikte geleneksel desteklerin azaltılması veya kaldırılmasının bir çok üründe Türkiye’nin kendine yeterliliğini azaltacağı ve ithalata bağımlı hale getireceği,

Politikanın arkasında Türkiye’yi tarımsal ürün pazarı olarak gören ülkelerdeki lobilerin olduğu,

Uygulamadan torak sahiplerinin yararlanacağı, kiraya ve ortağa arazi işleyenlerin yararlanamayacak olmasının adil olmadığı,

Ödemenin arazi mülkiyetini esas almasından dolayı fiilen tarımla uğraşmayan, ancak arazisi olan kişilerde hedef kitle olmamasına rağmen destekten yararlanabilecek,

DGD ile birlikte geleneksel desteklerin azaltılması veya kaldırılmasının kırdan kente göçü hızlandıracağı ve bunun sosyal ve ekonomik maliyetinin geleneksel destekleme politikalarından çok daha fazla olacağı şeklindedir.

Yukarıda özetlenen eleştiri ve görüşler gözönüne alınarak DGD’nin daha objektif kriterlere dayalı olarak değerlendirilmesine yardımcı olmak için politikanın pilot olarak uygulandığı illerde survey çalışması yürütülmüş ve her pilot bölge için detaylı raporlar hazırlanmıştır. Raporlarda pilot bölgelerde tarım işletmelerinin ortalama arazi varlığı, yıllık geliri, gelir kaynakları, tarımsal gelir, tarımsal gelire katkı yapan önemli ürünlerin birim maliyeti, birim maliyet içinde gübre ve zirai mücadele ilaçlarının payı, işletmelerin işgücü varlığı, işgücü kullanım durumu ve diğer önemli sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgiler mevcuttur.

Türkiye’de tarımdan geçinen hanehalkının ekonomik ve sosyo-demografik durumu hakkında dört farklı bölgeden toplanan veriler Çizelge 1.2. ve 1.3.’de özet olarak verilmiştir. Pilot uygulama alanlarına ait detaylı bilgiler takip eden bölümlerde değerlendirme raporlarında yer aldığından burada detaya girilmeden genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tablo 2’den izlenebileceği gibi pilot bölgelerde yıllık ortalama hane geliri en düşük Adıyaman’da yaklaşık 2,25 milyar ve en yüksek Polatlı’da yaklaşık 3,72 milyar TL dir. Hane geliri içinde tarımdan sağlanan (kendi işletmesi ve işletme dışı tarımsal gelir) gelirin payı en düşük Trabzon’da %54 ve en yüksek Adıyaman’da %80’dir. Pilot bölgelerde yapılan DGD ödemesinin hane gelirine katkısı en düşük Trabzon’da yaklaşık %2,9 ve en yüksek Adıyaman’da yaklaşık %9,5 dir. Adıyaman’da pilot alanda yıllık ortalama hane geliri ortalama hane genişliğine bölündüğünde kişi başına 300 milyon TL’den daha az gelir düşmektedir. Adıyaman’da pilot alanda yıllık ortalama hane işgücünün yaklaşık %55 atıl durumdadır. Araştırma alanında nüfus’un yaklaşık %30’u okuma yazma bilmemekte ve %51,4’ü de okuma-yazma bilen ve ilkokul mezunu nüfustan oluşmaktadır. Adıyaman DGD pilot uygulama alanında tarımla uğraşan hanehalkının yıllık ortalama geliri içinde kendi işletmesinden sağladığı tarımsal gelirin payı %71,6 dır ve bu gelirin elde edilmesinde üç ürün (tütün, buğday ve arpa) çok önemlidir. Nitekim işletmelerin gayrisafi üretim değeri içinde tütün %49.4, buğday %24 ve arpa %6.7 pay almaktadır. Survey çalışmasından sağlanan ortalama veriler ışığında, tütün üretim kotası, gübre desteğinin kaldırılması ve ürün (tahıl) fiyatlarının dünya fiyatları düzeyine çekilmesinin Adıyaman ilinde işletmelerinin tarımsal ve hane gelirlerini önemli ölçüde düşüreceği söylenebilir.

Çizelge1.2. Pilot Bölgelerde Tarımsal İşletmelere Ait Ortalama Ekonomik ve Sosyal Göstergeler

	Adıyaman	Polatlı	Trabzon	Antalya
Ortalama Aile Geliri (Milyon TL)	2248	3718	2566	2260
-Tarımsal Gelir (Milyon TL)	1804	2944	1394	1293
-İşletme Dışı Tarımsal Gelir (Milyon TL)	194	11	23	829
-Tarım Dışı Gelir (Milyon TL)	231	463	1097	37
-Doğrudan Gelir Desteği (Milyon TL)	213	311	75	137
Aile Geliri İçinde Tarımsal Gelirin Payı (%)	80,2	79,0	54,0	57,2
Aile Geliri İçinde DGD'nin Payı (%)	9,5	8,4	2,9	6,1
Aile Geliri İçinde Tarım Dışı Gelir Payı (%)	10,3	12,5	42,8	1,6
Ortalama İşletme Genişliği (Dekar)	67	265	27	49
-Mülk Arazi	56,69	210,18	24,06	43,35
-Kiralanan Arazi	3,49	19,59		4,56
-Ortağa Tutulan Arazi	6,84	35,19	1,94	1,03
-Tarla Arazisinin Payı (%)	77,88	75,29	32,56	92,67
Toplam Aile İşgücü Varlığı (EİB)	1373,2	1217,3	877,1	970,8
Atıl İşgücü (EİB)	752,7	470,6	314,2	300,8
Atıl İşgücü Oranı	54,81	38,66	35,82	30,9
Ortalama Aile Genişliği (Kişi)	7,61	5,94	6,39	4,47
Topalm Nüfus İçinde (%)				
-Okul Çağına Gelmeyen Nüfus	13,27	8,92	8,54	7,78
-Okuma Yazama Bilmeyen	29,96	3,20	12,36	15,25
-Okur Yazar		1,01	0,03	7,25
-İlkokul Mezunu	51,42*	62,96	62,22	48,82

*Okur yazar nüfus dahil.

Çizelge1.3. Adıyaman ve Polatlı'da Tarımsal Gelirin Elde Edildiği Ana Ürünlerin

	Adıyaman	Polatlı
Buğday		
-Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	23,79	40,78
-Ekim Alanı (Dekar)	26,16	137,40
-Üretim Miktarı (Ton)	3,71	41,97
-Birim Üretim Maliyeti (TL/Kg)	184,4	93,60
-Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	14,96	11,73
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	2,01	1,35
Arapa		
-Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	6,71	8,10
-Ekim Alanı (Dekar)	8,59	40,92
-Üretim Miktarı (Ton)	1,1	13,97
-Birim Üretim Maliyeti (TL/Kg)	158,83	112,00
-Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	14,76	12,87
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	2,54	0,69
Tütün		
-Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	49,44	
-Ekim Alanı (Dekar)	14,29	
-Üretim Miktarı (Ton)	0,985	
-Birim Üretim Maliyeti (TL/Kg)	1612	
-Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	0,53	
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,42	
Şeker Pancarı		
-Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)		22,38
-Ekim Alanı (Dekar)		12,08
-Üretim Miktarı (Ton)		68,91
-Birim Üretim Maliyeti (TL/Kg)		18,70
-Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)		7,13
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)		0,15
Şeçilen Önemli Ürünlerin Ortalama Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	79,94	71,26

Çizelge 1.1 ve 1.2'deki verilerden politika değişikliğinin sebep olacağı gelir kayıplarını tam olarak hesaplamak olankalı değildir. Ancak yaklaşık olarak bir hesaplama yapmak veya tahminde bulunmak olanaklıdır. Eğer politika değişikliği öncesi işletme içi tarımsal gelire (G_0) ve politika değişikliği sonucu elde edilecek işletme içi tarımsal gelire (G_1) dersek, aşağıdaki eşitlik(1) politika değişikliğinin sebep olacağı gelir değişimini verir.

$$(1) \text{GD} = (G_0 - G_1),$$

$$(2) G = (Q \cdot P - \text{Maliyet})$$

Eşitlikte,

G işletmenin kendi tarımsal üretim faaliyetinden sağladığı gelir,

Q üretim miktarı vektörü ($Q=1,2,\dots,n$) ve P ürün satış fiyatı vektörü ($P=1,2,\dots,n$) dır.

Yukardaki eşitlikten hareketle Adıyaman ilinde DGD pilot uygulama alanında geleneksel politikaların DGD ile ikame edilmesinin yaratacağı gelir değişimi aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$(3) G_0 = Q_{0t} \cdot P_{0t} + Q_{0b} \cdot P_{0b} + Q_{0a} \cdot P_{0a} + Q_{0d} \cdot P_{0d} - (M_{0t} + M_{0b} + M_{0a} + M_{0d})$$

$$(4) G_1 = Q_{1t} \cdot P_{1t} + Q_{1b} \cdot P_{1b} + Q_{1a} \cdot P_{1a} + Q_{1d} \cdot P_{1d} - (M_{1t} + M_{1b} + M_{1a} + M_{1d})$$

Eşitlikte,

Q_{0t} ve Q_{1t} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin tütün üretim miktarı,

Q_{0b} ve Q_{1b} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin buğday üretim miktarı,

Q_{0a} ve Q_{1a} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin arpa üretim miktarı,

Q_{0d} ve Q_{1d} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin diğer ürünler üretim miktarı,

P_{0t} ve P_{1t} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin tütün satış fiyatı,

P_{0b} ve P_{1b} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin buğday satış fiyatı

P_{0a} ve P_{1a} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin arpa satış fiyatı,

P_{0d} ve P_{1d} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin diğer ürünler satış fiyatı,

M_{0t} ve M_{1t} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin tütün üretim maliyeti,

M_{0b} ve M_{1b} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin buğday üretim maliyeti,

M_{0a} ve M_{1a} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin arpa üretim maliyeti,

M_{0d} ve M_{1d} politika değişikliği öncesi ve sonrası işletmenin diğer ürünler üretim maliyeti dir.

Eşitlik 3 ve 4'den görüleceği üzere “**üretim miktarı**”, “**ürün satış fiyatı**” ve “**üretim maliyetindeki değişme**” üreticinin kendi tarımsal işletmesinden sağladığı tarımsal gelirindeki değişimin esas kaynağıdır.

DGD uygulaması ile birlikte tütünde üretim katası, tahıl fiyatlarındaki reel azalma ve girdi fiyatlarındaki artış (örneğin gübreye verilen desteğin aşamalı olarak kaldırılması) üretici gelirinde çok büyük değişme yaratabilecektir. Çünkü hane geliri içerisinde tarımdan sağlanan gelirin payı çok yüksektir. Örneğin, reel fiyat sabit kalmak şartıyla sadece tütün üretimini %20 oranında azaltacak kota uygulanması Adıyaman pilot uygulama alanında üreticilerin ortalama gelirinde kabaca %7 civarında bir azalmaya sebep olabilir. Adıyaman ili ve üç ürün göz önüne alındığında tarımda liberalleşme politikası hanehalkı gelirinde ciddi azalmaya sebep olacaktır. Bunun sonucu olarak, hanehalkı gelirini dengelemek için işletme dışı tarımsal gelir ve tarım dışı gelirini artırma arayışlarına girecek ve daha fazla emek arz edecektir. Emek arzındaki artış (en azından kısa dönem için) ise bölgede ücreti düşürecek ve tarımla uğraşmayanların da gelirlerinde azalma olabilecektir. Bölgede içinde iş olanaklarının sınırlı olması bölgedeki eğitimsiz veya vasıfsız işgücünü büyük kentlere göçe zorlayabilecektir. Yeni bir göç dalgası ise metropol kentlerdeki altyapı, çevre ve kültürel uyum

açısından çok ciddi olarak tartışılması gereken bir konudur. Çizelge 2 ve 3'deki veriler geleneksel politikaların DGD ile ikame edilmesinde aceleci davranılmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca fiyat destekleme politikalarından vazgeçmenin sebep olacağı gelir kayıplarınının daha büyük oranını dengeleyebilmek için ödeme miktarıda yeniden gözden geçirilmelidir. Ayrıca birim alana yapılacak ödeme miktarının azalan oranlı yapılması da düşünülmelidir. Örneğin, ilk 50 dekar için 10, ikinci 50 hektar için 5 ve son 100 dekar için 2,5 ABD doları ödeme yapılabilir. Azalan oranlı ödeme küçük işletmelerin DGD'den oransal olarak daha fazla yararlanmasına olanak sağlar. Nitekim yukardaki örneğe göre 50 dekar araziye sahip bir işletme 200 dekar araziye sahip işletmeye göre birim alana iki kat daha fazla destek almış olacaktır.

Geleneksel destekleme politikalarının DGD ile ikame edilmesinin ortaya koyacağı diğer bir sakınca ise küçük sebze ve meyve üreticilerinin (Örneğin; İçel'in Silifke, Erdemli ve Aydınçık ilçelerinde 1,5-2 dekar alanda örtüaltı sebze yetiştiricileri) kayıplarının alan üzerinden yapılacak olan ödeme ile dengelenmesinin olanaksız olduğudur. Çünkü sebze üretiminde en önemli maliyet gübre, zirai ilaç, ısıtma ve tohumdur. Gübre ve zirai ilaca verilen desteğin kaldırılması sonucunda küçük alanda yoğun input kullanarak üretim yapacak işletmelerin maliyetini artıracak ve böylece gelirlerinde azalma olacaktır.

Sonuç olarak, Türkiye'de DGD uygulamasına geçişin farklı bölge ve sektörlerde yaratacağı kısa dönemli gelir değişim (azalma) etkisinin ihmal edilemeyecek öneme sahip olduğu unutulmamalıdır.

LİTERATÜR

Baffes J., Meerman J., 1988. From Price to Incomes: Agricultural Subsidization without Protection. The World Bank Research Observer, vol.13, no:2 (August 1998), pp.191.211.

Demirci, S., 2000. Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:40, Ankara.

Ediz, D, İniştah A. S., Özlü R.R., 2001. Doğrudan Gelir Desteği Pilot Projesi. Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Proje Raporu:2001-8, Yayın No:56, Ankara.

Gardner, B. L., (1983), "Efficient Redistribution Through Commodity Market", *Amer. J. Agr. Econ.* 65 (May): 225-34

Gardner, B. L., (1987), "Causes of U.S. Farm Commodity Programs", *Journal of Political Economy*, 95 (2):290-310.

OECD (1995), "Adjustment in OECD Agriculture. Issues and Policy Responses", Paris.

OECD (1996), "Factor Conditioning the Transfer Efficiency of Agricultural Support", Paris.

OECD (1998), "Agricultural Policies in OECD Countries. Monitoring and Evaluation", Paris.

BÖLÜM 2

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI İÇİN BAŞLANGIÇ VERİLERİ (BASELINE) OLUŞTURMA VE PİLOT UYGULAMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ PROJESİ: ADİYAMAN İLİÖRNEĞİ

Doç. Dr. Necat ÖREN
Çukurova Üniversitesi

2.1.GİRİŞ

Son yıllarda, uluslararası gelişmeler ve antlaşmalar ve bu kapsamda ülkelerin yükümlülükleri tarım politikalarının yeniden yapılandırılması zorunluluğunu olmasa da gereğini ortaya çıkarmıştır. Genel eğilim tarımsal desteklerin piyasa işleyişini bozmayan araçlarla yürütülmesi yönündedir. Türkiye de uluslararası gelişmelere ve antlaşmalara taraf ülke olarak, bu eğilime uygun olarak piyasa dengeleri üzerinde etkili olan desteklerin kapsamının daraltılması yönünde gerekli çalışmaları başlatmıştır. Bu kapsamda, mevcut destekleme sisteminin değiştirilmesi sonucu ortaya çıkacak olası üretici gelir kayıplarının tazmini amacıyla, desteklerin üretim, fiyatlar ve ticaret üzerinde bozucu etkisi en az, dolayısıyla uluslararası gelişme ve antlaşmalara da uygun araçlarla sürdürülmesi kararı alınmıştır. Bu amaçla, hedef çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanması ve bu politika değişikliğinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için de kayıt sisteminin ve veri tabanının oluşturulmasına ilişkin pilot çalışma 01.03.2000 tarih ve 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe girmiştir.

Pilot uygulama, Ankara Polatlı ilçesi, Antalya Manavgat ve Serik ilçeleri, Adıyaman Merkez ve Kahta ilçeleri ile Trabzon Akçaabat ve Sürmene ilçelerini kapsamaktadır(Anonim 200/a). Bu raporda, Adıyaman ili pilot uygulaması yerinde ve başta üreticiler olmak üzere, ilgili kişi ve kurumlarla görüşülerek; üreticilerin projeye yaklaşımları, mevcut kurumsal yapı ve işleyişi, karşılaşılan sorunlar ve çözüm olanakları, yeni bölgelerdeki uygulamalara ışık tutması bakımından değerlendirilmiştir.

2.2.MATERYAL VE YÖNTEM

2.2.1.Materyal

Pilot çalışma, gerekli iyileştirmelerin yapılabilmesi amacıyla uygulamaların izlenerek sonuçlarının değerlendirilmesini de kapsamaktadır. Bu amaçla hazırlanmış olan bu raporda, Bakanlar Kurulu'nca bu konuda yetkili kılınan Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulunca belirlenen pilot uygulama bölgelerinden Adıyaman Merkez ve Kahta ilçesi köylerinde Doğrudan Gelir Desteğinden (DGD) yararlanmış olan çiftçiler ile uygulamanın içerisinde yer alan çeşitli kişi ve kuruluşlardan derlenen birincil veriler kullanılmıştır. Uygulamanın içerisinde yer alan ve görüşülen kuruluşlar; Adıyaman Tarım İl ve Kahta Tarım İlçe Müdürlüğü, Adıyaman ili ve Kahta ilçesi Ziraat Odaları ve Ziraat Bankasıdır. Bu kurum yetkilileriyle görüşülmüş, ayrıca kurum içi kayıtlarından da yararlanılmıştır.

Araştırmada başta anket olmak üzere, gözlem ve mülakat gibi çeşitli veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Anket formları; DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin ekonomik yapılarının saptanmasına olanak verebilecek biçimde oluşturulmuş ve bu formlar üreticiler ile karşılıklı görüşülerek, Ekim 2000 tarihinde doldurulmuştur. Anket formları ile üreticilerden 1999-2000 üretim dönemi verileri toplanmıştır.

Araştırmada, bugün için pilot uygulama kapsamında olmayan dolayısıyla ödemelerden yararlanmamış, ancak pilot köylerle benzer ekonomik ve tarımsal yapıya sahip köylerdeki üreticilere de anket uygulanarak, ödemelerden yararlanan işletmelerle çeşitli açılardan karşılaştırılmıştır. Araştırma kapsamında ayrıca, DGD sistemi içerisinde yer alan Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri, T.C. Ziraat Bankası ve Ziraat Odaları yetkilileriyle de görüşülmüş, bu kurum yetkililerine uygulanan görüşme formlarıyla elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

Araştırma alanının tarımsal yapısının genel olarak ortaya konulmasında kullanılan veriler ise; Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri, DİE ve Ziraat Odaları kuruluşlarından temin edilmiştir.

2.2.2. Yöntem

2.2.2.1. Köyler ve örnek işletmelerin seçilmesinde izlenen yöntem

Araştırmanın kapsamını, Adıyaman Merkez ilçede Büklüm, Oluklu, Payamlı, Uzunköy, Yazıbaşı, Ağaçkonak, Kömür ve Yedioluk ile Kahta ilçesi Alıdamı ve Dumlu olmak üzere toplam 10 köyde mülk, kira ve ortakçılıkla arazi işleyen ve doğrudan gelir desteğinden yararlanan üreticiler oluşturmuştur. Adıyaman ili pilot bölgesi, tapu-kadastro çalışmalarının henüz tamamlanmamış olduğu bir bölgedir. Bu bakımdan, ödeme öncesi ilgili kurumlarca tapu-kadastro çalışmalarına girilmiş, ancak bu konuda önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Kahta ilçesinin Dumlu köyünde ise tapu-kadastrolardaki belirsizliklerin ve anlaşmazlıkların giderilememesi üzerine bu köy proje kapsamında çıkarılmıştır. Kalan 9 köyde, mülk arazisini ve/veya kiracılık ve ortakçılıkla tutulan araziler üzerinde üretim faaliyetinde bulunan ve üretici belgesi olan üreticilerden 1.110 adedi DGD uygulamasından yararlanmak için başvuru yapmıştır. Bu üreticilerin tamamı, araştırmanın popülasyonunu oluşturmuş ve bu popülasyondan üreticilerin beyan ettikleri ve ödemeye esas teşkil eden işletme arazisi genişliği kriteri kullanılarak örnekleme yapılmıştır. DGD'den yararlanan üreticilerin işletme arazisi genişliklerinin dağılımı, normal dağılıma uygun özellik taşıdığından, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile örnek işletmeler saptanmıştır.

DGD'den yararlanan örnek işletme sayısı, basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Güneş ve Arıkan 1988):

$$n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1) \cdot D^2 + \sigma^2}$$

Burada:

N: anket uygulanacak örnek işletme sayısını,

N: popülasyondaki toplam işletme sayısını (1.110 adet)

σ^2 : popülasyonun varyansını,

D^2 : $(d/t)^2$ değeri olup, "d" popülasyon ortalamasından izin verilen hata miktarını (X. 0,10) ve "t" ise araştırmada öngörülen % 95 güven sınırına karşılık gelen t tablo değerini (1,96) ifade etmektedir.

Araştırma yöresi için örnek hacmi 180 işletme olarak saptanmıştır. Örnek işletme sayısı, üretim alanı ve her köyde DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin ildeki toplam hedef üretici kitlesindeki oranı dikkate alınarak köylere dağıtılmıştır.

Araştırmada, pilot uygulamanın etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla doğrudan gelir ödemesinden yararlanmayan üreticilerle de görüşülmüştür. Bu amaçla, ödemenin yapıldığı köylere sınır komşusu olan ve benzer tarımsal yapı ve özelliklere sahip köyler seçilmiştir. Bu amaçla seçilen köyler: Merkez ilçeden Kömür için Eceler, Düzce ve Gözebaşı; Uzunköy için Akçalı; Ağaçkonak için Varlık; Büklüm için Davuthan; Yedioluk için Varlık, Payamlı için Karagöl; Oluklu için Ahmet Hoca ve Tekpınar; Yazıbaşı için Akçalı; Kahta ilçesi Alıdamı köyü için ise Kavaklı, Akpınar ve Siver köyleri seçilmiştir.

Kontrol grubu olarak tanımlanan bu köylerdeki tüm işletmeler anakitle olarak dikkate alınmış ve bu köylerdeki işletme genişlikleri esas alınarak, basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle 51 işletmeyle görüşülmesi kararlaştırılmıştır. Örnek işletmeler, işletme sayısının popülasyon içindeki paylarına göre köylere dağıtılmıştır. Arazi çalışmaları sırasında örneğe girecek işletmeler, gerek kontrol grubu işletmeler, gerekse DGD'den yararlanan işletmelerde tesadüfi olarak belirlenmiştir.

Saha çalışması sırasında, özellikle dağ köylerinde doğrudan gelir desteğinden yararlananların önemli bir kısmının köyü terketmiş ve herhangi bir tarımsal faaliyette bulunmayan kişilerden oluştuğu anlaşılmıştır. Örneğin, Ağaçkonak köyünde 94 işletmeye ödeme yapılmış olmakla beraber, köyde sadece 25 ailenin fiilen yaşadığı ve tarımsal faaliyette bulunduğu belirtilmiştir. Bu denli olmasa da, benzer durum diğer bazı dağ köyleri için de söz konusudur.

2.2.2.2. Anket formlarının hazırlanması ve uygulanmasında izlenen yöntem

Araştırmada kullanılan veriler, başta anket olmak üzere çeşitli veri toplama teknikleri kullanılarak derlenmiş birincil verilerdir. Araştırmada kullanılan anket formları, araştırmanın amacına uygun olarak; işletmelerin nüfus ve işgücü varlığı ve kullanımı, arazi varlığı ve kullanımı, sermaye varlığı, işletmelerin yıllık faaliyet sonuçları, başlıca ürünlerde fiziki girdi kullanımı ve üretim maliyetleri ile DGD uygulaması konusunda üretici düşünceleri ve uygulamadan kaynaklanan sorunları tespiti yönelik sorulara yer verilmiştir.

Araştırma alanında, özellikle dağ köyleri son derece dağınık bir yerleşime sahip olup, genellikle çok sayıda mahalle ve mezradan oluşmuştur. Bununla beraber, araştırmada bu mahalle ve mezraların da temsilini sağlamak amacıyla buralarda da toplam içerisindeki ağırlıklarıyla orantılı sayıda işletmeyle görüşülmeye çalışılmıştır.

Araştırmada ayrıca, DGD'nin etkilerini daha iyi analiz edebilmek amacıyla, bugün için DGD ödemelerinden yararlanmayan üreticilere de anket uygulanmıştır. Bu amaçla hazırlanan anket formlarında, uygulamadan bugün için yararlanmayan üreticilerin (kontrol grubu) uygulama hakkındaki görüş ve düşünceleri ile DGD konusundaki yaklaşımlarını ortaya koymaya yönelik ilave sorulara yer verilmiştir. Kontrol grubu olarak, uygulamadan yararlanan köylerle benzer tarımsal yapıya sahip ve genellikle bu köylerle sınır komşusu olan köyler seçilmiştir.

2.2.2.3. İşletmelerin ekonomik analizinde uygulanan yöntem

DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden anket ile toplanan veriler gözden geçirildikten sonra, tablolaştırılmış, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. İşletmelerin ekonomik analizi ile elde edilen ortalamalar, incelenen işletmelerden sağlanan verilerin aritmetik ortalamasıdır. İşletmelerin ekonomik analizi ve özellikle işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde, tarım işletmeleri bir bütün olarak ele alınmıştır.

İşletmelerde nüfus; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre incelenmiştir. İşletmelerde bulunan nüfus, mevcut erkek işgücü hesaplanırken Erkek İşgünü Birimi (EİG) olarak verilmiştir. Erkek İşgünü Birimine çevirmede, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre işgücü başarılarını yansıtan katsayılar kullanılmıştır (Erkuş vd, 1995). Devamlı olarak işletme dışında bulunan aile bireyleri, işletme dışında çalışan nüfus, hastalık, askerlik ve öğrencilik gibi nedenlerle işletmede çalışmayan nüfus, işgücüne dahil edilmemiştir.

İşletmelerde çeşitli işlerde çalıştırılan yabancı işgücü yaş ve cinsiyetlerine göre saptanmıştır. Yabancı işgücüne ödenen aynı ve nakdi ücretin toplamı ekonomik analizde dikkate alınmıştır. Müteşebbis ve ailesinin işgücü ücret karşılığının hesaplanmasında ise, bunların işletmede çalıştıkları süre ile yörede aynı işi yapan yabancı işçiye ödenen ortalama ücret düzeyleri esas alınmıştır.

İşletmelerin sermaye yapıları, sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınarak incelenmiştir. Bu amaçla müteşebbislerin üretim amacıyla işletmelerine yatırdıkları sermaye unsurları olan aktif değerleri ve bunların kaynaklarını gösteren pasif sermaye ortaya konulmuştur. Kiracılık ve ortaklıkla işlenen arazinin değeri, hem aktif sermaye hem de pasif sermaye içinde gösterilmiştir. Burada işletmelerin kira ve ortaklıkla arazi işlemediği ve yabancı sermaye (borç) kullanmadığı varsayılarak, işletmeler aynı baza indirgenmiş ve karşılaştırılabilirliğine olanak sağlanmıştır. İşletmelerin sermaye varlıklarını belirlemede, söz konusu varlıkların üreticilerce beyan edilen yıl sonu değerleri esas alınmıştır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde; gayrisafi üretim değeri (GSÜD), gayrisaf hasıla (GSH), işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla, tarımsal gelir ve aile geliri gibi göstergeler hesaplanmış ve saptanan sonuçlar kısaca tartışılmıştır.

İşletmelerde gayrisafi üretim değeri, tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının, çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması ile bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki produktif değer artışlarının eklenmesi ile bulunmuştur.

Gayrisaf hasıla ise gayrisafi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen konutların kira karşılıklarının eklenmesi ile hesaplanmıştır. Konut kira karşılığı olarak, taş ve betonarme binalarda bina değerinin % 5'i, kerpiç ve ahşap binalarda ise bina değerinin % 10'u alınmıştır.

İşletme dışı tarımsal gelirin hesaplanmasında, işletmecinin beyanı esas alınmış olup, işletmeye ait alet ve makine ile aile işgücünün, işletme dışındaki tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelirin toplamından oluşmaktadır.

İşletmelerde tarımsal faaliyetler için yapılan toplam işletme masrafları sabit ve değişen masraflardan oluşmaktadır. Değişen işletme masrafları; bitkisel ve hayvansal üretim için ayrı ayrı tespit edilmiştir. Toplam değişen masraflar gayrisafi üretim değerinden çıkarılarak brüt kar ve toplam işletme masrafları gayrisafi hasıladan çıkarılarak saf hasıla hesaplanmıştır.

Tarımsal gelir, işletmecinin başarı düzeyinin ölçülmesinde kullanılan en önemli kriterlerden biri olup, saf hasılaya aile işgücü ücret karşılıklarının eklenmesi ve bunların toplamından kiracılık ve ortaklık payları ile borç faizlerinin çıkarılması ile bulunmuştur.

Binaların tamir ve bakım masraflarının hesaplanmasında, üreticilerin yaptıklarını beyan ettikleri tamir-bakım giderlerinin yıla düşen miktarları dikkate alınmıştır. Alet ve makinaların yağ, yakıt ve tamir-bakım giderleri ise işletmecilerin fiilen yaptıkları masrafların toplamı olarak alınmıştır.

Sabit sermaye unsurlarına amortisman hesaplamada doğru hat (normal amortisman) yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla sabit sermayelerin cari değerleri ile amortisman oranları çarpılarak yıllık amortisman payları bulunmuştur. Amortisman oranları, betonarme binalarda % 2, taş ve yarı kagir binalarda % 3, ahşap ve kerpiç binalarda % 4, alet ve makineler için % 10, arazi ıslahı sermayesi unsurlarında % 5 oranları dikkate alınmıştır.

Hayvanlarda amortisman sadece verim dönemindekiler için hesaplanmıştır. Bu amaçla, verim dönemindeki hayvanların damızlık değerlerinden kasaplık değerleri düşülerek kalan değerler ekonomik ömürlerine bölünmüştür. Ekonomik ömür yerli ırk sığırlarda 5 yıl, kültür ve melez sığırlarda 7 yıl, koyunlarda ise 4 yıl olarak dikkate alınmıştır.

2.3.ARAŞTIRMA SONUÇLARI

2.3.1.İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri

Adıyaman ilinin toplam yüzölçümü 7.871.000 dekadır. 1991 yılı Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre bu alanın yaklaşık % 33,51'i (2.637.347 da) tarım arazisidir. Bu alanların sadece % 6,25'i sulanabilmektedir. Tarım arazisi varlığının % 97,92'sini işlenen alanlar oluşturmaktadır. İşlenen alanlar içerisinde ekilen tarla arazisinin payı % 73,89, nadasın payı % 6,61, sebze ile meyve ve diğer uzun ömürlü bitkilerle kaplı alanların payı ise sırasıyla % 2,97 ve % 14,45'tir (Ek Çizelge 2.1). Bölgede hayvancılık yeterince gelişmemiştir. Hayvancılık işletmeleri küçük ölçekli olup, ekstansif üretim biçimleri hakim durumdadır.

Buğday, arpa ve tütün bölgenin başlıca ürünleridir. Tahılların bölge ekilişindeki payı % 65,22'dir. Bunu % 15,64 ile endüstriyel bitkiler ve % 13,33 ile baklagiller izlemektedir. Endüstriyel bitkiler ekim alanlarının yaklaşık dörtte üçünü tütün ekili alanlar oluşturmaktadır (Ek Çizelge 2.2). Nohut ve mercimek bölgenin diğer önemli ürünleri arasında yer almakla beraber, özellikle mercimeğin toplam ekilişteki payı giderek azalmaktadır.

Bölge tarım işletmelerinin belirgin özellikleri, küçük ölçekli ve çok sayıda dağınık parselden oluşmasıdır. Ortalama işletme genişliği, 56,1 da ile Türkiye ortalamasına yakın olmakla beraber çok daha parçalıdır. İşletmelerin yaklaşık % 70'i 50 dekarın, % 86'sı 100 dekarın altında araziye sahiptir. Diğer taraftan, bölgede arazi mülkiyetindeki dağılım da son derece dengesizdir. İşletmelerin % 70'i 50 dekarın altında araziye sahip olmakla beraber bunların işledikleri arazi miktarı toplamın sadece beşte biri kadardır. Buna karşın toplamın sadece % 6,22'sini oluşturan 200 dekarın üzerinde araziye sahip işletmeler tarım arazilerinin % 43,22'sini elinde bulundurmaktadır (Ek Çizelge 2.3).

Araştırma kapsamındaki köylerin bir bölümü, ilin genel tarımsal yapısına benzer özellikler göstermektedir. Bununla beraber, özellikle dağ ve ormanlık kesimlerde yer alan köyler sosyo-ekonomik açıdan daha geri durumdadır. Araştırma kapsamındaki dokuz köyden sadece Büklüm ve Payamlı ova kesiminde yer almaktadır. Kömür ise engebeli ve taşlık bir arazi yapısına sahip olup, sekiz mahalleden oluşan oldukça dağınık bir yerleşime sahiptir. Diğer altı köy tamamen veya büyük ölçüde dağlık ve genellikle çok sayıda mezradan oluşmaktadır. Ulaşımın da oldukça güç koşullarda gerçekleştirilebildiği bu köylerde, tütün dışındaki üretimler daha çok öztüketime yöneliktir. Kuru tarım tekniklerinin hakim olduğu araştırma alanında, son yıllarda yaşanan kuraklık verim ve üretimi olumsuz etkilemiş, başta buğday ve arpa olmak üzere birçok üründe pazarlanacak ölçüde üretim genellikle gerçekleştirilememiştir. Kuraklık nedeniyle üreticilerin banka ve kooperatife olan kredi borçları da dondurulmuştur. Kuraklığın yanında Yazıbaşı, Uzunköy, Oluklu gibi dağ köylerinde son yıllarda yaygın olarak görülen bazı hastalıklar, verim düşüklüğüne neden olmuş, özellikle bağlar kurumuştur. Bu köylerde, ortalama işletme genişliği çok daha küçük, işletme arazileri de taşlık, engebeli, parçalı ve dağınıktır. Yeterli tarım arazisi olmayan yörede taş duvarlarla çevrilerek kazanılan küçük ölçekli teraslarda üretim yapılmaya çalışılmaktadır. Gerek gelir yetersizliği gerekse arazilerin engebeli ve taşlık olması nedeniyle bu köylerde mekanizasyon düzeyi de son derece geri olup, yoğun olarak insan ve hayvan gücünden yararlanılmaktadır. Bazı köylerde hiç traktör bulunmamakta, birçoğunda ise ortak traktör alma yoluna gidilmektedir. Bölgenin taşlık ve engebeli olması, makinalı hasatta ve toprak işlemede önemli sorunlar yaratmakta, arazilerin iş hayvanıyla sürülmesini, ürünlerin de elle biçilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu da maliyetleri artırmaktadır. Biçerdöverle hasadın yapılabilirdiği az engebeli arazilerde ise araziler taşlı olduğu için yüksekte biçme nedeniyle saman yan ürününde önemli kayıplar ortaya çıkmaktadır.

Bölgede hayvancılık oldukça geridir. Süt ve besi sığırcılığı işletmesine rastlanmamıştır. Ancak, genelde her hanede öztüketim amacıyla ortalama bir büyükbaş hayvan bulunmaktadır. Yörede küçükbaş hayvancılık daha ekstansif koşullarda yapılmaktadır. Hayvan başına verim ve üretim değerleri oldukça düşük olup, üretim genelde öztüketime yöneliktir. Küçükbaş hayvan varlığının tamamına yakınının bulunduğu dağlık kesimlerde ormanlık alan ve terör nedeniyle getirilen kısıtlar, az sayıdaki hayvancılık işletmelerinin de sürü genişliklerini daraltmasına neden olmuştur. Mevcut sürülerin tamamına yakını koyun varlığı oluşturmaktadır. Mera sorununun yaşandığı köylerde meşe yaprağı en fazla kullanılan yem durumundadır.

Son derece engebeli olan dağ köylerinde, sulamalar daha çok pınarlar, dereler, çaylar ve köy çeşmelerinden yapılmakta olup, bunun için genelde bir ücret ödenmemektedir. Bölge ekonomisinde en önemli ürün olan tütünde kısmen sulu koşullarda üretim yapılmaktadır. Ancak, son yıllarda tütünde kota uygulaması kapsamında işletme başına üretimin kısıtlanmış olması üretici gelirleri ve bölge ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Yoğun işgücü kullanımını gerektiren tütünde kota uygulaması, işgücünün de önemli ölçüde atıl kalmasına neden olmuştur. Bu durum, işgücünün bölge dışına mevsimlik tarım işçisi olarak gitme eğiliminin yanında kırdan kente göçü de hızlandırmıştır. Örneğin, bazı dağ köylerinde göç nedeniyle terkedilen arazileri işleyecek kadar dahi nüfus kalmadığı, terkedilen arazileri herhangi bir kira-ortak bedeli dahi ödemedi işleyen kişilerin olduğu belirtilmiştir. Bu köylerde talep olmadığı için arazi piyasası ve kirası da oluşmamıştır. Hatta karşılıklı yardımlaşma (imece) usulü çalışıldığı için işgücü fiyatları konusunda da belirsizlik yaşanmaktadır. Tütün ova köylerinde, daha çok kuru koşullarda ve pek kimyasal kullanmadan yetiştirilerek TEKEL'e satılırken, dağ köylerinde sulanmakta ve daha yüksek fiyatla doğrudan içicisine veya yerel toplayıcılara satılmaktadır.

Bu köylerde, tapu sorunu nedeniyle teşkilatlanmış kredi kurumlarından kredi kullanımı da son derece düşük olup, ihtiyaç duyulan kredinin genellikle döviz cinsinden şahıslardan temini yoluna gidilmektedir.

Bütün bu faktörler dağ köylerindeki nüfus ve işgücünü bölge dışına göçe zorlamaktadır. Özellikle dağ köylerinde, mevsimlik tarım işçisi olarak ova köylerine ve bölge dışına göç olayı oldukça yaygındır. Mevsimlik tarım işçisi olarak gidilen yöre ve gidiş amaçları arasında en yaygın şunlardır: Adıyaman'ın ova köyleri – tütün ortaklığı, Çukurova ve Şanlıurfa – pamuk işçiliği ve hasadı, Adana ve Mersin – turuncgil hasadı, Kayseri ve Yozgat – pancar sökümü, Niğde – patates sökümü, Malatya – kayısı toplama ve Karadeniz – fındık hasadı.

Payamlı, Büklüm ve kısmen Kömür gibi ova köyleri çok daha iyi durumdadır. Bu köylerde de kuru tarım teknikleri hakim olup, ürün deseni yine buğday, tütün, arpa ve bağ gibi az sayıda ürünle sınırlıdır. Ancak bu köylerde, işletme arazileri daha geniş olup, ödemelerden de daha büyük ölçülerde yararlanmışlardır. Bu köylerde kredi kullanımı, mekanizasyon, kiracılık-ortakçılık dağ köylerine oranla daha yaygın olup, kiraya ve özellikle ortağa arazi işleyenlerin ve tarım işçilerinin büyük bölümünü yine dağ köylerinden gelenler oluşturmaktadır.

2.3.2.İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı

2.3.2.1.İşletmelerde arazi varlığı ve kullanımı

Araştırma alanında DGD'den yararlanan işletmelerin ortalama genişliği 67,02 da ile Türkiye ortalamasının üzerindedir. İşletme arazilerinin % 84,58'i mülk arazi şeklinde, % 5,21'i kiracılıkla, % 10,21'i ise ortakçılıkla işlenmektedir. Mülk, kira ve ortakçılıkla işlenen arazilerin ortalama genişlikleri sırasıyla 56,69 da, 3,51 da ve 6,84 dekadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerin ortalama genişliği ise 35,78 ile ülke ve DGD'den yararlanan işletme ortalamalarının altındadır. Bu grup işletmelerde, işletme arazilerinin % 71,77'si mülk, % 5,48'i kiracılık, % 22,75'i ortakçılıkla işlenen arazilerden oluşmaktadır(Çizelge 2.1).

Araştırma alanındaki işletmelerin yaklaşık % 80'i ilin dağlık ve kısmen ormanlık alanlarında yer almaktadır. Bu alanlarda özellikle mülk araziler küçük ölçekli, dağınık ve çok parçalı olduğu gibi tapu ve kadastro çalışmaları da henüz tamamlanmamıştır. Bu konuda bir belirsizlik söz konusu iken, DGD ödemelerinde mülk arazi genişliklerinin esas alınması ve bunun da çiftçi beyanlarından hareketle yapılması nedeniyle mülk arazi genişliklerinin gerçeği yeterince yansıtmadığı söylenebilir. Nitekim, DGD ödemelerinden yararlanmayan komşu köylerde mülk arazi genişlikleri çok daha düşüktür.

Ova kesiminde, işletmeler daha büyük ölçeklidir. Son yıllarda yörenin hakim ürünlerinden tütünde kota uygulaması, hayvancılıktaki olumsuz gelişmeler ve yaşanan kuraklık, dağlık kesimlerdeki gelirleri ve işgücü kullanımını olumsuz etkilemiştir. Bu durum işgücü göçünün yanında, ova

köylerinde kiracılık ve ortaklıkla arazi işleme eğilimini hızlandırmıştır. Araştırma alanı genelinde, bu şekilde işlenen arazi miktarı toplam işletme arazisinin % 15,42'si oranındadır.

Çizelge 2.1.İncelen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Bunun Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı

İşletmeler	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	da	%	da	%	da	%	da	%
DGD'den Yararlanan	56,69	84,58	3,49	5,21	6,84	10,21	67,02	100,00
DGD'den Yararlanmayan	25,68	71,77	1,96	5,48	8,14	22,75	35,78	100,00

Araştırma alanındaki işletme arazileri küçük ölçekli olduğu gibi, dağınık ve çok sayıda parçadan oluşmaktadır. Dağ ve ormanlık kesimlerde bu durum daha belirgindir. Bu kesimlerde taş duvarlarla çevrili çok sayıda küçük ölçekli teraslarda özellikle tütün tarımı yapılmaktadır.

Bölgede, DGD ödemelerinden yararlanan işletmelerde işletme arazileri ortalama 4.89 parselden oluşmakta, ortalama parsel genişliği ise 13,70 dekadır. Ödemelerden yararlanmayan işletmelerde ise aynı değerler sırasıyla 4,49 ve 7,97 dekadır (Ek Çizelge 2.4).

Araştırma alanındaki işletme arazilerininin yaklaşık dörtte üçünde kuru tarım yapılmaktadır. Özellikle köylerin yaklaşık % 80'inin son derece engebeli dağlık ve ormanlık kesimlerde yer alması ve sulama kaynaklarının yetersizliği nedeniyle tarım topraklarının sulama olanakları son derece kısıtlıdır. Bu köylerde sulamalar daha çok pınarlar, dereler, çaylar ve köy çeşmelerinden yapılmakta olup, bunun için genelde bir ücret ödenmemektedir. DGD'den yararlanan işletmelerin toplam arazi varlığının sadece % 24,81'inde sulu tarım yapılabilmektedir. Aynı oran kontrol grubu için % 20,26'dır (Ek Çizelge 2.5).

Araştırma alanında tarımsal üretim bitkisel ağırlıklıdır. DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazilerininin % 77,88'ini, yararlanmayan işletmelerde % 78,62'sini tarla arazisi oluşturmaktadır. Bölgede zorunlu olarak nadasa bırakılan arazi oranının yüksekliği dikkat çekicidir. Nadasa bırakılan alanlarla birlikte toplam işletme arazilerininin DGD'den yararlananlarda % 89,34'ünü, yararlanmayanlarda ise % 91,42'sini işlenen tarla arazisi oluşturmaktadır. Tarla arazisini sırasıyla bağ arazisi, sebze, ağaçlık ve meyvelik araziler izlemektedir (Ek Çizelge 2.6).

Bitkisel ürünler içerisinde tarımı yaygın olarak yapılan ürünlerin başında buğday ve tütün gelmektedir. Buğdayın DGD'den yararlanan işletme arazilerindeki payı % 39,03 (26,16 da), tütünün % 21,32 (14,29 da)'dir. Sadece bu iki ürünün payı incelenen işletmelerde % 60,0'ın üzerindedir. Bu ürünleri % 12,82 ile arpa (8,59 da), % 8,74 ile bağ (5,86 da) izlemektedir. Sebze, meyve, ağaçlık ve diğer ürünler ise işletme arazilerininin sadece % 6,62'sini kaplamaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde de benzer bir dağılım görülmekle beraber, ekilişler genelde daha küçük ölçeklidir. Bölge tarımında nadasa bırakılan alanların genişliği dikkat çekicidir. Son yıllarda yaşanan kuraklığın da etkisiyle nadasa bırakılan alanlar, DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisininin % 11,46'sı, yararlanmayan işletmelerde ise % 12,80'i oranındadır (Ek Çizelge 2.7).

Bölge ekonomisinde en önemli ürün tütündür. Tütün tarımı, işletme gelirlerine ve yöredeki yüksek işgücü potansiyelinin değerlendirilmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak, kota uygulaması kapsamında tütün ekim alanlarının ve arzının sınırlandırılması, ayrıca TEKEL'in ürün alımında belirli kalite özelliklerine dikkat etmesi bölge ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Bu bakımdan özellikle dağ köylerinde "kaçak satış" olarak adlandırılan tüccarlara ya da doğrudan tüketiciye satış son derece yaygındır.

Bölgede sebze ve meyve tarımı yaygın olmayıp, mevcut üretim daha çok öztüketime yöneliktir. Ek Çizelge 2.7'de diğer başlığı altında verilen ürünler ise önem sırasına göre nohut, mısır, meşe ve kavaklık, mercimek gibi ürünlerden oluşmaktadır.

2.3.2.2.İşletmelerde nüfus ve işgücü varlığı ve kullanımı

DGD'den yararlanan işletmelerdeki toplam nüfus 1.374 olup bunun % 51,91'ini erkek, % 48,09'unu kadın nüfusu oluşturmaktadır. Ortalama aile genişliği 7,61 ile Türkiye ve kırsal kesim ortalamasının üzerindedir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toplam nüfus 343 olup bunun % 46,50'ini erkek nüfusu oluşturmaktadır. Bu gruba giren işletmelerde ortalama aile genişliği 7,72'dir. Tarımsal faaliyetlerde işgücü açısından önem taşıyan 15-49 yaş grubundaki nüfusun oranı DGD'den yararlanan işletmelerde % 50,07, yararlanmayanlarda ise % 50,78'dir (Ek Çizelge 2.8).

İncelenen işletmelerde nüfusun eğitim düzeyi çok düşüktür. DGD'den yararlanan işletmelerde nüfusun % 34,55'i, yararlanmayanlarda ise % 21,45 gibi oldukça önemli bir bölümü okur-yazar değildir. Kadınlarda bu oran sırasıyla % 47,1 ve % 30,3'tür. DGD'den yararlanan işletmelerde nüfusun yarısından fazlasını (% 52,3), yararlanmayan işletmelerde % 61,36'sını ilkökul mezunlarıyla herhangi bir okul mezunu olmayan ancak dışarıdan okuma-yazma öğrenenler oluşturmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde okur-yazar nüfusun sadece % 18,05'i, yararlanmayanlarda % 19,35'i orta öğrenim mezunudur. Yüksek öğrenim görenlerin oranı ise sırasıyla % 2,08 ve % 2,53 ile çok daha düşük düzeydedir (Ek Çizelge 2.9).

İşletmelerde ortalama aile genişliği buna bağlı olarak da işgücü potansiyeli yüksektir. İşgücü potansiyelinin hesaplanmasında yörede özellikle tütün tarımının yaygın olarak yapılıyor olması, yılda iki aya yakın bir süre kapalı mekanlarda geceli gündüzlü çalışılması, ayrıca işletmelerde belirli ölçülerde hayvancılığa da yer veriliyor olması nedeniyle yılda çalışılabilir gün sayısı olarak 280 gün kabul edilmiştir. Buradan hareketle işletmelerin sahip oldukları işgücü potansiyeli, DGD'den yararlanan işletmeler için ortalama 1.373,2, yararlanmayan işletmeler için ise 1.432,9 EİG olarak hesaplanmıştır. İşletmeler sahip oldukları işgücü potansiyelini büyük ölçüde yine kendi işletmelerinde değerlendirmektedir. DGD'den yararlanan işletmelerde bu oran % 86,77 (538,4 EİG), yararlanmayan işletmelerde ise % 86,11 (549,9)'dir. Yörede özellikle tütün tarımının yaygın olarak yapılması bunda etkili olmaktadır. Tütün tarımı yoğun işgücü kullanımını gerektirmesi bakımından, tütün tarımı yapılan işletmelerde aile işgücü büyük ölçüde işletmelerde değerlendirmekte, hatta işletmenin işgücü varlığı ve tütün ekim alanının büyüklüğüne bağlı olarak bazı işletmelerde geçici yabancı işgücü çalıştırma yoluna gidilmektedir. Bununla beraber, yörede işletmelerin küçük ölçekli ve işgücü potansiyelinin fazla olması nedeniyle, özellikle aile işgücünün işletmede atıl durumda olduğu dönemlerde işletme dışı işlerde de çalışma yoluna gidilmektedir. Aile işgücünün işletme dışında değerlendirilme alanlarının başında bölge dışı mevsimlik tarım işçiliği gelmektedir. Tarım dışı çalışma alanları olarak esnaflık ve inşaat işçiliği en yaygın olanlardır.

İşletmelerde varolan işgücünün işletme dışında kullanım oranı DGD'den yararlanan işletmelerde % 5,98 (82,1 EİG), yararlanmayanlarda ise % 6,19 (88,7 EİG)'dur. Bunun da sırasıyla % 47,14 ve % 40,81'ini işletme dışı tarımsal işler oluşturmaktadır.

İşletmelerde aile işgücü potansiyeli yüksektir. Bu bakımdan yabancı işgücü kullanımı yaygın olmadığı gibi, varolan işgücü de yeterince değerlendirilememekte, işletme dışı çalışmaya rağmen DGD'den yararlananlarda varolan işgücü % 54,81, yararlanmayanlarda ise % 55,43 oranında atıl kalmaktadır. Atıl işgücü oranı kadınlarda çok daha fazladır.

İşletmelerde daimi işgücü istihdamına rastlanılmamıştır. Daha çok tütün tarımı yapılan bazı işletmelerde geçici işgücü çalıştırılmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde gereken işgücünün sadece % 6,51'i (37,5 EİG), yararlanmayanlarda ise % 5,48'i (31,9 EİG) yabancı işgücüyle karşılanmaktadır (Ek Çizelge 2.10). Bunun da sırasıyla % 73,87 ve % 63,01'ini erkek işgücü oluşturmaktadır. Araştırma alanında yabancı işgücü kullanımının yaygın olmamasında aile işgücü potansiyelinin yüksekliğinin yanında, işletmelerin küçük ölçekli ve ekstansif tarımın yaygın olması etkili olmaktadır.

2.3.2.3. İşletmelerin sermaye yapısı

Sermaye miktarı ve bileşimi, işletmelerin ekonomik yapı ve performansının önemli bir göstergesidir. Bu bakımdan işletmelerdeki sermaye varlığı işlevlerine göre aktif ve pasif sermaye olarak sınıflandırılarak ayrı ayrı incelenmiştir.

2.3.2.3.1. Aktif sermaye

İşletmelerde tarımsal üretime doğrudan ya da dolaylı olarak katılan tüm unsurlardan oluşan aktif sermaye miktarı ve bileşimi Çizelge 2.2'de, bu sermaye unsurlarına ilişkin ayrıntılar ise ek çizelgelerde verilmiştir. İşletmelerin etkin çalışabilmesi için söz konusu sermaye unsurlarının işletmelerde belirli miktar ve oranlarda bulunması gerekmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aktif sermaye miktarı yaklaşık 3,4 Trilyon TL, işletme başına 19,0 Milyar TL, dekara ise 283,7 Milyon TL'dir. İşletmelerdeki aktif sermaye miktarı düşük olduğu gibi, mevcut sermaye varlığında da işletmecilik gereklerine uygun olmayan bir dağılım söz konusudur. Toplam aktif sermayenin % 90,12 gibi oldukça önemli bölümünü çiftlik sermayesi oluşturmaktadır. Çiftlik sermayesinin etkin kullanımı için gerekli işletme sermayesinin oranı ise sadece % 9,88'dir (Çizelge 2.2.)

İşletmelerde toprak sermayesi oranı % 75,56 ile etkin çalışan işletme ya da işletmecilik gereklerine uygun olmayacak ölçüde yüksektir. Daha çok diğer sermaye unsurlarının yetersizliğinden kaynaklanan bu durum, yörede tarımsal faaliyetlerin ekstansif koşullarda gerçekleştirildiğinin önemli bir göstergesidir. Çeşitli araştırmalar, ülkemiz koşullarında aktif sermaye içerisinde toprak sermayesinin bu denli olmasa da yüksek olduğunu göstermekle beraber, rasyonel çalışan bir işletmede bu oranın % 25’ler dolayında olması gerektiği belirtilmektedir(Erkuş vd.,1995).

İncelenen işletmelerde toprak sermayesi oranının yüksekliğine bağlı olarak, diğer sermaye unsurlarının payı düşmektedir. Özellikle işletmede mevcut işgücünün kullanım etkinliğine olumlu katkı sağlayan hayvan ve alet-makine sermayesi (sabit işletme sermayesi), rasyonel ve dengeli çalışan bir işletmede bulunması gereken oranların çok altındadır. Benzer şekilde, sermaye unsurları içerisinde likiditesi en yüksek, dolayısıyla tarımsal faaliyetlerin sürekliliği açısından büyük önem taşıyan döner işletme sermayesi de oldukça yetersizdir. İncelenen işletmelerde özellikle para ve alacak sermayesi, rasyonel çalışan bir işletmede olması gerektiği belirtilen % 5’in (Açıl ve Demirci, 1984) çok altındadır. Bu durum işletmelerin cari giderlerini dahi karşılamada zorlanmalarına, düşük ürün ve girdi stoklarıyla çalışmalarına neden olmaktadır.

DGD’den yararlanmayan işletmelerdeki ortalama aktif sermaye miktarı ve bu sermayenin unsurlarına dağılımı konusunda da benzer şeyler söylenebilir. Ancak bu grupta yer alan işletmelerdeki toplam sermaye miktarı (11,3 Milyar TL) DGD’den yararlananlara göre daha düşüktür. Bu durum, DGD’den yararlanmayan işletmelerdeki toprak sermayesinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak DGD’den yararlanmayan işletmelerde diğer sermaye unsurlarının payı artmaktadır.

Çizelge 2.2.İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye

Sermaye Unsurları	DGD’den Yararlanan		DGD’den Yaralanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I.ÇİFTLİK SERMAYESİ	17.136.755,6	90,12	9.596.058,8	85,32
a-Toprak Sermayesi	14.366.366,7	75,56	7.758.039,2	68,98
b-Arazi Islahı Sermayesi	191.322,2	1,01	187.451,0	1,67
c-Bina Sermayesi	1.728.777,8	9,09	1.376.019,6	12,23
d-Bitki Sermayesi	850.288,9	4,47	274.549,0	2,44
II.İŞLETME SERMAYESİ	1.878.914,6	9,88	1.651.221,5	14,68
<i>a-Sabit İşletme Sermayesi</i>	<i>1.478.310,3</i>	<i>7,77</i>	<i>1.441.078,4</i>	<i>12,81</i>
1.Alet ve Makine Sermayesi	842.749,2	4,43	921.588,2	8,19
2.Hayvan Sermayesi	635.561,1	3,34	519.490,2	4,62
<i>b-Döner İşletme Sermayesi</i>	<i>400.604,3</i>	<i>2,11</i>	<i>210.143,1</i>	<i>1,87</i>
1.Malzeme ve Müh. Sermayesi	312.684,8	1,64	151.535,3	1,35
2.Para Sermayesi	87.919,5	0,46	58.607,8	0,52
AKTİF SERMAYE TOPLAMI	19.015.670,2	100,00	11.247.280,4	100,00

2.3.2.3.2.Pasif sermaye

İşletmelerde üretim amacıyla kullanılan aktif varlıkların kaynaklarını gösteren pasif sermaye, işletmeciye ait öz sermaye ile öz sermayenin yetersiz olması durumunda başvuru yabancı sermaye toplamından oluşmaktadır. DGD’den yararlanan işletmelerde, üretimde kullanılan aktif varlıkların % 88,02’si, yararlanmayanlarda ise % 77,74’ü gibi oldukça önemli bir kısmını işletmelerin kendi öz varlıkları oluşturmaktadır. Diğer bir anlatımla, işletmelerin yabancı sermaye kullanım oranları çok düşüktür. Söz konusu oranlar DGD’den yararlanan ve yararlanmayan işletmeler için sırasıyla % 11,98 ve % 22,26’dır. Ancak bu durum işletmelerin yeterli öz sermayeye sahip olmalarından değil, aksine borç ödeme kapasitelerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, yörede tapu sorunu nedeniyle işletmelerin örgütlenmiş kredi kurumlarından kredi temin olanakları kısıtlıdır. Bu kurumlardan kredi gereksinimlerini karşılayamayan üreticiler, şahıslardan yüksek faizle kısa vadeli kredi temini yoluna gitmektedir. Yörede borçlanmalar genelde döviz üzerinden yapılmakta olup, işletmeler genelinde toplam borcun özsermayeye oranı DGD’den yararlananlarda % 13,61, yararlanmayanlarda ise % 28,63’tür (Çizelge 2.3).

Çizelge 2.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye

Sermaye Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yaralanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I.BORÇLAR (Yabancı Sermaye)	2.278.077,9	11,98	2.503.431,4	22,26
a-Adi (Şahıslara Olan) Borçlar	405.105,6	2,13	679.470,6	6,04
b-Banka Borçları	224.455,6	1,18	92.490,2	0,82
c-Kooperatif Borçları	64.238,9	0,34	70.392,2	0,63
d-Kiraya Ortağa Tutulan Arazi Değeri	1.584.277,8	8,33	1.661.078,4	14,77
II.ÖZ SERMAYE	16.737.592,3	88,02	8.743.849,0	77,74
PASİF SERMAYE TOPLAMI	19.015.670,2	100,00	11.247.280,4	100,00

2.3.3.İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi

Diğer ekonomik ünitelerde olduğu gibi, tarım işletmelerinde de asıl amaç kar elde etmektir. Bu amaçla işletmeci, üretime karar verme aşamasından başlamak üzere, girdi kullanımı, üretim faaliyetinin gerçekleştirilmesi ve bu faaliyetler sonucu elde edilen çıktılarının değerlendirilmesine kadar her aşamada çeşitli seçenekler arasında tercihler yapmak durumundadır. Bunu yaparken bir kar umulmaktadır. Üretim faaliyetlerinin işletmecilik gereklerine uygunluğu karlılığı olumlu etkilemekle birlikte, tarımsal faaliyetlerin doğal koşulların yanında, piyasa koşulları gibi işletme dışı faktörlere olan aşırı bağımlılığı, bazen karlılığı olumsuz etkilemekte, hatta zarar edilebilmektedir.

İşletme faaliyet sonuçlarının analiziyle, işletmelerin ekonomik yapıları ve karlılık açısından performansları ortaya konulabildiği gibi, zaman içerisindeki gelişimleri ve diğer işletmelere göre durumları da ortaya konulabilmektedir.

Bu amaçla, araştırma alanındaki işletmelerin yıllık faaliyetleri; gayrisafi üretim değeri, gayrisafi hasıla, işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla, tarımsal gelir, aile geliri ve bazı mali ve ekonomik oranlar gibi başlıca göstergeler açısından incelenmiştir.

2.3.3.1.Gayrisafi üretim değeri

Gayrisafi üretim değeri, işletmelerin yıllık faaliyetleri sonucunda üretilen ürünlerin değerleri ile yıl içerisinde canlı demirbaş değerinde kaydedilen artışların toplamından oluşmaktadır. Gayrisafi üretim değeri, diğer işletme faaliyet sonuçlarının hesaplanmasına da esas teşkil etmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama gayrisafi üretim değeri yaklaşık 2,8 Milyar TL'dir. Bunun da % 85,10'unu (2,4 Milyar TL) bitkisel üretim, % 14,90'mı (416,9 Milyon TL) hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır.

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise ortalama gayrisafi üretim değeri yaklaşık 2,1 Milyar TL'dir. Bunun da % 75,67'sini bitkisel üretim, % 24,33'ünü hayvansal üretim değeri oluşturmaktadır (Ek Çizelge 2.19,2.20,2.21).

Birim alana gayrisafi üretim değeri DGD'den yararlanan işletmelerde 41,7 Milyon TL iken yararlanmayan işletmelerde 58,1 Milyon TL'dir (Çizelge 2.4).

Çizelge 2.4.Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri

İşletme Başarı Ölçütleri	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yaralanmayan
Gayrisafi Üretim Değeri (Bin TL/da)	41.747,7	58.138,1
Gayrisafi Hasıla (Bin TL/da)	45.935,4	64.727,1
Saf Hasıla (Bin TL/da)	5.572,5	-6.984,3
Brüt Kar (Bin TL/da)	30.878,5	41.502,6
Tarımsal Gelir (Bin TL/da)	26.914,5	30.028,9
Toplam İşletme Masrafı/Gayrisafi Hasıla	0,88	1,11
Değişen Masraflar/Gayrisafi Hasıla	0,24	0,26
Sabit Masraflar/Gayrisafi Hasıla	0,64	0,85

2.3.3.2.Gayrisafi hasıla

Gayrisafi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelirlerle, işletmeci ve ailesinin oturduğu konutun kira bedelinin eklenmesiyle elde edilen gayrisafi hasıla, DGD'den yararlanan işletmelerde

ortalama 3,1 Milyar TL'dir. Bunun % 90,88'ini gayrisafi üretim değeri, % 6,29'unu işletme dışı tarımsal gelirler, geri kalan % 2,83'ünü konut kira karşılığı oluşturmaktadır.

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise ortalama gayrisafi hasıla yaklaşık 2,3 Milyar TL olup, bunun % 89,82'si gayrisafi üretim değeri, % 6,94'ü işletme dışı tarımsal gelirler ve % 3,24'ü işletmecii ve ailesinin oturduğu konutun kira bedelinden oluşmaktadır (Ek Çizelge 2.22).

İncelenen işletmelerde birim alana gayrisafi hasıla değeri, DGD'den yararlanan işletmelerde 45,9 Milyon TL iken, DGD'den yararlanmayan işletmelerde 64,7 Milyon TL'dir(Çizelge 2.4).

3.3.3.İşletme masrafları

Tarım işletmelerinde, gayrisafi üretim değerini elde etmek için yapılan masraflar olup, sabit ve değişken masraflar olarak sınıflandırılmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama işletme masrafı yaklaşık 2,7 Milyar TL olup, bunun % 61,49'u işgücü masrafları, % 24,50'si cari masraflar, % 14,01'i ise sabit masraflardan oluşmaktadır. İşletme masrafları içerisinde en önemli masraf unsurunu yaklaşık 1,7 Milyar TL ile işgücü masrafları oluşturmaktadır. Bunun da % 96,05'i aile işgücü karşılığıdır. İncelenen işletmelerde daimi işgücü istihdamına rastlanılmamış olup, toplam işgücü masrafının kalan % 3,95'i (65,8 Milyon TL) geçici işgücüne yapılan ödemelerden oluşmaktadır. İşletmelerde, bitkisel ve hayvansal üretime ait cari masraflar toplamı 662,8 Milyon TL olup, cari masrafların toplam işletme masrafındaki payı % 24,50'dir. Bunun da % 66,48'i bitkisel üretime, kalan % 33,52'si hayvansal üretime ait masraflardır. Sabit masrafların toplam işletme masrafları içerisindeki payı % 14,01'dir. Sabit masrafların % 54,74'ü (207,5 Milyon TL) amortisman, % 45,26'sı (171,5 Milyon TL) bakım-onarım masraflarından oluşmaktadır (Ek Çizelge 2.23, 2.24, 2.25, 2.26).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise yaklaşık 2,6 Milyar TL olan işletme masraflarının % 66,30'u işçilik masrafları, % 19,73'ü cari masraflar, % 13,97'sini ise sabit masraflar oluşturmaktadır. İşçilik masrafları içerisinde % 94,77 ile en büyük payı yine aile işgücü ücret karşılığı almaktadır. 506,4 Milyon TL olan cari masrafların % 62,86'sı bitkisel üretime ait cari masraflardan oluşmaktadır. Sabit masraflar (358,5 Milyon TL) içerisinde amortisman masraflarının payı % 53,56, bakım-onarım masraflarının payı ise % 46,44'tür (Ek Çizelge 2.23, 2.24, 2.25, 2.26).

İncelenen işletmelerde, yoğun işgücü kullanımını gerektiren tütün tarımına büyük ölçüde yer verilmesi, işletmelerin işgücü gereksinimini artırmaktadır. Bunda bölgede mekanizasyon düzeyinin geri olması da etkili olmaktadır. Özellikle dağlık alanlarda gelir yetersizliğinin yanında, işletme arazilerinin taşlık, engebeli, çok parçalı ve dağınık olması mekanizasyon kullanımını olumsuz etkilemektedir. Birçok işletmede sürüm ve taşıma işleminde işhayvanı kullanılmakta, hasat elle yapılmakta bu da işgücü kullanımını artırmaktadır. Dolayısıyla işletme masrafları içerisinde aile ve yabancı işgücü masraflarından oluşan toplam işçilik masrafları yüksek miktarlara ulaşmaktadır.

3.3.4.Brüt kar

Gayrisafi üretim değerinden değişen masrafların düşülmesiyle bulunan brüt kar, üreticinin fiilen ödediği masrafları dikkate alması bakımından üretim kararları üzerinde en etkili, önemli bir işletme başarı ölçütüdür.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama brüt kar yaklaşık 2,1 Milyar TL, işletme arazisinin dekarı başına brüt kar ise 30,9 Milyon TL'dir. DGD'den yararlanmayan işletmeler için bu değerler sırasıyla 1,5 Milyar ve 41,5 Milyon TL'dir Çizelge 2.4).

2.3.3.5.Saf hasıla

Saf hasıla, işletmeye yatırılan aktif sermayenin rantı olup, gayrisafi hasıladan işletme masraflarının düşülmesiyle elde edilir. Saf hasıla, yabancı sermaye kullanmayan, kira-ortakçılıkla da arazi işlemeyen bir işletmeye yatırılan aktif sermayenin getirisi olması bakımından, en azından işletmeye yatırılan sermayenin getireceği faiz kadar olması arzu edilir.

DGD'den yararlanan işletmelerde, işletmeye yaklaşık 19,0, yararlanmayanlarda ise 11,2 Trilyon TL sermaye yatırılmış olmakla beraber, bu sermayeye karşın elde edilen gelir olarak kabul edilen saf hasıla, DGD'den yararlanan işletmelerde sadece 373,5 Milyon TL'dir (Ek Çizelge 2.27). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise negatiftir(-249,9 Milyon TL). Bu durum bölgede son üç yıldır yaşanan kuraklığın verim ve üretimi olumsuz etkilemesinin yanında, daha önce de belirtilen nedenlerle, tarımsal faaliyetlerde yoğun işgücü kullanımından kaynaklanmaktadır. Yaşanan kuraklık bir taraftan üretimi olumsuz etkilerken, diğer taraftan yoğun işgücü kullanımı aile işgücü masrafını artırmaktadır. Nitekim, incelenen işletmelerde aile işgücü ücret karşılığının işletme masrafları

içerisindeki payı % 65-70 dolaylarındadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde saf hasılanın gayrisafi hasıla içerisindeki payı % 12,13, yararlanmayanlarda % -10,79'dur(Ek Çizelge 2.27). İşletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla ise DGD'den yararlanan işletmelerde yaklaşık 5,57 Milyon TL, yararlanmayanlarda -6,98 Milyon TL'dir (Çizelge 2.4).

2.3.3.6.Tarımsal gelir

Tarım işletmelerinde, işletmecinin başarısı herşeyden önce tarımsal gelirle ölçülmektedir. Tarımsal gelir, işletmede ücret almadan çalışan işletmeci ve ailesinin el emeği ücret karşılığı, özsermaye rantı ve girişimcilik rantının karşılığı olarak düşünülmektedir. Tarımsal geliri hesaplamak için, saf hasıladan yabancı sermaye için ödenen faiz ile kiraların çıkarılması ve buna işletmeci ve ailesinin ücret karşılığının eklenmesi gerekmektedir. İşletmeci, ailesinin geçim masraflarını tarımsal gelirle karşılamak durumundadır. Ayrıca bu gelirle, işletmeye yapılacak yatırımlar ile ödenecek gelir vergisi de karşılanacaktır. Tarımsal gelirin, ihtiyaç toplamından az olması durumunda sermaye eksilmesi, fazla olması durumunda sermaye artışı görülecektir(Erkuş vd.,1995).

Daha önce hesaplanan saf hasıla işletmeye yatırılan toplam sermayenin geliridir. Bu bakımdan işletmeye ait özsermayenin geliri hesaplanmak istenildiğinde saf hasıladan borç faizleri ile ödenen kiraların düşülmesi gerekir. İncelenen işletmelerde, saf hasıladan söz konusu ödemeler düşüldüğünde, sadece işletmeciye ait özsermayeye karşılık elde edilen gelirin (özsermaye rantının), DGD'den yararlanan işletmelerde 206,1 Milyon TL gibi oldukça düşük bir düzeyde olduğu, yararlanmayanlarda ise negatif (-537,8 Milyon TL) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, söz konusu değerlere, işletmede istihdam edilen ancak bunun için fiilen herhangi bir bedel ödenmeyen işletmeci ve ailesinin işgücü karşılığı eklenerek bulunan tarımsal gelir, DGD'den yararlanan işletmelerde yaklaşık 1,8 Milyar TL'ye, yararlanmayanlarda ise 1,1 Milyar TL'ye ulaşmaktadır (Ek Çizelge 2.28).

Birim işletme arazisine düşen tarımsal gelir ise DGD'den yararlanan işletmelerde yaklaşık 26,9 Milyon TL iken, yararlanmayanlarda 30,0 Milyon TL'dir (Çizelge 2.4).

Masrafların gayrisafi hasılaya oranı da işletmelerin başarısını ölçmede kullanılan diğer önemli göstergedir. Bu amaçla sabit, değişken ve toplam masraflar ayrı ayrı gayrisafi hasılaya oranlanarak işletmelerin çalışma etkinlikleri konusunda önemli fikirler edinilebilmektedir. Söz konusu oranların, özellikle toplam masrafların gayrisafi hasılaya oranının 1'in altında olması gerekir, aksi takdirde işletme zarar edecektir. İncelenen işletmelerden DGD'den yararlananlarda, değişen masrafların gayrisafi hasılaya oranı 0,24, sabit masrafların gayrisafi hasılaya oranı 0,64, toplam masrafların gayrisafi hasılaya oranı ise 0,88'dir. Bu durum, DGD'den yararlanan işletmelerin her 1 TL'lik gayrisafi hasıla elde etmek için 0,24 TL'lik değişen ve 0,64 TL'lik sabit olmak üzere toplam 0,88 TL'lik masraf yaptığını göstermektedir (Çizelge 3.4). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 1 TL'lik gayrisafi hasıla elde etmek için 0,26 TL değişen ve 0,85 TL sabit olmak üzere toplam 1,11 TL'lik masraf yapılmıştır ki bu da söz konusu işletmelerde, işletmeye yatırılan aktif sermayenin faizinin dahi altında bir gelir elde edildiğini göstermektedir. Nitekim DGD'den yararlanmayan işletmelerde işletmeye yatırılan toplam aktif sermayeye karşılık elde edilen gelir (saf hasıla), gayrisafi hasılanın % 10,79 oranında altındadır (Ek Çizelge 2.27).

2.3.3.7.Toplam aile geliri

Tarımsal gelire, tarım dışı alanlardan elde edilen gelirlerin eklenmesiyle toplam aile gelirine ulaşılmaktadır. Toplam aile geliri, işletmeci ve ailesinin tüketim harcamalarının yanında, üretim ve yatırım harcamalarının karşılanmasında kullanılabilecek gelirdir. Araştırma alanı için, pilot proje kapsamında yapılan doğrudan gelir desteği ödemeleri de toplam aile gelirine dahil edilmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde, işletme başına ortalama yıllık toplam aile geliri 2,25 Milyar TL'dir(3.369 Dolar). Bu gelirin % 80,27'sini tarımsal gelir, % 10,26'sını tarım dışı gelirler, kalan % 9,47'sini ise DGD kapsamında yapılan ödemeler oluşturmaktadır.

Yörede, nüfus ve işgücü potansiyeli yüksek, buna karşın işletmelerin işgücü gereksinimi sürekli ve düzenli değildir. Bu nedenle, mevcut işgücü özellikle yılın belirli aylarında atıl durumdadır. Genellikle bu dönemlerde nüfusun önemli bir kısmı bölge dışına mevsimlik tarım işçisi olarak göç etmektedir. Araştırma alanındaki köylerin birçoğu merkez köy olması bakımından tarım dışı alanlarda da çalışma yaygındır. DGD'den yararlanan işletmelerde tarımdışı gelirlerin toplam aile geliri içerisindeki payı % 10,26'dır. Bu işletmelerde, tarım dışı gelirlerin % 38,58'i başta inşaat işçiliği olmak üzere yevmiye usulü çalışma karşılığında elde edilen gelirlerden, % 30,55'i küçük esnafıktan,

% 11,59'u köy koruculuğundan, % 9,72'si muhtarlık, % 6,42'si memur, % 3,15'i Bağ-kur ve diğer emekli maaşlarından oluşmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde tarım dışı gelirlerin aile geliri içerisindeki payı ise % 18,48'dir. Bu gelirlerin % 59,21'i esnaflık, %29,76'sı işçilik, % 8,27'si muhtarlık, % 2,76'sı ise ticari araç kullanımı karşılığında elde edilen gelirlerden oluşmaktadır.

Çizelge 2.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri

İşletmeler	Tarımsal Gelir		Tarım Dışı Gelir		DGD*		Toplam Aile Geliri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	1.804.019,4	80,27	230.605,6	10,26	212.838,8	9,47	2.247.463,8	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1.074.563,7	81,52	243.529,4	18,48	-	-	1.318.093,1	100,00

*Dekar başına yapılan 5 dolarlık ödeme, anket dönemindeki (Ekim 2000) T.C.Merkez Bankası döviz kurundan hareketle TL'ye dönüştürülmüştür.

Araştırmada, pilot proje uygulaması kapsamında yapılan doğrudan gelir ödemeleri de aile gelirleri içerisinde değerlendirilmiştir. İncelenen işletmelere toplam 38,3 Milyar TL ya da 57.430 Dolar doğrudan gelir ödemesi yapılmıştır. İşletme başına düşen ortalama ödeme miktarı 212,8 Milyon TL ya da 319,1 Dolar, kişi başına ödeme miktarı ise 28,0 Milyon TL ya da 41,9 Dolar'dır⁽¹⁾. DGD kapsamında yapılan ödemeler, yörede işletme gelirlerinin düşük olması nedeniyle, toplam aile geliri içerisindeki payı % 9,47 gibi küçümsenemeyecek bir orana ulaşmaktadır. Bu oran, tarım dışı gelirlerin toplam aile geliri içerisindeki payına (% 10,26) yakın, işletme dışı tarımsal gelirlerin aile geliri içerisindeki payının (% 8,61; Çizelge 2.7) ise üzerindedir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toplam aile geliri 1,3 Milyar TL olup, bunun % 81,52'sini (1,1 Milyar TL) tarımsal gelir, % 18,48'ini (243,5 Milyon TL) tarım dışı gelirler oluşturmaktadır (Çizelge 2.5).

2.3.3.8. Başlıca mali oranlar

Üretim değerinin, bu üretimi elde etmek için yapılan masrafların üzerinde olması ölçüsünde işletme kar elde etmektedir. Ancak elde edilen bu kar, işletmelerin başarısını ölçmede tek başına yeterli değildir. Önemli olan herhangi bir alana yatırılan (bağlanan) veya o alanda kullanılan toplam sermayeye karşın elde edilen karın büyüklüğüdür. Elde edilen karın kullanılan sermayeye oranının artması ölçüsünde işletmeye yatırılan sermayenin kullanım etkinliği ve faaliyetin rantabilitesi artacaktır. Rantabilite oranları, reel faiz oranlarıyla karşılaştırılarak değerlendirilmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde, öz sermayenin karlılık oranını gösteren mali rantabilite 1,23, toplam sermayenin karlılık oranını gösteren ekonomik rantabilite 1,96, belirli bir gayrisafi hasılayı elde etmek için yapılan işletme masrafları ilişkisini açıklayan ve safi hasılanın gayrisafi hasılaya oranı şeklinde hesaplanan rantabilite faktörü ise 12,13'tür (Çizelge 2.6).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise ortalama gayrisafi hasıla ile işletme masrafları dahi karşılanamadığından saf hasıla, dolayısıyla söz konusu oranlar negatiftir. Bu durum, işletmeye yatırılan sermayeye negatif bir faiz geliri elde edildiğinden işletmenin sermaye varlığının azaldığı ya da işletmenin cari yılda yatırım sermayesini kullanma pahasına üretimi gerçekleştirdiği, devamı halinde üretimin sürdürülemeyeceği şeklinde yorumlanabilir.

Çizelge 2.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri İle İlgili Başlıca Mali Oranlar

Mali Oranlar (%)	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yararlanmayan
Mali Rantabilite	1,23	-6,15
Ekonomik Rantabilite	1,96	-2,22
Rantabilite Faktörü	12,13	-10,79
Sermaye Devir Oranı	14,72	18,50
Mali Kaldıraç Oranı	11,98	22,26

Sermaye devir oranı, işletme faaliyet sonuçlarını değerlendirmede kullanılan diğer önemli bir başarı ölçütüdür. Sermaye devir oranı, gayrisafi üretim değerinin toplam (aktif) sermayeyi karşılama süresini göstermektedir. Sermaye devir oranının düşüklüğü, ya işletmeye gereğinden fazla yatırım yapıldığı ya da yapılan yatırıma göre elde edilen gelirin düşük olduğu şeklinde yorumlanır. Sermaye devir oranı, DGD'den yararlanan işletmelerde % 14,72, yararlanmayan işletmelerde % 18,50'dir. Bu da DGD'den yararlanan işletmelerde, gayrisafi üretim değeriyle yatırım sermayesinin yaklaşık 6,8 yılda, yararlanmayanlarda ise 5,4 yılda karşılanabileceğini göstermektedir. Ülkemiz koşullarında kısa sayılabilecek bu süreler, incelenen işletmelerin üretim değerlerinin yüksekliğinden değil, aksine daha çok işletme başına yatırım sermayesinin düşüklüğünden kaynaklandığı söylenebilir.

(1) Hesaplamalarda işletme arazilerinin 199 dekara kadar olan kısmı dikkate alınmıştır.

Yabancı sermayenin, aktif sermayeye oranı olan mali kaldıraç oranı DGD'den yararlanan işletmeler için % 11,98 yararlanmayanlar için % 22,26'tür (Çizelge 2.6). İncelenen işletmelerde özsermayenin yetersizliği, bu oranın yüksek çıkmasına neden olmaktadır.

2.3.4. Adıyaman İli Pilot Bölgesinde DGD Uygulamasının Değerlendirilmesi

2.3.4.1. DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan üreticilerin projeye yaklaşımları

Bu başlık altında doğrudan gelir desteğinden yararlanan ve yararlanmayan üreticilerle sistem içerisinde yer alan Bakanlık Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü, Ziraat Odası ve Ziraat Bankası yetkililerinin görüşlerinden ve gözlemlerden hareketle üreticilerin projeye yaklaşımları, karşılaşılan sorunlar ve sistemin bölgede ve ülke genelinde uygulanabilme olanakları değerlendirilmiştir.

2.3.4.1.1. DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin projeye yaklaşımları

Doğrudan gelir desteği ödemelerinde, bugün için köy sınırları içerisindeki araziler esas alınmıştır. Bu bakımdan dokuz köydeki üreticilerin köy sınırları dışındaki arazileri ödemelerden yararlanamamıştır. Yörede işletme arazileri son derece parçalı ve dağınık olması bakımından köy sınırları dışında arazisi olan üretici sayısı, dolayısıyla ödemelerden yararlanamayan arazi miktarı oldukça fazladır.

Tapu-kadastro çalışmalarının tamamlandığı köylerde ödemeler için tapular, hazine arazilerinde ecir misil, kiracılıkta ise kira kontratları esas alınmaktadır. Ancak bölgede özellikle dağ köylerinde tapu-kadastro çalışmaları henüz tamamlanmadığından bu köylerde ödemeler için çiftçi beyanları esas alınmıştır. İl Müdürlükleri Tapu Dairesiyle irtibat halinde bu beyanlar üzerinde gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra oluşturulan listeyi ödemelere esas teşkil etmek üzere Tarım Bakanlığına göndermektedir.

Tapu-kadastronun tamamlanmamış olduğu bazı köylerde, arazi beyanlarının köyün toplam tarım arazisini de aşması bakımından önemli anlaşmazlıklar çıkmış, sorunlar yaşanmış ve nitekim bu konuda çıkan ihtilafın giderilememesi üzerine Kahta'nın Dumlu köyü proje kapsamında çıkarılmıştır. Bu denli olmasa da, diğer köylerde de benzer sorunlar yaşanmış, ancak karşılıklı görüşmelerle çiftçi beyanlarında kısıntıya gidilmiş ve üzerinde anlaşılabilir miktarlar üzerinden ödeme yapılmıştır.

Bölge üreticileri, genel anlamda DGD uygulamasından memnun olup krediler, fiyatlar ve girdiler yoluyla sağlanan mevcut destekleme sistemine tercih etmektedir. Özellikle, desteğin doğrudan ve nakit olarak üretici eline geçmesi, üretici memnuniyetini artırmaktadır. Bunda, diğer desteklerin daha çok ticaret sektörünün elinde kaldığı yönündeki yaygın inancın da etkisi büyüktür. Bölgede DGD uygulamasından memnun olan üreticilerin oranı % 90,8'dir. DGD uygulamasından memnun olmayanların yaklaşık tamamının memnun olmama gerekçesini ödeme miktarının azlığı oluşturmaktadır. Bu düşüncede olanların yaklaşık % 24,00'ü ödemenin dekar başına en az 10 dolar, % 20,00'si 15 dolar, % 15,43'ü 50 dolar, % 14,86'sı 20 dolar, % 13,71'i 30 dolar olması gerektiğini belirtmiştir. Asgari ödenmesi gerektiği belirtilen miktarların ağırlıklı ortalaması 26,97'dir. Üreticilerin % 2,78'i ise bunun karşılıksız bir yardım olduğunu belirterek "farketmez, yeter ki ödensin" demiştir (Ek Çizelge 2.29).

Adıyaman Tarım İl Müdürlüğü, mevcut destekleme sistemi kapsamında üreticilere dekar başına yapılan desteği pamuk için 50 dolar, genel için 19,8 dolar olarak hesaplamış, buradan hareketle yörede dekar başına ödenmesi gereken tutarın 30 dolar olması gerektiği yönünde Bakanlığa görüş bildirmiştir.

Decar başına yapılan ödemenin yetersizliği yanında, işletmelerin de küçük ölçekli olması nedeniyle işletme başına toplam ödeme miktarı düşük düzeylerde kalmakta ve işletmelerin sermaye gereksinimlerine dikkate değer bir katkı sağlamamaktadır. Nitekim üreticilerin % 80,7'si, gelir desteklerinin borçlanma ihtiyaçlarını etkilemeyeceğini, sermaye varlıklarına da herhangi bir katkı sağlamayacağını belirtmiştir. Üreticiler ayrıca, beyan ettikleri araziler ölçüsünde ödemelerden yararlanamadıklarını, köy sınırları dışındaki arazileri için de ödeme yapılması gerektiğini belirtmiştir.

Üreticilerin tamamına yakını (% 97,1'i), ödemelerin tahsilatında ciddi anlamda bir sorunla veya zorlukla karşılaşmadıklarını belirtmiştir. Karşılaştıkları sadece beş üreticinin sorunu ise daha çok tapuyla ilgili sorunlardır.

DGD sistemini girdiler, fiyatlar ve krediler yoluyla sağlanan desteklere tercih eden üreticilerin oranı % 88,5 gibi oldukça yüksektir. Ancak ödemelerin tek taksitte yapılması gerektiği belirtilmiştir. Üreticilerin % 6,5'i ödemelerin aynı veya nakdi olması konusunda herhangi bir tercih belirtmezken % 90,0'ı nakit olması, % 3,5'i ise nakitin harcama kolaylığı ve farklı amaçlarla kullanılabilmesi

gerekçesiyle aynı olması yönünde görüş belirtmiştir. Nitekim üreticilerin % 72,2 gibi oldukça önemli bir bölümü, DGD kapsamında yapılan ödemeleri, üretim amacı dışında ailenin cari harcamalarında kullanmıştır.

Üreticilerin % 77,84'ü nakite en fazla ihtiyaç duydukları dönemin sonbahar ayları (Eylül-Ekim-Kasım) olduğunu, bu bakımdan ödemelerin de bu aylarda yapılmasının daha iyi olacağı yönünde görüş belirtmiştir. Özellikle Ekim ayı üreticilerin en fazla nakite ihtiyaç duyduğu aydır. Bu ayda ödeme yapılmasını isteyen üreticilerin oranı % 57,22, ilkbahar aylarında (Mart-Nisan-Mayıs) ödemenin yapılmasını isteyenlerin oranı % 9,28, yaz aylarında (Haziran-Temmuz-Ağustos) ödemenin yapılmasını isteyenlerin oranı % 9,27, farketmez diyenlerin oranı ise % 4,97'dir (Ek Çizelge 2.30).

Üreticilerin % 48,82'si, DGD uygulamasının etkinliğinin artırılabilmesi için öncelikle ödeme miktarının artırılması gerektiğini, % 27,65'i sadece düşük gelirlilere (ihtiyacı olanlara) verilmesi gerektiğini, % 8,23'ü tek taksitte ödenmesi gerektiğini, % 3,53'ü nakitin harcama kolaylığı ve farklı amaçlarla kullanılabilirdiği gerekçesiyle ödemenin girdi (aynı) olarak yapılması gerektiğini, % 2,35'i araziyi fiilen işleyene verilmesi gerektiğini, % 1,76'sı öncelikle tapu-kadastro kayıtlarındaki eksikliklerin ve belirsizliklerin giderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Üreticiler, uygulamanın iyileştirilmesi için alınması gereken diğer önlemler olarak; ihtiyacı olanlara belli bir süre verilmesi (% 1,18), DGD'nin diğer destekleme araçlarıyla birlikte uygulanması (% 0,59), çiftçi beyanlarının esas alınmaması (0,59) ve üretim dönemlerinde ödemenin yapılması (% 0,59) gerektiğini belirtmiştir. Bu konuda fikir beyan etmeyenlerin oranı % 4,71'dir (Ek Çizelge 2.31).

2.3.4.1.2. DGD uygulamasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen üreticilerin projeye yaklaşımları

Bu başlık altında pilot uygulama kapsamındaki köylerde olduğu halde DGD uygulamasından çeşitli nedenlerle yararlanamayan üreticilerle, proje kapsamında olmayan ancak proje kapsamına alınmaları halinde dahi uygulamadan yararlanmak istemeyen üreticilerin uygulama hakkındaki düşünceleri ve projeye yaklaşımları değerlendirilmiştir.

İlde, pilot uygulama kapsamındaki köylerde olduğu halde DGD uygulamasından yararlanmak istemeyen üreticiye rastlanmamıştır. Ancak, ödemelerden yararlandığı halde uygulama konusunda çekinceleri olan üretici sayısı oldukça fazladır. Bu çekincelerin başında yapılan ödemelerin karşılıksız olmayacağı, ileride bir şekilde kendilerinden tahsil edileceği düşüncesi gelmektedir.

Proje kapsamındaki köylerde arazisi olduğu halde, ödemelerden yararlanamayan üreticilere de rastlanmış, kendileriyle görüşülen bazı üreticiler de bunu doğrulamıştır. Ancak, bu durumda olan üretici sayısı fazla olmadığı gibi, ödemelerden yararlanamama nedenleri de beyan esnasında köy dışında bulunmalarıdır.

Bu konuda asıl üzerinde durulması gereken, bugün için pilot uygulama kapsamı dışında olan ve uygulamaya dahil olmaları durumunda da ödemelerden yararlanmak istemeyen üreticilerin düşüncesidir. Bu düşüncede olan üretici sayısı da fazla olmayıp toplamın sadece % 3,9'unu (2 işletmeci) oluşturmaktadır. Bu düşüncede olan üreticilerin DGD'den yararlanmak istememe nedeni, dekara ödeme miktarının azlığı ve ödemelerden yararlanan diğer bazı üreticilerin de belirttiği gibi bunun karşılıksız bir ödeme olamayacağı, ileride bir şekilde kendilerine fatura edileceği düşüncesidir.

2.3.4.1.3. DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilerin projeye yaklaşımları

Araştırmada, DGD uygulamasının etkilerinin karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi ve ileriki yıllarda yapılacak olası izleme-değerlendirme çalışmalarına esas teşkil etmesi amacıyla, bugün için uygulama kapsamında olmayan köylerdeki üreticilere de anket uygulanmıştır. Bu amaçla proje kapsamındaki köylere yakın ve benzer ekonomik ve tarımsal yapıya sahip köyler seçilmiştir. Bu köylerdeki üreticilerle görüşülerek proje hakkındaki düşünceleri ve yaklaşımları ortaya konulmuştur.

Bu amaçla seçilen köyler, proje kapsamındaki köylere yakın veya sınır komşusu olmasına rağmen, bu köylerdeki üreticilerin sadece % 11,8'i uygulama hakkında bilgiye sahiptir. DGD hakkında yeterli bilgiye sahip olduğunu söyleyenlerin bilgi kaynaklarının başında ödemelerden yararlanan komşu köylerdeki tanıdıkları ve akrabaları gelmektedir. Bunu basın yayın organları ile Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinin elemanları izlemektedir. Üreticilerin % 88,2 gibi oldukça önemli bir bölümü ise uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, sadece duyduklarını belirtmiştir. Yedi üretici (kontrol grubunun % 13,7'si) ise ilk kez bizden duyduklarını söylemiştir. Uygulamadan yararlanamayan üreticilerin bir kısmı (% 7,8'i) "bilmiyorum ve ilgilenmiyorum da" şeklinde olumsuz

ve sitemkar bir tavır sergilemiştir. Bununla beraber, üreticilerin tamamına yakını (% 96,1) projenin kendi köylerini de kapsamaması halinde ödemelerden yararlanmak istediklerini belirtmiştir.

Proje kapsamında olmayan üreticilere DGD sisteminin aksayan yönleri ve sorunları ile nasıl iyileştirilebileceği konusundaki düşünceleri de sorulmuş, ancak büyük kısmı uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı için bu konuda fikir yürütebilecek durumda da olmadığını belirtmiştir. Bu konuda görüş belirtenlerin düşünceleri ise daha çok ödeme miktarının çok düşük olduğu, düşükte olsa sadece bazı köylere verilmesinin haksızlık olduğu, bunun yerine sadece düşük gelirliilere verilmesinin daha adil ve kendileri tarafından kabul edilebilir bir uygulama olacağı yönündedir. Ayrıca, ödemelerde arazi yerine gelirin esas alınmasının daha doğru olacağı, hatta sadece çiftçilere değil ülke genelinde düşük gelirliilere bu tür bir yardımın yapılmasının gerektiği yönünde görüşler belirtilmiştir.

2.3.4.2.İlgili kuruluşların proje hakkındaki düşünceleri ve karşılaştıkları sorunlar

Pilot Bölgelerde DGD Ödemesi ve Kayıt Sisteminin Oluşturulması Projesi; Tarım İl Müdürlüğü Proje ve İstatistik Şube Müdürlüğünden iki elemanın koordinatörlüğünde; Tarım İlçe Müdürlüğünde görevli bir veya iki elaman, Ziraat Bankası, Tapu ve Sicil Müdürlüğü ve Ziraat Odasından birer elemandan oluşan bir komisyon tarafından yürütülmektedir. Bu bakımından, araştırmada söz konusu kurum yetkilileriyle de görüşülerek bu konudaki görev, yetki ve sorumluluklarının neler olduğu, bunları yerine getirirken ne tür sorunlarla karşılaştıkları ve sistemin nasıl iyileştirilebileceği konularındaki görüşlerine başvurulmuştur. Pilot bölgelerde koordinasyon görevi Bakanlık Tarım İl Müdürlüklerinde olması bakımından öncelikle bu kurum yetkilileriyle görüşülmüştür.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca yayımlanan 2000/14 nolu Uygulama Tebliği uyarınca, DGD'den yararlanabilmek için pilot bölgelerdeki çiftçilerin, tebliğin yayımlanmasından itibaren en geç bir ay içerisinde Bakanlık Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerine başvurmaları gerekmektedir. Başvuranlar arasında, ödemelerden yararlanacak hedef çiftçiler; tapu-kadastro kayıtları, tapu-kadastro kayıtları bulunmayan köylerde ise Bakanlık Tarım İl ve İlçe Müdürlüğünce gerçekleştirilen anket sonuçları ve Ziraat Odaları Birliğinden alınan Üretici Belgelerine dayalı olarak tespit edilmektedir.

Hedef çiftçi listeleri, Bakanlık Tarım İlçe Müdürlüğü koordinatörlüğünde Tapu Sicil Müdürlüğü ve Ziraat Odaları Birliğinde görevli elemanlarca; hedef çiftçi adı, arazi miktarı ve gerekli diğer bilgileri içerecek şekilde düzenlenmekte ve değerlendirilmek üzere Bakanlık Tarım İlçe Müdürlüklerince Tarım İl Müdürlüklerine, Tarım İl Müdürlüklerince de Bakanlığa gönderilmektedir. Bakanlık, söz konusu listeler üzerinde gerekli incelemeyi yaptıktan sonra, hedef çiftçilere DGD sağlanmasına ilişkin ödemeye esas teşkil edecek listeyi Ziraat Bankasına göndermekte, ödeme miktarını da Hazine Müsteşarlığı'na bildirmektedir. Hazine Müsteşarlığı ödeme için gerekli finansmanın Ziraat Bankasına transferini sağlamakta, banka da bu listelerde belirtilen miktarları Hazine Müsteşarlığı'nca belirlenen dönemlerde iki eşit dilim halinde üreticilere ödemektedir. Adıyaman ilinde ödemelere esas teşkil edecek üretici belgelerinin Ziraat Odalarınca düzenlenmesi zorunlu tutulmuştur. Ziraat Odalarınca düzenlenen üretici belgeleri de köy muhtarlıkları ve Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerince onaylanmaktadır.

Adıyaman Tarım İl Müdürlüğü, projeye ilgili Bakanlık genelgesine uygun olarak öncelikle kendi bünyesinde uygulama ve koordinasyonu sağlamak üzere bir ekip oluşturmuş, daha sonra ilgili diğer kurumlar olan Ziraat Odası ve Tapu Dairesiyle birlikte pilot köylerde ödeme yapılacak toplam ve işletme arazisi miktarlarını belirlemek üzere çalışmalara başlamıştır. Ancak, İl ve İlçe Ziraat Odalarınca düzenlenen çiftçi beyanları ile Tarım İl Müdürlüğünce yapılan anket çalışmaları sonucu belirlenen arazi miktarları arasında büyük tutarsızlıklar ortaya çıkmıştır. İl Müdürlüğü, Ziraat Odası ve İlçe Müdürlüğüyle işbirliği halinde bu tutarsızlıkları belirli ölçülerde giderebilmiştir. Örneğin tapu kayıtlarında toplam yüzölçümü 4.342 da görülen Kahta'nın Dumlu köyünde 8.864 da arazi beyan edilmiş, İl Müdürlüğü köyün arazi yapısından toplam yüzölçümün ancak % 35'inin (1.520 da) tarım arazisi olabileceğini tespit etmiş olmasına rağmen köy yüzölçümünü dahi aşan miktar üzerinde ısrar edilmesi üzerine bu köy proje kapsamından çıkarılmıştır. Benzer şekilde Kahta'nın Alıdamı köyünde de 42.000 da arazi beyan edilmiş ancak karşılıklı görüşmeler sonucu bu miktar üzerinde kısıntıya gidilerek 8.258 dekara kadar düşürülmüştür (Anonim,2000).

Proje kapsamındaki köylerde tapu kadastro çalışmaları henüz tamamlanmamış olması bakımından çiftçi beyanları esas alınmıştır. Bu beyanlar sırasıyla köy muhtarlıkları, Ziraat Odası, Tapu Dairesi, Tarım İl Müdürlüğü elemanları ve nihayetinde Tarım İl Müdürlüğünce onaylanmaktadır. Bu

bakımdan beyanların doğruluğu konusunda asıl sorumluluk Bakanlık İl Müdürlüğüne aittir. Tarım teşkilatı yetkilileri, yöredeki işletmelerin durumunu yakından bilmesine rağmen tapu kayıtlarının, bu kayıtların olmadığı yerlerde ise onaylanarak kendilerine kadar gelen çifti beyanlarının kendileri açısından büyük ölçüde bağlayıcı olduğunu ve yasal açıdan da fazlaca birşey yapamadıklarını belirterek bu konudaki rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Mevcut tapu kayıtlarının da gerçeği tam yansıtmadığı belirtilmiştir.

Proje, bölge bazında Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri sorumluluk ve koordinasyonunda yürütülmekle beraber, teşkilat bu ölçekte bir projeyi il bazında uygulama ve izleme için gerekli donanımına sahip değildir. Kendileriyle görüşülen kurum yetkilileri de, başta personel olmak üzere yeterli teknik donanım ve finansman olanaklarına sahip olmadıklarını, bu konuda büyük sıkıntılar yaşadıklarını belirtmiştir.

Tarım teşkilatı yetkilileri, tapu-kadastralardaki belirsizliklerin giderilmesi, arazi hareketlerinin güncel olarak takip edilerek kayıt altına alınabilmesi ve bölgesel bazda projenin uygulanmasından sorumlu olan Bakanlık Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerinin gerekli olanaklarla donatılması halinde DGD sisteminin yerinde bir tercih olduğu ve ülke genelinde uygulanabileceği düşüncesindedir.

Tapu ve beyanlardan hareketle kişi bazında ödeme yapılacak arazi listeleri çıkarıldıktan ve onaylandıktan sonra bu listeler ödemelere esas teşkil etmek üzere Ziraat Bankasına gönderilmiştir. Ancak, yasanın kişinin kendi adına hesabı yine ancak kendisinin açabileceğini öngörmesi; bankanın iş yükünü artıracacağı, izdihama neden olacağı, hesap açtırmak için beşer milyon TL'nin yatırılmasının gerekliliği, bütün bunların ise banka ve üreticiler açısından pratik olmayacağı düşüncesiyle, Tarım İl Müdürlüğü Ziraat Bankasıyla anlaşarak ödeme öncesi nüfus cüzdan seri numaraları esas alınarak üreticiler adına hesap açılmıştır.

Bölgede ilgili kurumların politize olmalarının yanında, yerel ve ulusal bazda siyasilere, ayrıca köylülerin baskısı ve verin gitsin anlayışı ilgili kurumların çalışmasını olduğu kadar, projenin başarısını da olumsuz etkilemektedir. Proje alanında, ödemelerin tarım teşkilatınca geciktirildiği ya da engellendiği düşüncesi, kurumun çalışmasını etkileyecek ölçülerde baskılara ve tartışmalara neden olmuştur.

Ziraat Odaları, bölgesel bazda uygulamanın içerisinde yer alan diğer önemli kurumdur. Ziraat Odaları üreticilere tapularına istinaden üretici belgesi düzenlemekte ve bu belgeleri de DGD ve diğer desteklere esas teşkil etmek üzere Tarım İl ve İlçe Müdürlüklerine göndermektedir. Ayrıca, tapu-kadastro çalışmalarının tamamlanmadığı köyler için üretici beyanlarını onaylayan kurumdur.

Araştırma kapsamında, DGD ödemelerini yapan kurum olması bakımından Ziraat Bankası yetkilileriyle de görüşülmüş, ancak kendilerinin uygulama içerisinde doğrudan yer alan bir kurum olmadığını, sadece hesap açma ve ödeme yapma gibi sıradan bankacılık işlemlerini yerine getirdiklerini belirtmişlerdir. Bununla beraber, uygulama bankanın iş yükünü bir miktar artırmıştır. Bu sorun, ödeme dönemlerinde ilgili servise eleman takviyesi yapılarak aşılmış, ancak ödemelerin kendileri tarafından iki taksitte yapıldığı ve geciktirildiği düşüncesi üreticilerle bazı sorunlar yaşamalarına neden olmuştur. Banka doğrudan uygulamanın içerisinde yer almadığından dikkate değer bir ön hazırlık ta yapmamıştır.

Banka yetkilileri gelecekte uygulamanın ülke geneline yaygınlaştırılması halinde de bu görevi, kendi içerisinde bazı düzenlemelere gitmek kaydıyla, rahatlıkla yerine getirebileceklerini, hatta bu konuda tek alternatifin Ziraat Bankası olduğunu belirtmişlerdir. Banka yetkilileri mevcut ödeme miktarlarının üreticilerin tarımsal kredi taleplerini etkilemediğini de belirterek, miktarın sabit olması durumunda gelecekte de etkilemeyeceği düşüncesindedirler.

2.3.4.3.İşletme ekonomilerine ilişkin temel göstergeler

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama aile geliri yaklaşık 2,25 Milyar TL'dir. Bu gelirin % 80,27'sini tarımsal gelir, % 10,26'sını tarım dışı gelirler % 9,47'sini ise DGD kapsamında yapılan ödeme oluşturmaktadır (Çizelge 2.7).

İşletmelerde nüfusun fazla, buna karşın gelirin yetersiz oluşu aile nüfusunu işletme dışı alanlarda çalışmaya zorlamaktadır. Yörede özellikle tarım dışı alanlarda çalışma oldukça yaygındır. Bunda incelenen köylerin merkez köy olması da etkili olmaktadır. İncelenen işletmelerde tarım dışı gelirlerin toplam aile geliri içerisindeki payı % 10,26'dır. DGD kapsamında yapılan ödemeler de, işletme gelirlerinin düşük olması nedeniyle, aile geliri içerisinde % 9,47 gibi önemli sayılabilecek bir

orana ulaşmaktadır. İncelenen işletmelerde, DGD kapsamında yapılan ödemeler işletme dışı tarımsal işlerde çalışma karşılığında elde edilen gelirin üzerindedir.

İncelenen işletmelerde, gelir ve istihdam yaratma açısından en büyük ekonomik öneme sahip ürün tütündür. Tütün, işletme başına ortalama 14,29 da ekim alanı ve 984,9 kg üretim miktarıyla gayrisafi üretim değerinin yaklaşık yarısını (% 49,44) oluşturmaktadır. Tütünü % 23,79 ile buğday ve % 6,71 ile arpa izlemektedir. Sadece söz konusu üç ürün toplam gayrisafi üretim değerinin yaklaşık % 80, 'ini oluşturmaktadır. Bu durum yörede hayvancılığın da yeterince gelişmediğini göstermektedir.

Çizelge 2.7. İşletmelerin Ekonomik Yapılarına İlişkin Temel Göstergeler

Göstergeler	İşletme Başına Ortalama
Toplam Aile Geliri (1000 TL)	2.247.463,8
• Tarımsal Gelir (1000 TL)	1.804.019,4
• İşletme Dışı Tarımsal Gelir (1000 TL)	193.538,9
• Tarım Dışı Gelir (1000 TL)	230.605,6
• Doğrudan Gelir Desteği (1000 TL)	212.838,8
Tarımsal Gelirin Elde Edildiği Ana Ürünler	
Buğday	
• Toplam Gayrisafi Üretim Değerindeki Payı (%)	23,79
• Ekim Alanı (da)	26,16
• Üretim Miktarı (Kg)	3.705,1
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	184.400
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	14,96
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	2,01
Arpa	
• Toplam Gayrisafi Üretim Değerindeki Payı (%)	6,71
• Ekim Alanı (da)	8,59
• Üretim Miktarı (Kg)	1.115,3
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	158.830
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	14,76
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	2,54
Tütün	
• Toplam Gayrisafi Üretim Değerindeki Payı (%)	49,44
• Ekim Alanı (da)	14,29
• Üretim Miktarı (Kg)	984,9
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	1.611.900
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	0,53
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,42

Yörede, bitkisel üretim az sayıda ürünle sınırlı olduğu gibi, başlıca ürünlerde birim üretim maliyetleri yüksektir. Yörenin başlıca ürünlerinden olan ve gayrisafi üretim değerinin yaklaşık % 80'ini oluşturan buğday, arpa ve tütünde maliyet fiyatları, cari yılda sırasıyla 184.400, 158.830 ve 1.611.900 TL/kg düzeyinde gerçekleşmiştir ki bu fiyatlar her üç üründe de pazar fiyatlarının üzerindedir. Bunda, mekanizasyon düzeyinin düşük olması ve tütün tarımında yoğun işgücü ve hayvancılığın kullanımının yanında, yörede son yıllarda yaşanan kuraklık nedeniyle verim ve üretimin düşük düzeylerde gerçekleşmesi de etkili olmuştur.

Söz konusu ürünlerde en önemli maliyet unsuru işgücü ve çekigücü için yapılan masraflardır. Kimyasal gübrenin birim maliyetler içerisindeki payı buğdayda % 14,96, arpada % 14,76, tütünde % 0,53'tür. Yörede kimyasal ilaç kullanımı yaygın olmayıp, kimyasal ilaç masraflarının söz konusu ürün maliyetleri içerisindeki payı sırasıyla % 2,01, % 2,54 ve % 0,42'dir.

Pilot uygulama kapsamında dekar başına yapılan 5 Dolar ya da 3,3 Milyon TL tutarındaki ödeme miktarı, yörenin başlıca ürünlerinden buğdayda dekara materyal masrafının % 48,5'ine, dekara toplam üretim masrafının ise % 9,6'sına karşılık gelmektedir. Arpada bu oranlar sırasıyla % 62,6 ve % 11,4'tür. Tütünde kimyasal gübre ve ilaç kullanımının daha düşük olması nedeniyle dekar başına yapılan DGD ödemesi, materyal masrafının yaklaşık 2,6 kat üzerindedir. Diğer bir ifadeyle, yapılan ödemelerle tütünde materyal masrafları rahatlıkla karşılanabilmekte, ancak özellikle yoğun işgücü kullanımı nedeniyle toplam üretim masraflarının sadece % 3,0'üne karşılık gelmektedir.

2.4.ARAŞTIRMA SONUÇLARI VE TARTIŞMA

2.4.1. İşletme Yapılarına Yönelik Genel Değerlendirme

İncelenen işletmeler küçük ölçekli ve genellikle çok sayıda dağınık parselden oluşmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama arazi genişliği 67,02 da, yararlanmayanlarda 35,78 dekadır. İşletme arazilerinin yaklaşık dörtte üçünde kuru tarım yapılmaktadır. Araziler taşlı, önemli bir kısmı da engebelidir. Bu durum, mekanizasyon kullanımını olumsuz etkilediği gibi verim kaybına da neden olmaktadır. Özellikle dağlık kesimlerde, tarımsal faaliyetlerde iş hayvanı kullanımı yaygındır. Yörede ortakçılık, özellikle kiracılıkla arazi işleme yaygın olmayıp, işletme arazilerinin dörtte üçten fazlasını mülk araziler oluşturmaktadır.

İşletmelerin nüfus ve işgücü varlığı yüksek, okuma yazma oranı düşüktür. İşletmelerde, işgücü potansiyelinin yüksekliğine bağlı olarak yabancı işgücü kullanımı yaygın değildir. Aile işgücü önemli ölçüde işletme dışı işlerde çalıştığı halde mevcut aile işgücünün yarısından fazlası atıl durumdadır.

İşletmelerdeki sermaye miktarı ve bunun unsurlarına dağılımı, işletmecilik gereklerine uygun olmayacak ölçüde yetersiz ve dengesizdir. Sermaye varlığı içerisinde toprak sermayesinin payı % 70-75'ler düzeyindedir. Bu durum, işletmelerin entansite derecesinin son derece düşük olduğunun önemli bir göstergesidir.

İşletme arazilerinin yaklaşık % 90'ı işlenen tarla arazisidir. Sebze ve meyve tarımı öztüketime yöneliktir. Bitkisel ürün deseni başta buğday, tütün ve arpa olmak üzere az sayıda ürünle sınırlıdır. İşletme arazilerinin DGD'den yararlanan işletmelerde % 11,46'sı, yararlanmayanlarda % 12,80'i nadas alanlarıdır. Nadasla birlikte söz konusu üç ürün işletme arazilerinin yaklaşık % 90'ını oluşturmaktadır. Buğdayın toplam ekilişteki payı DGD'den yararlananlarda % 39,03, yararlanmayanlarda % 44,91'dir. Tütün için söz konusu oranlar % 21,32 ve % 23,14, arpa için % 12,82 ve % 8,75'tir.

Araştırma alanındaki işletmelerin yaklaşık dörtte üçü dağ ve ormanlık kesimlerde yer almaktadır. Dağ ve ormanlık kesimlerdeki işletmeler, ekonomik açıdan ova kesimine göre çok daha geri durumdadır. Bu kesimlerde, işletme arazileri daha küçük ölçekli ve çok parçalı olup, tütün dışındaki üretimler genellikle öztüketime yöneliktir. En fazla ekim alanına sahip ürün buğday olmakla beraber, işletmelerde gelir ve istihdam yaratma açısından en önemli ürün tütündür. Yörede tarımsal gayrisafî üretim değerinin yaklaşık yarısı tütün tarımından elde edilmektedir.

Yörede, genelde her işletmede ortalama bir büyükbaş ve üç beş küçükbaş hayvan bulunmakla beraber, hayvancılık yeterince gelişmemiştir. Hayvansal üretim büyük ölçüde öztüketime yöneliktir. DGD'den yararlanan işletmelerde üretim değeri içerisinde hayvansal ürünlerin payı sadece % 14,90, yararlanmayanlarda % 24,33'tür.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama saf hasıla yaklaşık 375,5 Milyon TL gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Yararlanmayanlarda ise negatiftir(-249,9 Milyon TL). Bunda, tarımsal faaliyetlerde yoğun işgücü ve hayvancü kullanımı yanında, yörede son yıllarda yaşanan kuraklık nedeniyle verim ve üretimin düşük düzeylerde gerçekleşmesi etkili olmuştur.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama aile geliri yaklaşık 2,2 Milyar TL'dir. Bu gelirin % 80,27'sini tarımsal gelir, % 10,26'sını tarım dışı gelirler % 9,47'sini ise DGD kapsamında yapılan ödemeler oluşturmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise ortalama aile geliri yaklaşık 1,3 Milyar TL olup bunun % 81,52'si tarımsal, kalan % 18,48'i tarım dışı gelirdir.

2.4.2.DGD Uygulamasına Yönelik Genel Değerlendirme ve Öneriler

Tarım sektörüne yönelik destekleyici-koruyucu yöndeki her politikanın topluma maliyetinin olduğu bir gerçektir. Ancak bu maliyet, politika aracına bağlı olarak değişebilmektedir. Politikaların başarısı ya da performansı, neden olduğu ekonomik etkinlik, refah kaybı ya da kazancı ve sonuçta topluma olan maliyetiyle ölçülmektedir. DGD uygulamasının da, hedef üretici kitlesine kamu kaynaklarından ya da vergi ödeyenlerden yapılan bir gelir transferi olması bakımından bütçeye dolayısıyla vergi ödeyenlere parasal bir yük getirmesi kaçınılmazdır. Ancak, girdi ve ürün fiyatları yoluyla sağlanan destekler kadar piyasa dengelerinde çarpıklığa neden olmadığından yaratacağı etkisizlik daha düşük olacaktır. Diğer taraftan, üreticilerin refah düzeyini artıracığından toplam refah kaybına yol açmayabilir. Bu bakımdan, tüketicilerce de sosyal gerekçelerle kabul edilebilir bir uygulama olduğu söylenebilir. Ancak, burada vergi ödeyenlerden üreticilere yapılan transferlerin miktarı önemlidir. Türkiye gibi tarımsal nüfusu fazla olan ülkelerde, bu yolla yapılan transferlerin boyutu vergi ödeyenlerin veya bütçenin yükünü çok artıracığından tarım dışı kesimlerde rahatsızlık yaratabilir. Bugün olduğu gibi, ödemelerde arazi genişliğinin esas alınması, ödemelerin de 199 dekara kadar yapılması, 199 dekarın altındaki işletmelerin işledikleri arazinin 14,8 milyon ha olması (Anonim,1994) bakımından bu yolla yapılacak transferler bütçeye 750 milyon dolar civarında bir yük

getirecektir. Bunun da bütçe olanaklarını çok zorlayacağı, diğer kesimlerde ise önemli rahatsızlıklara neden olacağı açıktır. Uygulamanın bütçe üzerindeki yükünü azaltmak kaygısıyla ödemelerin düşük düzeylerde tutulması ise desteklerin etkinliğini azaltacaktır. Bu bakımdan, ülkemiz koşullarında hedef kitlenin sınırlandırılarak, bu kitlenin de hiç bir tereddüte meydan vermeyecek şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Adıyaman ili pilot uygulaması ön araştırma sonuçları ve edinilen izlenimler, tapu-kadastro çalışmalarındaki eksiklikler ve yörenin kendine has özelliklerine rağmen, projenin yerinde ve uygulanabilir bir proje olduğu yönündedir. Üreticilerin yanında, ilgili kurumların görüşleri de bu yöndedir.

Diğer taraftan, DGD'nin piyasalarda doğrudan bir çarpıklığa yol açmadığı için uluslararası antlaşma ve gelişmeler ile Türkiye'nin bu konudaki yükümlülükleri açısından da yerinde bir tercih olduğu söylenebilir. Uygulamanın zamanla ülke geneline yaygınlaştırılması ve mevcut destekleme sisteminin yerine geçmesiyle politikaların transfer etkinliği artacak, mevcut destekleme sisteminde aracı durumunda olan bazı tarımsal kitlerin özelleştirilmesi, kooperatiflerin ise amacına uygun olarak birer üretici örgütü haline dönüştürülmesi için uygun bir ortam yaratılmış olacaktır. Ancak, ekonomik ve sosyal maliyeti oldukça yüksek olan bu politik tercihin başarısı için, Adıyaman ili pilot uygulamasından edinilen deneyimlerden de hareketle şu önlemlerin alınmasında yarar görülmektedir.

DGD sisteminin uygulanacağı bölgelerde, öncelikle tapu-kadastro çalışmalarının tamamlanması zorunluluğu vardır. Daha sonra, arazi hareketlerinin sürekli izlenerek güncelleştirilmesi ve kayıt altına alınmasını sağlayacak etkin bir kurumsal altyapının oluşturulması ve buna da işlerlik kazandırılması gerekir. Bu amaçla, bugün pilot bölgelerde olduğu gibi, bölgesel bazda projenin uygulanmasından sorumlu Bakanlık Tarım İl Müdürlüğü başkanlığında, Tapu-Kadastro, Tapu Sicil, Ziraat Odası, Ziraat Bankası ve hazine arazilerinin de olması bakımından Hazine Müsteşarlığı gibi ilgili kesimlerin de yer aldığı bir çalışma grubunun oluşturulması yerinde bir karardır. Ancak, bu çalışma grubunun gerekli yetki ve olanaklarla donatılması gerekir. Bölgesel çalışma grubu, projenin uygulanmasında, bugün için yoğun olarak yaşanan koordinasyon eksikliğini giderebileceği gibi, köy bazında muhtar ve köylülerle irtibat halinde gerekli izleme ve değerlendirmeleri de yapabilecektir.

Tapu kayıtlarının olmadığı yörelerde, çiftçi beyanlarının esas alınmasının son derece sakıncalı ve yanlış olacağı Adıyaman örneğiyle anlaşılmıştır. Bu amaçla, tarım teşkilatından yöreyi iyi bilen bir elemanın başkanlığında, Ziraat Odasından bir eleman, köy muhtarı ve Tapu Sicil Dairesinden bir elemandan oluşacak bir komisyonun yerinde ve köylülerle irtibat halinde işletme arazilerini tespit ve tescil etmesinde yarar görülmektedir.

Adıyaman ili pilot uygulama ön araştırma sonuçları, ödemelerin sadece mülk araziye veya tapuya göre yapılmasının sakıncalı olacağını göstermektedir. Sadece mülk arazilerin esas alınması durumunda destekler, köyle ilişkisini yıllar önce kesmiş, çiftçilikle de ilgisi olmayan ancak köydeki arazilerini hala elinde bulunduran kişilere de yapılmış olacaktır ki bu da uygulamanın amacına ters düşecektir. Kentsel alanlara göçün yoğun olarak yaşandığı ülkemizde bu tür arazilerin çokluğu gözönüne alınırsa, önemli bir tutarın hedef kitleye ulaşmayacağı söylenebilir. Bu amaçla, ödeme için fiilen köyde ikamet etme koşulu düşünülebilir.

Diğer taraftan, feodal yapının hala hüküm sürdüğü bölgede, DGD'den daha çok yörede ağa olarak tabir edilen büyük toprak sahipleri yararlanmaktadır. Asıl yardıma muhtaç, topraksız ya da yeterli toprağı olmayan ve ağanın elindeki araziye yine ağanın belirlediği koşullar dahilinde işleyen (yörede canan olarak adlandırılan) kişilerse yararlanamayacaktır. Araziyi fiilen işleyenlerin bu arazi sahiplerine karşı, kiracılık-ortakçılık konusunda ya da bunların belgelendirilmesi yönünde bir hak iddia etmeleri de oldukça zordur. Bu durumda, ödemelerin kira ve ortakçılık kontratlarına bağlanmasının da pratikte bir yararı ve geçerliliği olmayacaktır. Ayrıca, kira kontratı ve ortakçılığın belgelendirilmesi zaten sosyal ilişkilerin ve akrabalık bağlarının güçlü olduğu kırsal kesimde karşılıklı güvensizliğin bir göstergesi olarak da düşünülebileceğinden ödemelerden yine mülk sahibi yararlanacaktır. Diğer taraftan, 199 dekarı aşan mülk arazilerin kira ve ortağa işleniyormuş gibi gösterilme olasılığı da gözardı edilmemelidir.

Ödemeler fiilen araziye işleyene yapılmalı, ancak yukarıda belirtilen hususlar da göz önüne alınmalıdır. Arazi hareketleri ve kullanımı yakından takip edilmeli, ödeme sonrası arazilerin farklı amaçlarla kullanımı engellenmelidir.

Bugün olduğu gibi, arazilerin 199 dekara kadar olan kısmı için ödeme yapılması, arazilerin 199 dekarın üzerindeki kısmının çocuklar ve akrabalar arasında bölünmesine neden olabilecektir.

Gerçi bu bölünmelerin, Adıyaman ilinde olduğu gibi sadece kağıt üzerinde olacağı, gerçekte ise arazinin yine aynı kişi tarafından işleneceği söylenebilir. Araştırma alanında, işletmelerin büyük çoğunluğu 199 dekarın altındadır. Bu bakımdan, bugün için bu tür sorunlarla pek karşılaşılmamıştır. Ancak, uygulama gelecekte işletme arazilerinin daha geniş olduğu yöreleri de kapsayacağından bu sorunların daha sık yaşanması beklenmelidir.

Bölgede işletme arazileri genelde tapusuz olduğu gibi, çok parçalıdır da. Ziraat Odasının beyanına göre, bölgede 400'e yakın parselden oluşan işletme dahi bulunmaktadır. Tapu Dairesine her bir parselin tapusu için ödenmesi gereken miktar (12 milyon TL) çoğu durumda dekar başına yapılan ödemeyi aştığından çiftçiler tapu yaptırmaya yanaşmamaktadır.

Uygulamanın, proje kapsamındaki köylüler arasında olduğu gibi yararlanan-yararlanmayan köyler arasında da bazı soğukluklara yol açtığı gözlenmiştir. Özellikle köy muhtarları ile köylüler arasında arazi beyanı konusunda önemli sorunlar yaşanmıştır. Bazı köylerde, hiç arazisi olmadığı ya da işlemediği halde arazisi varmış gibi gösterilenler olduğu, muhtara yakın kişilerin arazileri olduğundan büyük gösterilirken, bazı işletme arazilerinin küçük gösterildiği ya da kayıt esnasında köyde olmadığı için yazılamayan dolayısıyla ödemelerden de yararlanamayan üreticilerin olduğu yönünde bazı rahatsızlıklar dile getirilmiştir.

Diğer taraftan, DGD ödemelerinden yararlanan üreticilerin dahi uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip oldukları söylenemez. Örneğin, bazı üreticilerin DGD'nin bir şekilde kendilerinden geri alınacak bir para olduğunu düşündüğü için uygulamaya sıcak bakmadıkları anlaşılmıştır. DGD'den yararlanmayan köylerde bu düşünce daha yaygındır. Ayrıca, yetersiz bilgilendirme nedeniyle üreticiler ve yerel siyasiler ödeme miktarı, dönemi ve koşulları konusunda başta Tarım İl ve İlçe Müdürlükleri ve Ziraat Bankası gibi yerel kurumları sorumlu tutarak gereksiz tartışmalara girmişlerdir.

Adıyaman ili pilot proje uygulamasından edinilen deneyim ve çıkarılan bu sonuçların ötesinde, DGD sisteminin uygulanmasında şu hususların da gözönüne alınmasında ve değerlendirilmesinde yarar görülmektedir.

Mevcut uygulamada, sadece arazi için ödeme yapılmakta, hayvancılık işletmeleri gözardı edilmektedir. Bu da hayvancılığın zaten geri olduğu ülkemiz açısından önemli bir çelişkidir. Bu bakımdan, belirli büyüklükte ya da nitelikte hayvancılık işletmeleri için de benzer bir ödemenin yapılmasında yarar görülmektedir.

Ödeme miktar ve dönemlerinin bölge koşullarıyla ilişkilendirilmesinde yarar görülmektedir. Bugün olduğu gibi, ödemelerin yörenin ekonomik ve tarımsal yapısıyla ilişkilendirmeksizin, kuru-sulu ayrımı dahi yapılmaksızın arazi genişliğine göre yapılmasıyla uygulamanın sosyal boyutu gözardı edilmiş olmaktadır. Arazi genişlikleri ve ürün deseni başta olmak üzere, tarımsal yapıların bölgeden bölgeye çok büyük farklılık gösterdiği ülkemizde, sabit bir ödemenin esas alınması doğru olmayacaktır. Ayrıca, ödeme dönemlerinin de bölge koşullarıyla ilişkilendirilmesinde yarar görülmektedir. Hatta bu amaçla, üreticinin yıl içerisinde dilediği zaman ödemediği yararlanması da düşünülebilir.

Ödemeler mutlaka nakdi olarak yapılmalıdır. Bazı çevrelerce ve üreticilerce dile getirilen, nakdi ödemenin harcama kolaylığı ve tarım dışı amaçlarla kullanılabilmesi gerekçesiyle ödemelerin aynı (gübre, tohum vb) olarak yapılması gerektiği düşüncesi, DGD uygulamasının üretimle ilişkilendirilmemesi veya üretim kararlarını etkilememesi amacına ters düşecektir.

Uygulamanın maliyeti ve başarısı hedef kitlenin ve değişkenin seçimiyle yakından ilgilidir. Tarım alanlarının geniş, tarımsal nüfusun ve işletme sayısının fazla olduğu ülkemiz açısından hedef kitlenin ve değişkenin çok iyi belirlenmesi ve hiç bir tereddüte meydan vermeyecek şekilde tanımlanması gerekmektedir. Sosyal ve siyasal kaygılarla kitlenin geniş tutulması, projenin maliyeti nedeniyle uygulanabilirliğini tehlikeye sokabileceği gibi, işletme başına ödemenin etkinliğini de azaltacaktır. Ülkemiz açısından doğrudan gelir desteklerini, sosyal amaçlı bir gelir transfer aracı gibi değil de hedef üretici kitlesinde istenilen yönde davranış değişikliği yaratmak için kullanılan bir tarım politikası aracı gibi düşünmekte yarar vardır. Bu bakımdan belirli niteliklere sahip işletmeler esas alınmalı, ödemelerden yararlanma belirli yapısal iyileştirmeleri yerine getirme koşuluna bağlanmalıdır. Bu amaçla, ABD'de olduğu gibi gönüllü üreticilerle sözleşme imzalama yoluna da gidilebilir.

LİTERATÜR

- Açıl, A.F., R. Demirci, 1984. Tarım Ekonomisi. A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları No:880. Ankara.
- Anonim, 1994. 1991 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları. DİE Yayın No: 1961. Ankara.
- Anonim, 1999. Tarımsal Yapı 1997. DİE Yayın No:2234. Ankara.
- Anonim, 2000/a. Hedef Çiftçilere Pilot Bölgelerde Doğrudan Gelir Desteği Yapılması ve Kayıt Sisteminin Oluşturulmasına İlişkin Uygulama Tebliği, No:2000/14, TC Resmi Gazete Tarih: 4.5.2000, Sayı:24010, Ankara.
- Anonim, 2000/b. Adıyaman Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları. Adıyaman.
- Aras, A., C. Çakır, 1975. Gediz Sulama Projesine Giren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Etüdü. E.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları. İzmir.
- Erkuş, A., M. Bülbül, T. Kral, A.F.Açıl, R. Demirci, 1995. Tarım Ekonomisi. A.Ü. Eğitim , Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5. Ankara.
- Güneş, T., R. Arıkan, 1988. Tarım Ekonomisi İstatistiği, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1049, Ders Kitabı: 305, Ankara.

EKLER

Ek Çizelge 2.1. Adıyaman ilinde Tarım İşletmelerinin Arazi Varlığı ve Kullanımı

Arazi Nevi	Genişlik (da)	Oran (%)
İşlenen Alan	2.582.613	97,92
-Ekilen Tarla Arazisi	1.948.754	73,89
-Nadas	174.403	6,61
-Sebze	78.318	2,97
-Meyve ve Diğer Uzun Ömürlü Bitkiler	381.138	14,45
Kullanılmayan Tarım Arazisi	9.980	0,38
Çayır-Mera Arazisi	3.719	0,14
Koruluk ve Orman Arazisi	3.640	0,14
Tarıma Elverişsiz Arazi	37.395	1,42
TOPLAM	2.637.347	100,00

Kaynak: Anonim, 1994. 1991 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları. DİE Yayın No: 1961. Ankara.

Ek Çizelge 2.2. Adıyaman İli Bitkisel Ürün Deseni

Ürünler	Ekim Alanı (da)	Oran (%)
Tahıllar	1.572.490	65,22
-Buğday	1.182.960	49,06
-Arpa	371.860	15,42
-Mısır	16.230	0,67
Endüstriyel Bitkiler	377.090	15,64
-Tütün	283.750	11,77
-Pamuk	87.000	3,61
Baklagiller	321.300	13,33
-Nohut	205.720	8,53
-Mercimek	101.320	4,20
Yağlı Tohumlar	37.340	1,55
Yumru Bitkiler	12.810	0,53
Yem Bitkileri	24.040	1,00
Sebze	66.130	2,73
TOPLAM	2.411.200	100,00

Kaynak: Anonim, 1999. Tarımsal Yapı 1997. DİE Yayın No: 2234. Ankara.

Ek Çizelge 2.3. Adıyaman İli Tarım İşletmelerinin İşletme Büyüklük Gruplarına ve İşledikleri Arazi Miktarlarına Göre Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (da)	İşletme Sayısı		İşledikleri Arazi	
	Adet	Oran (%)	Arazi Miktarı (da)	Oran (%)
Arazisi olmayan	2.552	5,43	-	-
< 5	2.724	5,79	7.549	0,29
5-9	4.801	10,21	30.812	1,17
10-19	9.772	20,79	130.453	4,95
20-49	12.882	27,40	391.292	14,84
50-99	7.760	16,51	487.874	18,50
100-199	3.595	7,65	449.068	17,03
200-499	2.154	4,58	580.260	22,00
500-999	552	1,17	300.862	11,41
1000 +	221	0,47	259.177	9,81
TOPLAM	47.013	100,0	2.637.347	100,00

Kaynak: Anonim, 1994. 1991 Yılı Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler Araştırma Sonuçları. DİE Yayın No: 1961. Ankara.

Ek Çizelge 2.4. İncelenen İşletmelerde Ortalama Parsel Sayısı ve Genişlikleri

İşletmeler	Ortalama İşletme Arazisi (da)	Parsel Sayısı (Adet)	Ortalama Parsel Genişliği (da)
DGD'den Yararlanan	67,02	4,89	13,70
DGD'den Yararlanmayan	35,78	4,49	7,97

Ek Çizelge 2.5. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Sulanabilme Durumu

İşletmeler	Sulu Arazi		Kuru Arazi		Toplam Arazi	
	Alan(da)	Oran(%)	Alan(da)	Oran(%)	Alan(da)	Oran(%)
DGD'den Yararlanan	16,63	24,81	50,39	75,19	67,02	100,00
DGD'den Yararlanmayan	7,25	20,26	28,53	79,74	35,78	100,00

Ek Çizelge 2.6.İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisinin Arazi Kullanımına Göre Dağılımı

Arazi Kullanımı	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Alan(da)	Oran(%)	Alan(da)	Oran(%)
-Tarla Arazisi	52,20	77,88	28,13	78,62
-Nadas Alanı	7,68	11,46	4,58	12,80
-Bağlık Arazi	5,86	8,74	1,79	5,00
-Sebze Arazisi	0,56	0,84	1,02	2,85
-Meyvelik Arazi	0,14	0,21	0,06	0,17
-Ağaçlık Arazi	0,58	0,87	0,20	0,56
İşletme Arazisi	67,02	100,00	35,78	100,00

Ek Çizelge 2.7. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünlerin Ortalama Ekim Alanları (da)

İşletmeler	Tarla Arazisi				Bağ	Sebze	Meyve	Ağaçlık	Diğer	İşletme Arazisi
	Buğday	Arpa	Tütün	Nadas						
DGD'den Yararlanan	26,16	8,59	14,29	7,68	5,86	0,56	0,14	0,58	3,16	67,02
DGD'den Yararlanmayan	16,07	3,13	8,28	4,58	1,79	1,02	0,06	0,20	0,65	35,78

Ek Çizelge 2.8. İncelenen İşletmelerde Ortalama Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yaş Grupları	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
0 - 6	0,48	0,53	1,01	0,39	0,29	0,68
7 - 14	0,87	0,78	1,65	0,73	1,53	2,26
15-49	2,00	1,81	3,81	2,00	1,92	3,92
50 +	0,60	0,54	1,14	0,47	0,39	0,86
TOPLAM	3,95	3,66	7,61	3,59	4,13	7,72

Ek Çizelge 2.9. İncelenen İşletmelerde Öğrenim Durumu

Öğrenim Durumu	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Kişi	%	Kişi	%
OKURYAZAR NÜFUS	4,32	100,00	5,53	100,00
-Okuryazar ve İlkokul mezunu	3,45	79,87	4,32	78,12
-Ortaokul mezunu	0,41	9,49	0,72	13,02
-Lise mezunu	0,37	8,56	0,35	6,33
-Yüksekokul mezunu	0,09	2,08	0,14	2,53
OKURYAZAR OLMAYAN NÜFUS	3,29	100,00	2,19	100,00
-Okul Çağı Gelmeyenler	1,01	30,70	0,68	31,05
-Okuma-Yazma Bilmeyenler	2,28	69,30	1,51	68,95
TOPLAM AİLE NÜFUSU	7,61	-	7,72	-

Ek Çizelge 2.10. İncelenen İşletmelerde Mevcut Aile ve Yabancı İşgücünün İşletmede Çalıştıkları Toplam Erkek İşgünü Sayısı ve Atıl İşgücü Oranı

Çalışma Durumu	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Potansiyel İşgücü	808,1	565,1	1.373,2	760,4	672,5	1.432,9
<i>İşletme İçi Çalışma(EİG)</i>						
-Aile işgücü	341,5	196,9	538,4	350,8	199,1	549,9
-Yabancı işgücü	27,7	9,8	37,5	20,1	11,8	31,9
Toplam	369,2	206,7	575,9	370,9	210,9	581,8
<i>İşletme Dışı Çalışma(EİG)</i>						
-Tarımsal İşlerde	29,7	9,0	38,7	28,3	7,9	36,2
-Tarımdışı İşlerde	43,2	0,2	43,4	51,2	1,3	52,5
Toplam	72,9	9,2	82,1	79,5	9,2	88,7
Aile İşg. Topl. Çal. Süresi(EİG)	414,5	206,0	620,5	430,3	208,3	638,6
Atıl Aile İşgücü (EİG)	393,7	359,0	752,7	330,1	464,2	794,3
Atıl Aile İşgücü (%)	48,72	63,53	54,81	43,41	69,03	55,43

Ek Çizelge 2.11. İncelenen İşletmelerde Ortalama Toprak Sermayesi

İşletmeler	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	12.782.088,9	88,98	90.944,4	0,63	1.493.333,3	10,39	14.366.366,6	100,00
DGD'den Yararlanmayan	6.096.960,8	78,59	441.176,5	5,69	1.219.902,0	15,72	7.758.039,3	100,00

Ek Çizelge 2.12. İncelenen İşletmelerde Ortalama Arazi Islah Sermayesi

İşletmeler	Duvar+Taş Toplama		Teras+Tesviye		Sulamaya Yönelik Islah Yatırımları		Çit		Arazi Islah Sermayesi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	122.833,3	64,20	16.222,2	8,48	52.211,1	27,29	55,6	0,03	191.322,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	158.823,5	84,73	21.764,7	11,61	6.862,8	3,66	-	-	187.451,0	100,00

Ek Çizelge 2.13. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bina Sermayesi

Binalar	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
KONUT				
-Aile Konutu	1.526.944,4	88,33	1.254.902,0	91,20
HAYVAN BARINAKLARI				
-Ahr	83.238,9	4,81	47.058,8	3,42
-Ağıl	4.166,7	0,24	1.960,8	0,14
-Kümes	4.705,6	0,27	235,3	0,02
KORUMA BİNALARI				
-Samanlık	35.277,8	2,04	8.333,3	0,61
-Ambar	74.444,4	4,31	58.823,5	4,27
-Sera (Plastik)	-	-	4.705,9	0,34
BİNA SERMAYESİ TOPLAMI	1.728.777,8	100,00	1.376.019,6	100,00

Ek Çizelge 2.14. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitki Sermayesi

Bitki Sermayesi Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
Meyve Ağaçları	527.825,0	62,08	241.294,2	87,89
Meyvesiz Ağaçlar	142.513,9	16,76	29.411,7	10,71
Tarla Demirbaşı	179.950,0	21,16	3.843,1	1,40
BİTKİ SERMAYESİ TOPLAMI	850.288,9	100,00	274.549,0	100,00

Ek Çizelge 2.15. İncelenen İşletmelerde Ortalama Alet-Makine Sermayesi

Alet-Makineler	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
Motorlu Araçlar	736.444,4	87,39	798.039,2	86,59
Traktörden Güç Alan Ekipmanlar	100.055,6	11,87	111.568,6	12,11
El Aletleri	6.249,2	0,74	11.980,4	1,30
ALET-MAK.SERMAYESİ TOPL.	842.749,2	100,00	921.588,2	100,00

Ek Çizelge 2.16. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvan Sermayesi

Hayvan Türleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Baş veya Adet	Bin TL	Baş veya Adet	Bin TL
BÜYÜKBAŞ				
-Boğa	0,03	5.111,1	0,04	12.745,1
-İnek	0,93	274.666,7	0,90	306.274,5
-Düve	0,02	5.055,6	0,08	15.686,3
-Dana	0,21	21.305,6	0,25	23.725,5
-Buzağı	0,42	34.861,1	0,27	22.156,7
KÜÇÜKBAŞ				
-Koç+Teke	0,21	6.222,2	0,12	6.470,6
-Koyun+Keçi	4,84	143.177,8	1,84	53.803,9
-Kuzu+Oğlak	2,14	35.136,1	1,04	16.882,4
İŞ HAYVANI	0,62	74.555,6	0,67	53.333,3
KÜMES HAYVANI	5,37	10.441,7	5,43	8.411,8
KOVAN (Arıcılık)	0,46	25.027,8	-	-
HAYVAN SERMAYESİ TOPLAMI	-	635.561,3	-	519.490,1

Ek Çizelge 2.17. İncelenen İşletmelerde Ortalama Malzeme ve Mühimmat Sermayesi

Malzeme ve Mühimmat Serm.	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-Tohumluk	52.347,2	16,74	10.251,0	6,76
-Yemler	103.360,8	33,06	31.285,3	20,65
-Yiyecek Maddeleri	17.265,7	5,52	13.323,5	8,79
-Yakacak Maddeleri	25.203,1	8,06	16.371,6	10,80
-Aydınlatma ve Temizlik Mad.	5.675,0	1,82	3.137,3	2,07
-Ambarda Satılacak Ürünler	106.535,8	34,07	75.833,3	50,05
-Kimyasal Gübreler	2.297,2	0,73	1.333,3	0,88
TOPLAM	312.684,8	100,00	15.535,3	100,00

Ek Çizelge 2.18. İncelenen İşletmelerde Ortalama Para Sermayesi

İşletmeler	Para Mevcudu		Alacaklar		Toplam	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	56.113,9	63,82	31.805,6	36,18	87.919,5	100,00
DGD'den Yararlanmayan	41.549,0	70,89	17.058,8	29,11	58.607,8	100,00

Ek Çizelge 2.19. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitkisel Üretim Değeri ve Oransal Dağılımı

Bitkisel Ürünler	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-Buğday	665.795,4	27,97	388.764,1	24,70
-Arpa	187.640,8	7,88	64.852,9	4,12
-Tütün	1.383.483,5	58,10	933.411,9	59,28
-Bağ	28.259,7	1,19	32.745,1	2,08
-Sebze	84.294,4	3,54	147.451,0	9,37
-Meyve	4.444,4	0,19	117,6	0,01
-Diğer Bitkisel Ürünler	27.405,3	1,15	6.848,0	0,44
BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ	2.381.323,5	100,00	1.574.190,6	100,00

Ek Çizelge 2.20. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvansal Üretim Değeri

Hayvansal Ürünler	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
BÜYÜKBAŞ				
-Süt	206.356,7	49,49	297.328,4	58,73
-Gübre	11.590,8	2,78	15.925,5	3,15
-PDKA	56.166,7	13,47	45.882,4	9,06
KÜÇÜKBAŞ				
-Süt	70.202,8	16,84	117.326,3	23,18
-Yün ve Yapağı	959,4	0,23	1.233,3	0,24
-PDKA	37.525,0	9,00	17.078,4	3,37
KÜMES HAYVANLARI				
-Yumurta	19.627,8	4,71	11.466,7	2,27
ARICILIK				
-Bal	14.500,0	3,48	-	-
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	416.929,2	100,00	506.241,0	100,00

Ek Çizelge 2.21. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Üretim Değeri

İşletmeler	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Toplam Gayrisafi Üretim Değeri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	2.381.323,5	85,10	416.929,2	14,90	2.798.254,7	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1.574.190,6	75,67	506.241,0	24,33	2.080.431,6	100,00

Ek Çizelge 2.22. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Hasıla

İşletmeler	Gayrisafi Üretim Değeri		İşletme Dışı Tarımsal Gelir		Konut Kira Bedeli		Toplam Gayrisafi Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	2.798.254,7	90,88	193.538,9	6,29	87.152,8	2,83	3.078.946,4	100,00
DGD'den Yararlanmayan	2.080.431,6	89,82	160.784,3	6,94	75.000,0	3,24	2.316.215,9	100,00

Ek Çizelge 2.23. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşçilik Masrafları

İşletmeler	Geçici İşgücü Masrafı		Daimi İşgücü Masrafı		Aile İşgücü Ücret Karşılığı		İşgücü Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	65.761,1	3,95	0,0	0,00	1.597.899,7	96,05	1.663.660,8	100,00
DGD'den Yararlanmayan	88.931,4	5,23	0,0	0,00	1.612.387,3	94,77	1.701.318,7	100,00

Ek Çizelge 2.24. İncelenen İşletmelerde Ortalama Cari Masraflar

Masraf Kalemleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
BİTKİSEL ÜRETİM				
Tohum	87.154,3	13,15	52.691,2	10,41
Gübre	142.239,5	21,46	119.989,7	23,70
Mücadele İlacı	25.918,7	3,91	18.545,9	3,66
Akaryakıt ve Yağ	39.622,8	5,98	32.715,7	6,46
Para ile Yapıtılan İşler	52.933,3	7,99	31.509,8	6,22
Değişen Tamir Bakım Masrafı	15.783,3	2,38	15.529,4	3,07
Pazarlama	76.967,1	11,61	47.318,6	9,34
HAYVANSAL ÜRETİM				
Yem Masrafı	206.537,5	31,16	176.321,9	34,82
Veteriner Masrafı	4.769,4	0,72	5.264,7	1,04
Aşı ve İlaç Masrafı	8.996,1	1,36	4.411,8	0,87
Aydınlatma Masrafı	1.344,4	0,20	1.902,0	0,38
Diğer Masraflar	507,2	0,08	156,9	0,03
TOPLAM CARİ MASRAF	662.773,7	100,00	506.357,5	100,00

Ek Çizelge 2.25. İncelenen İşletmelerde Ortalama Sabit Masraflar

İşletmeler	Amortisman Masrafları		Tamir-Bakım Masrafları		Sabit Masraflar Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	207.473,4	54,74	171.527,7	45,26	379.001,1	100,00
DGD'den Yararlanmayan	191.996,2	53,56	166.470,6	46,44	358.466,8	100,00

Ek Çizelge 2.26. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Masrafları

İşletmeler	İşgücü Masrafı		Cari Masraflar		Sabit Masraflar		İşletme Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	1.663.660,8	61,49	662.773,7	24,50	379.001,1	14,01	2.705.435,6	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1.701.318,7	66,30	506.357,5	19,73	358.466,8	13,97	2.566.143,0	100,00

Ek Çizelge 2.27. İncelenen İşletmelerde Ortalama Saf Hasıla

İşletmeler	Gayrisafi Hasıla		İşletme Masrafları		Saf Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	3.078.946,4	100,00	2.705.435,6	87,87	373.510,8	12,13
DGD'den Yararlanmayan	2.316.215,9	100,00	2.566.143,0	110,79	-249.927,1	-10,79

Ek Çizelge 2.28. İncelenen İşletmelerde Ortalama Tarımsal Gelir

İşletmeler	Saf Hasıla	Borç Faizleri ve Arazi Kirası	Öz Sermaye Rantı	Aile İşgücü Ücret Karşılığı	Tarımsal Gelir
DGD'den Yararlanan	373.510,8	167.391,1	206.119,7	1.597.899,7	1.804.019,4
DGD'den Yararlanmayan	-249.927,1	287.896,5	-537.823,6	1.612.387,3	1.074.563,7

Ek Çizelge 2.29. Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Dekara Optimum Miktarları

\$/Dekar	Oran (%)
10	24,00
15	20,00
20	14,86
25	2,87
30	13,71
35	2,86
40	1,71
45	0,57
50	15,43
60	1,14
100	1,71
150	1,14
26,97	100,00
Farketmez	2,78

Ek Çizelge 2.30.Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Ödenmesi Gereken Dönem ve Aylar

Mevsimler	Aylar	Oran (%)
Sonbahar	Eylül	10,31
	Ekim	57,22
	Kasım	10,31
	Toplam	77,84
Kış	Aralık	1,55
	Ocak	0,52
	Şubat	1,55
	Toplam	3,62
İlkbahar	Mart	4,64
	Nisan	3,61
	Mayıs	1,03
	Toplam	9,28
Yaz	Haziran	1,03
	Temmuz	3,09
	Ağustos	5,15
	Toplam	9,27
Toplam		100,00
Farketmez Diyenler		4,97

Ek Çizelge 2.31.DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Proje Hakkındaki Düşünceleri

Düşünceler	Oran (%)*
• Ödeme miktarı artırılmalı	48,82
• Düşük gelirliilere verilmeli	27,65
• Tek taksitte ödenmeli	8,23
• Girdi olarak verilmeli (ayni ödeme)	3,53
• Araziyi fiilen işleyene (kira ve ortakçı dahil) verilmeli	2,35
• Tapu ve kadastrodaki belirsizlikler giderilmeli	1,76
• İhtiyacı olanlara belli bir süre verilmeli	1,18
• Diğer destekleme araçlarıyla birlikte uygulanmalı	0,59
• Çiftçi beyanı esas alınmamalı	0,59
• Üretim dönemlerinde verilmeli	0,59
• Fikir beyan etmeyenler.	4,71
Toplam	100,00

*Birden fazla belirtilen düşünceler de dikkate alınmıştır.

BÖLÜM 3

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI İÇİN BAŞLANGIÇ VERİLERİ (BASELINE) OLUŞTURMA VE PİLOT UYGULAMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ PROJESİ: ANKARA İLİ POLATLI İLÇESİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Erdemir GÜNDOĞMUŞ
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ
Ankara Üniversitesi

3.1. GİRİŞ

Türkiye’de tarımı destekleme politikaları ve bu kapsamda yeni politika arayışları, 1980’li ve özellikle 1990’lı yıllarda yoğun olarak tartışılmıştır. Devlet yeterli gıda maddelerinin üretilmesi, tarımda fiyat istikrarının sağlanması ve üreticilerin yaşam standartlarının yükseltilebilmesi için tarım kesimini; destekleme alımları, girdi sübvansiyonları (gübre, ilaç, tohum, süt ve damızlık hayvan gibi) ve düşük faizli kredi sağlama gibi yollarla desteklemektedir. Bu amaçla tarıma bütçeden ve tüketicilerden önemli miktarda kaynak aktarılmakta olup, son yıllarda toplam tarımsal desteğin GSMH içindeki payı yaklaşık % 8 düzeyine ulaşmıştır. Bununla birlikte toplam destekleme ödemelerinin tarımsal üretim değeri içindeki payı % 10’unun altında kalmıştır. Ancak yapılan destekleme ödemelerinin tamamının üreticilere yansıtılmadığı belirtilmektedir. Uygulanan destekleme politikaları ile üretici gelirinde istikrar sağlanamamış, saptanan dünya fiyatlarının üzerindeki destekleme alım fiyatları ile bazı ürünlerin ekim alanları genişlemiş ve üretim fazlası oluşmuş ve sonuçta devlet gereğinden fazla alım yaparak yüksek stoklama maliyetine katlanmak durumunda kalmıştır (Anonim 2000/a). Diğer yandan tarım ürünlerini işleyen sanayilerde, yüksek destekleme alım fiyatlarına bağlı olarak hammadde ve dolayısıyla üretim maliyeti yükselmiş ve bu endüstrilerin uluslararası piyasalarda rekabet olanakları, tarımsal destekleme politikalarından olumsuz etkilenmiştir. Ülkemizde uygulanan tarım politikalarının sonuçları; üreticiler, sanayi ve ticaret firmaları, tüketiciler, kamu yöneticileri ve tüketicileri memnun etmemiştir.

Ülkemiz taraf olduğu GATT görüşmeleri ve Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmalarına paralel olarak 1995’den itibaren, tarımsal desteklerde azalma ve kısıtlamaya giderek, tarımda verim ve üretimden bağımsız destekleme politikalarının uygulanmasına ağırlık vermek durumundadır. Bu kapsamda özellikle yedinci ve sekizinci planlarda önemli değişiklikler dikkati çekmekte olup, bu planlarda; *mevcut tarımsal desteklerin azaltılarak, doğrudan gelir desteğine (DGD) geçilmesinin gerektiği vurgulanmış ve girdi desteklemelerinin aşamalı olarak kaldırılması* hedeflenmiştir (Anonim 1995, Anonim 2000/a). Bu amaçla ülkemizde 19 Ocak 2000’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan yapısal uyum programı kapsamında ekonominin çeşitli sektörlerinde yeniden yapılandırmanın gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu reformların en önemlilerinden biri, mevcut girdi sübvansiyonu, kredi ve ürün fiyat destekleme sisteminin üç yıl içinde aşamalı olarak tamamen kaldırması ve iç piyasada ürün fiyatlarının dünya piyasa fiyatları seviyesine düşürmeyi hedefleyen tarım reformudur. Tarım reformu kapsamında mevcut destekleme politikalarının kaldırılmasının düşük gelirli küçük aile işletmeleri üzerindeki etkilerini azaltmak için gelire doğrudan destek uygulamasına geçilmesi önerilmektedir. Tarım politikası reformunun küçük aile işletmeleri üzerine olan etkilerinin azaltılabilmesi için, DGD ile sağlanabilecek desteğin, mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması durumunda, üreticilerin kayıplarını telafi edebilecek düzeyde olması, bölgesel koşullara göre uygulama esaslarının saptanması ve bunlara göre oluşturulacak ulusal politikaların uygulanması gerekli görülmektedir.

Türkiye’de tarım sektörüne yönelik reform paketi kapsamında “Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu’nun” oluşturulması kararlaştırılmış ve konu ile ilgili usul ve esaslar, 21 Aralık 1999 ve 23 Şubat 2000 tarihlerinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, tarım sektörünün desteklenmesine yönelik finansmanın sağlanması amacıyla bir fon oluşturulmuştur. Tarımsal destekleme sisteminin iyileştirilebilmesi, desteklemenin finansmanının bütçe olanakları ile karşılanması ve desteklemenin bütçeye getirdiği yükün azaltılabilmesi için 2000 yılında seçilen pilot illerdeki hedef üreticilere doğrudan gelir desteği ödemesine geçilmiş ve seçilen Trabzon, Ankara (Polatlı), Adıyaman ve Antalya illerinde pilot uygulamaya başlanmıştır. DGD’nin 2001’de ülke geneline yayılması ve 2002 yılında ise, amaca uygun bütün tarım işletmelerinin uygulama kapsamına alınması hedeflenmektedir.

DGD ile üreticilere, üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemesi yapılmaktadır. DGD ile tarıma sağlanan bütün dolaylı desteklerin (fiyat ve girdi gibi) kaldırılarak, üreticilere doğrudan gelir ödemesi şeklinde direkt kaynak aktarılması öngörülmektedir. Bu politikanın esas özelliği, destekleme ürünlere bağlı olmadığından, piyasanın işleyişine müdahalenin söz konusu olmaması, üretim, tüketim ve dış ticaret kararlarının tamamen piyasa fiyatlarına göre saptanması ve politika uygulamasının toplumsal refah kayıplarına neden olmamasıdır (Aydoğuş 1999, Babacan 2000, Demirci 2000). Doğrudan yardım sistemi şeffaf bir uygulama olup, bu yolla seçilen hedef kitleye bağlı olarak daha adaletli gelir dağılımı sağlanabilecektir (Eraktan 2001).

DGD uygulamasında belirli işletme büyüklüğü esas alınmakta ve özellikle kırsal kesimde gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için, gelir desteğinin tamamının saptanan ölçüte göre küçük aile işletmelerine yönelik olması sağlanarak sosyal denge korunabilmektedir. Ödeme miktarı, her hedef üretici için 199 dekara kadar olan arazi miktarı için 5 \$/da olarak saptanmış ve ödemeler iki eşit taksitte yapılmıştır. Seçilen pilot illerde elde edilen sonuçlara göre, projenin aksayan yönleri genel olarak belirlenmiş ve bunların çözümü için alınabilecek önlemler ile proje ülke geneline yaygınlaştırılabilir. Seçilen pilot illerde doğrudan desteğin arazi sahiplerine (Polatlı ve Adıyaman) ve arazi mülkiyeti esas alınmadan doğrudan üreticilere (Trabzon ve Antalya) yapıldığı iki farklı model uygulanmaktadır (Anonim 2000/b). Türkiye’de DGD kapsamında sadece mülk sahiplerine ödeme yapılması, tarım arazilerinin satış ve kiralama yoluyla elden çıkarılmasını veya kırsal arazi piyasasında hareketliliği önleyebilecek, bireyleri küçük de olsa arazilerini ellerinde tutmaya teşvik edebilecek ve işletmelerin arazi hareketliliği yoluyla büyütülmesi sürecini kısıtlayabilecek bir uygulama olacaktır (Eraktan 2001). Diğer yandan bazı yörelerde arazi sahiplerine ödeme yapılması, sosyal ve politik sorunlara da neden olabilecek bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

DGD için seçilen pilot alanlardan biri olan Polatlı tarım işletmelerinde, hububat üretimine ağırlıklı olarak yer verilmesi ve ilçede hububat borsasının kurulmuş olması nedeni ile pilot uygulamanın sonuçları önemli ve yararlı görülmektedir. Bu bakımdan ilçedeki uygulamaların izlenmesi, uygulama sonuçlarının raporlanması ve saptanan sorunların azaltılabilmesine yönelik önlemlerin geliştirilmesi, projenin gelecek yıllarda ülke genelinde başarılı olarak uygulanabilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla hazırlanan bu çalışmanın başlıca yararları ise; (i) pilot olarak seçilen yörede DGD uygulamasında kullanılan ve/veya kullanılabilir kriterlerin politika uygulamasının amaçlarına uygunluğunun değerlendirilmesi ve (ii) DGD uygulamasının zaman içindeki yaratacağı ekonomik ve sosyal etkileri ortaya koyabilecek veri tabanının oluşturulmasıdır. Böylece ülkede çiftçi kayıt sisteminin altyapısı oluşturulabilecek ve tarım politikası reformu ile özellikle 2003’ten sonra belirli ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi ile üretimin iç ve dış talebe göre yönlendirilmesi olanaklı olacaktır.

Ankara İli Polatlı İlçesi DGD uygulaması yönünden seçilen diğer pilot illerden tarım tekniği, tarımsal üretim faktörleri varlığı ve kullanım düzeyi ile sosyo-ekonomik özellikler gibi yönlerden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. İlçede diğer pilot ilçelere oranla tarımsal üretim görece olarak daha büyük tarım işletmelerince gerçekleştirilmekte ve ortalama arazi genişliği ise ülke ortalamasından daha büyüktür. İlçede seçilen pilot 27 köyden beyanda bulunan 5.255 hedef üreticiye 1.760.725 \$ ödeme yapılmıştır. Seçilen köylerde hedef üreticilerin arazi varlıkları, aile işgücü varlığı ve kullanım durumu, sermaye yapısı ve sermaye unsurlarının dağılımı, ailelerin tarımsal ve toplam gelirleri ile bunların elde edildikleri kaynaklara göre dağılımları anketle örnek işletmelerden toplanan birincil verilerin analizi ile ortaya konulmuştur. Hedef işletmelerde genellikle ülke tarımı ve ekonomisi yönünden önem taşıyan hububat, şeker pancarı, ayçiçeği, soğan, kavun ve karpuz gibi bitkisel üretim faaliyetlerine yer verilmektedir. Bu bakımdan araştırma ile ortaya konulan sonuçlar, bu ürünler ile ilgili üretim ve ticaret politikalarının yönlendirilmesi açısından da karar organlarına yardımcı olabilecektir. Ayrıca Polatlı’da DGD uygulaması ile ilgili olarak saptanan sonuçlar ve geliştirilen öneriler, projenin İç Anadolu Bölgesi’nin diğer illeri ve benzer tarımsal yapı özelliklerine sahip olan diğer yörelerde yaygınlaştırılabilmesi yönlerinden de önem taşımaktadır.

Bu araştırmanın amacı, ülke genelinde DGD uygulamasına yönelik başlangıç verilerinin oluşturulabilmesi için, pilot olarak seçilen Polatlı’daki uygulamadan yararlanan işletmelerin ekonomik yapılarının incelenmesi ve proje uygulamasının işletmelerin ekonomik yapıları **üzerine olabilecek** etkilerinin değerlendirilmesidir. Böylece DGD uygulamasının ekonomik, sosyal ve diğer **etkilerinin**

(teknoloji, üretim deseni gibi) değerlendirilebilmesi için pilot uygulamaların başlatıldığı yörede başlangıç durum belirlenmiş olacaktır. Bunun için ilçeden seçilen örnek işletmelerden anket ile toplanan verilerin analizi ile tarım işletmelerinin ekonomik yapısı (üretim faktörleri varlığı ve kullanımı, sermaye yapısı, yıllık faaliyet sonuçları, tarımsal gelir, aile geliri ve bunların kaynaklarına göre dağılımı), işletmelerde sosyal yapı ve üretim yapısının (üretim deseni, girdi kullanımı, teknoloji kullanımı, birim ürün maliyetleri gibi) analizine olanak verebilecek veri setinin oluşturulması gerekmektedir.

Pilot ilçede DGD uygulamasında yöresel düzeyde hedef kitlenin tanımlanması ile ilgili esasların belirlenmesi, desteğin dağıtılma esasları ile ortaya çıkan sorunların saptanması, pilot uygulamada desteğin dağıtılma biçimi ve maliyetinin alternatif destekleme politikaları ile karşılaştırılması, DGD uygulamasının ülke genelinde uygulanması durumunda, projenin uygulama esaslarının tespit edilmesi de araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır. Araştırmada oluşturulan temel başlangıç veri setinden yararlanılarak, DGD projesinden yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin karşılaştırmalı olarak ekonomik analizi yapılmış, 2000 yılında proje uygulamasının işletme ekonomisi üzerine olan katkıları ve üreticilerin DGD uygulamasına yönelik yaklaşımları genel olarak değerlendirilmiştir.

3.2. MATERYAL VE YÖNTEM

3.2.1. Materyal

Araştırmanın materyalini, Polatlı'da DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan üreticiler ile ilgili kamu ve özel kuruluşların yöneticilerinden anket ile toplanan birincil veriler ve kayıtlardan derlenen ikincil veriler oluşturmaktadır. Bu verilere ilave olarak ilgili kamu ve özel kuruluşların kayıtlarından derlenen ikincil veriler ve konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış araştırma ve incelemelerden de yararlanılmıştır.

Araştırmada veri toplamada anket yöntemi kullanılmış olup, anketler DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin ekonomik yapılarının analizine olanak verebilecek biçimde oluşturulmuş ve bu formlar üreticiler ile karşılıklı görüşülerek Ekim-Kasım 2000 tarihinde uygulanmıştır. İlçede DGD'nden yararlanan ve yararlanmayan tarım işletmelerinden anket yoluyla 1999-2000 üretim dönemine ilişkin veriler toplanmıştır.

Araştırmada DGD kapsamına alınan pilot köylerde bulunan ve hedef üretici özelliğini taşıyan, ancak projeden yararlanmak istemeyen üreticilere de anket uygulanmıştır. Ayrıca üreticilere ödeme yapan T.C. Ziraat Bankası Şube Müdürlüğü yöneticisine de anket uygulanmış ve ödeme sırasında ortaya çıkan sorunlar tespit edilmiştir. Bunların dışında pilot il ve ilçelerde projeden sorumlu teknik elemanlar ve yöneticiler ile görüşülerek, proje uygulanması sırasında yaşanan sorunların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma yöresinin tarımsal yapı özelliklerinin genel olarak ortaya konulmasında kullanılan veriler ise; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri, DİE, Ziraat Odaları, tarım kooperatifleri, ilaç ve gübre bayileri ve yörede faaliyette bulunan diğer tarımsal kuruluşlardan temin edilmiştir.

3.2.2. Yöntem

3.2.2.1. Köyler ve örnek işletmelerin seçilmesinde izlenen yöntem

Araştırmada 2000/14 nolu Tebliğ ile Polatlı İlçesi'nde DGD ödemesi için 27 köy seçilmiştir (Anonim 2000/b). Seçilen 27 köyde DGD uygulamasından yararlanmak için 5.255 arazi (mülk) sahibi başvuru yapmış olup, bunların tamamı araştırmanın popülasyonunu oluşturmuştur. Bu popülasyondan üreticilerin beyan ettikleri ve ödemeye esas teşkil eden mülk arazi genişliği kriteri kullanılarak örnekleme yapılmıştır. DGD'den yararlanan üreticilerin mülk arazi genişliklerinin dağılımı, normal dağılıma uygun özellik taşıdığından, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile örnek işletmeler saptanmıştır.

DGD'den yararlanan örnek işletme sayısı, basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Güneş ve Arıkan 1988):

$$n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1) \cdot D^2 + \sigma^2}$$

Burada;

n: anket uygulanan örnek işletme sayısını,

N: popülasyondaki toplam işletme sayısını (5255 adet)

σ^2 : popülasyonun varyansını,

D^2 : $(d/t)^2$ değeri olup, “d” popülasyon ortalamasından izin verilen hata miktarını (ortalama arazi genişliğinin % 10’u) ve “t” ise araştırmada öngörülen % 90 güven sınırına karşılık gelen t tablo değerini (1,645) ifade etmektedir.

Araştırma yöresi için örnek hacmi **192** işletme olarak saptanmıştır. Örnek işletme sayısı, üretim alanı ve her köyde DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin ilçedeki toplam hedef üretici kitlesindeki oranı esas alınarak köylere dağıtılmıştır.

Polatlı ilçesinde DGD uygulamasının ekonomik ve sosyal etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz edilebilmesi için, pilot olarak seçilen köylere doğal faktörler, tarım tekniği ve üretim deseni yönlerinden benzer köyler, kontrol grubu olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla 6 köy seçilmiş olup, bunlar; Basri, Beyceğiz, Yağmurbaba, Karayavşan, Yürükbaşı ve Yenimahmutlu Köyleri’dir. Bu köylerdeki tarım işletmelerinin tamamı kontrol grubu işletmelerin popülasyonunu oluşturmuştur. Bu popülasyondan mülk arazi genişliği kriteri esas alınarak, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile yukarıdaki formül kullanılarak örnek hacmi **45** işletme olarak saptanmıştır. Örnek işletmeler, işletme sayısının popülasyon içindeki paylarına dikkate alınarak köylere dağıtılmıştır. Arazi çalışmaları sırasında örneğe girecek işletmeler, gerek kontrol grubu işletmeler, gerekse DGD’den yararlanan işletmelerde tesadüfi olarak saptanmıştır.

3.2.2.2. Anket aşamasında izlenen yöntem

Araştırmada veri toplamak için kullanılan anket formları, araştırmanın amaçları ve araştırma yöresinin özelliklerine uygun olacak biçimde düzenlenmiştir. DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelere uygulanan işletme analizi anketi ile işletmelerden arazi varlığı ve kullanımı, nüfus ve işgücü varlığı ve kullanım durumu, sermaye yapısı, yıllık faaliyet sonuçları, tarımsal gelir, aile geliri ve bunların kaynakları, başlıca üretim faaliyetlerinde fiziki girdi kullanım düzeyleri ve üretim maliyetleri, DGD uygulaması konusunda üretici eğilimleri ve sorunlarının saptanmasına yönelik sözel sorularla ilgili veriler toplanmıştır. Pilot köylerde DGD’den yararlanmak istemeyen üreticilere uygulanan anket ile üreticilerin eğilimleri ve yararlanmama nedenlerinin araştırılmasına yönelik sorulara yer verilmiştir.

İşletmelerde sermaye varlığı, sermaye unsurları fonksiyonlarına göre sınıflandırılarak tespit edilmiş ve sermaye varlığına değer biçmede, söz konusu sermaye unsurlarının yıl sonu değerleri esas alınarak değerlendirme yapılmıştır. Aktif sermaye unsurlarına değer biçmede aşağıda sıralanan yöntemler izlenmiştir:

Toprak sermayesine değer biçmede, üretici beyanlarına dayanan yerel alım-satım değerleri (rayiç bedel) dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır (Erkuş 1979). Arazi ıslahı ve bina sermayelerine değer biçmede, yeniler için üreticilerin beyan ettikleri maliyet bedelleri ve eskiler için ise eskime ve yıpranma durumları esas alınarak yeniden değerlendirme yapılmıştır (Bülbül 1979, Kırıl 1993).

Bitki sermayesine değer biçmede; verime yatmamış yeni tesislerde, çıplak toprak değeri hariç tutularak, toplam tesis maliyeti üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Verim döneminde olan meyveli ağaçlarda, verim değeri ve üreticilerin beyanlarına dayalı olarak değer takdiri yapılmıştır. Kesim yaşında olmayan meyvesiz ağaçlara tesis masrafları ve kesim yaşında olanlarda ise kereste değeri üzerinden değer takdiri yapılmıştır.

Hayvan sermayesi, hayvanların verim ve yaşlarına göre yöredeki alım-satım veya pazar değerleri ile yetiştiricilerin beyanları esas alınarak tespit edilmiştir. Alet ve makine sermayesine ise yenilerde maliyet bedeli ve eskilerde ise, halihazır durumları gözönüne alınarak, yöredeki alım-satım değerleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır (Demirci 1978, Bülbül 1979).

Malzeme ve mühimmat (yardımcı maddeler) varlığının değerinin belirlenmesinde, işletme dışından satın alınanlarda satın alma bedelleri ve işletmede üretilenler için ise, çiftlik avlusu fiyatları esas alınmıştır (Erkuş 1976, Demirci 1978). İşletmelerin para sermayesi, borç ve alacaklarının belirlenmesinde ise üreticilerin beyanları esas alınarak işlem yapılmıştır.

3.2.2.3. İşletmelerin ekonomik analizinde uygulanan yöntem

DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden anket ile toplanan veriler gözden geçirildikten sonra, tablolaştırılmış, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. İşletmelerin ekonomik analizi ile elde edilen ortalamalar, incelenen işletmelerden sağlanan verilerin aritmetik ortalamasıdır. İşletmelerin ekonomik analizi ve özellikle işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde, tarım işletmeleri bir bütün olarak değerlendirilmiştir.

İşletmelerde nüfus; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre incelenmiştir. İşletmelerde bulunan nüfus, mevcut erkek işgücü hesaplanırken, erkek işgücü birimi (EİB) olarak verilmiştir. Erkek işgücü birimine çevirmede, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre işgücü başarılarını yansıtan katsayılar kullanılmıştır (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd. 1995). Devamlı olarak işletme dışında bulunan aile bireyleri, işletme dışında çalışanlar, hastalık, askerlik ve eğitim gibi nedenlerle işletmede çalışmayanlar, işgücüne dahil edilmemiştir.

İşletmelerde çeşitli işlerde çalıştırılan yabancı işgücü, yaş ve cinsiyetlerine göre saptanmıştır. Yabancı işgücüne ödenen aynı ve nakdi ücretin toplamı, ekonomik analizde işgücü masraflarının hesaplanmasında dikkate alınmıştır. Müteşebbis ve ailesinin işgücü ücret karşılığının hesaplanmasında ise, bunların işletmede çalıştıkları süre ile yörede aynı işi yapan yabancı işçiye ödenen ortalama ücret üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

İşletmelerin sermaye yapıları, sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınarak incelenmiştir (Açıl ve Demirci 1984, İnan 1998). Bu amaçla müteşebbislerin üretim amacıyla işletmelerine yatırdıkları sermaye unsurları olan aktif değerleri ve bunların kaynaklarını gösteren pasif sermaye ortaya konulmuştur. Kiracılık ve ortakçılıkla işlenen arazinin değeri, hem aktif sermaye, hem de pasif sermaye içinde gösterilmiştir. İşletmelerin ekonomik analizinde, işletmelerin kira ve ortakçılıkla arazi işletmediği ve yabancı sermaye kullanmadıkları (borçsuz oldukları) varsayımı kabul edilerek, işletmelerin aynı bazda karşılaştırılabilmesine olanak sağlanmıştır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde; gayrisafi üretim değeri (GSÜD), gayrisaf hasıla (GSH), işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla, tarımsal gelir ve aile geliri gibi göstergeler hesaplanmış ve saptanan sonuçlar kısaca değerlendirilmiştir.

İşletmelerde gayrisafi üretim değeri, tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının, çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması ile bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki produktif değer artışlarının ilave edilmesi ile saptanmıştır (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd. 1995).

Gayrisaf hasıla ise, gayrisafi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen konutların kira karşılıklarının eklenmesi ile bulunmuştur. Konut kira karşılığının belirlenmesinde, cari kira değeri ile bina değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Araştırmada taş ve betonarme binalarda bina değerinin % 5'inin, kerpiç ve ahşap binalarda ise, bina değerinin % 10'unun kira karşılığı olarak alınması uygun görülmüştür. İşletme dışı tarımsal gelirin hesaplanmasında ise, işletmecinin beyanı esas alınmış olup, işletmeye ait alet ve makine ile aile işgücünün, işletme dışındaki tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelirin toplamından oluşmaktadır.

İşletmelerde tarımsal faaliyetler için yapılan toplam işletme masrafları sabit ve değişen masraflardan oluşmaktadır. Değişen işletme masrafları; bitkisel ve hayvansal üretim için ayrı ayrı saptanmıştır. Toplam değişen masraflar gayrisafi üretim değerinden çıkarılarak brüt kar ve toplam işletme masrafları gayrisafi hasıladan çıkarılarak saf hasıla belirlenmiştir (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd. 1995, İnan 1998).

Tarımsal gelir, işletmecinin başarı düzeyinin ölçülmesinde kullanılan en önemli kriterlerden biri olup, saf hasılaya aile işgücü ücret karşılıklarının eklenmesi ve bunların toplamından ödenen arazi kiralari ve ortakçılık payları ile borç faizlerinin çıkarılması ile tespit edilmiştir. Borç faizlerinin hesaplanmasında, T.C. Ziraat Bankası'nca 1999-2000 üretim yılında verilen tarımsal işletme kredisi faizi dikkate alınmıştır.

Binaların tamir ve bakım masraflarının hesaplanmasında, bina değerinin % 1,5'i veya üreticilerin yaptıklarını beyan ettikleri tamir-bakım giderlerinin yıla düşen miktarları esas alınmıştır. Alet ve makinelerin yağ, yakıt ve tamir ve bakım giderleri ise işletmecilerin fiilen yaptıkları masrafların toplamı olarak alınmış ve bunlar norm veriler (Kadayıfçılar ve Dinçer 1972, Dinçer 1976) ile kontrol edilerek kullanılmıştır.

Sabit sermaye unsurlarına amortisman hesaplamada doğru hat (normal amortisman) yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla sabit sermayelerin cari değerleri ile amortisman oranları çarpılarak yıllık amortisman payları bulunmuştur. Amortisman oranı; betonarme binalarda % 2, taş ve yarı kagir binalarda % 3, ahşap veya kerpiç binalarda ise % 4, alet ve makineler için % 10, arazi ıslahı sermayesi unsurlarında ise % 5 olarak dikkate alınmıştır.

Hayvanlar için amortisman hesabında, belirli bir yaşa kadar hayvanlarda değer artışı olduğundan, genç hayvanlar için amortisman ayrılmamıştır. Verim döneminde irat ve iş hayvanları için amortisman tabii değer, hayvanların damızlık değerinden kasaplık değeri çıkarılarak bulunmuş ve ekonomik ömre bölünmüştür. Yerli ırk sığırlarda ekonomik ömür 5 yıl, kültür ırkı ve melez sığırlarda 7 yıl ve koyunlarda ise 4 yıl olarak alınmıştır (Erkuş 1979).

3.3.ARAŞTIRMA SONUÇLARI

3.3.1.İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri

Polatlı ilçesinin yüzölçümü 3.789 km² ve deniz seviyesinden yüksekliği 876 metredir. İlçede karasal iklim etkili olmakta ve yıllık ortalama yağış 338 mm'dir. İlçenin toplam arazi varlığı 3,8 milyon dekar'dır. Arazi varlığının % 65,11'i tarım arazisi, % 17,15'i çayır ve mera arazisi, % 0,40'ı orman ve % 17,34'ü ise diğer arazi neveleridir (Ek Çizelge 3.1). Kültüre uygun arazi varlığı 3,1 milyon dekar olup, toplam arazi varlığı içindeki oranı % 82,26'dır.

İlçede tarım arazisinin % 95,06'sı tarla arazisi, % 4,86'sı sebze arazisi ve % 0,08'i ise meyve arazisinden oluşmaktadır (Ek Çizelge 3.2). İlçede tarla arazisinin yaklaşık % 86'sı hububata, % 6,67'si şekerpancarı, ayçiçeği ve kimyon gibi endüstri bitkilerine, % 1,14'ü baklagillere ve % 6,19'u ise soğan, kavun, karpuz ve diğer ürünlere ayrılmıştır. İlçede toplam 93 köyden 90'ında (% 96,77) başlıca gelir kaynağını, bitkisel üretim ve 3'ünde (Karahamzalı, Karapınar ve Eskikarsak gibi) (% 3,23) ise, hayvansal üretim faaliyetleri oluşturmaktadır.

İlçede işletmelerin büyüklüklerine göre dağılımı ülke geneline oranla farklılık göstermektedir. İlçede 17.600 tarım işletmesinin ortalama genişliği 140,17 dekar'dır. Ancak bir ailede birden fazla üretici belgesine sahip olan üretici bulunduğu dikkate alındığında, ilçedeki işletme sayısı ile tarımla uğraşan aile sayısı arasında önemli bir farklılığın bulunduğu ortaya çıkmaktadır. İlçede tarım işletmelerinin % 29,54'ü 100 dekardan daha az, % 61,93'ü 200 dekardan daha düşük, % 76,42'si 300 dekardan daha az ve % 23,58'i ise 300 dekar ve daha fazla araziye sahiptir (Ek Çizelge 3.3). İlçede 501 dekardan daha büyük araziye sahip olan işletmelerin toplam içindeki oranı % 7'dir. Buna karşın ilçede kırsal kesimde topraksız ailelerin, toplam kırsal aile sayısı içinde önemli bir pay aldığı görülmektedir. Topraksız aileler, genellikle Hazine'den ve tarım dışı işlerde çalışan arazi sahiplerinden arazi kiralarak tarımsal faaliyet yapmaktadırlar.

İlçede arazi varlığının 300.000 dekarı (% 12,11) sulanabilmektedir. İlçede Sakarya, Porsuk ve Ankara Çayı'ndan üretici olanakları ile 200.000 da (% 66,67) ve DSİ'nce kanal ve kanaletlerle 100.000 da (% 33,33) arazi sulanabilmektedir. Kamu sulamalarının % 75'i yerüstü ve % 25'i yeraltı suyu kullanılarak yapılmaktadır. Sulamada genellikle yeraltı ve yerüstü su kaynaklarından sulama yapan işletmelerde, yağmurlama sulama teknolojisi kullanılmaktadır. Sulama yatırımlarındaki gelişmeler ve baklagillerin tarımının gelişmesine paralel olarak, nadas alanlarında daralma olmuştur. Günümüzde kuru tarım arazisinin yaklaşık 1/5'i nadasa ayrılmaktadır.

İlçede hayvan varlığı içinde küçükbaş hayvan varlığı önemli pay almaktadır. İlçede toplam küçükbaş hayvan varlığı 102.362 baş ve büyükbaş hayvan varlığı ise 15.708 baştır. Küçükbaş hayvan varlığının % 90,66'sı koyun varlığı ve % 9,34'ü tiftik keçisi varlığından oluşmaktadır. Büyükbaş hayvan varlığı sığırlardan oluşmakta olup, sığır varlığının önemli bir kısmını kültür ırkı ve melez sığırlar oluşturmaktadır.

İlçe ulaşım ve pazar yönünden avantajlıdır. İlçede üretilen ürünler kara ve demiryolu olanakları ile tüketim ve işleme merkezlerine taşınabilmektedir. İlçede kurulan hububat borsası, üreticilere pazarlama yönünden önemli bir olanak sunmaktadır.

Tarım işletmelerinde teknoloji kullanım düzeyi ülke ortalamasından daha yüksektir. İlçede 4.795 adet traktör, 5.270 adet kulaklı traktör pulluğu, 4.825 adet mibzer, 2.225 adet gübre dağıtma

makinesi, 4.100 adet pülverizatör, 1.590 adet motopomp, 1.690 adet yağmurlama tesisi, 1.025 adet harman makinesi bulunmaktadır. İlçede 100 hektar tarım arazisine düşen traktör sayısı 2 adettir.

İlçede tarımsal mekanizasyona önem verilmesi, kaliteli tohumluk kullanılması ve tarımsal faaliyetlerin tarım tekniğine uygun olarak yapılması ile tarımsal faaliyetlerde verimlilik yükseltilmiştir. İlçede kimyasal gübre kullanımı 337 kg/hektardır.

İlçede ekonomik faaliyetler içinde tarım ağırlıklı bir yere sahiptir. İlçede tarımın yanında, ekonomik yönden önem taşıyan küçük ölçekli tarıma dayalı (un sanayi, süt ve yağ sanayileri) ve tarımsal sanayi işletmeleri (tarım alet ve makineleri) önem taşımaktadır.

İlçede nüfus yoğunluğu ve özellikle şehir nüfusu artmaktadır. 1985’de ilçe nüfusu 95.401 kişi, 1990’da 99.965 kişi ve 1997’de 104.203 kişi olmuştur. 1985’de nüfusun % 55,28’i kentte ve % 44,72’si kırsal kesimde yaşamaktadır. 1997’de ise nüfusun % 69,27’si kentsel kesimde ve % 30,73’ü kırsal kesimde oturmaktadır. 1990-1997 döneminde nüfus artışı yıllık % 0,58 olmuştur (Anonim 1999/a). 1985’de 25 kişi/km² olan nüfus yoğunluğu, 1997’de 28 kişi/km² olmuştur.

3.3.2.İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı

3.3.2.1.İşletmelerde arazi varlığı ve kullanımı

Toprak, tarımsal üretimde kuruluş yeri ve üretimde bulunabilmenin ilk koşulu olmaktadır. Bu nedenle tarım işletmelerinde arazi varlığının tasarruf şekillerine göre incelenmesi gerekmektedir. İncelenen işletmelerde kiraya ve ortağa tutulan arazi ile mülk arazi toplanarak, işletme arazisi bulunmuştur. İncelenen işletmelerde işletme arazisinin belirli bir kısmını kiraya ve/veya ortağa veren işletmeye rastlanmamıştır.

DGD’den yararlanan işletmelerin ortalama işletme arazisi varlığı 264,96 dekadır. İşletme arazisinin % 79,33’ü mülk arazisi, % 13,28’i ortağa tutulan arazi ve % 7,39’u kiraya tutulan arazidir (Çizelge 3.1). DGD’den yararlanmayan işletmelerde ise ortalama işletme arazisi varlığı 327,73 dekar olup, bunun % 86,93’ü mülk arazi, % 11,31’i ortağa tutulan arazi ve % 1,76’sı ise kiraya tutulan araziden oluşmaktadır.

Çizelge 3.1. İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı

İşletmeler	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Da	%	Da	%	Da	%	Da	%
DGD’den Yararlanan	210,18	79,33	19,59	7,39	35,19	13,28	264,96	100,00
DGD’den Yararlanmayan	284,88	86,93	5,78	1,76	37,07	11,31	327,73	100,00

Polatlı ilçesinde tarım işletmelerinde zati işletmeciliğin yaygın olduğu görülmektedir. İşletmelerde mülk arazinin yanında kiracılık ve ortaklıkla da arazi işletilmekle birlikte, kiracılığa oranla ortaklıkla arazi işletme daha fazla tercih edilmektedir. İşletme arazisinin önemli bir kısmı mülk araziden oluşmaktadır.

İncelenen işletmelerde toplam işletme arazisinin büyük kısmını tarla arazisi oluşturmaktadır. İşletmelerde meyve ve bağ arazisine rastlanmamıştır. DGD’den yararlanan işletmelerde ortalama işletme arazisinin % 75,29’u tarla arazisi, % 2,72’si sebze ve % 21,99’u nadasa ayrılan arazidir (Ek Çizelge 3.4). İşletme arazisinin % 10,61’i sulu ve % 89,39’u kuru tarım arazisidir (Ek Çizelge 3.5). İşletme arazisi çok parçalı olup, ortalama parça sayısı 6,33 adet ve ortalama parsel genişliği ise 41,86 dekadır (Ek Çizelge 3.6). Arazinin çok parçalı ve dağınık olması, işletmelerin rantabl çalışmasını olumsuz etkilemektedir. İşletme arazisinin % 51,85’i buğday, % 15,44’ü arpa, % 4,56’sı şeker pancarı, % 1,69’u soğan, % 1,93’ü kavun, % 1,44’ü ayçiçeği, % 0,78’i karpuz, % 0,32’si diğer ürünlere ve % 21,99’u ise nadasa ayrılmıştır. İşletmelerde sulu tarım arazisi varlığının yetersizliği (% 10,61) nedeni ile işletmelerde arazi varlığının yaklaşık 1/5’i hala nadasa ayrılmaktadır.

DGD’den yararlanmayan işletmelerde işletme arazisinin % 77,61’i tarla arazisi, % 20,69’u nadas ve % 1,70’i sebze arazisidir. İşletme arazisinin % 3,23’ü sulanabilmekte ve % 96,77’si kuru tarım arazisi niteliğindedir. DGD’den yararlanmayan işletmelerde arazinin parça sayısı, DGD’den yararlanan işletmelerden daha az olup, 4,76 adet ve ortalama parsel genişliği ise 68,85 dekar olarak

tespit edilmiştir. İşletme arazisinin % 53,70'inin buğdaya, % 17,04'ünün arpaya, % 5,98'inin ayçiçeğine, % 1,70'inin kavuna, % 0,59'unun yulafa, % 0,30'unun şeker pancarı tarımına ve % 20,69'unun ise nadasa ayrılmış olduğu ortaya konulmuştur.

3.3.2.2. İşletmelerde nüfus ve işgücü varlığı ve kullanımı

Üretimi gerçekleştirebilmek için gerekli olan üretim faktörlerinden ikisi doğrudan insan varlığı ile ilgili olup, bunlar işgücü (emek) ve müteşebbistir. Bu bakımdan üretim faaliyetinin temel faktörlerinden biri olan nüfusun sosyal ve ekonomik özellikleri ile ortaya konulması gerekmektedir. Tarım işletmelerinde mevcut nüfusun yaş, cinsiyet ve eğitim durumu, işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarını ve başarı derecelerini etkileyen faktörler arasında yer almaktadır.

DGD'den yaralanan işletmelerde ortalama nüfus 5,94 kişi olup, bunun % 48,65'i erkek ve % 51,35'i ise kadın nüfustur. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise işletme başına düşen nüfus ortalama 5,13 kişidir. Ortalama nüfusun % 51,46'sı erkek ve % 48,54'ü ise kadın nüfustan oluşmaktadır (Ek Çizelge 3.8).

DGD'den yararlanan işletmelerde 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun okuryazarlık oranı % 96,49 ve toplam nüfus içindeki okuryazar nüfus oranı ise % 87,88'dir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise bu oranlar sırasıyla % 92,12 ve % 86,55'dir (Ek Çizelge 3.9). DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde nüfus, genel olarak ilköğretim düzeyinde eğitim almış ve bunun üzerinde eğitim alan kişilerin tarımsal faaliyete katılım oranları düşük düzeyde kalmıştır.

Tarım işletmelerinin toplam işgücü varlığı, aile işgücüne işletmede çalışan yabancı işçilerin eklenmesi ve bundan işletme dışında çalışanların çıkarılması ile tespit edilmiştir. Burada eğitim, askerlik, hastalık ve iş görememe gibi nedenlerle işletmede çalışmayan aile bireyleri dikkate alınmamaktadır. Polatlı ilçesinin doğal koşulları dikkate alındığında, üreticiler bir yılda tarımsal faaliyetlerde yaklaşık olarak 300 gün çalışabilmektedir. Bu bakımdan tarım işletmelerinde çalışan toplam erkek işgücünün saat olarak hesabında, bir yılda çalışılabilir iş günü sayısı 300 ve günlük çalışma süresi ise 8 saat olarak alınmıştır.

DGD'den yararlanan işletmelerde mevcut kullanılabilir erkek işgünü sayısı 1.217,3, işletmede, işletme dışında çalışılan toplam erkek işgücü sayısı 746,7, kullanılmayan veya atıl işgünü sayısı 470,6 ve atıl işgücü oranı ise % 38,66'dır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde kullanılabilir erkek işgünü sayısı 1.143,4, işletmede, işletme dışında çalışılan toplam erkek işgünü sayısı 483,2, kullanılmayan işgünü sayısı 483,2 ve atıl işgücü oranı ise % 42,26'dır (Ek Çizelge 3.10). İncelenen işletmelerden hem aile işgücü varlığı yetersiz olan, hem de işgücü fazlalığı olan işletmeler, belirli dönemlerde iş azamileri nedeni ile geçici işçi çalıştırmak durumunda kalmaktadır. Özellikle hububat, şeker pancarı, ayçiçeği, kavun ve karpuz gibi temel üretim faaliyetlerinin bakım ve hasat işlemlerinin zamanında yapılmasının gerekliliği, iş azamileri oluşturabilmekte ve bu da işletmelerde geçici işgücü istihdamını gerekli kılmaktadır.

3.3.2.3. İşletmelerin sermaye yapısı

Üretim amacı ile işletmelere yatırılmış olan bütün servet unsurlarından oluşan sermaye, doğal kaynaklar ve işgücünün verimini artıran önemli bir üretim faktörüdür. İşletmelerin sahip oldukları bütün sermaye unsurlarının incelenmesi, işletme yapısının analizi ve sermaye sorunlarının çözümü için alınabilecek önlemlerin belirlenmesi yönünden gerekli görülmektedir. İncelenen tarım işletmelerinde sermaye yapısı, işletmelerin sermaye varlıkları fonksiyonlarına göre aktif ve pasif sermaye olarak iki gruba ayrılarak tespit edilmiştir.

3.3.2.3.1. Aktif sermaye

Aktif sermaye; çiftlik (arazi) ve işletme sermayesi olarak iki gruba ayrılmaktadır. Çiftlik sermayesi; toprak, arazi ıslahı (meliorasyon), bina ve bitki sermayesinden oluşmaktadır. Çiftlik sermayesi unsurlarının verimliliğini yükselten işletme sermayesi ise; sabit işletme (hayvan ve alet-makine) sermayesi ve döner işletme (malzeme ve mühimmat ile para) sermayesinden oluşmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde yıl sonu değerleri ile toprak sermayesi ortalama 84,9 milyar TL, arazi ıslahı sermayesi 287,8 milyon TL, bina sermayesi 6,4 milyar TL, bitki sermayesi 392,6 milyon TL, alet ve makine sermayesi 7,8 milyar TL, hayvan sermayesi 1,3 milyar TL, malzeme ve

mühimmat sermayesi 2,2 milyar TL, para sermayesi ise 524,5 milyon TL olarak saptanmıştır (Ek Çizelge 3.11, 3.12, 3.13, 3.14, 3.15, 3.16, 3.17, 3.18).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toprak sermayesi 83,3 milyar TL, arazi ıslahı sermayesi 11,1 milyon TL, bina sermayesi 7,5 milyar TL, bitki sermayesi 62,1 milyon TL, alet ve makine sermayesi 7,8 milyar TL, hayvan sermayesi 1,9 milyar TL, malzeme ve mühimmat sermayesi 497,7 milyon TL ve toplam para sermayesi ise 224,2 milyon TL'dir.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama aktif sermaye 103,7 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye ise 391,5 milyon TL olmaktadır. Aktif sermayenin % 88,64'ü çiftlik ve % 11,36'sı ise işletme sermayesidir. Aktif sermaye içinde toprak sermayesi % 81,80 ile en yüksek payı almakta olup, bu oran işletmelerin ekstansif tarım yaptıklarını ortaya koyan önemli bir göstergedir. Bunu % 7,49 ile alet ve makine sermayesi, % 6,18 ile bina, % 1,21 ile hayvan sermayesi ve % 2,15 ile malzeme ve mühimmat sermayesi izlemektedir (Çizelge 3.2). Toprak sermayesinin aktif sermaye içinde çok yüksek pay almasının nedeni, ilçede diğer üretim faktörlerine oranla tarım arazisi varlığının daha fazla olması ve birim arazi değerlerinin görece olarak yüksek olması ile yakından ilişkidir.

DGD'den yararlanmayan işletmelerde toplam aktif sermayenin % 89,73'ünü çiftlik ve % 10,27'sini ise işletme sermayesi oluşturmaktadır. Aktif sermayenin % 82,25'i toprak, % 7,71'i alet ve makine, % 7,41'i bina ve % 1,85'i hayvan sermayesinden oluşmaktadır (Çizelge 3.2). DGD'den yararlanmayan işletmelerde de aktif sermayenin dağılımının dengesiz olduğu ve dağılım yönünden iki grup işletme arasında önemli bir farklılığın olmadığı ortaya konulmuştur.

Çizelge 3.2. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye (1000 TL)

Sermaye Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I. ÇİFTLİK SERMAYESİ	91.938.825,6	88,64	90.852.089,8	89,73
a-Toprak sermayesi	84.849.531,2	81,80	83.275.555,5	82,25
b-Arazi ıslahı sermayesi	287.760,4	0,28	11.111,1	0,01
c-Bina sermayesi	6.408.958,0	6,18	7.503.333,4	7,41
d-Bitki sermayesi	392.576,0	0,38	62.089,8	0,06
II. İŞLETME SERMAYESİ	11.789.005,1	11,36	10.398.310,8	10,27
a-Sabit İşletme Sermayesi	9.031.429,2	8,70	9.676.355,3	9,56
1-Alet ve makine sermayesi	7.772.005,2	7,49	7.800.888,8	7,71
2-Hayvan sermayesi	1.259.424,0	1,21	1.875.466,7	1,85
b-Döner İşletme Sermayesi	2.757.575,9	2,66	721.955,5	0,71
1-Malzeme ve mühimmat sermayesi	2.233.107,1	2,15	497.733,3	0,49
2-Para sermayesi	524.468,8	0,51	224.222,2	0,22
AKTİF SERMAYE TOPLAMI	103.727.830,7	100,00	101.250.400,8	100,00

Polatlı tarım işletmelerinde çiftlik sermayesi unsurlarının verimliliğini yükseltebilecek olan işletme sermayesinin toplam aktif sermaye içindeki payı genellikle düşük düzeydedir. İşletmelerde sermayenin ve özellikle işletme sermayesinin yetersizliği yanında dağılımının da dengesiz olduğu ortaya konulmuştur. İşletmelerde arazi ve işgücü gibi üretim faktörlerinin genel olarak yeterliliğine karşın, özellikle işletme sermayesi yeterli düzeyde bulunmamakta ve aktif sermayenin dağılımı da dengesizdir. Sermaye yetersizliğinin en önemli nedeni ise, özellikle tarım işletmelerinde yetersiz gelir ve/veya tarımda oluşan gelirin tarım dışı yatırım alanlarına yönlendirilmesine bağlı olarak sermaye birikiminin yetersiz veya hiç sağlanamamış olmasıdır. Bu bakımdan mevcut DGD projesinin bu sorunları azaltabilecek biçimde yeniden gözden geçirilmesi ve bu proje ile işletmelerin başlıca yapısal sorunlarına çözüm yollarının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Ülkemizde Cumhuriyet Döneminde uygulanan tarım politikaları ve özellikle mevcut tarımsal destekleme politikaları ile işletmelerin sermaye yapısında önemli bir iyileşme gerçekleştirilememiştir. Ankara yöresinde daha önce yapılan bilimsel araştırmalarda, tarım işletmelerinin aktif sermayelerinin % 65,06 ile % 85,69'unun çiftlik ve % 14,04 ile % 34,94'ünün ise işletme sermayesi unsurlarından oluştuğu saptanmıştır. Yenimahalle ilçesi tarım işletmelerinde aktif sermayenin % 75,01'i çiftlik ve % 24,99'u ise işletme sermayesinden oluşmaktadır (Erkuş 1979). Çubuk ovası tarım işletmelerinde aktif sermayenin % 85,96'sının çiftlik ve % 14,04'ünün işletme sermayesi olduğu saptanmıştır (Yıldız 1994). Kalecik ilçesinde bağcılığa yer veren tarım işletmelerinde aktif sermayenin % 66,37'si sabit ve % 33,63'ü ise işletme sermayesi unsurlarından oluşmaktadır (Fidan 1997). Polatlı tarım işletmelerinde

bu oranların sırasıyla % 65,06 ve % 34,94 ve Beypazarı'nda havuç üretimine yer veren işletmelerde ise % 75,06 ve % 24,94 olduğu belirlenmiştir (Güven 1996, Velioğlu 1999). Ankara koşullarında tarım işletmelerinin sermaye varlığı ve dağılımı ile ilgili sorunlar devam etmekte olup, bunlar uygulanan tarım politikaları ile çözümlenememiştir. Diğer yandan özellikle ülkemizde yaşanan yüksek enflasyonun tarım arazilerinin aşırı değer kazanmasına ve aktif sermaye içindeki yüksek payını korumasına neden olduğunun da vurgulanması gerekmektedir.

3.3.2.3.2. Pasif sermaye

Tarım işletmelerine üretim amacı ile yatırılan bütün servet unsurları olan aktif sermayenin temininde kullanılan sermaye kaynakları, işletmenin pasif sermayesini oluşturmaktadır. Buna göre pasif sermaye, temin edildiği kaynağa göre öz ve yabancı sermaye (borçlar) olarak iki gruba ayrılır. Aktif sermayenin tamamı, işletmeci tarafından sağlanmış ise, işletmedeki sermayenin kaynağı öz sermayedir. Ancak işletmelerde genellikle aktiflerin bir kısmı yabancı kaynaklar ile sağlanmış olabilir. Ayrıca tarım işletmelerinde kiracılık ve ortakçılık ile işlenen arazi değerleri, aktif sermaye içinde yer aldığından, kiracılık ve ortakçılık yapan işletmeler, bu arazi değerleri üzerinden borçlandırılmış ve böylece mülkiyeti işletmeye ait olmayan sermaye unsurları için karşılık ayrılmış (indi borçlar) ayrılmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde pasif sermayenin % 19,04'ü borçlar ve % 80,96'sı öz sermayedir. İşletmelerde borçlanma şahıslara, banka ve kooperatiflere olmakta olup, işletmelerde bu kredi kuruluşlarına borçluluk oranı düşüktür. Yabancı kaynaklar içinde en önemli payı % 16,72 ile kiraya ve ortağa tutulan arazi değeri (indi borçlar) almaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toplam sermaye içinde yabancı kaynaklar % 14,76 ve öz kaynaklar % 85,24 oranında pay almaktadır (Çizelge 3.3). DGD'nden yararlanmayan işletmelerde de borçluluk oranı düşük olmakla birlikte, özellikle kiraya ve ortağa tutulan arazi değerinin yabancı kaynaklar içinde daha düşük pay aldığı vurgulanması gerekir.

Çizelge 3.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye (1000 TL)

Sermaye Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I-BORÇLAR (Yabancı Sermaye)	19.752.363,1	19,04	14.942.044,4	14,76
a-Adi (Şahıslara Olan) Borçlar	489.968,8	0,47	618.222,2	0,61
b-Banka Borçları	853.324,0	0,82	507.022,2	0,50
c-Kooperatif Borçları	1.066.882,8	1,03	1.112.355,6	1,10
d-İndi Borçlar (Kira ve Ortağa Tutulan Arazi Değeri)	17.342.187,5	16,72	12.704.444,4	12,55
II.ÖZ SERMAYE	83.975.467,6	80,96	86.308.356,4	85,24
PASİF SERMAYE TOPLAMI	103.727.830,7	100,00	101.250.400,8	100,00

İşletmelerde aktif sermaye unsurlarının yetersizliği yanında, aktif sermaye varlığının unsurlarına göre dağılımının da dengesizliği, rasyonel işletmecilik olanaklarını olumsuz etkilemektedir. İşletmelerde pasif sermaye içinde öz sermayenin yüksek düzeyde olması, doğal olarak borçluluk oranının düşük olmasına neden olmaktadır. Borçluluk oranının düşük olmasının nedeni ise, işletmelerin yeterli işletme sermayelerinin olmaması ve bunun uygun ve yeterli kredi olanakları ile karşılanamamasıdır. Bu bakımdan işletmeler yeterince borçlanarak işletme sermayesi yetersizliklerini giderememekte ve işletmeler sermaye yetersizliklerini giderebilecek mali olanaklara sahip bulunmamaktadır. Bu koşullarda tarım işletmelerine düşük faiz ile kredi verme yoluyla sağlanan sübvansiyonların kaldırılması halinde, işletmelerde pasif sermayenin yapısındaki sorunlar ve işletme sermayesi yetersizliği sorunlarının azaltılması olanakları büyük ölçüde olumsuz etkilenecektir.

3.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi

Tarım işletmelerinde çeşitli üretim girdileri kullanılarak genellikle birçok bitkisel ve/veya hayvansal üretim faaliyetleri gerçekleştirilmektedir. İşletmelerde kullanılan girdiler ve yapılan masraflar ile elde edilen gelirler, işletmenin ve/veya bireysel üretim faaliyetlerinin başarı derecesini ölçmede ve değerlendirmede kullanılan en önemli kriterler arasında yer almaktadır. Bu amaçla işletmelerin birbirileri ile karşılaştırılmasında ve işletmelerin zaman içindeki gelişiminin analizinde; gayrisafi üretim değeri, gayrisaf hasıla, işletme masrafları, saf hasıla, brüt kar, tarımsal gelir ve aile geliri gibi ölçütler kullanılmaktadır.

3.3.3.1. Gayrisafi üretim değeri

Tarım işletmelerinin yıllık faaliyetleri sonucunda üretilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile yıl içindeki demirbaş değerlerindeki artışlar, gayrisafi üretim değerini oluşturur. İşletmelerde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürünler, çiftlik avlusu fiyatları ile değerlendirilmiştir.

Polatlı'da DGD'den yararlanan işletmelerde bitkisel üretim değeri 8,3 milyar TL, hayvansal üretim değeri 951,5 milyon TL ve toplam gayrisafi üretim değeri 9,2 milyar TL'dir. Toplam gayrisafi üretim değerinin % 89,67'si bitkisel ve % 10,33'ü ise hayvansal üretim değerinden oluşmaktadır (Ek Çizelge 3.19, 3.20, 3.21). Birim alana düşen gayrisafi üretim değeri 34,8 milyon TL/dekardır (Çizelge 3.4). İlçede tarım işletmeleri bitkisel üretim faaliyetlerinde yoğunlaşmış olup, işletmeler genellikle aile gereksinimlerinin karşılanması amacı ile hayvansal üretim faaliyetlerine yer vermektedirler. Ayrıca işletmelerin sermaye varlığı içinde hayvan sermayesinin payının düşük düzeyde olduğu ortaya konulmuştur. Bu bakımdan işletme başına gayrisafi üretim değeri içinde hayvansal üretimin payı düşük düzeyde kalmıştır.

Çizelge 3.4. Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri

İşletme Başarı Ölçütleri	DGD'den Yararlanan İşletmeler	DGD'den Yararlanmayan İşletmeler
Gayrisafi Üretim Değeri (TL/da)	34.752.364,9	24.442.760,5
Gayrisafi Hasıla (TL/da)	35.861.218,7	25.840.726,8
Saf Hasıla (TL/da)	14.222.245,6	8.988.080,3
Brüt Kar (TL/da)	19.619.285,2	12.924.416,7
Tarımsal Gelir (TL/da)	11.111.909,7	7.921.425,0
Toplam İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,60	0,65
Değişen İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,39	0,45
Sabit İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,18	0,21

DGD'den yararlanmayan işletmelerde bitkisel üretim değeri 6,6 milyar TL, hayvansal üretim değeri 1,4 milyar TL ve toplam gayrisafi üretim değeri 8,0 milyar TL'dir. Gayrisafi üretim değerinin % 82,30'u bitkisel ve % 17,70'i ise hayvansal üretim değerinden meydana gelmektedir. Gayrisafi üretim değerinin dekara düşen değeri ise 24,4 milyon TL'dir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde gayrisafi üretim değeri içinde hayvansal üretimin payı, DGD'den yararlanan işletmelerden daha yüksek bulunmuştur.

3.3.3.2. Gayrisaf hasıla

Tarım işletmelerinde bir üretim döneminde elde edilen gayrisafi üretim değerine, işletmede mevcut aile işgücü ve çekigücünün diğer işletmelerde tarımsal faaliyetlerde kullanılmaları karşılığı elde edilen gelirler ile zati konut kira karşılığının (konut kira bedeli) eklenmesi ile gayrisaf hasıla bulunmuştur (Erkuş vd. 1995, Erkuş ve Demirci 1996).

DGD'den yararlanan işletmelerde işletme başına gayrisaf hasıla 9,5 milyar TL olup, bunun % 96,91'i gayrisafi üretim değeri, % 0,11'i işletme dışı tarımsal gelir ve % 2,98'i konut kira karşılığından oluşmaktadır. İşletme arazisinin dekarına başına düşen gayrisafi hasıla ise 35,9 milyon TL'dir (Ek Çizelge 3.22, Çizelge 3.4).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde işletme başına düşen gayrisafi hasıla 8,5 milyar TL'dir. İşletme başına gayrisaf hasılanın % 94,59'ü gayrisafi üretim değerinden, % 0,63'ü işletme dışı tarımsal gelir ve % 4,78'i ise konut kira karşılığından meydana gelmektedir. İşletme arazisinin dekarı başına düşen gayrisafi hasıla ise 25,8 milyon TL olarak tespit edilmiştir.

3.3.3.3. İşletme masrafları

Tarım işletmelerinde gayrisaf hasılayı elde etmek için yapılan masrafların toplamı işletme masrafları, sabit ve değişen işletme masraflarından meydana gelmektedir. Tarım işletmelerine üretim amacıyla yatırılan sermaye unsurlarının toplamı olan aktif sermayenin faizi, işletme masraflarına ilave edilmemektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde işçilik masrafları 760,1 milyon TL olup, bunun % 36,69'u geçici işgücü ve % 61,54'ü ise aile işgücü ücret karşılığıdır. Cari masraflar 3,7 milyar TL'dir ve bunun % 81,35'i bitkisel ve % 18,65'i ise hayvansal üretim ile ilgili cari masraflardır. Sabit masraflar ise 1,2 milyar TL olup, bunun % 82,67'si amortismanlar ve % 17,33'ü tamir ve bakım masraflarıdır.

İşletmelerde gayrisafi hasılayı elde etmek için yapılan toplam işletme masrafları ise 5,7 milyar TL'dir. İşletme masraflarının % 65,07'si cari masraflar, % 13,26'sı işgücü masrafları ve % 21,67'si ise sabit masraflardan oluşmaktadır (Ek Çizelge 3.23, 3.24, 3.25, 3.26).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise işçilik masrafları 387,9 milyon TL olup, bunun % 84,96'sı aile işgücü ücret karşılığı ve % 15,04'ü geçici işgücü ücretidir. Cari masraflar toplamı 3,7 milyar TL olup, % 75,81'i bitkisel ve % 24,19'u hayvansal üretim faaliyeti ile ilgilidir. Toplam sabit masraflar 1,4 milyar TL'dir. Sabit masrafların % 78,08'i amortisman ve % 21,92'si tamir ve bakım masraflarıdır. Tarım işletmelerinde gayrisafi hasılayı elde etmek için yapılan toplam işletme masrafları 5,5 milyar TL olup, bunun % 67,29'u cari masraflar, % 7,02'u işgücü masrafları ve % 25,69'u ise sabit masraflardan oluşmaktadır.

3.3.3.4. Brüt kar

Tarım işletmelerinde elde edilen gayrisafi üretim değerinden değişen masrafların çıkarılması ile saptanan brüt kar, işletme organizasyonunun başarı derecesini gösteren önemli bir kriterdir. DGD'den yararlanan işletmelerde brüt kar 5,2 milyar TL ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 4,2 milyar TL'dir. İşletme arazisinin dekarı başına düşen brüt kar ise, DGD'den yararlanan işletmelerde 19,6 milyon TL ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 12,9 milyon TL'dir (Çizelge 3.4).

3.3.3.5. Saf hasıla

Tarım işletmelerinin gayrisafi hasıla değerinden, bunu elde edebilmek için yapılan işletme masraflarının çıkarılması ile saf hasıla tespit edilmiştir. Saf hasıla, kiracılık ve ortaklıkla arazi işletmeyen ve yabancı sermaye kullanmadan (borçsuz) çalışan bir işletmede, aktif sermayenin rantı veya faiz karşılığı olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan yıl sonunda işletmelerin başarı durumunu ortaya koyan saf hasılanın minimum işletmeye yatırılan sermayenin getirebileceği faize eşit olması gereği bulunmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde saf hasıla 3,8 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla 14,2 milyon TL'dir. İşletmelerde gayrisafi hasılanın % 60,34'ü işletme masrafları ve % 39,66'sı ise saf hasıladır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise saf hasıla 2,9 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla ise 8,9 milyon TL olarak saptanmıştır. İşletmelerde ortalama gayrisafi hasılanın % 34,78'i saf hasıla ve % 65,22'si ise işletme masraflarıdır (Ek Çizelge 3.27, Çizelge 3.4). Buna göre araştırma yöresinde gerek DGD'den yararlanan, gerekse yararlanmayan tarım işletmelerinin aktif sermayelerine pozitif faiz karşılığı veya rant elde edebildikleri ortaya konulmuştur.

3.3.3.6. Tarımsal gelir

Saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık ve ortaklık paylarının çıkarılması ve kalan değere çiftçi ve ailesinin işgücü ücret karşılıklarının eklenmesi ile tarımsal gelir bulunmuştur (Erkuş vd. 1995). Polatlı'da DGD'den yararlanan işletmelerin 1999-2000 üretim döneminde ortalama 2,944 milyar TL tarımsal gelir elde ettikleri saptanmıştır. İşletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 11,1 milyon TL olmaktadır (Ek Çizelge 3.28, Çizelge 3.4). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama tarımsal gelir 2,596 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 7,9 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Tarım işletmelerinin kredi kuruluşlarına ve diğer üçüncü kişilere olan mali sorumluluklarını zamanında yerine getirebilmeleri için, yeter gelire sahip olmaları gereklidir. Yeter tarımsal gelir ile çiftçi ailesinin işgücünü değerlendirebilecek, geçimini ve gelişimini sağlayabilecek geliri veren işletme büyüklüğü ifade edilmektedir. Genel olarak aynı koşullarda işletme genişliği arttıkça, üretim miktarı ve işletmenin gelirinin arttığı veya gelirin işletme genişliği ile ilişkili olduğu ifade edilebilir.

1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nda 1984 yılı fiyatları ile yeter tarımsal gelir 1 milyon TL olarak kabul edilmiştir. Toptan Eşya Fiyatları Endeksindeki artışlar dikkate alınarak bu gelir 2000 yılı fiyatları ile 1,413 milyar TL olmaktadır. Buna göre tarım işletmeleri, üçüncü kişilere olan mali sorumluluklarını yerine getirebilmeleri ve dolayısıyla işletmelerin geliştirilebilmesi için, yıllık faaliyetleri sonucunda minimum 1,413 milyar TL tarımsal gelir elde etmeleri gereklidir. Buna göre DGD'den yararlanan işletmelerde sağlanan tarımsal gelir ilgili kanunda tanımlanan yeter gelirden % 108,43 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise % 83,78 daha yüksek bulunmuştur.

Tarım işletmelerinin oransal karlılığı ve masraflarını ödeyebilme olanaklarının incelenmesi için, gelirler analiz edilmelidir. Bu analizde işletmenin değişen, sabit ve toplam işletme masraflarının gayrisafi hasılaya oranlarının bilinmesi yararlı olacaktır. Bunlardan en önemlisi toplam işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranı olup, bu oran 1'den küçük olduğu ölçüde, işletme pozitif gelir-gider tablosuna sahip bulunmaktadır (Barry et al 1979). Bu oran DGD'den yararlanan işletmelerde 0,60 ve yararlanmayan işletmelerde ise 0,65'dir. Buna göre her iki işletme grubunda da bir birimlik işletme masrafına karşılık, yaklaşık olarak aynı miktarda gayrisaf hasıla elde edilebilmektedir. Diğer bir ifade ile DGD'den yararlanan işletmeler 100 TL gayrisaf hasıla elde edebilmek için 60 TL ve yararlanmayan işletmeler ise 65 TL işleme masrafı yapmaktadır (Çizelge 3.4).

Sabit ve değişen işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranları da önemli birer gösterge olarak kullanılabilir. Polatlı tarım işletmelerinde sabit ve değişen işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranlarının DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde birbirine yakın olması, işletmelerin nakit varlıkları ve gereksinimleri ile açıklanabilir.

3.3.3.7. Toplam aile geliri

Tarım işletmelerinde bir faaliyet yılında elde edilen tarımsal gelir ile tarım dışı gelirin toplamı, toplam aile gelirini oluşturmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aile geliri 3,7 milyar TL'dir. Aile gelirinin % 79,19'unu tarımsal gelir, % 12,46'sını tarım dışı gelir ve % 8,35'ini ise DGD oluşturmaktadır (Çizelge 3.5). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise aile geliri 3,2 milyar TL olup, bunun % 82,46'sı tarımsal gelir ve % 17,54'ü ise tarım dışı gelirdir. İlçede DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde toplam aile geliri içinde tarımsal gelir oldukça yüksek bir pay almaktadır.

Polatlı'da gerek DGD'den yararlanan, gerekse yararlanmayan işletmelerin toplam aile geliri içinde tarım dışı gelir önemli bir pay almamaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bölgede tarımsal faaliyetin sağladığı gelir ve istihdam olanaklarının ailelerin geçimleri için genellikle yeterli olmasıdır. DGD'den yararlanan işletmelerde tarım dışı gelirin % 53,32'si esnaf, % 19,83'ü işçilik geliri, % 17,60'ı emekli memur ve işçi ücretleri, % 9,03'ü memur maaşları ve % 0,22'si ise tarım arazilerinin başka işletmelere kiralanmasından elde edilen kira gelirlerinden oluşmaktadır.

Çizelge 3.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri (1000 TL)

İşletmeler	Tarımsal Gelir		Tarım Dışı Gelir		DGD ¹		Toplam Aile Geliri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	2.944.211,6	79,19	463.041,7	12,46	310.579,9	8,35	3.717.833,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	2.596.088,6	82,46	552.266,7	17,54	-	-	3.148.355,3	100,00

¹⁾ Örnek işletmelere yapılan net ödeme miktarı esas alınmış ve çiftçilere ödemenin yapıldığı tarihlerdeki TC Merkez Bankası ABD Doları döviz kuru kullanılarak Türk Lirası olarak hesaplanmıştır.

Doğrudan gelir desteğinin aile geliri içindeki payı yaklaşık % 8 düzeyindedir. Dolayısıyla projenin gelir artırıcı etkisinin değerlendirilmesinde, araştırmanın bu sonucu önemli bir gösterge olarak kullanılabilir. İlçede ortalama işletme genişliğinin ülke ortalamasının üzerinde olmasına karşın, birim alana yapılan doğrudan ödeme miktarının düşük olması, aile geliri içinde doğrudan desteğinin payının düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur.

3.3.3.8. Başlıca mali oranlar

Tarım işletmelerine yatırılan öz kaynakların karlılığının ölçülmesinde mali rantabilite kullanılmaktadır. Mali rantabilite veya öz sermaye karlılık oranı DGD'den yararlanan işletmelerde % 2,95 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise % 2,63'dür. İşletmelere yatırılan toplam aktif sermayenin veya yatırım sermayesinin karlılığını ortaya koyan ekonomik rantabilite ise, DGD'den yararlanan işletmelerde % 3,63 ve yararlanmayan işletmelerde ise % 2,91 olarak saptanmıştır. İşletmelerde saf hasılanın gayrisaf hasılaya oranı olan rantabilite faktörü ise, DGD'den yararlanan işletmelerde % 39,66 ve yararlanmayan işletmelerde % 34,78 olarak bulunmuştur (Çizelge 3.6).

Türkiye'de yüksek enflasyonun önemli bir ekonomik sorun olması nedeniyle rantabilite oranları, cari faiz oranlarından daha düşüktür. Bu durum tarım işletmelerinin aktif sermayeleri içinde bulunan toprak ve bina gibi sabit varlıkların enflasyon nedeni ile aşırı değer kazanması ile yakından ilişkili bulunmaktadır (İnan 1998). Ancak saptanan rantabilite oranları, benzer araştırmalar ile

saptanan oranlar ile uyumlu olup, düşük düzeyde de olsa, tarım işletmelerine yatırılan aktif sermaye ve öz kaynaklara pozitif bir faiz gelirinin elde edilebildiğini göstermektedir.

Tarım işletmelerinde sermaye devir hızı, sanayi ve ticaret işletmelerinden daha düşüktür. İlçede DGD'den yararlanan işletmelerden sağlanan ortalama gayrisafî üretim değeri ile yatırım sermayesi 11,2 yıl ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 12,6 yılda karşılanabilmektedir. Bu oranlar sanayi ve ticaret işletmelerine oranla oldukça yüksektir. Bununla birlikte ilçede tarıma yatırılan sermayenin devir hızı, örneğin Trabzon DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden daha yüksek bulunmaktadır.

Çizelge 3.6.İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri İle İlgili Başlıca Mali Oranlar

Mali Oranlar (%)	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yararlanmayan
Mali Rantabilite	2,95	2,63
Ekonomik Rantabilite	3,63	2,91
Rantabilite Faktörü	39,66	34,78
Sermaye Devir Oranı	11,2	12,6
Mali Kaldıraç Oranı	19,04	14,76

Tarım işletmelerinde toplam yabancı kaynaklar veya borçların toplam aktif sermayeye oranı olan mali kaldıraç oranı, DGD'den yararlanan işletmelerde % 19,04 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde % 14,76 olarak saptanmıştır. İşletmelerde mali kaldıraç oranları düşük olmakla birlikte, işletmelerin diğer yörelere oranla, mevcut öz sermayelerinin daha yüksek bir oranı kadar borçlandıkları ortaya konulmuştur. Bu sonuç pasif sermayenin analizinde ortaya konulan borçluluk oranı ile de ilişkilidir. Buna karşın mevcut ekonomik koşullarla üreticilerin yatırım ve tasarruf eğilimleri, tarım işletmelerinde sermaye yapısını iyileştirebilmesine büyük ölçüde olanak vermemektedir. Ayrıca işletmelerde yeterli düzeyde işletme ve yatırım kredisi kullanılmadığından, zaman içinde tarımda yapısal bozuklukların azaltılması oldukça yavaş olmakta veya tarımsal yapıda iyileşmenin sağlanması uzun zaman almaktadır.

3.3.4. Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Seçilen 27 köyde, gelire doğrudan destek uygulamasından yararlanmak isteyen üreticiler proje kapsamına alınmışlardır. 2000/14 nolu Tebliğe göre, Polatlı'da arazi (mülk) sahiplerine ödeme yapılması gerektiği (Md.5) ve pilot proje uygulamasından yararlanacak hedef çiftçiler, tapu kadastro kayıtları esas olmak üzere, Türkiye Ziraat Odaları Birliği kayıtlarından yararlanılarak hazırlanan üretici belgesine dayalı olarak tespit edilmiştir (Md.8). Bunun için 2000/14 nolu Tebliğin yayımı tarihinden itibaren en geç bir ay içinde Tarım İl veya İlçe Müdürlüklerine pilot köylerdeki hedef üreticilerin müracaat etmeleri sağlanmıştır. Seçilen köylerin toplam köy sayısı içindeki oranı % 29,03'dür. Bu köylerde 5.255 arazi sahibi çiftçi projeye katılmak için beyanda bulunmuştur (Ek Çizelge 3.29). İlçede özellikle aynı aileden birden fazla sayıda üretici belgesine sahip olan bireyler adına beyanda bulunduğu görülmekte olup, pilot ilçede seçilen köylerde DGD ödemesinden yararlanan toplam üretici sayısı, toplam işletme sayısını yansıtmamaktadır.

Projeden yararlanabilecek 5.255 üreticinin ödemeye esas olan arazi varlığı 352.145 da olup, ödemeye esas olan arazi miktarının ilçenin arazi varlığı içindeki payı % 14,27'dir. Proje kapsamında seçilen hedef üreticilere toplam 1,8 milyon \$ doğrudan destekleme ödemesi yapılmıştır (Ek Çizelge 3.30). Pilot proje için seçilen köylerde ödemeye esas alınan arazinin toplam tarım arazisi varlığı içindeki oranı % 40,84'dür. Buna göre seçilen köylerde tarım arazileri varlığının yaklaşık yarısı ödemede dikkate alınmıştır.

Proje için seçilen her pilot ilde 2.000 işletme ailesinin pilot uygulamadan yararlandırılması hedeflenmiş olmasına karşın, bu hedefin Polatlı'da 2,6 katı üzerindeki üretici proje kapsamına alınmıştır. DGD uygulamasından yararlanabilecek üreticilerin beyan ettikleri mülk arazi genişliği Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu'nca Polatlı'da tesadüfi örnekleme ile ortalama 67,02 dekadır. Buna göre hedef üreticilerin % 76,63'ünün mülk arazi genişliği 99 dekar ve daha düşük, % 16,48'inin 100-199 dekar arasında ve % 6,89'unun ise 200 dekadardan daha yüksektir (Ek Çizelge 3.31). DGD ödemesinde esas alınan mülk arazi genişlikleri ile işletme analizi sonucunda saptanan mülk arazi varlıkları arasında tutarlılık bulunmamaktadır. Bunun en önemli nedeni ise,

işletmelerin yapay olarak parçalanarak, aynı aileden birden fazla birey adına alınan üretici belgesi ile DGD yararlanılmış olmasıdır.

İlçede tarım işletmelerinin % 93'ü küçük işletme özelliğini taşımakla birlikte, ortalama mülk ve işletme arazisi genişliği diğer pilot illerden (örneğin Trabzon ve Antalya gibi) daha yüksek bulunmuştur. Yörede incelenen işletmelerde tarım işletmelerinin geliştirilmesi ve ailenin geçiminin sağlanabilmesi için, üreticilerin sayıca önemli bir kısmının tarım dışı faaliyetlerden gelir sağlamayı tercih ettikleri veya arazi sahibi olmalarına karşın, esas işlerinin çiftçilik olmadığı görülmektedir. Bu sonucun elde edilmesinde, ödemenin mülk arazi esas alınarak yapılmasının önemli etkisinin bulunduğu gözlenmiştir.

3.3.4.1.DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin projeye yaklaşımları

İlçede DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin hemen hemen tamamı (% 98,44) birim alana verilen destekleme ödemesi miktarının yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Bununla birlikte üreticilerin % 90,63'ü mevcut tarımsal destekleme araçları ile karşılaştırıldığında, DGD'ni tercih etmekte ve % 9,37'si ise mevcut girdi ve ürün destekleme sisteminin devamının daha avantajlı olduğunu belirtmektedir. Üreticilerin sayısal olarak hemen tamamı birim alana verilen para miktarını yeterli bulmamakla birlikte, DGD'ni mevcut tarımsal destekleme sistemine tercih ettikleri saptanmıştır. Buna göre mevcut DGD'nin iyileştirilmesi ile üreticilerin bu politikanın uygulamasından memnuniyeti artırılabilir.

Üreticilere üretimden bağımsız olarak yapılacak DGD, işletmelerin işletme sermayesi eksikliklerinin tamamlanması yönünden önem taşımaktadır. İlçede DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 63,02'sine göre DGD işletmelerin kredi taleplerini etkilememiş, % 26,56'sına göre işletmelerin kredi taleplerini azaltmış ve % 10,42'si ise bu konuda herhangi bir görüş belirtmemiştir.

Tarım işletmelerinde yetiştirilen ürünlerin işletme sermayesi gereksinimleri ve girdi taleplerinin gerçekleştiği zamanlara bağlı olarak DGD ödenmesinin istendiği ay veya dönem de değişmektedir. Üreticilerin % 10,91'i yaz, % 5,0'i kış, % 43,18'i sonbahar ve % 40,91'i ise ilkbahar mevsiminde doğrudan desteğin ödenmesini istemektedir (Ek Çizelge 3.32). Bu sonuçlara göre Orta Anadolu Bölgesi'nde DGD iki taksitte ödenecekse, üreticilere ödeme sonbahar (Eylül) ve ilkbahar (Mart) mevsimlerinde yapılmalıdır. Bu durumda DGD kışlık hububat ekimi, şeker pancarı, kavun, karpuz ve ayçiçeği üretim faaliyetlerinin üretim girdileri gereksinimlerinin temini için kullanılabilir.

Üreticilerin % 71,88'i DGD'nin ödenmesinde önemli bir sorun yaşanmadıklarını ve % 5,21'i ise ödemenin gecikmesi ve zamanında ödemenin yapılmaması gibi sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Üreticilerin % 22,91'i ise bu konuda görüş belirtmemiştir.

Üreticilerin % 92,71'ine göre DGD parasal olarak ödenmeli, % 4,69'una göre aynı olarak ödenmeli ve % 2,60'ı ise bu konuda fikir belirtmemiştir. Üreticilerin % 50,00'sine göre mevcut tarım desteklerinin tamamının kaldırılması halinde birim alana verilecek doğrudan desteğin optimum miktarı 10-20 milyon TL/da, % 42,19'una göre 10 milyon TL/da ve daha az ve % 7,81'ne göre ise 20-50 milyon TL/da arasında olmalıdır. Birim alana optimum ortalama DGD miktarı 12,4 milyon TL/da ve 18,57 \$/da olarak saptanmıştır (Ek Çizelge 3.33). Üreticilerce birim alana talep edilen optimum DGD miktarı, mevcut uygulamadan 3,71 kat daha yüksek bulunmuştur. Genel olarak üreticilerce birim alana verilmesi istenen optimum destek miktarı, mülk arazi genişliği ile ilişkili bulunmaktadır.

Ödenen doğrudan gelir desteği üreticilerin % 75,00'ince bitkisel üretimde, % 14,66'sınca hayvansal üretimde, % 5,17'since ailenin cari harcamalarında, % 0,43'ünce yatırım harcamalarının finansmanında kullanılmış ve hedef üreticilerin % 4,74'ü ise bu konuda fikir beyan etmemiştir. Üreticilerin % 92,71'i DGD uygulamasından memnun olduğunu ve % 7,29'u ise girdi maliyetlerinin yüksekliğine karşın, birim alana verilen desteğin yeterli olmaması, desteğin adaletli olarak dağıtılmaması, mülk arazinin yeterli olmaması, desteğin zamanında verilmemesi gibi nedenler ile mevcut DGD uygulamasından memnun olmadığını beyan etmişlerdir.

Üreticilerin % 89,06'sına göre mevcut DGD projesi ülke genelinde başarılı olarak uygulanabilecek ve % 10,94'üne göre bu politikanın başarılı olarak uygulanabilmesi mümkün olmayacaktır. Üreticilere göre DGD uygulamasının ülke düzeyinde yaygınlaştırılmayacak olmasının nedenleri; devletin ekonomik gücünün ülkesel düzeyde DGD uygulaması için yeterli olmaması, birim alana verilen destek miktarı yeterli olmadığından küçük üreticileri yeterince teşvik edici olmaması, destekten yararlanmak isteyebilecek üretici sayısının fazlalığı, DGD uygulamasının denetim ve kontrolünün yeterince yapılamaması gibidir.

İlçede DGD'nden yararlanan üreticilerin % 55,43'üne göre birim alana verilen doğrudan destek miktarı artırılmalı ve bu politikanın uygulaması devam ettirilmelidir. Üreticilerin % 8,70'ine göre doğrudan destek ödemesi uygun zamanda ve gecikmeden yapılmalı, % 4,35'ine göre doğrudan destek adaletli bir şekilde bitkisel ve hayvansal üretimi kapsayacak biçimde ödenmeli, % 1,63'üne göre mevcut uygulama iyi olduğu için aynen devam etmeli, % 1,63'üne göre ödemede işletme arazisi esas alınmalı, % 2,17'sine göre 199 dekarın üzerindeki araziler için de ödeme yapılmalı ve üreticilerin % 21,75'i ise mevcut DGD uygulamasının geliştirilmesi konusunda herhangi bir görüş belirtmemiştir (Ek Çizelge 3.34).

3.3.4.2. DGD uygulamasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen üreticilerin projeye yaklaşımları

Polatlı'da seçilen 27 pilot köyde projeye katılım oranları köylere göre % 92,78 ile % 100,00 arasında değişmekte olup, katılım oranı oldukça yüksektir. İlçede projeye katılımın % 100,00 olmamasının başlıca nedenleri kısaca aşağıda sıralanmıştır:

(i) *Üreticilerin genellikle hisseli tapuya sahip olmaları:* Bazı köylerde tek bir tapu üzerinde hissedarların sayısının çok fazla (50 gibi) olması nedeniyle, hissedarlardan biri adına beyanda bulunulması ve ödeme yapılması söz konusu olmayacağına göre, genellikle projeden haberdar olan bütün üreticiler projeden yararlanmak için başvurmuştur. Bu durumda üreticiler sahip oldukları hisselerine ait çok sayıda tapu ile başvuru yapmış ve bu hisselerin toplulaştırılmasında önemli sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca hissedarlardan biri veya birkaçının tarımsal üretim faaliyeti ile ilgilenmemeleri durumunda, bu üreticiler de DGD'nden yararlanmak için başvurmuşlardır. Bu koşullarda pilot ilçede uygulanan model kapsamında DGD'nin üretimden vazgeçmeye neden olabilecek olası etkilerinin tartışılması gerekmektedir.

(ii) *Mülk arazinin küçük olması:* İlçede mülk arazi varlığı yetersiz olan üreticiler başka köylerden ve Hazine'den arazi kiralamakta veya ortaklıkla arazi işlemektedirler. Polatlı'da kiracılık ve ortaklıkla işlenen arazilerin DGD'nde dikkate alınmaması, projeye katılımı olumsuz etkilemektedir.

(iii) *Arazinin pilot olarak seçilen köylerin sınırları dışında olması:* Birçok köyde üreticilerin arazi varlıkları pilot köylerin sınırları dışında olduğundan, bu araziler için beyanda bulunulamamıştır. Bazı köylerde (örneğin Çekirdeksiz gibi), üreticilerin toplam arazi varlığı içinde bu oran % 50,00'ye kadar çıkmaktadır. Bu koşullarda DGD uygulamasında pilot köylerin sınırları içindeki arazi miktarının mı veya bu köylerdeki üreticilerin toplam arazi varlıklarının mı dikkate alınması gerektiğinin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer biçimde pilot olarak seçilen köylerde arazisi olup, başka köylerde veya şehirde ikamet eden hak sahiplerinin yeterince bilgilendirilememeleri nedeni ile beyanda bulunamadıkları da tespit edilmiştir.

(iv) *Hayvansal üretimin DGD ödemesinde dikkate alınmaması:* Seçilen pilot köylerde genellikle tarım işletmelerinde bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerine işletme bünyesinde birlikte yer verilmektedir. Bununla birlikte bazı köylerde küçükbaş hayvancılık (örneğin Karahamzalı'da koyunculuk gibi), bazılarında ise süt sığırcılığı ve sığır besiciliği (örneğin Yağcıoğlu ve Karahamzalı Köyleri gibi) üretim faaliyetlerine ağırlık verilmektedir. Bu faaliyetler DGD kapsamı dışında olduğundan, bu köylerde projeye katılım diğerlerine oranla daha düşük düzeyde olmuştur.

(v) *DGD'nin ödenmeyeceği endişesi ve kamu kuruluşlarına olan güvensizlik:* İlçede pilot köylerde çok az sayıda da olsa bu desteğin üreticilere ödenmeyeceği ve/veya yapılan parasal desteğin gelecekte tekrar geri alınacağı endişesinin ortadan kaldırılamaması, katılımı olumsuz etkilemiştir.

(vi) *İlgili üreticilerin bilgilendirilmesi ve haberdar edilmesindeki sorunlar:* Özellikle başka köylerde ve şehirlerde yaşayan arazi sahiplerinin DGD uygulamasından haberdar olmamaları ve/veya yeterince bilgilendirilmemeleri nedeni ile bunların projeye katılımı sağlanamamıştır.

(vii) *DGD'nin ödenmesindeki işlemlerin fazlalığı:* Pilot köylerde bazı üreticiler, diğer nedenlerin yanında beyanda bulunmak için gerekli işlemlerin fazlalığı nedeni (özellikle hisseli tapuların neden olduğu sorunlar) ile beyanda bulunmuşlardır.

Polatlı'da DGD için seçilen pilot köylerdeki hane sayısı ile projeden yararlanmak için başvuran üretici sayısı arasında önemli farklılık bulunmaktadır. Ülke genelinde 199 dekara kadar olan arazi varlığının esas alınması nedeni ile aynı aileden üretici belgesine sahip olan aile bireyleri adına da beyanda bulunulmuş ve DGD uygulamasından yararlanmışlardır. Bu bakımdan ilçede hedeflenen

hedef üretici sayısı ile ödeme yapılan üretici sayısı arasında yaklaşık 3 kat fark ortaya çıkmıştır. Ülke düzeyinde DGD uygulamasının yaygınlaştırılması durumunda, her çiftçi ailesinden tek bir kişi adına beyanname verilmesi ile ilgili yeni düzenleme yapılması gereği bulunmaktadır. Bunun yapılmaması durumunda, mevcut tarımsal destekleme sisteminde olduğu gibi, büyük işletmeler yeni politikadan da görece olarak daha yüksek düzeyde yararlanabilecek ve özellikle DGD uygulamasına paralel olarak küçük üreticilerin refah düzeylerinin yükseltilmesi amacına da büyük ölçüde ulaşamayacaktır.

İlçede beyanda bulunmayan üreticiler ile yapılan görüşmelerden sonra, yukarıdaki nedenlerden dolayı projeye katılmayan üreticilerin de gelecek yıldan itibaren projeye katılmak ve söz konusu destekten yararlanma eğiliminde oldukları gözlenmiştir. İncelenen bütün köylerde yine de çok az sayıdaki ailenin projeye katılmayı tercih etmeyeceklerini belirttiklerinin vurgulanması gerekir. Pilot köylerde 2000 yılında projeye katılmayan üreticiler için, 2001 yılı içinde yeniden beyanda bulunma olanağının sağlanması halinde, ilçede projeye katılım % 95'in üzerine çıkartılabilecektir. Bununla birlikte pilot köylerde ikamet eden üreticilerin diğer köylerdeki arazileri ile bütün pilot köylerde mülk araziye ilave olarak kiracılık ve ortaklıkla işletilen araziler veya toplam işletme arazisi esas alınarak DGD'nin ödenmesi, ödemenin uygun zamanda yapılması ve hayvancılık faaliyetlerine de bu kapsamda ödeme yapılması, üreticiler yönünden yeterli veya teşvik edici olacaktır.

3.3.4.3.DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilerin projeye yaklaşımları

DGD uygulamasının etkilerinin karşılaştırmalı olarak analizi için projeden yararlanamayan benzer köyler kontrol grubu olarak seçilmiştir. Seçilen altı köyde görüşülen üreticilerin % 48,89'u DGD uygulaması hakkında bilgi sahibi iken, % 51,11'i bu konuda hiç veya çok yetersiz bilgi sahibi olduğunu beyan etmişlerdir. DGD konusunda üreticiler genellikle DGD'den yararlanan komşu köy ve akrabalar, Tarım İlçe Müdürlüğü elemanları, Ziraat Odaları, radyo ve televizyon ile muhtarlardan, proje uygulaması hakkında bilgi edinmişlerdir.

DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilere göre projenin aksayan en önemli yönü, ödemenin uygun zamanda yapılamaması veya geç yapılması (% 15,56), ortaklık ve kiracılıkla işletilen arazilerin ödemede dikkate alınmaması (% 2,22), DGD'nin dağıtılmasındaki adaletsizlikler (% 2,22), paranın tek taksitte verilmemesi (% 2,22) olup, görüşülen üreticilerin % 77,78'i bu konuda fikir beyan etmemiştir.

DGD projesinin iyileştirilebilmesi için birim alana verilen para miktarı artırılmalı ve projenin kapsamı genişletilmeli (% 28,89), doğrudan destek bütün üreticilere adil olarak dağıtılmalı (% 11,11), gelir desteği bir defada verilmeli ve girdi desteği belirli bir süre devam etmeli (% 6,67) ve kiracılık ve ortaklıkla arazi işleyenlere de ödeme yapılmalıdır (% 2,22). Üreticilerin % 51,11'i bu konuda fikir beyan etmemiştir.

DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilerin % 80,00'ine göre bu proje bütün illerde başarılı olarak uygulanabilecektir. Üreticilerin bu yolla sağlanacak karşılıksız doğrudan gelir ödemesine gereksinimleri olduğu belirtilmektedir. Üreticilerin % 20,00'sine göre ise, devletin ekonomik sorunları ve tarımsal destekleme için ayrılacak mali olanakların sınırlılığı nedeni ile bu proje ülke geneline yaygınlaştırılmayacaktır.

Projeden yararlanmayan üreticilerin buldukları köylerin de proje kapsamına alınması durumunda, üreticilerin % 97,78'i söz konusu projeye katılmayı istemektedir. Üreticiler aile ve işletmelerinin nakit gereksinimlerinin karşılanması ve bu yolla yararlı katkı sağlayabilmesi nedeni ile projeye katılmayı istemektedir. Projeye katılmak istemeyen üreticiye göre (% 2,22) bunun nedeni ise, devletin mali olanaklarının sınırlı olması nedeni ile bu projenin uygulamasının gerekli ve yararlı olmamasıdır.

Kontrol grubu üreticilerin yaklaşık yarısı proje uygulaması hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarına karşın, üreticilerin projeye katılma eğilimi ve projenin başarılı olabileceği konusundaki beklentileri dikkate alındığında, proje uygulamasının kapsamının genişletilmesi durumunda, yörede katılımın yüksek olabileceği ifade edilebilir. Özellikle birim alana verilen destekleme ödemesi miktarının artırılması ve ödemenin uygun zamanda yapılmasına paralel olarak katılım oranı % 100,00'e çıkarılabilecektir. Bununla birlikte proje uygulaması konusunda öncelikle üreticilerin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesine gereksinim olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

3.3.4.4. Kamu ve özel kuruluşların DGD uygulaması ile ilgili değerlendirmeleri

DGD uygulamasında doğrudan görev alan kamu kuruluşları; Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri, Tapu ve Sicil Müdürlükleri, Hazine Müsteşarlığı ve TC Ziraat Bankası'dır.

Başlıca üretici örgütleri ise Ziraat Odaları ve Türkiye Ziraat Odaları Birliği olup, bunların esas görevi hedef çiftçilere üretici belgelerinin düzenlenmesidir. Projede tarım kooperatiflerine görev ve sorumluluk verilmemiştir. DGD uygulamasında hedef üreticilerin beyanlarının alınması ve bunların kontrolü ve denetimi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca yapılmış ve Bakanlık tarafından onaylanan çizelgelere göre hedef üreticilere ödeme yapılmıştır.

DGD uygulamasında ödeme, Hazine Müsteşarlığı ile TC Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokolle ilgili Banka şubesinde yapılmaktadır. Polatlı'da bulunan Banka şubesinde, hedef çiftçilere DGD ödemesi öncesinde, her bir hedef çiftçi için tasarruf hesabı açılmış, üreticiler adına tahakkuk eden bedeller bu hesaplara aktarılmış ve bu hesaplardan belirlenen tarihlerde ödeme yapılmıştır. İlçede TZOB'nde alınan üretici belgeleri ve ilgili kamu kuruluşlarınca yapılan tespit ve kayıtlardan yararlanılarak hazırlanan listelere göre Banka şubelerince üreticilere ödeme yapılmıştır. Buna göre kimlikleri ve hesap cüzdanları ile Banka şubelerine başvuran üreticilere ödemeler kolaylıkla yapılmıştır.

Banka şubelerinin hazırlık çalışmaları sırasında karşılaştıkları en önemli sorunlar; hedef üreticilerin kimlik bilgileri ile banka şubelerine verilen bilgiler arasında farklılıkların olması ve üreticilerin DGD uygulamasına yeterince ilgi göstermemeleridir. DGD uygulamasında Banka şubeleri ve ilgili kamu kuruluşlarının en önemli sorunları, üreticilere yapılan ödemeler üzerinden gelir vergisi kesintisinin yapılması konusunda yaşanmıştır. Bu konuda 2000/14 nolu Tebliğde herhangi bir düzenleme bulunmamasıyla birlikte, üreticilere yapılan destek üzerinden % 6 oranında gelir vergisi kesintisi yapılmıştır. Polatlı'da ödeme diğer pilot illere oranla daha geç yapıldığından, bu konuda diğer illerde yaşanan sorunlar ile karşılaşılmamıştır.

İlgili kuruluşların yöneticilerine göre DGD'nden çoğunlukla küçük aile işletmeleri yararlanmalıdır. Mevcut DGD projesinin iyileştirilebilmesi için öncelikle üreticilere yapılacak ödemeler tek taksitte verilmeli ve birim alana yapılan destekleme ödemesi miktarı artırılarak üretici için çekici hale getirilmelidir. Kamu kuruluşlarının yöneticilerine göre, öncelikle kadastrо çalışması tamamlanmamış olan yörelerde, üreticilerin sahip oldukları arazinin miktarının saptanması ve gerçek dışı beyanların önlenmesi önemli bir sorun olacaktır. Ayrıca bu ödemenin ülke geneline yaygınlaştırılması halinde, bu amaçla kullanılacak önemli miktarda kaynağın bütçe olanakları ve uzun vadeli yabancı krediler ile temin edilmesi gerekli olacaktır. Diğer koşullar uygun olmasına karşın, bu iki önemli sorun nedeni ile projenin ülke genelinde yaygınlaştırılması oldukça güç olabilecektir. Ayrıca mevcut DGD uygulamasında özellikle belirli ürünlerin üretimine ağırlık verilmeli ve bunları yetiştiren üreticilere bazı avantajlar sağlanabilmelidir.

Üretici adına Banka şubesine gelen destekleme tutarları, ödemenin yapılacağı tarihteki TC Merkez Bankası ABD doları döviz alış kuru üzerinden Türk Lirasına dönüştürülerek üreticilere ödenmiştir. İlçede projeden yararlanan üretici sayısının fazlalığı nedeni ile desteğin ödenmesi, Banka şubelerinin iş yoğunluğunu artırmış olmasına karşın, ödemeler köy esasına göre belirli bir sıra ve düzen içinde yapılmıştır. Üreticilere yapılan destekleme ödemesi miktarı, diğer pilot illere oranla daha yüksek olmasına karşın, TC Ziraat Bankası şubelerinin kredi hacminde veya üreticilerin kredi talebinde önemli bir azalma olmamıştır. Bununla birlikte TC Ziraat Bankasının yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmış (Anonim 2000/c) olup, bu düzenlemelere göre Banka'nın özelleştirilmesine paralel olarak, DGD'nin üreticilere hangi banka kanalıyla ödeneceğinin yeniden değerlendirilmesi gereği bulunmaktadır.

3.3.4.5. DGD uygulamasının ekonomik yönden değerlendirilmesi

Tarımda reform uygulaması kapsamında mevcut tarım sübvansiyonlarının kaldırılması ile üretici gelirinde olabilecek azalmanın, kısa vadede DGD ödemesi ile önlenmesi hedeflenmektedir. DGD uygulamasının ekonomik yönden değerlendirilmesinde, pilot olarak seçilen ilçede, girdi sübvansiyonlarının kaldırılması halinde, üreticilerin gelir kayıplarının mevcut DGD ödemesi ile ne ölçüde azaltılabileceğinin incelenmesi gerekmektedir.

Polatlı tarım işletmelerinde tarımsal gelir, aile geliri ve tarımsal gelirin elde edildiği başlıca ürünler ile ilgili temel göstergeler Çizelge 3.7'de verilmiştir. İlçede tarımsal üretim değerinin yaklaşık % 90'ı bitkisel üretimden elde edilmektedir. İlçede bitkisel üretim faaliyeti içinde en önemli ürünler ise sırasıyla; buğday, arpa, şeker pancarı, ayçiçeği, soğan, kavun ve karpuzdur. Bu ürünlerin ekim alanı DGD'den yararlanan işletmelerde toplam işletme arazisi içinde % 77,69 oranında pay aldığı tespit edilmiştir. Bu ürünlerde önemli üretim fazlası sorunu olmamakla birlikte, tarımda reform uygulaması kapsamında özellikle hububat, şeker pancarı ve yağ bitkileri ile ilgili bazı düzenlemelerin

yapılması gerekecektir. Bu düzenlemeler kapsamında özellikle bitkisel yağ açığının kapatılması yönünden önem taşıyan ayçiçeği üretiminin geliştirilmesine önem ve öncelik verilmesi düşünülebilir.

Çizelge 3.7. Polatlı'da DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi

Göstergeler	İşletme Başına Ortalama
Toplam Aile Geliri (1000 TL)	3.717.833,2
• Tarımsal Gelir (1000 TL)	2.944.211,6
• İşletme Dışı Tarımsal Gelir (1000 TL)	11.015,4
• Tarım Dışı Gelir (1000 TL)	463.041,7
• Doğrudan Gelir Desteği (1000 TL)	310.579,9
Tarımsal Gelirin Elde Edildiği Ana Ürünler	
Buğday	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	40,78
• Ekim Alanı (Da)	137,39
• Üretim Miktarı (Kg)	41.409,35
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	93.600
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	11,73
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	1,35
Arpa	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	8,10
• Ekim Alanı (Da)	40,92
• Üretim Miktarı (Kg)	13.974,18
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	112.000
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	12,87
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,69
Şeker pancarı	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	22,38
• Ekim Alanı (Da)	12,08
• Üretim Miktarı (Kg)	68.915,19
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	18.700
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	7,13
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,15
Soğan	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	9,52
• Ekim Alanı (Da)	3,81
• Üretim Miktarı (Kg)	13.496,54
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	33.200
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	5,74
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	3,46
Ayçiçeği	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	1,20
• Ekim Alanı (Da)	4,48
• Üretim Miktarı (Kg)	196,22
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	487.400
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	2,26
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	-
Kavun	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	4,72
• Ekim Alanı (Da)	5,10
• Üretim Miktarı (Kg)	11.233,26
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	23.200
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	3,06
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,01
Karpuz	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	2,25
• Ekim Alanı (Da)	2,07
• Üretim Miktarı (Kg)	4.617,14
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	23.100
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	4,18
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	0,003

İncelenen üretim döneminde üreticiler kimyasal gübreleri % 18,5 ile % 20,0 arasında değişen oranlarda devlet desteği ile temin etmişlerdir. Ayrıca tarım ilaçlarına fatura bedeli üzerinden % 20 oranında iade yapılmaktadır. İşletmelerin ekonomik analizinde girdi fiyatlarından sübvansiyonlar düşülerek net üreticiye maliyet fiyatları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. DGD uygulamasına

paralel olarak girdi sübvansiyonlarının kaldırılması halinde, üreticiler tarım kimyasallarını % 18,5 ile % 20,0 oranında daha yüksek fiyatla temin edeceklerdir.

Kimyasal gübre ve ilaç sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, mevcut teknoloji düzeyi sabit iken, buğdayda birim ürün maliyeti % 3,39, arpada % 3,85, soğanda % 2,40, şeker pancarında % 2,14, karpuzda % 0,87, kavunda % 0,86 ve ayçiçeğinde % 0,56 oranında yükselecektir. *Buna göre girdi desteğinin tamamen kaldırılması halinde yörede tarımsal gelir içinde en yüksek payı alan yedi temel ürünün birim maliyetleri % 0,86 ile % 3,85 arasında yükselecek ve bu durumda ürün fiyatlarının değişmemesi halinde, üreticinin birim alana sağlayabileceği net kar aynı oranda azalacaktır.* Buna göre özellikle buğday, arpa ve şeker pancarında maliyet artışının mevcut tarımsal destekleme sisteminin değiştirilmesinde dikkate alınması gerekmektedir. Girdi sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, buğday üretiminde kimyasal gübrenin ve ilacın maliyet içindeki payları sırasıyla % 13,62 ve % 1,57, arpada % 14,94 ve % 0,44, şeker pancarında % 8,40 ve % 0,18, soğanda % 6,83 ve % 4,10'na yükselecektir. Kimyasal gübrenin üretim maliyeti içindeki payı ayçiçeğinde % 2,70, karpuzda % 4,97 ve kavunda ise % 3,64'e yükselecektir.

Girdi sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, özellikle marjinal tarım alanlarındaki işletmeler ile küçük aile işletmelerinde girdi kullanımında gerileme olabilecektir. Bu durum üretici ailelerin tarımsal gelirlerinde azalma olmasına neden olabilecektir. Bunun önlenmesi için DGD'nin ürünlerin değişen masrafları ve özellikle bitkisel üretimde materyal masrafları (gübre, ilaç, tohum, fide, fidan, sulama suyu, yağ, yakıt gibi) içindeki paylarının analiz edilmesi gerekecektir. Mevcut koşullarda DGD'nin birim alana yapılan değişen masraf içindeki payı; buğdayda % 16,34, arpada % 16,85, ayçiçeğinde % 24,89, şeker pancarında % 3,75, kavunda % 8,69, karpuzda % 8,24 ve soğanda ise % 6,83 olacaktır.

Polatlı tarım işletmelerinde üreticilere DGD ile yapılan ödemeler ile buğdayda materyal masraflarının % 36,81'i, arpada % 42,14'ü, ayçiçeğinde % 100,0'ü, şeker pancarında % 11,07'si, kavunda % 32,03'ü, karpuzda % 26,85'i ve soğanda % 9,98'i karşılanabilecektir. Birim alana verilen desteğin dekara 10 \$ olması halinde, ayçiçeği, buğday ve arpa gibi ürünlerde materyal giderlerinin hemen hemen tamamı ve diğer bitkisel ürünlerde ise önemli bir kısmı karşılanabilecektir. Bu sonuçlara göre, yörede mevcut ekonomik ve teknik koşullarda başlıca bitkisel ürünlerde, DGD'nin 10 \$/dekar uygulanması halinde, faaliyetlerin materyal giderleri büyük ölçüde karşılanabilecektir.

İncelenen tarım işletmelerinde ağırlıklı olarak buğday, arpa ve şeker pancarı tarımına yer verilmektedir. İlçede DGD uygulaması kapsamında yapılacak özel ödeme programları ile ayçiçeği gibi yağ bitkilerinin tarımı geliştirilebilir. Üreticilerin alternatif üretim faaliyetlerini seçmelerini teşvik edebilmek için, 1-3 yıl gibi sınırlı bir dönemde, söz konusu faaliyetlerin materyal masrafları veya değişen masraflarını karşılayabilecek özel ödeme programlarının geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Böylece yörede desteklenmesi istenen ürünlerin tarımının geliştirilmesi sağlanabilecektir.

Mevcut tarımsal destekleme sisteminden doğrudan gelir ödemesine geçişe paralel olarak desteklenen ürünleri görece olarak fazla miktarda yetiştiren ve TC Ziraat Bankası kaynaklarından fazla miktarda kredi kullanan işletmeler, bu politika değişikliğinden olumsuz etkilenebilecektir. Karma yem satın alarak hayvancılık yapan işletmeler, düşük miktarda girdi ve tarım kredisi kullanan işletmeler ise, tarım reformu uygulamasından olumlu yönde etkilenebilecektir. İncelenen işletmelerde son 5 yılda teşkilatlandırılmış kredi kuruluşlarından (TC Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri gibi) kredi kullanan işletmelerin oranı % 8,85 (1998) ile % 20,31 (1999 ve 2000) arasında değişmekte olup, bu oranlar oldukça düşük düzeydedir. Ancak yörede özellikle buğday, arpa ve şeker pancarı gibi desteklenen ürünler fazla miktarda yetiştirilmekte ve ekim alanı içinde bu ürünlerin payı DGD'den yararlanan işletmelerde % 71,85 olarak tespit edilmiştir. Bu bakımdan DGD'nin ekonomik yönden değerlendirilmesinde, söz konusu ürünlerin ekim alanlarındaki olası değişimler ve bu ürünlerin aile gelirine olan katkılarındaki değişimlerin birlikte analiz edilmesi gereği bulunmaktadır.

3.4. GENEL DEĞERLENDİRME

3.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma

Bu araştırma, Polatlı'da DGD uygulamasına yönelik başlangıç verilerinin oluşturulması, DGD'den yararlanan işletmelerin ekonomik yapılarının analizi ve proje uygulamasının işletmelerin ekonomik ve sosyal yapıları üzerine olabilecek etkilerinin genel olarak değerlendirilmesi ve izlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada seçilen ilçede DGD'den yararlanan 192 ve yararlanmayan

45 tarım işletmesi ile ilgili kamu ve özel kuruluşların yöneticilerinden anket ve karşılıklı görüşme ile toplanan birincil ve ikincil veriler kullanılmıştır.

Polatlı'da DGD uygulaması için pilot olarak seçilen 27 köyden toplam 5.255 üreticiye 352.145 dekar mülk arazi esas alınarak yaklaşık 1,8 milyon \$ doğrudan destekleme ödemesi yapılmıştır. Proje için ilde 2.000 işletme ailesine doğrudan gelir ödemesinin yapılması hedeflenmiş olmasına karşın, projeden fiilen yararlanan üretici sayısı hedefin 2,6 kat üzerinde olmuştur.

İlçede DGD uygulamasından yararlanabilecek üreticilerin beyan ettikleri mülk arazi genişliği ortalama 67,02 dekadır. İlçe seçilen hedef tarım işletmelerinin önemli bir kısmı 500 dekar ve daha düşük işletme arazisine sahip olan küçük tarım işletmesi özelliğini taşımaktadır. Ancak hedef üreticilerin ortalama mülk ve işletme arazisi genişliği diğer pilot illerden daha yüksek bulunmuştur.

İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği DGD'den yararlanan işletmelerde 264,96 da ve yararlanmayan işletmelerde ise 327,73 dekadır. DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisinin % 79,33'ü ve yararlanmayan işletmelerde ise % 86,93'ü mülk arazidir. Polatlı ilçesinde tarım işletmelerinde zati işletmeciliğin yaygın olduğu görülmektedir. İşletmelerde mülk arazinin yanında kiracılık ve ortaklıkla da arazi işletilmekle birlikte, kiracılığa oranla ortaklıkla arazi işletme daha fazla tercih edilmektedir. Bu sonuçlar ile DGD için ödemeye esas alınan mülk arazi genişlikleri birlikte değerlendirildiğinde, ilçede aynı işletmeden birden fazla kişi adına kayıtlı tapu ve üretici belgesinin alınması ile beyanda bulunulduğu ortaya çıkmaktadır.

İşletmelerde ortalama nüfus 5,94 kişi olup, 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun % 96,49'u okur-yazardır. DGD'den yararlanan işletmelerde mevcut işgücünün % 38,66'sının değerlendirilemediği veya atıl kaldığı ortaya çıkmaktadır. Buna karşın işletmelerde ekim, bakım ve hasat dönemlerinde geçici işgücü çalıştırılması, üretim faaliyetlerinin seçiminde yapılan tercihlerin neden oldukları iş azamileri ile açıklanabilir.

Polatlı tarım işletmelerde işgücü varlığı ve hatta arazi kaynakları yeterli olmasına karşın, işletmelerde sermaye ve özellikle işletme sermayesi yeterli düzeyde bulunmamaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde aktif sermayenin % 88,64'ü çiftlik (arazi) ve % 11,36'sı ise işletme sermayesidir. Aktif sermaye içinde toprak sermayesinin % 81,80 ile en yüksek payı alması, işletmelerin ekstansif çalıştıklarını ortaya koyan önemli bir sonuç olarak görülmektedir.

Ülkemizde uygulanan tarımsal destekleme politikalarına karşın, yöredeki küçük aile işletmelerinin sermaye varlığı ve dağılımındaki dengesizlikler giderilememiştir. Tarım işletmelerinde sermaye sorunlarının çözümlenmemiş olması, işletmelerde yapısal değişimi ve verimliliğin yükseltilmesi olanaklarını olumsuz etkilemektedir.

İşletmelerde borçluluk oranı % 19,04 olup, bu oran düşük düzeydedir. Pasif sermayenin % 2,32'sinin banka ve kooperatif borçları olması, mevcut tarımsal kredi kuruluşlarının kredi politikaları ile ilişkilidir. İşletmelerde borçluluk oranının düşük düzeyde kalması, sermaye yapısı ve dağılımındaki dengesizliklerin iyileştirilmesine olanak vermemektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde birim alana gayrisafi üretim değeri 34,8 milyon TL/da olup, gayrisafi üretim değerinin % 89,67'si bitkisel ve % 10,33'ü hayvansal üretim değeridir. Buna göre genel olarak ilçede tarım işletmelerinin bitkisel üretim faaliyetinde ihtisaslaştıkları ifade edilebilir. Gayrisaf hasıla ise 35,9 milyon TL/da olup, bunun % 96,91'i gayrisafi üretim değeri, % 0,11'i işletme dışı tarımsal gelir ve % 2,98'i ise konut kira karşılığıdır.

Polatlı tarım işletmelerinde işletme dışı tarımsal gelir olanakları sınırlı düzeyde kalmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, genellikle küçük aile işletmelerinde ürün deseninin benzer olması, üretim hacminin düşük ve işgücü gereksiniminin aynı zamana rastlaması nedeni ile işgücü ve çekigücü fazlalıklarının başka tarım işletmelerinde değerlendirilebilme olanaklarının çok sınırlı olmasıdır. Sabit, değişen ve toplam işletme masraflarının gayrisafi hasılaya oranları genellikle 1'den küçük bulunmuş olup, bu oranlar işletmelerin pozitif gelir-gider tablosuna sahip olduklarını göstermektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde birim alana brüt kar 19,6 milyon TL/da ve saf hasıla ise 14,2 milyon TL/dekar olarak belirlenmiştir. İşletmelerde gayrisaf hasılanın % 39,66'sı kadar saf hasıla veya aktif sermayeye faiz geliri elde edilmiştir. İncelenen DGD'den yararlanan işletmelerde işletme başına 2,944 milyar TL ve işletme arazisinin dekarı başına düşen tarımsal gelir ise 11,1 milyon TL olarak saptanmıştır. İlgili kanunda tanımlanan yeter tarımsal gelirin 2000 yılı fiyatları ile 1,413 milyar TL olduğu dikkate alındığında, işletme başına sağlanan tarımsal gelir yeter gelirden % 108,43

oranında daha yüksek olduğu saptanmıştır. Buna göre yörede incelenen tarım işletmelerinde belirlenen tarımsal gelirin işletmelerin mali sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için yeterli olduğu tespit edilmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aile geliri 3,718 milyar TL olarak tespit edilmiştir. Aile gelirinin % 79,19'u tarımsal gelir, % 12,46'sı tarım dışı gelir ve % 8,35'i ise doğrudan gelir desteğidir. Tarım dışı gelirin % 53,32'si ilçe ve ilde yürütülen serbest meslek kazançlarından elde edilen gelirden oluşmaktadır. Genellikle ailelerde erkek işgücünün düşük bir oranı yılın belirli dönemlerinde sürekli ve/veya geçici olarak, daha yüksek gelir elde edebilmek için ilçe ve/veya il merkezine göç etmektedir. Mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması halinde, işgücü göçünün önemli oranda artmayacağı ifade edilebilir. Yörede özellikle yoğun olarak yetiştirilen hububat ve şeker pancarı tarımına yönelik desteklerin azalması halinde, bu ürünlerin tarımını sürdüren üreticiler, birim alana tatmin edici gelir sağlayamayacaktır. Bu niteliklere sahip olan işletmelerde alternatif üretim faaliyetlerinin teşvik edilerek geliştirilememesi halinde, yörede yılın belirli dönemlerinde olan işgücü göçü, çok yüksek oranda olmasa da artış gösterecektir. Projenin izleme ve değerlendirme çalışmalarında, köyden kente işgücü göçündeki değişimler ve bunun ekonomik ve sosyal etkilerinin de değerlendirilmesi gerekli görülmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde öz sermaye karlılığı % 2,95 ve aktif sermaye karlılığı % 3,63 olarak tespit edilmiştir. İşletmelerde rantabilite oranları cari faiz oranları ile karşılaştırıldığında düşük olmakla birlikte, ülkede yaşanan yüksek enflasyon ortamında işletmelerin öz sermaye ve aktif sermayelerine pozitif faiz geliri elde edilebildikleri belirlenmiştir. İşletmelere yatırılan aktif sermaye yaklaşık 11,2 yılda devir etmekte olup, bu oran oldukça yüksektir. İşletmelerde mali kaldıraç oranı % 19,04 olup, işletmelerin toplam aktif sermayelerine oranla düşük düzeyde borçlandıkları ve işletmelerde kredilendirme yönünden yeterli güvenilirliğin bulunduğu ortaya konulmuştur.

İlçede DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 98,44'ü birim alana verilen destek miktarının yeterli olmadığını belirtmelerine karşın, üreticilerin % 90,63'ü DGD'ni mevcut tarımsal destekleme sistemine tercih etmekte ve üreticilerin % 92,71'i ise mevcut DGD uygulamasından memnun olduklarını beyan etmişlerdir. Üreticilerin % 71,88'i doğrudan desteğin ödenmesinde önemli bir sorun yaşanmadığını belirtmişlerdir. Üreticilerin % 92,71'ine göre doğrudan gelir desteği parasal olarak ödenmelidir.

Üreticilere göre mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması halinde, optimum doğrudan destek miktarı ortalama 12,4 milyon TL/da ve 18,57 \$/da olmalıdır. Üreticilerce birim alana talep edilen optimum DGD miktarı, mevcut uygulamadan 3,71 kat daha yüksek bulunmuştur. Üreticilere göre mevcut DGD uygulamasının iyileştirilebilmesi için öncelikle birim alana verilen doğrudan destek miktarının artırılması gerekli görülmektedir.

İşletmelerde yetiştirilen başlıca bitkisel üretim faaliyetlerinin materyal masrafları dikkate alındığında, dekara doğrudan desteğin 10 \$ olması halinde, buğday, arpa ve ayçiçeği gibi ürünlerin materyal giderleri tamamen ve şeker pancarı, kavun, karpuz ve soğan gibi ürünlerin materyal giderleri ise büyük ölçüde karşılanabilmektedir. Bu durumda DGD'nin toplam aile geliri içindeki payı % 15,42'ye yükselmektedir. Üreticilerin % 43,18'ine göre doğrudan gelir desteğinin Eylül-Ekim-Kasım aylarında ve % 40,91'ine göre ise Mart-Nisan-Mayıs aylarında ödenmesi durumunda, sağlanan destek ile üretim girdileri zamanında ve yeterli miktarda temin edilebilecektir.

Polatlı'da projeye katılım pilot köylere göre % 93 ile % 100 arasında değişmektedir. Üreticilerin projeye katılım oranlarının % 100 olmamasının nedenleri ise; ilçede üreticilerin hisseli tapuya sahip olmaları, mülk arazinin yetersizliği ve özellikle pilot köy dışındaki arazi varlıklarının ödemedeki dikkate alınmaması, kiracılık ve ortakçılık ile işlenen arazilerin kapsam dışı bırakılması, hayvansal üretim için ödeme yapılmaması, hedef üreticilere yapılan yardımın karşılıksız olduğu konusunda devlete olan güvensizlik, proje konusunda üreticilerin yeterince bilgilendirilememesi ve DGD ödemesi için yapılması gereken işlemlerin fazlalığı gibidir. Bununla birlikte 2001 yılında DGD'nin uygulandığı pilot köylerde yeniden beyan olanağının sağlanması durumunda, projeye katılım oranının % 95'in üzerine çıkarılabileceği gözlenmiştir.

İlçede günümüzde projeden yararlanamayan üreticilerin önemli bir kısmı (% 51,11), mevcut DGD uygulaması hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Bununla birlikte kontrol grubu köylerin DGD uygulaması kapsamına alınması halinde, üreticilerin % 97,78'inin projeye katılmayı tercih edebilecekleri tespit edilmiştir.

DGD'nin uygulanması ile ilgili olarak faaliyette bulunan kamu ve özel kuruluşların projenin uygulanması ile ilgili çeşitli sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlar genellikle tapu kayıtları, hisseli tapu sorunu ve özellikle üretici kayıt sistemindeki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır.

3.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Ülkemizde gelire doğrudan destek ve fark ödeme sistemi gibi tarım politikalarının rasyonel bir biçimde uygulanması ve sistemin kontrol ve denetiminin kolaylaştırılabilmesi için, öncelikle tarım işletmelerinin arazi varlıkları ve üretim faaliyetleri ile ilgili doğru ve güvenilir tarımsal işletme kayıt sisteminin kurulması gerekmektedir. Bu işlem yapılmadan söz konusu politikalardan büyük ölçüde başarı sağlamak oldukça güç olacaktır. Bu kapsamda üreticiler işletmelerinde kayıt tutmaya teşvik edilebilmelidir. Ayrıca en kısa sürede tarım arazilerinin tapu ve kadastro işlemlerinin yapılması ve bu kayıtların bilgisayar ortamına geçirilmesi sağlanmalıdır. Tarım arazisi tapu ve kadastro bilgileri ile tarım işletmeleri kayıt sistemi verilerinin bilgisayar ortamına aktarılması ile bütün yörelerde yapılacak işlemler, merkezden sürekli olarak izlenebilecektir. Böylece proje uygulaması sırasında ilgililerin yapabilecekleri çeşitli hatalar ve yanlış uygulamalar önenebilecektir.

DGD uygulaması ülke geneline yaygınlaştırılmadan önce kadastro çalışması tamamlanmış olan bölgelerde, üreticilere tapu harcı ödeme konusunda kolaylık sağlanarak, arazilerin tapu belgelerinin alınması teşvik edilmelidir. Ayrıca DGD'den yararlanacak olan hedef üreticilerin hisseli arazilerinden kendi adlarına düşen miktarları Tapu Sicil Müdürlükleri'nde kesin olarak tespit ettirerek Tarım İl ve/veya İlçe Müdürlükleri'ne beyanda bulunmaları yararlı olacaktır. Bu yolla yörede olduğu gibi üreticilerin çeşitli nedenlerle eksik beyanda bulunmaları önenebilecek veya beyanların gerçekçi olması sağlanabilecektir.

Ülke düzeyinde DGD'den yararlanabilecek üreticilerin her yıl belirli bir tarihte işletme arazisi ve/veya hayvan varlığı ile ilgili beyanda bulunması sağlanmalıdır. Beyan edilen veriler bilgisayar ortamına girilmeli, veriler hem yıllara, hem de mekana göre elektronik ortamda sürekli olarak kontrol edilebilmelidir.

DGD uygulaması ile ilgili 2000/14 nolu Tebliğ'de (Ek-1) hedef çiftçi kayıt formunda, özellikle işletme arazisinin tasarruf şekillerine göre saptanması ile ilgili olarak yeni düzenleme yapılmalıdır. Buna göre bütün pilot ilçe ve köylerde hedef üreticilerin mülk arazi, kiracılık ve ortaklıkla işledikleri arazi miktarları saptanmalı ve daha sonra ödemeye esas alınan mülk veya işletme arazisi üzerinden destekleme ödemesi hesaplanmalıdır.

DGD ile üreticilere yapılan karşılıksız doğrudan gelir desteği ödemesinin 2000/14 nolu Tebliğ'de ve konu ile ilgili diğer yasalarda yapılacak düzenlemeler ile gelir vergisinden istisna edilmesi sağlanmalıdır. Çünkü bu yolla yapılan ödeme, gelir desteği veya mevcut girdi veya fiyat sübvansiyonlarının yerine ikame edilebilecek karşılıksız devlet yardımı niteliğini taşımaktadır.

Mevcut DGD uygulamasının iyileştirilebilmesi için öncelikle projenin bölgelere ve hatta üretim faaliyetlerine göre farklılaştırılarak uygulanması yararlı görülmektedir. Bu durumda tarım arazisi ve diğer üretim faktörlerinin yetersiz olduğu bölgelerdeki küçük üreticilerin de projeye katılımı teşvik edilebilecek ve böylece projenin temel amaçlarına ulaşılabilmiş olacaktır.

Polatlı'da yeterli mülk araziye sahip olmayan, pazar ile ilişkisi düşük düzeyde olan küçük üreticiler ve hayvancılık alanında faaliyette bulunan işletmelerin, DGD konusunda bilgilendirilmesi, projeye katılımın yükseltilmesi yönünden gerekli görülmektedir. Yörede yazılı ve görüntülü basın ve köylerde yapılacak toplantılar ile üreticilerin proje konusunda bilgilendirilmesine ilgili kamu kuruluşları önem ve öncelik vermelidir.

Ülkemizde tarım işletmelerinin sayısal olarak büyük çoğunluğu mülk arazileri üzerinde tarımsal faaliyette bulunmalarına karşın, doğrudan destek uygulamasında işletme arazisinin esas alınması gerekli görülmektedir. Mevcut DGD uygulaması üretim faaliyetlerinden bağımsız olmakla birlikte, bu politikanın uygulanmasına paralel olarak mevcut tarım destekleri kaldırılacağından, özellikle marjinal araziler üzerindeki tarım işletmelerinin ekim alanı daralma ve üretim desenlerinde değişme olabilecektir. Çünkü mevcut tarım desteklerinin kaldırılması halinde, bazı ürünlerin üretimi işletme ekonomisi yönünden avantajlı olmayacaktır.

DGD uygulamasına paralel olarak özellikle marjinal alanlarda, alternatif üretim faaliyetlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesine yönelik sınırlı süreli doğrudan özel ödeme programlarına öncelik verilebilmelidir. Alternatif faaliyetlere geçişi sağlayabilmek için söz konusu faaliyetlerin üretim giderlerinin belirli bir oranının 1-2 yıl için yapılacak özel ödeme programları ile karşılanması yararlı

sonuçlar verebilecektir. Ancak yörede teşvik edilebilecek alternatif faaliyetlerin seçiminin büyük önem taşıdığı vurgulanması gerekir. Yörede üreticilerin üretimi ve pazarlaması ile üretim girdilerinin kolaylıkla temin edilebileceği faaliyetleri seçme eğiliminde oldukları gözlenmiştir.

Tarımda uygulanan mevcut girdi ve ürün destekleri üç yıl içinde tamamen kaldırılırsa, birim alana verilecek doğrudan destek miktarının, üretici gelirinde azalma olmaması için, söz konusu sübvansiyonların işletme ekonomisine olan katkılarını telafi edebilecek düzeyde saptanması ve uygulanması gerekli ve yararlı olacaktır.

Ülkemizde DGD uygulamasının süresi saptanmalı ve bu kapsamda hiç ve/veya yeterli tarım arazisine sahip olmayan hayvancılık işletmelerine ise, hayvan nevelerine göre saptanacak miktarlar esas alınarak söz konusu projeden yararlanma olanağı sağlanmalıdır. Bu amaçla özellikle ihtisaslaşmış süt ve besi sığırcılığı, koyunculuk, tiftik keçiciliği ve arıcılık gibi faaliyetler, İç Anadolu Bölgesi koşullarında önem ve öncelik taşımaktadır.

Ülke düzeyinde DGD uygulamasının yaygınlaştırılması halinde, desteğin üreticilere nakdi olarak yapılması sağlanmalıdır. Ayrıca uygulama döneminde üreticilere yapılacak doğrudan destek miktarından, üreticilerin bankalara ve diğer kamu kuruluşlarına olan borçları için mahsup işlemi yapılmamalıdır. Diğer yandan TC Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesinden sonra, DGD'nin üreticilere ödenmesine yönelik organizasyonun yeniden gözden geçirilmesi gerekli olacaktır.

DGD'nin uygulanmasında ödeme; üreticilere veya arazi sahiplerine yapılabilir. Polatlı'da olduğu gibi arazi sahiplerine ödeme daha kolay ve hızlı olmasına karşın, tarımsal üretim faaliyeti ile ilgilenmeyen kişiler de bu destekten yararlanmaktadırlar. Bu bakımdan DGD'nin ülke geneline yaygınlaştırılmasında, ilçede uygulanan modelin esas alınması birçok olumsuz etkileri beraberinde getirecektir. Bunun yerine DGD ödemesinin doğrudan üreticilere veya esas mesleği çiftçilik olanlara yapılması sağlanmalı ve yarı zamanlı (part-time) tarım yapanlar bu destekten yararlandırılmamalıdır. Bu modelin uygulanması halinde, arazilerini kira ve/veya ortağa veren mülk sahipleri de, arazi kirası ve ortaklık payları yoluyla indirekt olarak bu destekten yararlanmış olacaklardır.

DGD'nin ödenmesinde arazi genişliğinin alt ve üst sınırlarının (1-199 da) belirlenmiş olması, tarım reformu kapsamında özellikle küçük üreticilerin gelir kayıplarının telafi edilmesi yönünden gerekli ve yararlı olacaktır. Bu kapsamda her bir aileden, -üretici belgesi ve üzerine kayıtlı tapulu arazisi olsa bile- yalnız bir üreticiye ödeme yapılmalıdır. Böylece Polatlı'da olduğu gibi, tarım arazilerinin yasal olarak parçalara bölünmesi (fiilen bölünme olmadan) ve üretici belgesi temini ile yapay tarım işletmelerinin oluşturulmasına olanak verilmemelidir.

Ülkemizde günümüze kadar uygulanan tarım politikaları ile tarım kesiminin yapısal bozuklukları giderilememiştir. Bu bakımdan DGD uygulamasına paralel olarak, ülkemizin tarımsal yapısının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gerekli ve yararlı görülmektedir. Tarımsal yapıyı iyileştirici politikaların uygulanmasına ilave olarak tarımda sigorta, sözleşmeli tarım, vadeli işlem piyasaları, ürün borsaları, teknik önlemler, ürüne yönelik yardımlar ve diğer üretim ve pazar önlemlerinin uygulanmasının yaygınlaştırılması sağlanmalıdır. Böylece devletin tarıma doğrudan yardımlarının kaldırılmasına paralel olarak işletmelerde gelir riskinin azaltılmasına yönelik araçların kullanımı yaygınlaştırılabilir.

Ülkemizde pilot olarak seçilen yörelerde DGD uygulamalarından sağlanacak veri, bilgi ve deneyim ile DGD uygulaması ülke geneline yaygınlaştırılacaktır. Ancak ülkemizde 2000 yılında pilot illerde uygulanmasına başlanan gelire doğrudan destek politikasının kısa dönemde ve mevcut yapısı ile ülke geneline yaygınlaştırılması mümkün görülmemektedir. *Bunun başlıca nedenleri ise; gerekli olan altyapının kurulmamış olması (çiftçi kayıt sisteminin yetersizliği, tarım arazilerinin kadastro çalışmalarının tamamlanamamış olması ve tapu kayıtlarının yetersizliği gibi), yeterli mali kaynağın sağlanmasındaki sorunlar, DGD'nin bölgelere ve üretim faaliyetlerine göre farklılaştırılmamış olması, tarımsal yapıdan kaynaklanan sorunlar (tarımsal nüfus ve işletme sayısının fazla olması, ortalama işletme ölçeğinin küçük, arazi varlığının çok parçalı ve dağınık olması, tarımda gelir seviyesinin düşük olması gibi) ve DGD uygulama organizasyonunun kurulmasındaki yetersizlikler olarak sıralanabilir.*

Ülkemizde tarımda DGD uygulaması, piyasa çarpıklığını azaltarak ticareti serbestleştirme amacı taşıyan gelir destekli bir politikadır. Bu politika üretim ve verimden bağımsız olmakla birlikte, işletmelerin gelir ve giderlerini, girdi kullanımını, yatırımlarını, üretim düzeyini ve tarımsal arazi değerlerini etkileyebilecektir. Projenin zaman içinde olabilecek ekonomik ve sosyal etkilerinin

yapılacak izleme ve değerlendirme çalışmaları ile analiz edilmesi ve politikanın her yıl yeniden gözden geçirilmesine olanak sağlayabilecek izleme ve değerlendirme sisteminin kurulması gerekli görülmektedir. Ayrıca mevcut tarım desteklerinin kaldırılmasına paralel olarak, üretici gelirlerindeki azalmanın önlenebilmesi için, tarım işletmelerinden her üretim döneminde toplanacak fiziki ve parasal verilere dayanılarak oluşturulacak modeller ile birim alana yapılacak doğrudan destek miktarının, söz konusu tarım sübvansiyonlarını telafi edebilecek seviyede olup olmadığı araştırılmalı ve bu kapsamda alternatif politika senaryoları geliştirilmelidir.

LİTERATÜR

- Açıl, A.F. ve Demirci, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 880, Ankara.
- Anonim, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, DİE Yayın No:1691, Ankara.
- Anonim, 1995. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT, Ankara.
- Anonim, 1999/a. 1997 Genel Nüfus Tespiti İdari Bölünüş, DİE Yayın No:2281, Ankara.
- Anonim, 1999/b. Tarım İstatistikleri Özeti 1979-1998, DİE Yayın No:2275, Ankara.
- Anonim 1999/c. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 1997, DİE Yayın No:2234, Ankara.
- Anonim, 2000/a. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık (2001-20005) Kalkınma Planı, TC Resmi Gazete Tarih:5.7.2000, Sayı:24100, Ankara.
- Anonim, 2000/b.Hedef Çiftçilere Pilot Bölgelerde Doğrudan Gelir Desteği Yapılması ve Kayıt Sisteminin Oluşturulmasına İlişkin Uygulama Tebliği, No:2000/14, TC Resmi Gazete Tarih: 4.5.2000, Sayı:24010, Ankara.
- Anonim, 2000/c. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi ve Türkiye Emlak Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun, No:4603, TC Resmi Gazete Tarih:15.11.2000, Sayı:24230, Ankara.
- Anonim, 2000/d. Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), Polatlı.
- Aydoğuş, O., 1999. Buğdayda Alternatif Destekleme Politikalarının Refah ve Dağılım Etkileri: Destekleme Alım, Fark Ödeme ve Gelire Doğrudan Destek Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi, İktisat İşletme ve Finans, Nisan 1999:39-51, Ankara.
- Babacan, A., 2000. Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Barry, J.P., Hopkin, J.A. and Baker, C.B., 1979. Financial Management in Agriculture, The Interstate Printers and Publishers Inc., Illinois, USA.
- Bülbül, M., 1979. Bafra İlçesi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Yatırım ve Cari Harcamaların Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 710, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 416, Ankara.
- Demirci, R., 1978. Kırşehir Merkez İlçesi Hububat İşletmelerinde Optimal İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüklerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara.
- Demirci, S., 2000. Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:40, Ankara.
- Dinçer, H., 1976. Tarım İşletmelerinde Makine Kullanma Masrafları, TZDK Meslek Yayınları, Ankara.
- Eraktan, G., 2001. Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası, Uzel Yayınları, İstanbul.
- Erkuş, A., 1976. Tavşanlı İlçesi Şeker Pancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğrusal (Linear) Programlama Metodu ile Planlanması, TZYM Birliği Yayın No: 3, Latif Matbaası, Ankara.
- Erkuş, A., 1979. Ankara İli Yenimahalle İlçesinde Kontrollü Kredi Uygulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 709, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 415, Ankara.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, A.F. ve Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5, Ankara.
- Erkuş, A. ve Demirci, R., 1996. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 417, Ders Kitabı: 1435, Ankara.
- Fidan, N., 1997. Kalecik İlçesinde Bağcılığa Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı ve Tarımsal Gelirin Tespiti Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Güneş, T. ve Arıkan, R., 1988. Tarım Ekonomisi İstatistiği, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1049, Ders Kitabı: 305, Ankara.

- Güven, F., 1996. Polatlı İlçesi Tarım İşletmelerinde Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğünün Tespiti ve 3083 Sayılı Kanuna Göre Bu İlçede Yapılan Norm Uygulamaları İle Karşılaştırılması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- İnan, İ.H., 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Tekirdağ.
- Kadayıfçılar, S. ve Dinçer, H., 1972. Ziraat Makinaları İşletmeciliği, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 489, 2. Cilt, Ankara.
- Kıral, T., 1993. Ankara İlinde T.Şeker Fabrikaları A.Ş. Besi Bölge Şefliği Tarafından Desteklenen Sığır Besiciliği İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1289, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 715, Ankara.
- Velioğlu, H., 1999. Ankara İli Beypazarı İlçesinde Havuç Üretim ve Pazarlaması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Yıldız, H., 1994. Çubuk Ovası Tarım İşletmelerinde Tarımsal Gelir ve Tasarruf Olanasının Araştırılması, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

EKLER

Ek Çizelge 3.1. Polatlı İlçesinde Arazi Varlığı ve Kullanımı

Arazi Nevileri	Miktar (Da)	Oran (%)
Tarım Arazisi	2.467.000	65,11
Çayır ve Mera Arazisi	650.000	17,15
Orman Arazisi	15.000	0,40
Diğer Araziler	657.000	17,34
Toplam	3.789.000	100,00

Kaynak: Anonim. 2000. Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), Polatlı.

Ek Çizelge 3.2. Polatlı İlçesinde Tarım Arazisi Kullanımı

Arazi Nevileri	Alanı (Da)	Oran (%)
Tarla Arazisi	2.345.000	95,06
Sebze Arazisi	120.000	4,86
Meyve Arazisi	2.000	0,08
Toplam	2.467.000	100,00

Kaynak: Anonim. 2000. Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), Polatlı.

Ek Çizelge 4.3. Polatlı İlçesinde İşletmelerin Büyüklük Gruplarına Göre Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (Da)	İşletme Sayısı	Oran (%)
0-49	3.100	17,61
50-99	2.100	11,93
100-149	2.050	11,65
150-199	3.650	20,74
200-299	2.550	14,49
300+	4.150	23,58
Toplam	17.600	100,00
Ortalama İşletme Genişliği (Da)	140,17	-

Kaynak: Anonim. 2000. Tarım İlçe Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), Polatlı.

Ek Çizelge 3.4. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisinin Arazi Nevilerine Göre Dağılımı

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Da	%	Da	%
-Tarla Arazisi	199,48	75,29	254,37	77,61
-Sebze Arazisi	7,22	2,72	5,56	1,70
-Nadas	58,26	21,99	67,80	20,69
İşletme Arazisi	264,96	100,00	327,73	100,00

Ek Çizelge 3.5. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Sulanabilme Durumu

İşletmeler	Sulu Arazi		Kuru Arazi		Toplam Arazi	
	Da	%	Da	%	Da	%
DGD'den Yararlanan	28,10	10,61	236,86	89,39	264,96	100,00
DGD'den Yararlanmayan	10,58	3,23	317,15	96,77	327,73	100,00

Ek Çizelge 3.6. İncelenen İşletmelerde Ortalama Parsel Sayısı ve Genişlikleri

İşletmeler	Ortalama İşletme Arazisi (Da)	Parsel Sayısı (Adet)	Ortalama Parsel Genişliği (Da)
DGD'den Yararlanan	264,96	6,33	41,86
DGD'den Yararlanmayan	327,73	4,76	68,85

Ek Çizelge 3.7. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünlerin Ortalama Ekim Alanları

Arazi Nevileri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Da	(%)	Da	(%)
TARLA ARAZİSİ				
-Buğday	137,39	51,85	175,98	53,70
-Arpa	40,92	15,44	55,84	17,04
-Şeker Pancarı	12,08	4,56	1,00	0,30
-Ayçiçeği	4,48	1,44	19,62	5,98
-Soğan(kuru)	3,81	1,69	-	-
-Yulaf	0,54	0,20	1,93	0,59
-Çavdar	0,13	0,05	-	-
-Kimyon	0,08	0,03	-	-
-Fasulye(kuru)	0,05	0,02	-	-
SEBZE ARAZİSİ				
-Kavun	5,10	1,93	5,56	1,70
-Karpuz	2,07	0,78	-	-
-Kabak	0,05	0,02	-	-
NADAS	58,26	21,99	67,80	20,69
İŞLETME ARAZİSİ	264,96	100,00	327,73	100,00

Ek Çizelge 3.8. İncelenen İşletmelerde Ortalama Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yaş Grupları	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
0- 6	0,28	0,25	0,53	0,15	0,15	0,30
7-14	0,45	0,52	0,97	0,22	0,18	0,40
15-49	1,60	1,65	3,25	1,76	1,58	3,34
50-+	0,56	0,63	1,19	0,51	0,58	1,09
TOPLAM	2,89	3,05	5,94	2,64	2,49	5,13

Ek Çizelge 3.9. İncelenen İşletmelerde Öğrenim Durumu

İşletmeler	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Kişi	%	Kişi	%
OKURYAZAR NÜFUS	5,22	87,88	4,44	86,55
-Okuryazar	0,06	1,01	0,07	1,37
-İlkokul mezunu	3,74	62,96	2,84	55,36
-Ortaokul mezunu	0,46	7,74	0,33	6,43
-Lise mezunu	0,76	12,80	0,89	17,35
-Yüksekokul mezunu	0,20	3,37	0,31	6,04
OKURYAZAR OLMAYAN NÜFUS	0,72	12,12	0,69	13,45
-Okul Çağı Gelmeyenler	0,53	8,92	0,31	6,04
-Okuma-Yazma Bilmeyenler	0,19	3,20	0,38	7,41
TOPLAM AİLE NÜFUSU	5,94	100,00	5,13	100,00

Ek Çizelge 3.10. İncelenen İşletmelerde Mevcut Aile ve Yabancı İşgücünün İşletmede Çalıştıkları Toplam Erkek İşgünü Sayısı ve Atıl İşgücü Oranı

İşgücü Varlığı ve Atıl İşgücü Oranı	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İşletmede Mevcut Kullanılabilir E.İ.G.	673,5	543,8	1217,3	671,7	471,7	1143,4
İşletmede Çalışılan Toplam EİG						
-Aile işgücü	363,9	326,2	690,1	324,4	261,8	586,2
-Yabancı İşgücü	22,7	32,1	54,8	1,9	9,3	11,2
-Toplam	386,6	358,3	774,9	362,3	271,1	597,4
İşletme Dışında Çalışılan Aile E.İ.G	1,4	0,4	2,8	59,9	2,9	62,8
İşletmede ve İşletme Dışında Çalışılan Toplam Erkek İş Günü Sayısı	388,0	358,7	746,7	386,2	274,0	483,2
Kullanılmayan Aile Atıl İşgücü						
-EİG	285,5	185,1	470,6	285,5	197,7	483,2
-(%)	42,39	34,04	38,66	42,50	41,91	42,26

Ek Çizelge 3.11. İncelenen İşletmelerde Ortalama Toprak Sermayesi (1000 TL)

İşletmeler	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	67.507.343,7	79,56	7.880.468,8	9,29	9.461.718,7	11,15	84.849.531,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	70.571.111,1	84,74	1.533.333,3	1,84	11.171.111,1	13,42	83.275.555,5	100,00

Ek Çizelge 3.12. İncelenen İşletmelerde Ortalama Arazi Islahı Sermayesi (1000 TL)

İşletmeler	Su Kuyusu		Hendek		Arazi Islahı Sermayesi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	287.239,6	99,82	520,8	1,81	287.760,4	100,00
DGD'den Yararlanmayan	11.111,1	100,00	-	-	11.111,1	100,00

Ek Çizelge 3.13. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bina Sermayesi (1000 TL)

Bina Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
KONUT				
-Aile Konutu	3.578.906,0	55,84	4.877.777,8	65,01
-İşçi Lojmanı	10.416,7	0,16	-	-
HAYVAN BARINAKLARI				
-Ahr	1.132.031,0	17,66	996.666,7	13,28
-Ağıl	85.156,3	1,33	295.555,6	3,94
-Kümes	57.734,4	0,90	36.666,7	0,49
KORUMA BİNALARİ				
-Samanlık	535.677,1	8,36	424.444,4	5,66
-Ambar	505.989,6	7,90	454.444,4	6,06
-Yem Deposu	93.229,2	1,46	85.555,6	1,14
-Hangar	409.817,7	6,39	282.222,2	3,76
-Gübre çukuru	-	-	50.000,0	0,66
BİNA SERMAYESİ TOPLAMI	3.405.691,2	100,00	7.503.333,4	100,00

Ek Çizelge 3.14. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitki Sermayesi (1000 TL)

Bitki Sermayesi	MEYVE AĞAÇLARI		MEYVESİZ AĞAÇLAR		TARLA DEMİRBAŞI		BİTKİ SERMAYESİ TOPLAMI	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	104.515,6	26,62	280.929,7	71,56	7.130,7	1,82	392.576,0	100,00
DGD'den Yararlanmayan	13.889,9	22,37	12.111,1	19,51	36.088,8	58,12	62.089,8	100,00

Ek Çizelge 3.15. İncelenen İşletmelerde Ortalama Alet-Makine Sermayesi (1000 TL)

Alet ve Makine Sermayesi	Motorlu Alet ve Makineler		Traktör Ekipmanları ve Diğer Aletler		Alet ve Makine Sermayesi Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	5.345.104,2	68,77	2.426.901,0	31,23	7.772.005,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	6.313.333,4	80,93	1.487.555,4	19,07	7.800.888,8	100,00

Ek Çizelge 3.16. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvan Sermayesi (1000 TL)

Hayvan Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Baş veya adet	Bin TL	Baş veya adet	Bin TL
BÜYÜKBAŞ				
-İnek	1,35	644.010,4	2,00	861.111,1
Düve	0,20	64.895,8	0,16	50.044,4
Dana	0,55	136.968,8	0,89	159.888,9
-Buzağı	0,40	58.958,3	0,56	51.666,7
KÜÇÜKBAŞ				
-Koç	0,03	2.708,3	0,07	8.222,2
-Koyun	5,78	297.447,9	14,44	686.666,7
-Toklu	0,10	4.583,3	0,44	17.777,8
-Kuzu	1,46	43.117,1	0,98	37.333,3
KÜMES HAYVANI				
-Tavuk+Horoz	4,78	6.734,1	2,02	2.755,6
HAYVAN SERMAYESİ	-	1.259.424,0	-	1.875.466,7
TOPLAMI				

Ek Çizelge3.17. İncelenen İşletmelerde Ortalama Malzeme ve Mühimmat Sermayesi (1000 TL)

Malzeme ve Mühimmat Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-Tohumluk	226.563,5	10,15	194.111,1	39,00
-Yemler	1.782.007,7	79,80	148.333,4	29,80
-Kimyasal Gübre	30.970,8	1,39	44.044,4	8,85
-Yiyecek Maddeleri	4.151,0	0,18	6.600,0	1,33
-Yakacak Maddeleri	50.414,1	2,26	38.088,9	7,65
-Aydınlatma ve Temizlik Mad.	1.734,4	0,07	444,4	0,09
-Ambarda Satılacak Ürünler	137.265,6	6,15	66.111,1	13,28
MALZEME VE MÜHİMMAT SERMAYESİ	2.233.107,1	100,00	497.733,3	100,00

Ek Çizelge 3.18. İncelenen İşletmelerde Ortalama Para Sermayesi (1000 TL)

Para Sermayesi	Para Mevcudu		Alacaklar		Para Sermayesi Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	362.682,3	69,15	161.786,5	30,85	524.468,8	100,00
DGD'den Yararlanmayan	68.666,7	30,62	155.555,5	69,38	224.222,2	100,00

Ek Çizelge 3.19. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitkisel Üretim Değeri (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Üretim Faaliyetleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-BUĞDAY	3.755.079,5	45,48	4.573.696,7	69,37
-ŞEKER PANCARI	2.060.786,5	24,96	224.000,0	3,40
-SOĞAN(kuru)	876.229,2	10,61	-	-
-ARPA	745.572,9	9,03	1.032.395,9	15,66
-KAVUN	434.540,4	5,26	106.666,7	1,62
-KARPUZ	207.369,8	2,51	-	-
-AYÇİÇEĞİ	109.967,4	1,33	627.142,2	9,51
-FASULYE(kuru)	52.083,3	0,63	-	-
-YULAF	6.997,8	0,09	29.000,0	0,44
-KİMYON	4.101,6	0,05	-	-
-ÇAVDAR	2.343,8	0,03	-	-
-KABAK	1.406,3	0,02	-	-
BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ	8.256.478,5	100,00	6.592.901,5	100,00

Ek Çizelge 3.20. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvansal Üretim Değeri (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Üretim Faaliyetleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
SİĞİRCİLİK				
-Süt	523.991,1	55,07	782.288,9	55,18
-PDKA	207.552,1	21,81	195.824,4	13,81
KOYUNCULUK				
-Süt	90.416,7	9,50	219.444,4	15,48
-Yapağı	849,0	0,09	13.722,2	0,97
-PDKA	93.026,0	9,78	197.333,4	13,92
KÜMES HAYVANLARI				
-Yumurta	35.673,2	3,75	9.111,1	0,64
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	951.508,1	100,00	1.417.724,4	100,00

Ek Çizelge 3.21. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Üretim Değeri (1000 TL)

İşletmeler	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Toplam Gayrisafi Üretim Değeri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	8.256.478,5	89,67	951.508,1	10,33	9.207.986,6	100,0
DGD'den Yararlanmayan	6.592.901,5	82,30	1.417.724,4	17,70	8.010.625,9	100,0

Ek Çizelge 3.22. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisaf Hasıla (1000 TL)

İşletmeler	Gayrisafi Üretim Değeri		İşletme Dışı Tarımsal Gelir		Konut Kira Bedeli		İşletme Başına Gayrisaf Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	9.207.986,6	96,91	11.015,4	0,11	282.786,5	2,98	9.501.788,5	100,00
DGD'den Yararlanmayan	8.010.625,9	94,59	53.711,1	0,63	404.444,4	4,78	8.468.781,4	100,00

Ek Çizelge 3.23. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşçilik Masrafları (1000 TL)

İşletmeler	Geçici İşgücü Masrafı		Daimi İşgücü Masrafı		Aile İşgücü Ücret Karşılığı		İşgücü Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	278.901,0	36,69	13.421,9	1,77	467.815,3	61,54	760.138,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	58.333,4	15,04	-	-	329.512,9	84,96	387.846,3	100,00

Ek Çizelge 3.24. İncelenen İşletmelerde Ortalama Cari Masraflar (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Cari Masraflar	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
BİTKİSEL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Tohum Bedeli	600.453,0	16,10	614.951,1	16,55
-Gübre Masrafları	745.912,8	19,99	733.462,7	19,73
-Mücadele İlacı Bedeli	116.092,7	3,11	95.013,5	2,55
-Akaryakıt ve Yağ	1.100.403,6	29,50	1.029.354,1	27,70
-Para İle Yapılan İşler	411.813,2	11,04	327.441,1	8,81
-Değişen Tamir Bakım Masrafı	60.208,5	1,61	17.555,6	0,47
HAYVANSAL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Yem Masrafları	638.515,6	17,11	780.462,1	21,00
-Veteriner Masrafı	20.258,3	0,54	65.666,6	1,77
-Aşı ve İlaç Masrafları	35.341,6	0,95	51.333,3	1,38
-Aydınlatma Masrafı	1.604,2	0,04	1.333,3	0,04
-Pazarlama	156,3	0,01	-	-
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	3.730.759,8	100,00	3.716.573,4	100,00

Ek Çizelge 3.25. İncelenen İşletmelerde Ortalama Sabit Masraflar (1000 TL)

İşletmeler	Amortisman Masrafları		Tamir-Bakım Masrafları		Sabit Masraflar Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	1.027.258,0	82,67	215.306,3	17,33	1.242.564,3	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1.107.742,5	78,08	310.955,6	21,92	1.418.698,1	100,00

Ek Çizelge 3.26. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Masrafları (1000 TL)

İşletmeler	İşgücü Masrafları		Cari Masraflar		Sabit Masraflar		İşletme Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	760.138,2	13,26	3.730.759,8	65,07	1.242.564,3	21,67	5.733.462,3	100,00
DGD'den Yararlanmayan	387.846,3	7,02	3.716.573,4	67,29	1.418.698,1	25,69	5.523.117,8	100,00

Ek Çizelge 3.27. İncelenen İşletmelerde Ortalama Saf Hasıla (1000 TL)

İşletmeler	Gayrisaf Hasıla		İşletme Masrafları		Saf Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	9.501.788,5	100,00	5.733.462,3	60,34	3.768.326,2	39,66
DGD'den Yararlanmayan	8.468.781,4	100,00	5.523.117,8	65,22	2.945.663,6	34,78

Ek Çizelge 3.28. İncelenen İşletmelerde Ortalama Tarımsal Gelir (1000 TL)

İşletmeler	Saf Hasıla	Borç Faizleri ve Arazi Kirası	Öz Sermaye Rantı	Aile İşgücü Ücret Karşılığı	Tarımsal Gelir
	Bin TL	Bin TL	Bin TL	Bin TL	Bin TL
DGD'den Yararlanan	3.768.326,2	1.292.009,9	2.476.396,3	467.815,3	2.944.211,6
DGD'den Yararlanmayan	2.945.663,6	679.087,9	2.266.575,7	329.512,9	2.596.088,6

Ek Çizelge 3.29. Polatlı İlçesi'nde Seçilen Köyler ve Ödemeye Esas Tarım Alanları

Unsurlar	Toplam
Toplam Köy Sayısı	93
DGD İçin Pilot Olarak Seçilen Köy Sayısı	27
Pilot Köylerin Toplam İçindeki Oranı (%)	29,03
Seçilen Köylerin Toplam Tarım Alanı (Da)	862.200
DGD İçin Esas Olan Toplam Tarım Alanı (Da)	352.145
DGD İçin Esas Alanın Seçilen Köylerin Toplam Alanı İçindeki Oranı (%)	40,84
Toplam Destekleme Ödemesi Miktarı (US \$)	1.760.725

Ek Çizelge 3.30. Polatlı İlçesi'nde DGD Uygulamasından Yararlanabilecek Hedef Üreticilerin ve Yapılacak Ödeme Miktarlarının Köylere Göre Dağılımı

Köyler	Projeden Yararlanan Üretici Sayısı	Ödemeye Esas Toplam Arazi Miktarı (Da)	Toplam Destekleme Miktarı (US \$)
Beylikköprü	340	21.299	106.495
Çekirdeksiz	190	12.801	64.005
Eskikarsak	169	13.057	65.285
Gençali (Ömerler)	67	3.054	15.270
Gümüşyaka	117	7.950	39.750
Gündoğan	74	6.786	33.930
Hacıtığrul	72	3.342	16.710
İğciler	147	10.865	54.325
Kıranharmanı	110	8.790	43.950
Kuşcu	146	9.333	46.665
Müslüm	150	11.612	58.060
Ömerler	125	6.289	31.445
Sakarya	219	17.442	87.210
Şeyhali	131	9.857	49.285
Bacıköy	418	21.370	106.850
Beyobası	254	16.171	80.855
Çokören	247	19.253	96.265
Eskiköseler	218	13.873	69.365
Hisarlıkaya	166	9.971	49.855
Türkobası	278	20.184	100.920
Ilıca	222	13.290	66.450
İnler	542	39.816	199.080
Karabenli	143	5.280	26.400
Karahamzalı	85	4.988	24.940
Yağcıoğlu	350	21.033	105.165
Eskipolatlı	110	11.324	56.620
Karailyas	166	13.115	65.575
Toplam	5.255	352.145	1.760.725

Ek Çizelge 3.31. Polatlı'da Seçilen Pilot Köylerde DGD Uygulamasından Yararlanan Hedef İşletmelerin Arazi Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Arazi Genişliği (Da)	İşletme Sayısı	
	Adet	Oran (%)
<5	68	1,29
5-9	286	5,44
10-19	695	13,23
20-39	1.265	24,07
40-59	728	13,85
60-79	620	11,80
80-99	365	6,95
100-149	528	10,05
150-199	338	6,43
>200	362	6,89
Toplam	5.255	100,00

Ek Çizelge 3.32. Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Ödenmesi Gereken Dönem ve Aylar

Mevsimler	Aylar	Oran (%)
Sonbahar	Eylül	21,82
	Ekim	20,45
	Kasım	0,91
	Toplam	43,18
Kış	Aralık	-
	Ocak	2,27
	Şubat	2,73
	Toplam	5,00
İlkbahar	Mart	20,91
	Nisan	15,00
	Mayıs	5,00
	Toplam	40,91
Yaz	Haziran	0,91
	Temmuz	5,00
	Ağustos	5,00
	Toplam	10,91
Toplam		100,00

Ek Çizelge 3.33. Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Dekara Optimum Miktarları

Dekara Optimum Doğrudan Destek Miktarı Önerileri		Oran (%)
TL/Dekar	\$/Dekar*	
< 10.000.000	< 15	42,19
10.000.001-20.000.000	15-30	50,00
20.000.001-50.000.000	30-75	7,81
50.000.001-100.000.000	75-150	-
> 100.000.001	> 150	-
12.361.980	18,57	100,00

* İlde anket çalışmasının yapıldığı Eylül 2000'deki TC Merkez Bankası ortalama döviz kuru dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Ek Çizelge 3.34. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Proje Hakkındaki Düşünceleri

Düşünceler	Oran (%)*
Birim alana verilen para miktarı artırılmalı ve DGD uygulaması devam ettirilmeli	55,43
Uygun zamanda verilmeli ve ödemede gecikme olmamalı	8,70
Doğrudan gelir desteği adaletli biçimde bitkisel ve hayvansal üretime birlikte verilmeli	4,89
Uygulanan proje iyi	1,63
Ödemede işletme arazisi esas alınmalı	1,63
Ödeme bir taksitte yapılmalı	1,09
Gerçek ihtiyacı olan üreticilere verilmeli	0,54
Projenin kontrol ve denetimi iyi olmalı	1,09
199 dekarın üzerindeki araziler için de ödeme yapılmalı	2,17
İşlemler kolaylaştırılmalı ve basitleştirilmeli	0,54
Çiftçi kayıt sistemi geliştirilmeli	0,54
Proje uygulaması hakkında fikir beyan etmeyenler	21,75
Toplam	100,00

* Her bir üretici birden fazla tercih yapmış ve bunlar değerlendirmede dikkate alınmıştır.

BÖLÜM 4

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI İÇİN BAŞLANGIÇ VERİLERİ (BASELINE) OLUŞTURMA VE PİLOT UYGULAMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ PROJESİ: ANTALYA İLİÖRNEĞİ

Doç. Dr. Burhan ÖZKAN
Akdeniz Üniversitesi

4.1.GİRİŞ

Son yıllarda mevcut tarımsal destekleme politikalarının yarattığı sorunların giderilmesi ve uluslararası uygulamalara uyum açısından, Türkiye’de doğrudan gelir desteği sistemi önem kazanmıştır. Doğrudan Gelir Desteği sistemi, üretim miktarı ile ilişkilendirmeksizin hedeflenen tarım üreticilerine doğrudan gelir transferi yapılmasını ve tarımsal ürün fiyatlarının piyasa güçleri tarafından belirlenmesini ifade etmektedir. Böylece tarımsal sübvansiyonların hedeflenen kitleye gitmesi sağlanırken, mevcut uygulamaların ortaya çıkardığı etkinsizliklerde giderilmiş olacaktır (Yükseler, 1999).

Genel kavram olarak ifade edilen doğrudan gelir ödemeleri iki şekilde uygulanmaktadır. Bunlar, üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemeleri ve üretimle belli derecede bağımlı doğrudan gelir ödemeleri uygulamalarıdır (Babacan, 1999).

Tarımsal destekleme sisteminin iyileştirilebilmesi, desteklemenin finansmanının bütçe olanakları ile karşılanması ve desteklemenin bütçeye getirdiği yükün azaltılabilmesi için 2000 yılında üreticilere doğrudan gelir desteği uygulamasına geçilmiş ve Trabzon, Ankara (Polatlı), Adıyaman ve Antalya illerinde pilot uygulamaya başlanmıştır. Ödeme miktarı her hedef üreticiye 199 dekara kadar olan arazi miktarı için dekara 5\$ olarak saptanmış ve ödemeler eşit iki taksitte yapılmıştır.

Bu çalışmada, seçilen pilot ilde elde edilen sonuçlara göre, projenin aksayan yönleri saptanacak ve bunların çözümüne yönelik olarak alınabilecek kararlar ile proje geneline yaygınlaştırılacaktır. Proje kapsamında yer alan Antalya ilinde yapılacak çalışmalar, projenin geleceği açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Antalya ilinde pilot olarak seçilen Serik ve Manavgat ilçelerindeki uygulamadan yararlanan işletmelerin ekonomik yapıları incelenmiş ve proje uygulamasının işletmelerin ekonomik yapısı üzerine etkileri değerlendirilmiştir. Bunun için seçilen örnek işletmelerden anket yoluyla toplanan verilerin analizi ile tarım işletmelerinin ekonomik ve sosyal yapısının analizine olanak verebilecek veri seti oluşturulmuştur. Bu çalışma ile DGD sisteminde ortaya çıkan sorunların saptanması, desteğin dağıtılma şekli ve DGD sisteminin maliyetinin alternatif destekleme politikaları ile karşılaştırılması sağlanabilecektir.

4.2. MATERYAL VE YÖNTEM

4.2.1. Materyal

Araştırmanın materyalini, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından Doğrudan Gelir Desteği (DGD) uygulamasının yapıldığı Antalya iline bağlı Manavgat ve Serik ilçeleri köylerinden elde edilen veriler oluşturmuştur. Bu amaçla, Manavgat ilçesinden 6 ve Serik ilçesinden ise 8 köyde tapulu tarım arazisi olan ve DGD’den yararlanan toplam **210** çiftçiye anket uygulanmıştır. Ayrıca Manavgat ve Serik ilçelerinde DGD kapsamı dışında bulunan köyler arasından seçilen iki köyde toplam **42** üretici ile kontrol grubu anketi yapılmıştır.

Anket uygulanacak işletme sayısı basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Güneş ve Arıkan, 1988).

$$n = \frac{N\sigma^2}{(N-1)D^2 + \sigma^2}$$

Burada;

n : Anket uygulanacak işletme sayısını,

N : Populasyondaki toplam işletme sayısını,

σ^2 : Populasyonun varyansını,

D²: (d/t)² değeri olup, “d” populasyon ortalamasından izin verilen hata miktarını

(x = 0,10) ve “t” ise araştırmada öngörülen % 95 güven sınırına karşılık gelen t

tablo değerini (1,96) ifade etmektedir.

Çalışmada, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü tarafından hazırlanan “Tarımda Doğrudan Gelir Desteği Uygulaması Öncesi Veri Tabanı Oluşturmaya Yönelik Anket Formu” kullanılmıştır.

Araştırma alanına ait diğer bilgiler, Antalya Tarım İl Müdürlüğü, Manavgat ve Serik Tarım İlçe Müdürlükleri ile Ziraat Odaları kayıtlarından elde edilmiştir. Ayrıca, araştırma bölgesinde faaliyet gösteren diğer tarım kuruluşları ve ilaç bayilerinden de çalışma alanına ait bilgiler elde etmede yararlanılmıştır.

Anket uygulanması aşamasında çiftçilerden cevabı tam olarak alınmayan, üretimde kullanılan girdiler ile bunların fiyatlarına ilişkin bazı bilgiler Manavgat ve Serik ilçelerindeki Tarım Kredi Kooperatifleri, Antbirlik, Sulama Birlikleri, gübre ve ilaç bayilerinden alınmıştır.

4.2.2. Yöntem

4.2.2.1.Köyler ve örnek işletmelerin seçilmesinde izlenen yöntem

DGD uygulaması yapılacak pilot bölgelerin ve köylerin seçilmesi Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yapılan örnekleme sonucunda belirlenmiştir. Antalya ilinde desteklemeden yararlanan 1542 işletmenin 350’si Manavgat ilçesinde, 1192’si Serik ilçesinde bulunmaktadır (Çizelge 4.30). Bu işletmelerin toplam arazi genişliği 41084 dekar olup ödemeye konu olan miktar ise 180410 dolardır. Doğrudan gelir ödemesinden yararlanan işletmelerin 586’sı 1-10 dekar, 363’ü 11-20 dekar, 324’ü 21-40 dekar, 195’i 41-100 dekar ve 74’ü ise 101 dekardan büyük işletme gruplarında bulunmaktadır (Ek Çizelge 4.31). Bu kapsamda Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü tarafından yapılan örnekleme çalışması sonucunda Antalya ili pilot bölgesinde DGD’den yararlanan 210 çiftçi ile anket yapılması gerektiği hesaplanmıştır. Buna göre, Manavgat (6 köy) ve Serik (8 köy) ilçelerinde DGD’den yararlanan çiftçiler belirlenmiş ve çiftçilerin köylere göre yüzde oranları itibariyle 210 çiftçinin köylere göre dağılımı yapılmıştır. Söz konusu örnekleme çerçevesinde Serik ilçesinde 125 çiftçiye ve Manavgat ilçesinde ise 85 çiftçiye anket uygulanmıştır.

Ayrıca, DGD uygulaması kapsamı dışında kalan ve dolayısıyla DGD’den yararlanmayan, ancak doğal ve ekonomik koşullar bakımından DGD uygulaması yapılan köylere benzerlik gösteren, Serik ve Manavgat ilçesinden birer köy kontrol grubu olarak belirlenmiştir. Kontrol grubu olarak seçilen köylerdeki üreticilerin işletme genişlikleri esas alınarak çerçeve liste oluşturulmuştur. Söz konusu bu liste örnekleme yapılması amacıyla Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü’ne gönderilmiştir. Enstitüde yapılan örnekleme çalışması sonucunda, kontrol grubu olarak toplam 42 adet üretici ile anket yapılmasına karar verilmiştir. Gerek DGD’den yararlanan gerekse kontrol grubuna uygulanan anketlerde görüşme yapılan çiftçilerin seçimi tesadüfi olarak yapılmıştır.

4.2.2.2.Anket aşamasında izlenen yöntem

Çalışmada kullanılacak verileri elde etmek için hazırlanan anket formları araştırma bölgesinin özelliklerine uygun olacak şekilde düzenlenmiştir. Anket formları DGD’den yararlanan ve DGD’den yararlanmayan olmak üzere iki grup üreticiye yönelik olarak hazırlanmıştır. Temelde işletme analizine yönelik olarak hazırlanan bu iki tip formda yalnızca DGD sistemine yönelik bölüm farklılık göstermiştir. Araştırmanın amacına yönelik olarak hazırlanan bu anket formlarında arazi varlığı, nüfus ve işgücü, arazi ıslahı sermayesi, bina sermayesi, alet-makine sermayesi, üretim faaliyetinde kullanılan fiziki üretim girdileri gibi başlıklar yer almıştır.

4.2.2.3. İşletmelerin ekonomik analizinde izlenen yöntem

Çalışmada DGD’den yararlanan ve DGD’den yararlanmayan işletmelerin ekonomik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Anket uygulaması sonucunda elde edilen veriler bilgisayar ortamında oluşturulan veri tabanına göre işleme konulmuştur. İşletmeler için yapılan hesaplamalarda kullanılan ortalamalar, aritmetik ortalamadır.

Anket kapsamındaki işletmelerin nüfus ve işgücü varlığı incelenmiştir. Nüfus başlığı altında; nüfusun yaş, cinsiyet, eğitim durumu konularına yer verilmiştir. İşgücü varlığı ise aile ve yabancı işgücü olarak ayrı ayrı ele alınmıştır. İşletmelerin işgücü durumu erkek işgücü birimine göre değerlendirilmiştir. Bu amaçla işgücü başarılarını ifade eden katsayılar kullanılmıştır (Erkuş ve ark., 1995). Yabancı işgücüne ödenen ücret daimi ve geçici işgücüne göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. Ödenen ücret ise aynı ve nakdi olarak alınmış ve ekonomik analizde kullanılmıştır. Aile işgücü ücret karşılığı hesaplanırken, aile bireylerinin işletmede çalıştıkları süre ve o iş için bölgede yabancı işgücüne ödenen ücret karşılığı esas alınmıştır.

İşletmelerde sermaye durumu aktif ve pasif sermaye olarak incelenmiştir. Aktif sermaye; çiftlik sermayesi (toprak, arazi ıslahı, bina, bitki) ve işletme sermayesi (alet-makine, hayvan, malzeme mühimmat ve para) olmak üzere iki ana grupta toplanmıştır. Pasif sermaye ise borçlar ve öz sermayeden oluşmuştur.

DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin yıllık faaliyet sonuçları hesaplanarak karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada işletmelerin yıllık faaliyet sonuçları başlığı altında gayri safi üretim değeri (GSÜD), gayri safi hasıla (GSH), brüt kâr, saf hasıla, tarımsal gelir ve toplam aile geliri gibi göstergeler incelenmiştir.

İşletmelerde GSÜD, elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarının çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması sonucu bulunan üretim değerine, değer artışlarının eklenmesiyle elde edilmiştir. GSÜD'ne işletme dışı tarımsal gelir ve işletmecinin oturduğu konutun kira karşılığının eklenmesiyle GSH elde edilmiştir. Konut kira karşılığının hesaplanmasında bina değerinin %5'i kira karşılığı olarak alınmıştır. Araştırma bölgesindeki konutların çok büyük ölçüde betonarme olması nedeniyle bu oran uygun görülmüştür.

İşletmecinin ve aile bireylerinin, işletmeye ait alet ve makinelerin işletme dışı tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde edilen gelir işletme dışı tarımsal geliri oluşturmuştur. İşletme dışı tarımsal gelirin saptanmasında işletmecinin beyanı esas alınmıştır.

İncelenen işletmelerde, toplam işletme masrafları; değişken masraflar ve sabit masraflar olarak ele alınmıştır. Elde edilen GSÜD'den değişen masraflar çıkarılarak brüt kâr hesaplanmıştır (Erkuş ve Demirci, 1985).

Saf hasıla ise GSH'dan toplam işletme masraflarının çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Tarımsal gelirin hesaplanmasında brüt kâr esas alınmıştır. Buna göre brüt kârdan sabit masraflar çıkarılıp işletme dışı tarımsal gelirin eklenmesiyle tarımsal gelire ulaşılmıştır (Erkuş ve Demirci, 1985).

Binaların tamir bakım masraflarının, alet makinelerin yağ, yakıt ve tamir bakım masraflarının hesaplanmasında işletmecilerin beyanları dikkate alınmıştır.

Sabit sermaye unsurlarına amortisman hesaplamada doğru hat (normal amortisman) yöntemi kullanılmıştır (İnan, 1999). Bu amaçla ekonomik ömür alet makine için 15 yıl, arazi ıslahı için 15 yıl, meyve ağaçları için 40 yıl, bina için 50 yıl, cam ve plastik sera için 15 yıl alınmıştır. Hayvanlar için amortisman hesabında ekonomik ömür yerli ırk sığırlarda 5 yıl kültür ırkı ve melez sığırlarda 7 yıl, koyunlarda ise 4 yıl olarak dikkate alınmıştır.

4.3.ARAŞTIRMA BULGULARI

4.3.1.İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı ve Özellikleri

Antalya İli , Akdeniz'in Antalya körfezinin en kuzey noktasında, denizden 30 m. yükseklikte bir falez üzerine kurulmuştur. İl, kuzeyde Isparta, Burdur ve Konya ile, doğuda Kaledran suyu ile bölünen İçel, batıda ise Eşen çayının ayırdığı Muğla vilayetleri ile Güneyde de Akdeniz ile çevrilidir. İlin sahil kesimi ilçeleri; Gazipaşa, Alanya, Manavgat, Serik, Merkez, Kemer, Kumluca, Finike, Kale ve Kaş'tır. Bu ilçelerin denizden yüksekliği 5-44 m. arasındadır. Yayla kesimi ilçeleri ise Gündoğmuş, Akseki, İbradı, Korkuteli ve Elmalı'dır. İlçelerin denizden yüksekliği 900-1100 m. arasında değişmektedir.

Sahil ve yayla kesimi arasında iklim ve bitki örtüsü bakımından büyük farklılık görülür. Sahil kesimi muz ve narenciye gibi subtropik iklim bitkilerinin yetiştirilmesine ve sera tarımı yapılmasına uygundur. Yayla kesiminde ise soğuğa dayanıklı elma, armut, ayva gibi mutedil meyve türleri yetişir (Anonim, 2000).

Antalya ili ekonomisi tarım sektörü ile turizm sektörü başta olmak üzere hizmet sektörüne dayalı bir yapıya sahiptir. Entansif tarımın uygulandığı yörede, tarımın üretim gelirinin yanında istihdam yaratması da çok önemlidir. İlin tarımsal üretim yapısı; üretimdeki çeşitlilik ve pazara yönelik üretim açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Türkiye tarımındaki yapısal değişimin de en çarpıcı örneğinin bu ilimizde yaşandığı söylenebilir. Geleneksel tarla bitkileri tarımından bahçe kültürlerine doğru olan geçiş süreci, daha çok sahil kesiminde ve ilin batısından doğusuna doğru yaşanmaktadır (Özkan ve ark.,1998).

Antalya ilinin toplam yüzölçümü 20.591.160 dekadır. Bu alanın ancak %20,16'lık bölümü olan 4.150.160 dekarını tarım alanları, % 4,98 ile 1.024.650 dekarını çayır-mera, %55,12 ile 11.350.600 dekarını orman arazisi ve %19,74'lük oran ile 4.065.600 dekarını da diğer alanlar (su

yüzeyi ve tarım dışı alanlar) oluşturmaktadır (Ek Çizelge 4.2). İlde tarım arazilerinin kullanımı yönünden işletmelerde belirli üretim faaliyetlerinin önem kazandığı görülmektedir. Tarım arazisinin %47,73'ü hububat, %10,15'i meyvelik, %8,79'u açıkta ve örtü altında sebze ve %6,09'u endüstri bitkileri, %6,05'i yemeklik dane baklagil, %1,81'i yağlı tohumlar ve %1,03'ü yem bitkileri tarımına ayrılmıştır (Ek Çizelge 4.3). İlin örtü altı alanı 133.366 dekar olup bunun %32,29'u cam sera, %49,91'i plastik sera ve %17,80'i plastik tüneldir (Ek Çizelge 4.4).

Antalya ilinde 106.587 adet tarım işletmesi bulunmakta olup, işletmelerin %72,7'si bitkisel ve hayvansal üretim yapılarak, %26,4'ü yalnız bitkisel üretim ve %0,9'u ise yalnız hayvansal üretim yapmaktadır (Anonim 1994).

İlde 146.883 baş büyükbaş ve 890.119 baş küçükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır (Anonim, 2000).

Tarım işletmelerinin üretim yaptıkları araziler, genellikle işletmelerin öz mülkleri durumundadır. İşletmelerin %88,2'si yalnız kendi arazilerini ve %9,0'u ise kendi arazisi yanında başka işletmelerden arazi tutmakta ve diğer işletmelere arazi vermemektedir (Anonim, 1994).

İlde 19 dekar ve daha az araziye sahip olan işletmelerin oranı %44,82 ve bu işletmelerin işledikleri arazilerin toplam içindeki oranı %10,81'dir. 49 dekar ve daha düşük araziye sahip olan işletmelerin oranı %76,60 ve 199 dekar ve daha az araziye sahip olan işletmelerin oranı ise %98,94 olup, bu işletmelerin işledikleri arazinin toplam tarım arazisi içindeki oranları ise sırasıyla %38,56 ve %92,85'dir (Ek Çizelge 4.1). Ortalama işletme genişliği 35,54 dekadır.

1997 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre ilin toplam nüfusu 1.509.616'dır. Toplam nüfusun %57,40'ı şehirlerde ve %42,59'u ise köylerde yaşamaktadır. Merkez ilçe dahil 15 ilçe 103 belde 543 köy mevcuttur. Antalya'da son yıllarda nüfusun artışı hızlanmış yıllık artış oranı binde 41,5 olmuştur. Bu oran şehir nüfusunda binde 56, köyler nüfusunda ise binde 17,4 olarak gerçekleşmiştir. İlde km² başına 73 kişi düşmektedir (Anonim, 2000). Turizm sektörü ve yapılaşma il nüfusunun hızlı bir şekilde artmasına neden olmaktadır.

Antalya ilinde tarım alanlarının tarım dışı amaçlarla kullanılmasında bir artış söz konusudur. Nitekim son yıllarda il genelinde ortalama olarak yılda 250-300 ha'lık tarım alanının tarım dışına kaydığı bildirilmektedir (Anonim, 1998). Antalya il merkezi ve doğusunda kalan sahil ilçelerini konu alan bir çalışmada ise 1981 yılında 258,5 ha olan tarımsal alanlardaki yapılaşmanın 1992 yılında 54 kat artarak 13.948 ha'a ulaştığı bildirilmektedir (Sarı ve ark., 1998). Aynı çalışmada tarım alanlarındaki yapılaşmanın çoğunu ikinci konutların oluşturduğu da vurgulanmaktadır.

4.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı

4.3.2.1. İşletmelerde arazi varlığı ve kullanımı

Araştırma sonuçlarına göre DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama işletme arazisi 48,94 dekadır. İşletme arazisinin %88,58'ini mülk arazi, %9,32'sini kiraya tutulan arazi, %2,10'unu ortağa tutulan arazi oluşturmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği ise 37,97 dekar olup, bunun %73,58'ini mülk arazi, %26,34'ünü kiraya tutulan arazi, %0,08'ini ortağa tutulan arazi oluşturmaktadır (Çizelge 4.1).

Çizelge 4.1. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı

	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Da	%	Da	%	Da	%	da	%
DGD'den Yararlanan	43,35	88,58	4,56	9,32	1,03	2,10	48,94	100,00
DGD'den Yararlanmayan	27,94	73,58	10,00	26,34	0,03	0,08	37,97	100,00

İncelenen bölgede ortalama işletme arazisi genişliği 35,54 dekar olup bu değer DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden düşüktür (DİE, 1991). DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama parsel sayısı 2,34 adet, parsel genişliği 20,91 dekadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama parsel sayısı 3,38 adet ve ortalama parsel genişliği 11,23 dekadır (Ek Çizelge 4.7).

DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisinin %87,74'ü sulu, %12,26'sını kuru arazi oluşturmaktadır. Bu değerler DGD'den yararlanmayan işletmelerde sırasıyla %99,74 ve %0,26'dır (Ek Çizelge 4.6).

DGD'den yararlanan işletmelerde ekiliş alanının %88,81'ini tarla arazisi, %2,82'sini sera sebzeçiliği yapılan arazi, %2,28'ini açıkta sebzeçilik yapılan arazi, %6,09'unu meyve arazileri oluşturmaktadır. Tarla arazisi içinde ilk sırayı 24,41 dekar ile buğday alırken, buğdayı 12,26 dekar ile pamuk izlemektedir (Ek Çizelge 4.8). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ekiliş alanının %87,72'si tarla arazisi, %4,89'u sera sebzeçiliği yapılan arazi, %4,44'ü açıkta sebzeçilik yapılan arazi ve %2,95'i meyve arazisidir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde de tarla ekiliş oranı içinde ilk sırayı buğday alırken bunu sırasıyla pamuk ve ikinci ürün susam izlemektedir.

4.3.2.2. İşletmelerde nüfus ve işgücü varlığı ve kullanımı

Araştırma bulgularına göre DGD'den yararlanan işletmelerde aile genişliği 4,47 kişidir. Nüfusun %52,2'si erkek, %47,76'sı ise kadın nüfustur. Toplam nüfus içinde 7-49 yaş grubu nüfusun oranı ise %63,2'dir (Ek Çizelge 4.9).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde aile genişliği 4,62'dir. Toplam nüfusun %51,55'ini erkek nüfus, %48,45'ini ise kadın nüfus oluşturmaktadır. İşletmelerde nüfusun %73,19'unu ise 7-49 yaş grubu oluşturmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde 6 ve yukarı yaştaki nüfusun %76,97'sini okur- yazar nüfus oluşturmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise bu oran %82,48'dir. DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde nüfusun büyük bir bölümü ilkökul mezunudur (Ek Çizelge 4.10).

İncelenen bölgede tarım işletmelerinde çalışan toplam erkek işgücünün saat olarak hesabında bir yılda çalışılabilir işgünü sayısı 300 ve günlük çalışma süresi 8 saat olarak alınmıştır. Bölgede seracılık üretim faaliyetinin yoğun olması dolayısıyla diğer bölgelere göre çalışılabilir işgünü sayısı nispeten fazladır. DGD'den yararlanan işletmelerde mevcut kullanılabilir erkek işgünü sayısı (EİG) 970,8, işletmede ve işletme dışında çalışılan toplam EİG 670,0, kullanılmayan işgünü sayısı 300,8 EİG ve atıl işgücü oranı ise %30,9'dur. DGD'den yararlanmayan işletmelerde kullanılabilir EİG 969,6, işletmede ve işletme dışında çalışılan toplam EİG 662,3, kullanılmayan işgünü sayısı 307,3 ve atıl işgücü oranı ise %31,7'dir (Ek Çizelge 4.11).

4.3.2.3 İşletmelerin sermaye yapısı

Tarım işletmelerinde sermaye, aktif sermaye ve pasif sermaye olarak iki grupta incelenmiştir.

4.3.2.3.1. Aktif sermaye

Aktif sermaye; çiftlik (arazi) ve işletme sermayesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Çiftlik sermayesi; toprak, arazi ıslahı, bina ve bitki sermayesinden oluşmaktadır. İşletme sermayesi ise; sabit işletme (hayvan ve alet-makine) sermayesi ve döner işletme (malzeme- mühimmat ve para) sermayesinden meydana gelmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde toprak sermayesi ortalama 70.502,14 milyon TL, arazi ıslahı sermayesi 152,62 milyon TL, bina sermayesi 9.887,74 milyon TL, bitki sermayesi 6.794,64 milyon TL., hayvan sermayesi 792,87 milyon TL., malzeme ve mühimmat sermayesi 274,27 milyon TL., para sermayesi ise 2.257,41 milyon TL.'dir (Ek Çizelge 4.12, 4.13, 4.14, 4.15, 4.16, 4.17, 4.18, 19).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toprak sermayesi 54.773,21 milyon TL., arazi ıslahı sermayesi 193,80 milyon TL., bina sermayesi 15.341,68 milyon TL., bitki sermayesi 4.735,71 milyon TL, hayvan sermayesi 405,88 milyon TL., malzeme ve mühimmat sermayesi 325,04 milyon TL., para sermayesi 263,09 milyon TL olarak belirlenmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama aktif sermaye 95.345,41 milyon TL., ve işletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye 1.948,21 milyon TL.'dir. Aktif sermayenin %91,6'sı çiftlik ve %8,4'ü ise işletme sermayesidir. Aktif sermaye içinde toprak sermayesi %73,94 ile en yüksek payı almaktadır. Bunu %10,37 ile bina sermayesi, %7,13 ile bitki sermayesi %4,91 ile alet makine sermayesi ve %2,37 ile para sermayesi izlemektedir (Çizelge 4.2)

DGD'den yararlanmayan işletmelerde toplam aktif sermayenin %92,7'sini çiftlik ve %7,3'ünü ise işletme sermayesi oluşturmaktadır. Aktif sermayenin %69,86'sını toprak sermayesi, %19,57'sini bina sermayesi, %6,04'ünü alet ve makine sermayesi, %3,02'sini bitki sermayesi, %0,52'sini hayvan sermayesi, %0,41'ini malzeme ve mühimmat sermayesi %0,34'ünü para sermayesi ve %0,25'ini arazi ıslahı sermayesini oluşturmaktadır (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2.İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I.ÇİFTLİK SERMAYESİ	87337,14	91,60	72627,98	92,70
a-Toprak Sermayesi	70502,14	73,94	54773,21	69,86
b-Arazi Islahı Sermayesi	152,62	0,16	193,80	0,25
c-Bina Sermayesi	9887,74	10,37	15341,07	19,57
d-Bitki Sermayesi	6794,64	7,13	2364,29	3,02
II.İŞLETME SERMAYESİ	8008,27	8,40	5729,72	7,30
a-Sabit İşletme Sermayesi	5476,59	5,74	5141,59	6,56
1-Alet ve Makine Sermayesi	4683,72	4,91	4735,71	6,04
2-Hayvan Sermayesi	792,87	0,83	405,88	0,52
b-Döner İşletme Sermayesi	2531,68	2,66	588,13	0,74
1-Malzeme ve Mühimmat Sermayesi	274,27	0,29	325,04	0,41
2-Para Sermayesi	2257,41	2,37	263,09	0,33
AKTİF SERMAYE TOPLAMI	95345,41	100,00	78402,70	100,00

Bölgede incelenen tarım işletmelerinde, işletme sermayesinin toplam aktif sermaye içindeki payı oldukça düşüktür.

3.3.2.3.2.Pasif sermaye

Pasif sermaye, öz sermaye ve yabancı sermaye (borçlar) olmak üzere iki grupta incelenmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde pasif sermayenin %8,94'ü borçlardan ve %91,06'sı öz sermayeden oluşmaktadır. İşletmelerde borçlanma, kişilere, bankaya ve kooperatifedir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toplam sermaye içinde yabancı sermayenin payı %21,67 ve öz sermayenin payı ise %78,33'tür (Çizelge 4.3).

Çizelge 4.3.İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
I.BORÇLAR (Yabancı Sermaye)	8527,09	8,94	16992,39	21,67
a-Adi (Şahıslara Olan) Borçlar	157,62	0,17	306,67	0,39
b-Banka Borçları	289,52	0,30	95,24	0,12
c-Kooperatif Borçları	267,57	0,28	340,48	0,43
d-İndi Borçlar (Kiraya-Ortağa Tutulan Arazi Değeri)	7812,38	8,19	16250,00	20,73
II.ÖZ SERMAYE	86818,34	91,06	61410,31	78,33
PASİF SERMAYE TOPLAMI	95345,43	100,00	78402,70	100,00

İncelenen işletmelerde pasif sermaye içinde öz sermayenin payının yüksek düzeyde olması borçluluk oranının düşük olduğunun bir göstergesidir.

4.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi

Tarım işletmelerinde üretim faaliyetleri ile ilgili olarak veya işletme bütünü için yıllık faaliyet sonuçlarının hesaplanması, işletmenin benzer işletmelerle karşılaştırılmasını sağlamaktadır. İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları gayrisafi üretim değeri, gayrisafi hasıla, saf hasıla, tarımsal gelir, aile geliri vb. başlıklar altında incelenmiştir.

4.3.3.1. Gayrisafi üretim değeri (GSÜD)

Bir işletmenin toplam GSÜD, işletmede bir üretim dönemindeki faaliyeti sonucu elde ettiği yeni malların değeri ile üretilen malların yeniden değerlendirilmesi ve mübadelesi yoluyla meydana gelen kıymet artışını ifade eder (Erkuş ve Demirci, 1985). İncelenen işletmelerde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürünler, çiftlik avlusu fiyatları ile değerlendirilmiştir.

DGD' den yararlanan işletmelerde bitkisel üretim değeri 6.155,00 milyon TL., hayvansal üretim değeri 302,02 milyon TL. ve toplam gayrisafi üretim değeri 6.457,02 milyon TL'dir. Toplam gayrisafi üretim değerinin %95,32'si bitkisel ve %4,68'i ise hayvansal üretim değerinden oluşmaktadır (Ek Çizelge 4.20, 4.21, 4.22).

Birim alana düşen gayrisafi üretim değeri 7.900,21 milyon TL., hayvansal üretim değeri 132,18 milyon TL. ve toplam gayrisafi üretim değeri 8.032,39 milyon TL.'dir. Gayrisafi üretim değerinin %98,35'i bitkisel ve %1,65'i hayvansal üretim değerinden meydana gelmektedir. Gayrisafi üretim değerinin dekara düşen kıymeti ise 211,55 milyon TL/dekar'dır (Çizelge 4.4).

Çizelge 4.4. Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri

İşletme Başarı Ölçütleri	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yararlanmayan
Gayrisafi Üretim Değeri (Milyon TL/da)	131,40	211,55
Gayrisafi Hasıla (Milyon TL/da)	137,30	220,75
Saf Hasıla (Milyon TL/da)	-27,85	5,29
Brüt Kâr (Milyon TL/da)	48,84	124,58
Tarımsal Gelir (Milyon TL/da)	26,43	78,76
Toplam Masraf / GSH	1,20	0,98
Değişken Masraf / GSH	0,61	0,39
Sabit Masraflar / GSH	0,16	0,21

4.3.3.2. Gayrisafi hasıla (GSH)

Gayrisafi hasıla, gayri safi üretim değerine işletmede bulunan işgücü ve çekigücünün diğer işletmelerde tarımsal faaliyetlerde kullanılmaları karşılığı sağlanan gelirler ve işletmecinin oturduğu evin kira karşılığı eklenerek elde edilmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde işletme başına GSH 6.719,58 milyon TL. olup, bunun %96,09'u GSÜD'den, %3,78'i konut kira bedelinden ve %0,13'ü işletme dışı tarımsal gelirden oluşmaktadır. İşletme arazisinin dekara başına düşen GSH ise dekara 137,30 milyon TL.'dir (Ek Çizelge 4.23 ve Ek Çizelge 4.4)

DGD'den yararlanmayan işletmelerde işletme başına GSH 8.381,80 milyon TL.'dir. İşletme başına düşen GSH'nın %95,83'ü GSÜD'den, %4,17'si ise konut kira bedelinden meydana gelmektedir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde işletme dışı tarımsal gelir söz konusu değildir. İşletme arazisinin dekara başına düşen gayrisafi hasıla ise 220,75 milyon TL'dir.

4.3.3.3. İşletme masrafları

Tarım işletmelerinde GSH'yı elde etmek için yapılan masrafların toplamı işletme masraflarını oluşturur. Toplam işletme masrafları sabit ve değişken işletme masraflarından oluşmaktadır. Aktif sermayenin faizi ise işletme masraflarına eklenmemektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde işçilik masrafları 3.174,69 milyon TL. olup, bunun %91,67'sini aile işgücü ücret karşılığı, %7,47'sini geçici işgücü masrafı ve %0,86'sını daimi işgücü masrafı oluşturmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde cari masraflar 3.829,41 milyon TL.'dir ve bunun %7,07'si hayvansal üretimle ilgili, %92,93'ü bitkisel üretimle ilgili cari masraflardır. Sabit masraflar ise 1.078,70 milyon TL. olup, bunun %62,37'si amortismanlar ve %37,63'ü bina tamir ve bakım masraflarıdır. Toplam işletme masrafları ise 8.082,8 milyon TL.'dir. İşletme masraflarının %47,38'i cari masraflar, %39,28'i işgücü masrafları ve %13,34'ü sabit masraflardır (Ek Çizelge 4.24, 4.25, 4.26, 4.27).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise işçilik masrafları 3611,10 milyon TL olup, bunun %86,92'si aile işgücü ücret karşılığıdır. Cari masraflar toplamı 2.892,77 milyon TL. olup, %8,82'si hayvansal ve %91,18'i bitkisel üretime aittir. Toplam sabit masraflar 1.676,93 milyon TL.'dir. Sabit masrafların %53,46'sı amortisman ve %46,54'ü bina tamir bakım masraflarıdır. İşletme masrafları 8.180,80 milyon TL. olup, bunun %44,14'ü işgücü, %35,36'sı cari masraflar ve %20,5'i sabit masraflardan oluşmaktadır.

4.3.3.4. Brüt kâr

Gayri safi üretim değerinden değişen masrafların çıkarılmasıyla brüt kar bulunmuştur. Brüt kâr bir üretim faaliyeti için hesaplanabileceği gibi işletme bütünü için de hesaplanabilmektedir. DGD'den yararlanan işletmelerde brüt kâr 2.390,43 milyon TL. ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde 4.730,24 milyon TL.'dir. İşletme arazisinin dekara başına düşen brüt kâr, DGD'den yararlanan işletmelerde 48,84 milyon TL/da iken, DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 124,58

milyon TL/da'dır (Çizelge 4.4).

4.3.3.5. Saf hasıla

Saf hasıla, GSH değerinden işletme masraflarının çıkarılması ile bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre DGD'den yararlanan işletmelerde saf hasıla -1.363,22 milyon TL. olarak bulunmuştur. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise saf hasıla 201,00 milyon TL.'dir (Ek Çizelge 4.28). İncelenen işletmelerde saf hasılanın düşük ve negatif çıkması, aile işgücü ücret karşılıklarının yüksek bulunmasından kaynaklanmıştır. Çünkü bölgede, yoğun işgücü kullanımını gerektiren seracılık faaliyeti yaygındır. İşletmelerde seracılık faaliyetinde çoğunlukla aile bireyleri çalışmakta ve çalışma süresi yılda 300 günü bulmaktadır. Dolayısıyla işgücü masrafı artmakta, bu masraf çiftçinin cebinden çıkmasa dahi, ekonomik yönde bir masraf olarak değerlendirilmektedir.

4.3.3.6. Tarımsal gelir

Öz sermaye faiz karşılığı ile işletmeci ve aile fertlerinin çalışma karşılıkları toplamı tarımsal gelir olarak ifade edilmektedir. Tarımsal gelir saf hasıla veya brüt kâr kullanılarak iki şekilde hesaplanabilir. Bunlardan birincisi, saf hasıladan borç faizi ve kiranın düşülmesi, kalan değere işletmeci ve aile fertleri için hesaplanan ücret karşılığının eklenmesi suretiyle yapılan hesaplama. Diğeri ise, brüt kârdan aile işgücü ücret karşılığı hariç sabit masrafların düşülmesi ve kalan değere işletme dışı tarımsal gelirin ilavesi ile bulunmaktadır. Burada ikinci yöntem kullanılmıştır. Buna göre DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama tarımsal gelir 1.293,33 milyon TL'dir. İşletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 26,43 milyon TL'dir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama tarımsal gelir 2.990,45 milyon TL ve işletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 78,76 milyon TL'dir (Çizelge 4.4 ve 4.5).

Araştırmada ayrıca, incelenen işletmelerin değişken, sabit ve toplam işletme masraflarının GSH'ya oranı da hesaplanmıştır. DGD'den yararlanan işletmelerde toplam işletme masraflarının GSH'ya oranı 1,20, Değişken masrafların GSH'ya oranı 0,61 , sabit masrafların GSH'ya oranı 0,16 olarak bulunmuştur. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise bu oranlar sırasıyla 0,98 , 0,39 ve 0,21'dir. Söz konusu bu oranlar 100 TL GSH elde edebilmek için yapılan masrafları ifade etmektedir.

4.3.3.7. Toplam aile geliri

Tarımsal gelir ile tarım dışı gelirin toplamı sonucu toplam aile geliri bulunmuştur. DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aile geliri 2.260,03 milyon TL'dir. Aile gelirinin %57,23'ü tarımsal gelir, %36,69'u tarım dışı gelir ve %6,08'ini ise doğrudan gelir desteği oluşturmaktadır (Çizelge 4.5). İşletmelerin tarım dışı gelir ise çoğunlukla serbest meslek ve turizm sektörü kaynaklıdır.

Çizelge 4.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri

	Tarımsal Gelir		Tarım Dışı Gelir		DGD		Toplam Aile Geliri	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	1293,33	57,23	829,36	36,69	137,34	6,08	2260,03	100,00
DGD'den Yararlanmayan	2990,45	100,00	-	-	-	-	2990,45	100,00

4.3.3.8. Başlıca mali oranlar

Araştırma sonuçlarına göre Antalya'da DGD'den yararlanan işletmelerden sağlanan ortalama gayrisafı üretim değeri ile yatırım sermayesi 6,77 yıl ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 10,26 yılda karşılanabilecektir (Çizelge 4.6). İşletmelerde borçların öz sermayeye oranı olan mali kaldıraç oranı DGD'den yararlanan işletmelerde %9,82 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde %27,67 olarak bulunmuştur. İşletmelerde mali kaldıraç oranının düşük düzeyde olması, işletmelerin yeterince borçlanamadıklarını göstermektedir. Sonuçlara göre, DGD'den yararlanan işletmelerde DGD'den yararlanmayan işletmelere göre borçlanma düzeyi daha düşüktür.

Çizelge 4.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri İle İlgili Başlıca Mali Oranlar

Mali Oranlar (%)	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yararlanmayan
Mali Rantabilite	-7,06	-6,06
Ekonomik Rantabilite	-6,31	-4,57
Rantabilite Faktörü	-20,29	2,39
Sermaye Devir Oranı	6,77	10,26
Mali Kaldıraç Oranı	9,82	27,67

4.3.4. Seçilen Yörede Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

4.3.4.1. DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin projeye yaklaşımları

Uygulamadan yararlanan 210 adet üretici ile, DGD sisteminin çeşitli konularına yönelik görüşmelerden edinilen bilgiler maddeler halinde aşağıda özetlenmiştir.

- Görüşme yapılan üreticilerin %98,1'i verilen destekleme miktarını yetersiz bulmuştur. Bu durumda destekleme miktarını yeterli bulanların oranı oldukça düşük olup %1,9'dur.
- Mevcut destekleme sistemi ile DGD uygulamasından hangisinin tercih edildiği üreticilere sorulduğunda, üreticilerin çoğunluğu (%64,3) destekleme miktarının artırılması durumunda DGD'ni tercih edeceğini belirtmiştir. Mevcut desteklemeleri tercih edenlerin oranı %34,8, her ikisi de olabilir diyenlerin oranı ise %0,9'dur.
- DGD uygulaması üreticinin kredi talebini oldukça düşük düzeyde etkilemiştir. Nitekim üreticilerin % 87,1 gibi büyük çoğunluğu DGD ile kredi taleplerinin etkilenmediğini belirtmiştir. Bu durumda kredi taleplerinin etkilendiğini söyleyen üreticilerin oranı % 12,9'dur.
- Üreticilerin % 48,1'i DGD'nin bahar döneminde ödenmesini isterken, %33,8'i güz döneminde ödenmesini tercih etmektedir.
- Üreticilerin büyük çoğunluğu (%94,7) DGD tahsilatında herhangi bir güçlükle karşılaşmamışken, çok az bir bölümü (%3,3) çeşitli güçlükler yaşamıştır.
- Üreticiler, destek ödemelerinin nakit olarak verilmesinin daha uygun olduğu görüşündedirler. Buna neden olarak tarımsal girdi ve ihtiyaçların istenilen yerden alınmasının daha kolay olabileceğini göstermişlerdir. Nitekim, desteğin nakit verilmesini isteyenlerin oranı %84,3 iken aynı olarak verilmesini uygun bulanların oranı yalnızca %15,7'dir.
- "Desteğin verilmesinde, halen esas alınmış olan arazi genişliği mi, yoksa toplam işletme arazisi mi dikkate alınmalıdır?" şeklindeki seçeneğe, üreticilerin tamamına yakını (%97,2) toplam işletme arazisi yönünde görüş bildirmiştir. Sadece mülk arazi dikkate alınsın diyenlerin oranı oldukça az olup %2,9'dur.
- Anket sonuçlarına göre üreticiler, DGD'nin dekara optimum miktarının günümüz koşullarında 25 milyon TL (40 dolar) dolayında olması gerektiği görüşündedirler.
- Alınan destekleme ödemeleri genelde bitkisel üretim faaliyeti ve ailenin cari harcamalarında kullanılmıştır. Bitkisel ürünler içerisinde de en fazla payı sırasıyla buğday, pamuk ve serada domates üretimi (tek üretim) almıştır. Cari harcamalar içerisinde ise ilk sırayı gıda harcamaları almakta, bunu ulaşım ve sağlık giderleri izlemektedir.
- Üreticilerin yarısından fazlası (%61) DGD uygulamasından memnun kalmış, %41'i ise memnun kalmamıştır. Memnun kalmayanların %96,1'i verilen destek miktarını yetersiz bulmuştur.
- Üreticilerin önemli bir bölümü (%79,5) DGD sisteminin ülke genelinde uygulanabileceğini, %20,5'i ise başarısız olacağını belirtmiştir. Başarısız olur diyenlerin %30,2'si destekleme miktarını yetersiz bulurken, %27,9'u desteğin gerçek üreticiye ulaştırılmadığını, %16,3'ü ise bu uygulamanın devlet bütçesine yük getireceğinden uzun süre devam ettirilemeyeceğini belirtmiştir.
- DGD'nin nasıl uygulanması gerektiği konusundaki üretici görüşleri genelde;
  - verilen destekleme miktarının artırılması (üreticilerin %29'u),
  - yetiştirilen ürüne göre verilmesi (%18'i),

- arazi beyannamesinin esas alınması (%11'i),
- üretim yapan bütün çiftçilere verilmesi (%8'i) seçeneklerinde yoğunlaşmıştır.

4.3.4.2. DGD uygulamasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen üreticilerin projeye yaklaşımları

4.3.4.2.1. DGD uygulamasından yararlanmak istemeyen üreticilerin projeye yaklaşımları

DGD uygulamasından yararlanmak istemeyen 40 adet üreticiyle yapılan görüşmelerde, üreticiler tarafından belirtilen konular aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

1. DGD Uygulaması Hakkında Bilgi Sahibi Olma Durumu

Uygulamadan yararlanmak istemeyenlerin “%50’sinin DGD konusunda yeterli bilgileri bulunmamaktadır”. DGD konusunda bilgileri olanların, bilgi edinme kaynakları ise sırasıyla; TC. Ziraat Bankası, köy muhtarı, komşular, Tarım İlçe Müdürlüğü, televizyon vd.’leridir.

2. DGD Projesine Katılmama veya Bu Projeden Yararlanmayı İstememe Nedenleri

Uygulamaya “*katılmayan veya yararlanmak istemeyen üreticilerin oranı %25*” olup, ileri sürülen nedenler aşağıda sıralanmıştır:

- a) Verilen desteğin geri alınabileceği endişesi bulunması.
- b) Hisseli tapuya sahip üretici sayısının fazla olması nedeniyle, hissedarlar arasında anlaşmazlıkların yaşanması.
- c) Uygulamanın kapsamı konusunda yeterli bilgilendirme olmaması (örneğin başvuru zamanının bilinmemesi).
- d) Toplam işletme arazisi içerisinde tapulu arazi varlığı az ve verilen destekleme miktarı da yetersiz görüldüğünden, başvuru için gerekli olan belgeleri hazırlamada isteksizlik olması.
- e) Hastalık, yaşlılık ve köy dışında bulunma gibi nedenlerle bazı üreticilerin başvuru yapmaması.

3. Uygulanan Mevcut Tarım Politikalarından Memnunluk Durumu

Görüşme yapılan üreticilerin “%95’i *mevcut tarım politikalarından memnun olmayıp*”, genelde aşağıda sıralanan konularda sıkıntıların olduğunu belirtmektedirler.

4. Tarım Politikalarından Memnun Olmama Nedenleri

- a) Desteklemelerden küçük üretici yeterince yararlanamamaktadır.
- b) Destekleme politikaları devamlı değişmekte ve güven yaratmamaktadır.
- c) Girdiler çok pahalı ve destekleme oranları yetersizdir. Pahalı girdilerin başında gübre ve ilaç gelmektedir. Kredi faizleri de yüksektir.
- d) Desteklerden yararlanmak için istenen belge sayısı fazla ve karmaşıktır.
- e) Ürünlerin pazarlama olanakları yetersizdir (Tüccarlar ve kabzımallar üreticiden daha fazla kazanmaktadırlar).
- f) Bakanlık ve üretici ilişkileri zayıf ve tarım politikaları hakkındaki bilgilendirme yetersizdir.

5. DGD’den yararlanmak için başvuru yaptığı halde destek miktarını yetersiz bulup sonradan vazgeçen üreticiye rastlanılmamıştır. DGD’den yararlanmak istemeyenler genelde hiç başvuruda bulunmamışlardır. Diğer yandan destekleme miktarını yetersiz bulduğu için başvuru yapmak istemeyenlerin oranı da az değildir. Destekleme miktarını yetersiz bulanların destek miktar konusundaki görüşleri ise genelde aşağıdaki belirtilen seçenekler üzerinde yoğunlaşmaktadır:

- a) Destekleme tutarı tarlada, serada veya hayvan beslemede kullanılan girdinin hiç değilse belli bir oranını karşılayabilmelidir.
- b) Destekleme tutarı arttırılmalı ve günün koşullarına göre yeniden düzenlenmelidir.

- c) Destekleme tutarının ne kadar olması ve bunun neye göre hesaplanması gerektiği konularında üreticilerce oluşturulmuş ortak bir görüş bulunmamaktadır. Bu durum büyük ölçüde üreticiler arasında desteklemenin içeriği ve kapsamı gibi konularda bilgi yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

6. DGD'nin Ülke Geneline Yaygınlaştırılması Durumunda Bundan Yararlanma Eğilimi

Görüşme yapılan üreticilerin “%75'i DGD'den yararlanmak istemektedir”. Bunun gerekçesi olarak ise; desteğin karşılıksız para şeklinde olması ve bu şekliyle desteklemelerin işletme gelirine katkı sağlaması gösterilmektedir.

7. DGD'nin Ülke Geneline Başarılı olarak Uygulanabilme Eğilimi

Üreticilerin “%95'i DGD uygulamasının başarısız olacağı” görüşüne sahip olup, bunun başlıca nedenleri olarak aşağıdakiler gösterilmektedir:

- DGD ödemesi yapılacak çiftçi seçiminde **tapulu arazi** sahibi olma şartı aranmakta ve sadece tapulu araziler üzerinden destekleme ödemesi yapılmaktadır. Dolayısıyla toplam işletme arazisi içerisinde oransal olarak önemli yer tutan kiracılık ve ortaklıkla işletilen araziler dikkate alınmamaktadır. Halbuki bu tip işletmelerin özellikle kiracılık sisteminin bölgedeki oranı fazladır. Bu durum, uygulamanın, ön araştırma olmadan ve bölge koşullarının gerçeklerinden uzak bir yapıda yapılmaya çalışıldığını düşündürmektedir.
- Verilen destekleme miktarı yetersiz görülmektedir. Ayrıca uygulamanın ciddiyetle devam edeceğine inanılmamakta ve verilen desteğin geri alınabileceği endişesi bile bulunmaktadır.
- Fiilen üretim yapan ancak tapulu arazisi olmayan üreticiler, DGD uygulaması kapsamı dışında kalmaktadır.
- Mevcut DGD uygulamasıyla ürün çeşitleri ve üretim faaliyetlerindeki farklılıklar yanında, bölgenin coğrafik, topoğrafik ve iklim yapısı gibi kriterler dikkate alınmamaktadır. Halbuki, belirtilen kriterler nedeniyle; üretim maliyetleri ve gelirleri, ikinci ürün yetiştirme olanakları, ürün verimlilik düzeyleri, girdi kullanım durumu gibi konularda üretim faaliyetleri arasında çok önemli farklılıklar ortaya çıkabilmekte ve bu durum işletme tarımsal gelirini etkilemektedir.

“Üreticilerin %5'i” ise uygulamanın, ancak destek miktarının artırılması ve ciddiyetle devam edilerek üreticiler üzerinde güven sağlanması ile başarıya ulaşılabileceğini belirtmektedirler.

8. DGD'den Yararlanmak Amacıyla Üreticilerce Önerilen Değişiklikler

- Birim alan (da) başına verilen mevcut *destekleme miktarı* artırılmalıdır.
- Tapulu arazisi olup üreticilik yapanlar yanında, kiracılık ve ortaklıkla arazi tutup fiilen üretim yapan üreticiler de *kapsama* alınmalıdır.
- Destekleme tutarının belirlenmesinde*; ürün çeşitleri ve üretim faaliyeti farklılıkları (örtülü alanda ve açıkta sebze yetiştiriciliği, meyvecilik, bağcılık, besicilik, süt inekçiliği, arıcılık, su ürünleri vd) ve bölge koşulları (iklim, coğrafya ve topoğrafya) dikkate alınmalıdır.
- Veraset işlemleri ve kadastro* noksanlıkları giderilmelidir.

4.3.4.2.2. DGD uygulamasından yararlanamayan üreticilerin projeye yaklaşımları

DGD kapsamında olmayan dolayısıyla bu uygulamadan yararlanmayan 42 adet üretici ile, konuya yönelik olarak gerçekleştirilen görüşmelerden edinilen bilgiler aşağıda maddeler halinde verilmiştir:

- Görüşme yapılan üreticilerin % 64,4'ünün DGD uygulaması hakkında yeterli bilgileri bulunmamaktadır. Üstelik bunların önemli çoğunluğunun, DGD'yi anket uygulaması sırasında öğrenmiş oldukları gözlenmiştir. Bu durum ilgili birimlerin DGD uygulamasını yeterince üreticilere duyuramamış olmasına bağlanabilir. DGD uygulaması hakkında bilgi sahibi olan üreticilerin oranı ise % 35,6'dır. Bu üreticilerin bilgi kaynakları sırasıyla; diğer üreticiler (%40,0), Tarım İlçe Müdürlüğü (%26,7), Ziraat Odası (% 20,0), radyo – televizyon (% 13,3) şeklindedir.
- DGD uygulaması hakkında bilgileri olduğunu belirten üreticilerin (% 35,6), DGD ile ilgili çeşitli konulardaki görüşleri şu şekildedir;

- 1- DGD konusunda bilgi sahibi olduklarını belirten üreticilerin %95,2'i DGD'nin aksayan yönleri ve sorunları konusunda hiçbir düşünceye sahip değildir. Geriye kalan % 4,8 oranındaki üretici ise görüş sahibidirler ve desteğin üreticilerin tamamına verilmesi gerektiğini belirtmektedirler.
- 2- DGD uygulamasının daha da iyileştirilmesi konusunda da üreticilerin %92,9'i fikirleri olmadığını belirtmekte, %4,8'i desteğin miktarının artırılmasını ve %2,3'ü ise DGD uygulamasının iyileştirilemeyeceğini düşünmektedirler.
- 3- DGD uygulamasının ülke genelinde başarılı olma durumu konusundaki üretici görüşleri daha iyimser olup, olumlu düşünenlerin oranı %76,2 ve başarısız olur diyenlerin oranı ise %23,8'dir.

DGD uygulamasından haberdar olan üreticilerin oranının oldukça düşük ve bunların tamamına yakınının ise yeterli bilgiye sahip olmamaları nedeniyle üreticilere önce uygulama ile ilgili bilgi verilmiştir. Daha sonra üreticilere DGD'nin başarılı olup olmayacağı konusunda görüşleri öğrenilmiştir. Buna göre üreticilerin çoğunluğu DGD sisteminin başarılı olacağı görüşündedirler ve kendi köylerinin DGD kapsamına alınması durumunda DGD projesine tam bir katılım olacağını belirtmektedirler. Bu durum üreticilerin DGD uygulamasının sadece parasal boyutuna önem verdiğini ve kapsamı konusunda bilgilerinin olmadığını açıkça göstermektedir.

4.3.4.3. Kamu ve özel kuruluşların DGD uygulaması ile ilgili değerlendirmeleri

DGD uygulanmasında sağlanan desteği üreticiye ulaştırmada görev alan kuruluş T.C. Ziraat Bankası'dır. Antalya ilinde pilot bölge olarak belirlenen Manavgat ve Serik ilçelerindeki T.C. Ziraat Bankası şubeleri ile DGD uygulaması konusunda karşılaşılan sorunlar üzerinde gerçekleştirilen görüşmelerden edinilen bilgiler aşağıda sıralanmıştır:

- a) DGD'nin çiftçilere ödenmesinden önce; desteklemeden yararlanacak her bir üretici için (tapu sahibi) hesap açılmış ve hesap cüzdanları üreticilere verilmiştir. Ayrıca konu ile ilgili olarak bir bilgisayar programı oluşturulmuştur.
- b) Hazırlık aşamasında, genelde arazi kayıtlarının çıkarılıp listelenmesi ve bilgisayar ortamında hazırlık yapılması dışında güçlük yaşanmamıştır.
- c) DGD ödemeleri sırasında herhangi bir güçlükle karşılaşılmamıştır. Çünkü gelen ödemeler doğrudan çiftçi hesabına geçirilmiştir.
- d) DGD sisteminin daha da iyileştirilmesi için; sadece alan (da) başına değil, ürün deseninin de değerlendirmeye alınmasının, ayrıca tapu ve kadastro eksikliklerinin giderilmesinin ve çiftçi kayıtlarının daha sağlıklı tutulmasının gerekli olduğu belirtilmiştir.
- e) Sistemin bu şekliyle Türkiye genelinde başarılı bir şekilde uygulanabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bir görüşe göre, uygulama bu şekliyle başarılı bir şekilde uygulanabilir. Çünkü tapu kayıtlarına dayandırılmadan yürütülecek olan uygulamalarda yolsuzluk ve yanlışlıkların olma olasılığının bulunduğu vurgulanmaktadır. Diğer bir görüşe göre de, uygulama bu şekliyle başarılı olamayacaktır. Çünkü fiilen üreticilik yapmalarına karşın kiracılık ve/veya ortaklıkla arazi tutup üretim yapanlar kapsam dışında kalmıştır.
- f) DGD'den yararlanacak üreticilerde, sadece çiftçi olması ve arazilerinin tapu kaydı olması koşulu aranmıştır.
- g) DGD ödemeleri ile ilgili olarak T.C. Ziraat Bankası'nca; üreticiye hesap açılması, gelen paranın ayarlanması, üretici isimlerinin listelenmesi ve ödemelerin yapılması işlemleri gerçekleştirilmiştir.
- h) DGD ile ilgili olarak üreticiler ise, sadece kendisinden istenen belgeleri (tapu kaydı, çiftçilik belgesi) bankada oluşturulan komisyona teslim etme işini yapmışlardır.
- i) Üreticilere dağıtılması amacıyla bankaya ulaşan destekleme ödemeleri, hemen aynı gün üreticilerin daha önceden açılmış olan hesaplarına aktarılmış ve nakit olarak üreticiye ödenmiştir.
- j) DGD uygulaması, bankanın iş hacmini kısmen arttırmış ancak diğer faaliyetlerin yürütülmesini engellememiştir.
- k) DGD uygulaması, üreticilerin bankadan kredi talebini etkilememiştir.

4.3.4.4. DGD uygulamalarının ekonomik yönden değerlendirilmesi

İncelenen işletmelerde ortalama aile geliri 2260,03 milyon TL olarak bulunmuştur. Toplam aile geliri içinde 1293,33 milyon TL tarımsal gelir, 829,36 milyon TL işletme dışı tarımsal gelir, 36,69 milyon TL tarım dışı gelir ve 137,34 milyon TL doğrudan gelir desteği yer almaktadır (Çizelge 3.7).

Çizelge 4.7. Antalya’da DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi

Göstergeler	İşletme Başına Ortalama
A) Toplam Aile Geliri (milyon TL)	2260,03
-Tarımsal Gelir	1293,33
-İşletme Dışı Tarımsal Gelir	829,36
-Tarım Dışı Gelir	36,69
-Doğrudan Gelir Desteği	137,34
Tarımsal Geliri Elde Ettiği Ana Ürün	
1)PAMUK	
-Ekim Alanı (da)	12,26
-Üretim Miktarı (Kg)	3585,80
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	390000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%20,63
-Maliyet (TL/Kg)	428402,30
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%9,30
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%12,09
2)HIYAR	
-Ekim Alanı (da)	0,06
-Üretim Miktarı (Kg)	1004,80
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	90000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%1,43
-Maliyet (TL/Kg)	151766,70
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%6,70
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%10,80
3)PATLICAN	
-Ekim Alanı (da)	0,03
-Üretim Miktarı (Kg)	1311,40
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	250000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%0,52
-Maliyet (TL/Kg)	190130,40
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%7,80
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%18,50
4)GÜZLÜK DOMATES	
-Ekim Alanı (da)	0,33
-Üretim Miktarı (Kg)	3783,30
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	200000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%6,95
-Maliyet (TL/Kg)	153759,80
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%5,70
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%11,30
5)YAZLIK (BAHAR) DOMATES	
-Ekim Alanı (da)	0,33
-Üretim Miktarı (Kg)	3309,50
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	160000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%5,27
-Maliyet (TL/Kg)	176827,20
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%5,20
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%10,80
6)TEK ÜRÜN DOMATES	
-Ekim Alanı (da)	0,55
-Üretim Miktarı (Kg)	6730,95
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	200000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%16,28
-Maliyet (TL/Kg)	137680,90
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%2,60
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%11,90
7)BİBER	
-Ekim Alanı (da)	0,18
-Üretim Miktarı (Kg)	1216,70
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	220000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%3,28
-Maliyet (TL/Kg)	190364,70
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%6,00
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%8,90
8)PORTAKAL	
-Ekim Alanı (da)	2,09
-Üretim Miktarı (Kg)	2373,80
-Birim Fiyatı (Ç.E.G.F., TL/Kg)	250000
-Gayrisafi Üretim Değeri/Toplam GSÜD	%6,67
-Maliyet (TL/Kg)	155175,5
-Maliyet İçinde Gübrenin Payı	%8,80
-Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı	%4,10

4.4.GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde, Antalya ili Serik ve Manavgat ilçelerine bağlı köylerdeki çiftçilerle, DGD uygulaması hakkında yapılan görüşmelerden ve gözlemlerden edinilen bilgilere ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır.

4.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma

4.4.1.1. Mevcut yapıdan kaynaklanan sorunlar

Antalya ilindeki DGD uygulamasında desteğin dağıtımının temelinde, sahip olunan tapulu mülk arazi varlığı dikkate alınmıştır. Ancak il genelinde arazi mülkiyet rejimi konusunda sorunlar bulunmaktadır. Hiç sorunu olmayan tapulu araziye sahip üretici sayısı oldukça azdır ve arazilerin büyük çoğunluğu ihtilaflıdır. Bu durum ilde yapılan destekleme ödemelerinin, önemli ölçüde fiilen üreticilik yapan üreticiler dışına kaymasına yol açmıştır.

Mülkiyet rejiminde yaşanan sorunların bir bölümü Türkiye genelinde varolan tarımsal yapıdan, bir bölümü ise Antalya iline özgü yapıdan kaynaklanmakta olup, bu sorunlar kısa bir süre içerisinde çözülebilecek nitelikte değildir. Bu durumda DGD uygulamasının amacına ulaşmamasında önemli bir sorun kaynağı olan “**tapulu mülk araziye sahip olana ödeme yapılır**” kriterinin gözden geçirilmesi gerektiği açıktır. Varolan yapıdan kaynaklanan sorunlar aşağıda maddeler halinde açıklanmıştır.

a) Kadastro çalışmalarına itiraz edilmesi

Antalya ilinde geçmiş yıllarda yapılmış olan kadastro çalışmalarına ve bunların sonuçlarına itiraz edilmiştir. Bunlara ilişkin davalar (mahkemeler) uzun yıllar devam etmiş ancak buna karşın bir sonuca bağlanamamıştır. Dolayısıyla belirtilen dönemde, kadastro işlemi sonucunda tapuları verilen araziler dışında, sonradan tapulu arazi sahibi olma zorlaşmıştır. Öte yandan, bugüne kadar geçen dönemdeki arazi satışları, tapu bulunmadığından ve/veya ihtilaflı olduğundan noter veya muhtar şahitliğinde veya başka bir şahsın şahitliğindeki senetlerle yapılmıştır. Arazi satışlarının diğer bir uygulaması da sadece örfi kurallara göre satış yapılması ve dava sonucunda tapu alınınca satın alana devredileceği sözü verilmesidir. Ancak yasal yol olan, noter kanalı ile satış yapanların sayısı oldukça az olmuştur. Bunun yanında, bir yandan kadastro sonucuna ilişkin davalar devam ederken, diğer yandan arazilerin birkaç kez satışı (el değiştirmesi) devam edegelmiş ve böylece tapunun kime devredileceği konusunda (aynı arazi, çeşitli zamanlarda çeşitli kişilere satıldığı için) karmaşa yaşanmıştır. Davanın sonuçlanması ve tapunun ihtilaflı halden kurtulması ile, nihai alıcı tapuyu istemiş, ancak, ayrıca bedel ödemek zorunda bırakıldığı durumlar sıkça yaşanmıştır. Bu durum ise, üreticilerin istenen bedeli ödemek yerine arazilerini tapusuz olarak işletmesi durumunu doğurmuştur. Böylece Antalya ilinde, tapusuz araziye sahip tarım işletmesi sayısı giderek artmış ve miras paylaşımı yolu ile de bu sayı giderek kabarmıştır. Nitekim anket yapılan köylerin büyük çoğunluğunda belirtilen yapı yaygın olarak görülmüştür.

DGD uygulamasında aranan “**tapulu arazisi olma**” şartı nedeniyle; ihtilaflı olmasına karşın, tapuda adı olan ancak daha sonra çiftçiliği bırakıp araziyi bir başkasına satan ama tapuyu vermeyen kişi ile, tapulu arazisi olup ve çiftçiliğe devam eden üretici aynı konumda değerlendirilmiş ve ödemedi yararlandırılmıştır. Buna karşın, **fiilen üreticilik yapan** ama belirtilen ihtilaflar yüzünden tapu alamayan üreticiler kapsam dışında kalmıştır.

b) Miras yolu ile paylaşımına devam edilmesi

Türkiye genelinde olduğu gibi Antalya ilinde de arazilerin miras yolu ile paylaşılması nedeniyle işletmeler küçülmeye devam etmektedir. Mevcut fiili durumda varolan uygulamalar ile yasal durum arasında birbiriyle uyum olmayan uygulamalar vardır. Örneğin üzerinde tapu kaydı bulunan anne veya babanın sağ olduğu ve bölüşümün gerçekte yapılmasına karşın bunun tapuda belirtilmediği durumlar vardır ve bu durum yaygındır. Aslında baba veya anneden tamamen bağımsız olarak çocuklar kendilerine tahsis edilen araziye işlemektedirler. Ayrıca kiraya ve/veya ortağa arazi de tutarak toplam arazisini büyütüp fiilen çiftçilik yapan üreticiler bulunmaktadır. Görüldüğü gibi fiilen çiftçilik yapan önemli bir kesim üzerlerinde tapulu arazi olmaması nedeniyle DGD’den yararlanamamış ve kapsam dışı kalmıştır. Öte yandan, üzerinde tapulu arazisi olan ve doğrudan üreticilik yapmayıp üretimden çekilmiş olanlar DGD’den yararlanmıştır.

Konuyu biraz daha açmak gerekirse aslında DGD yapılan arazi aynı arazi olmasına karşın, fiilen üreticilik yapan ve üretimde devamlılık sağlayan farklıdır. Diğer bir ifade ile üretimde girdi (gübre, ilaç, tohum, işçilik, kredi vd.) kullanan ve desteğe ihtiyacı olan gerçek kişi (varis) çocuklar iken, DGD'den yararlanan (tapu sahibi olan) babadır. Ebeveyn hayatta iken, tapulu malın çocuklara devrinin tapu kaydında belirtilmesi uygulaması yaygın olmayıp, tapu sahibi ile işleten kişiler farklıdır. Tapulu arazi sahibi olma esas alındığı için de, bazı aile fertleri kapsam dışıdır.

c) Veraset işlemlerinin ihmal edilmesi

Alanda karşılaşılan bir diğer önemli durum ise şöyledir. Üzerinde tapulu arazi bulunan ebeveynin vefat etmiş olmasına rağmen varisli konumda bulunan cocukların veraset işlemlerini yaptırmamasıdır. Bunun temel nedenleri; paylaşım (miras) konusu olan arazinin az olması, vasiyet edilen paylaşıma itiraz edilmesi ve paylaşıma izin verilmemesi, bölüşüm sonunda kendi payına düşecek arazinin küçük olması nedeniyle veraset masraflarına ve bununla ilgili çeşitli bürokratik işlemlere katlanmanın gereksizliği şeklindeki düşünceleri olarak sıralanabilir. Böylece, tapu kaydı vefat eden ebeveyn üzerinde ve tapuda paylaşım yapılmamışken, kayıt dışı olarak arazinin bölüşümü yapılmış ve çeşitli ihtilaflarla birlikte varislerce arazilerin işletilmesine devam edilmiştir. Bu durumda *tapu sahibi olan birey sağ olmadığı için de belirtilen konumdaki arazileri fiilen işletenler hak sahibi olmalarına karşın DGD'den yararlanamamıştır*.

d) Hisseli tapuya sahip olma durumları

Bazı arazilere ait tapular hisseli olup, DGD'den nasıl yararlanılacağı konusunda yetersiz bilgidir kaynaklanan sorunlar yaşanmıştır. Tapu üzerinde birden fazla isim bulunduğundan, başvurunun, tapuda yazılı bütün isimler için ayrı ayrı mı olacağı veya bütün hissedarlar adına sadece birinin mi başvuru yapabileceği konularında karmaşa yaşanmıştır. Bu durum bazen hissedarlar arasında, birbirlerinden habersiz başvuruda bulunulması ve böylece diğerlerinin ise bundan yararlanamaması gibi kuşkulara yol açmıştır. Bunun dışında, hissedarlar arasındaki olası kavgalıklar da konunun yeterince konuşulmamasına ve dolayısıyla bazı üreticilerin başvuru yapmamasına yol açmıştır. Hissedarlar arasında sadece birinin veya birkaçının üretim faaliyeti ile devamlı meşgul olması ve bu nedenle destekten yararlanmak istemesi yanında, öteki hissedarların üretim faaliyeti ile hiçbir ilgileri olmamasına karşın destekten yararlanmak istemeleri de, fiilen üreticilik yapan üreticilerin başvuru konusunda gönülsüz kalmalarına yol açmıştır. Belirtilen bu nedenlerle, aslında fiilen üreticilik yapan ve hisseli de olsa tapulu arazisi olan gerçek üreticiler doğrudan gelir desteğinden yararlanmada isteksiz davranmışlar ve desteklemeden yararlanamamışlardır.

4.4.1.2. Uygulamada karşılaşılan genel sorunlar

1. Üreticiler DGD uygulamasına büyük arazi sahiplerinin daha fazla yararlandığı düşüncesiyle isteksiz kalmış ve bu ilgisizlikleri devam ettirmektedir. Üreticilerin isteksiz ve ilgisiz kalmalarına yol açan başlıca nedenler aşağıda sıralanmıştır:
  - a) Ortalama işletme büyüklüğünün küçük olması: Üreticilerin büyük *çoğunluğunun küçük araziye sahip* olmaları nedeniyle alınan destekleme tutarı önemsiz kalmıştır (Örneğin 1 dekar büyüklüğündeki bir serada domates üretimi yapan bir çiftçinin elde ettiği ortalama GSÜD 3 milyar TL (5000 dolar)dir. Aynı çiftçiye yapılan ödeme ise sadece 3 milyon TL(5 dolar) dir. Başka bir ifade ile üreticiye yapılan destekleme miktarı, dekara üretim değerinin sadece %0,1'i kadardır. Konuyu daha da çarpıcı hale getirmek için serada domates üretimi buğday üretimi ile karşılaştırılabilir. 1 dekar buğdaydan elde edilen (kuru koşullarda) GSÜD dekara 30 milyon TL(50 dolar)'dir. Bu durumda, ödenen destek miktarı dekara buğday üretim değerinin % 10'u kadardır. Antalya ilinde ortalama sera büyüklüğünün 2 dekar dolayında olduğu dikkate alınırsa destek miktarının oldukça çok düşük kaldığı görülmektedir).
  - b) Yetersiz bilgi sunumu ve bilgilendirme: Üreticilerin bilgilendirilmeleri konusunda *ilgili kuruluşlarca yeterli çabanın gösterilmediği* izlenimi de uyanmıştır. Çünkü başvuru *zamanı ve koşulları* çiftçiler tarafından yeterince anlaşılamamıştır. Örneğin destekleme ödemelerinin kaç taksitte ödeneceği dahi bilinmemektedir. Uygulamanın tamamen yaygınlaştırılması ile, diğer desteklemelerden zamanla vazgeçileceği konusunda üreticilerin bilgisi yoktur. Aksine diğer desteklemelerin bu uygulamadan bağımsız olarak sürdürüleceği ve girdiler pahalı olduğu için destekleme olmadan üretimin devam ettirilemeyeceği, bu nedenle de devletin bunu göze

alamayacağı görüşü hakim olmuştur. Bu durum, mevcut DGD uygulamasına olan ilgiyi de olumsuz etkilemiştir.

- c) Geri ödeme endişesi: Üreticiler arasında yapılan parasal desteğin ileride tekrar tahsil edileceği endişesi yaygındır.
2. Üreticilerin önemli bir bölümü tarafından başvuruyu yapmak için gerekli *belgelerin sağlanmasında çeşitli zorlukların* yaşandığı ifade edilmiştir.
  3. Üreticiler ile tarım kuruluşları arasındaki *ilişkiler* genel olarak zayıf ve üreticilerin tarım kuruluşlarına olan *güvenlerinin* yeterince geliştirilmediği söylenebilir. Ayrıca üreticilerin büyük çoğunluğu, tarım kuruluşlarının üretim tarım *sorunlarıyla yeterince ilgilenilmediği* görüşündedirler.
  4. Genelde, destekleme tutarı yetersiz olarak değerlendirildiğinden (özellikle serada üretim yapanlar için), üreticilerde, uygulamanın *ciddiyetle sürdürülmediği* ve bu şekliyle uzun süre devam ettirilmeyip son verileceği görüşü hakimdir.
  5. Üreticilerin büyük çoğunluğunun küçük işletmelere sahip olmaları ve üretilen ürünlerin bir kısmının (yaş meyve ve sebze) şimdiki kadar desteklemeye konu olmaması nedeniyle, esas problemin *pazarlama* olduğu ve öncelikle bunun çözülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Pazarlama sorununun çözümü ile, diğer problemlerin de kolaylıkla çözülebileceği ve üstelik *DGD uygulamasına dahi gerek kalmayabileceği* görüşü baskındır. Yeni bir politika aracı arayışında, öncelikle pazarlama sorununun çözümüne yönelik olanların ele alınması gerektiği ifade edilmektedir. Aksi halde, pazarlama sorunu çözülmeden sürdürülen uygulamalar ile diğer sorunların da çözüm beklemeye devam edeceği belirtilmektedir. Çünkü, sağlıklı pazarlama kanalının oluşturulduğu bir ortamda üreticinin gelir kazancının daha fazla olacağı ve böylece, DGD ile amaçlanan devlet desteğine gerek kalmadan doğal yollardan gerçekleştirilmiş olacağı savunulmaktadır. Halen, Antalya ilinde yaş meyve ve sebze pazarlamasına yönelik üretici örgütleri bulunmamaktadır.
  6. Destekleme uygulanacak hedef çiftçilere yönelik *kayıt sistemi (veri tabanı)* yeterli olmadığı gibi üreticiler de buna ilgisizdir. Sadece, destekleme ödemesi almak amacıyla çiftçi belgesi alma yolu tercih edilmekte, onun dışında üreticilik yaparı, üretim miktarını, ürün çeşidini, üretim alanını ve hayvanları kayda bağlayan, devamlılığın kontrolüne olanak sağlayan sağlıklı bir yapılanma olmayıp, genelde üretici beyanı esas alınmaktadır.

DGD Uygulamasının Avantajlı Olarak Görülen Tarafları

DGD uygulamasının en önemli avantajı, yeni destekleme uygulamaları gündeme getirilirken bir ön araştırma yapılması ve uygulamadan önce yeterli altyapının önceden oluşturulması gerekliliğinin anlaşılmasıdır. Bu amaçla ilgili tüm kesimleri bir araya getirecek bir organizasyon üzerinde çalışılmasının gerekliliği üzerinde durulmalıdır.

4.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

DGD uygulaması için seçilen pilot illerden biri olan Antalya’da DGD uygulamasından elde edilen verilere göre, DGD uygulamasının Türkiye geneline Antalya ilindeki uygulandığı şekliyle yaygınlaştırılmasıyla, önemli sorunların ortaya çıkması beklenmelidir. Özellikle destek dağıtımında dikkate alınan kriterler doğru ve etkin bir destekleme için yeterli görülmemektedir. Hatta bu şekliyle DGD ile amaçlanan sonuçlara ulaşmak olanaksız görünmektedir. Amaçların açıkça ortaya konulması yanında kullanılacak araç ve kriterlerin amacı gerçekleştirecek şekilde düzenlenmesi gereklidir.

Bu kapsamda aşağıda belirtilen önerilerin uygun bir destekleme için dikkate alınmasında yarar bulunmaktadır:

- ◆ Destekten yararlanmak için **tapulu arazi** sahibi olma kriteri yerine “*fiilen tarımla uğraşan üreticiler*” esas alınmalıdır.
- ◆ İşletme büyüklüğü için bir *üst sınır* belirlenmelidir. Bunu belirlerken;
- kuru ve sulu tarım koşulları,

- entansif ve ekstansif tarım koşulları,
- hayvancılık üretim faaliyeti (k.baş, b.baş, kanatlı vd.)
- bölgenin coğrafik, topoğrafik, iklim yapısı ve gelişmişlik özellikleri gibi kriterler dikkate alınmalıdır.

Örneğin ürün gruplarına göre belirlenen maliyetler birim alan (da) veya GSÜD' değeri gibi kriterlerden hareket edilerek çeşitli katkı oranları belirlenmelidir.

- ◆ Bu durumda farklı ürünlere göre ve yetiştirme koşulları dikkate alınarak farklı destek değerleri belirlenmelidir. Yani “sabit gelir değeri desteği” yerine “esnek gelir değeri desteği” benimsenmelidir. Ayrıca günün koşullarına göre destekleme tutarı da yeniden güncellenmelidir.
- ◆ Belirtilen hususlar dikkate alınarak yapılacak yeni düzenlemede “Üniversite-üretici birlikleri-bakanlık” birimleri biraraya getirilecek şekilde bölge veya il komisyonları oluşturulmalıdır.
- ◆ Tapu ve kadastro faaliyetlerine hız verilerek mevcut noksanlıklar en kısa sürede giderilmelidir.

Ancak DGD sisteminin uygulanabilirliği konusunda gözardı edilmemesi gereken hususlar bulunmaktadır. Seçilecek hedef kitle bugün desteklemeden yararlanan kitleden daha geniş olacaktır. Cari sistemde tüm ürünler kapsama alınmamışken, önerilen sistemde tüm ürünlerin üreticileri dikkate alınacaktır. Ülkemizde yaklaşık olarak 4 milyon tarım işletmesi olması, gelir desteğinin kapsamının ve ilgili üreticiye ulaşma masrafının boyutunu dikkate almak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Noyan, 2000).

Türkiye, Dünya Bankası'na vermiş olduğu taahhüt nedeniyle tarımsal üretimde ülkemiz için yeni bir destekleme şekli olan DGD yöntemini uygulamaya başlamak kararlılığında görülmektedir. Yukarıda belirtilen öneriler, bu durum dikkate alınarak ortaya atılmıştır. Uzun dönemde Türkiye kendi koşullarına uygun ve üreticiye ulaşacak etkin destekleme yöntemleri belirlemek durumundadır. Bu kapsamda dünyada sınırlı ülke tarafından uygulanan DGD yönteminin Türkiye koşullarına uygunluğu tartışılmalı ve bu tartışmalar ışığında ortaya çıkacak en uygun DGD uygulaması Türkiye geneline yaygınlaştırılmalıdır.

Türkiye AB'ne üyelik sürecinde hemen hemen tüm alanlarda mevzuatını AB normlarına uygun hale getirme çabasıdadır. Bu dikkate alındığında AB'nde tarım sektörüne DGD kapsamında değerlendirilebilecek “Doğrudan Ödemeler” uygulaması göze çarpmaktadır. Ancak belli yörelerdeki üreticilere belirli ürünler için yapılan ödemeler şeklinde uygulanan bu yöntem tarım destekleme yöntemleri içerisinde önemli bir yere sahip değildir. Bu da göstermektedir ki, Türkiye'deki tarımsal desteklemeleri tek bir yönteme dayandırmak önemli sıkıntılar doğurabilir. Buna göre AB uygulamaları da dikkate alınarak uygun destekleme yöntemlerinin getirilmesi üzerinde önemle durmak gerekmektedir.

LİTERATÜR

Anonim, 1994. T.C. Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı Antalya İl Müdürlüğü 1993 Yılı Çalışma Raporu, Antalya.

Anonim, 1998. T.C. Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı Antalya İl Müdürlüğü 1997 Yılı Çalışma Raporu, Antalya.

Anonim, 2000. T.C. Tarım Ve Köyişleri Bakanlığı Antalya İl Müdürlüğü 1999 Yılı Çalışma Raporu, Antalya.

Babacan, A., 1999. Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, Devlet Planlama Teşkilatı Web Sayfası, (www.dpt.gov.tr).

Die, 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları.

Erkuş, A., Demirci, R., 1985. Tarımsal İşletmecilik Ve Planlama, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No:944, Ders Kitabı:269, Ankara.

Erkuş, A., Bülbül, M., Kırıl, T., Açıl, F., Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma Ve Geliştirme Vakfı Yayınları No:5, Ankara.

Güneş, T., Arıkan, R., 1988. Tarım Ekonomisi İstatistiği, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1049, Ders Kitabı:305, Ankara.

İnan, İ. H., 1999. Çiftlik Yönetimi Ve Planlanması, Tekirdağ

Noyan, O., 2000. Tarımda Doğrudan Gelir Desteğine Hazırmıyız?, Tarım Ekonomisi Dergisi, Sayı:5, Tarım Ekonomisi Derneği, İzmir.

Özkan, B., Akpınar, M. G., Kutlar, İ., 1998. Antalya İlinin Tarımsal Yapısı Ve Gelişimi, Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt:11, (33-46).

Sarı, M., Sönmez, K., Altunbaş, S., Emrahoğlu, İ., 1998. Antalya Gazipaşa Kıyı Ovalarındaki Arazi Kullanım Şekillerinin Son 10 Yıl İçindeki Değişimleri, Araştırma Projesi, Antalya.

Yükseler, Z., 1999. Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (www.dpt.gov.tr)

EKLER

Ek Çizelge 4.1. Antalya'da İşletmelerin Büyüklük ve İşledikleri Arazi Genişliklerine Göre Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (Da)	İşletme Sayısı		İşlenen Arazi	
	Adet	Oran (%)	Miktar (da)	Oran (%)
<5	13.526	12,80	36.473	0,97
5-9	14.614	13,83	103.959	2,77
10-19	19.219	18,19	265.418	7,07
20-49	33.579	31,78	1.042.209	27,75
50-99	16.666	15,77	1.139.588	30,34
100-199	6.944	6,57	899.539	23,95
200-+	1.128	1,06	268.714	7,15
Toplam	105.676	100,00	3.755.900	100,00

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları

Ek Çizelge 4.2. Antalya'da Arazi Varlığı ve Kullanımı

Arazi Nevileri	Miktar (da)	Oran (%)
Tarım Arazisi	4.150.160	20,16
Çayır ve Mera Arazisi	1.024.650	4,98
Orman Arazisi	11.350.600	55,12
Diğer Araziler	4.065.600	19,74
Toplam	20.591.010	100,00

Kaynak: Anonim, 2000. Tarım İl Müdürlüğü 1999 Çalışma Raporu, Antalya.

Ek Çizelge 4.3. Antalya'da Tarım Arazisinin Kullanımı

Ürün Grupları	Ekim Alanı (da)	Oran (%)
Hububat	1.981.050	47,73
Yemelik Dane Baklagil	251.180	6,05
Endüstri Bitkileri	252.600	6,09
Yağlı Tohumlar	75.150	1,81
Yumru Bitkiler	36.510	0,88
Yem Bitkileri	42.940	1,03
Meyvelik	421.391	10,15
Sebze (Açıkta ve Örtüaltında)	364.799	8,79
Bağ	21.480	0,52
Süs Bitkileri (Açıkta ve Örtüaltında)	3.197	0,08
Ekili-Dikili Alan	3.450.297	83,14
Nadas Alanı	602.602	14,52
Tarıma Elverişli Olup Kullanılmayan Arazi	97.260	2,34
Toplam Tarım Arazisi	4.150.160	100,00

Kaynak: Anonim, 2000. Tarım İl Müdürlüğü 1999 Çalışma Raporu, Antalya.

Ek Çizelge 4.4. Antalya İli Örtüaltı Alanları

Tesisler	Alanı (da)	Oran (%)
Cam Sera	43.064	32,29
Plastik Sera	66.566	49,91
Plastik Tünel	23.736	17,80
Toplam Örtülü Alan	133.366	100,00

Kaynak: Anonim, 2000. Tarım İl Müdürlüğü 1999 Çalışma Raporu, Antalya.

Ek Çizelge 4.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisinin Arazi Nevilerine Göre Dağılımı

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Da	%	da	%
-Sulu Tarla Arazisi	39,36	80,42	36,15	95,21
-Kuru Tarla Arazisi	6,0	12,25	0,10	0,26
-Sebze Arazisi	1,66	3,39	1,72	4,53
-Meyve Arazisi	1,93	3,94	-	-
İşletme Arazisi	48,94	100,00	37,97	100,00

Ek Çizelge 4.6.İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Sulanabilme Durumu

	Sulu Arazi		Kuru Arazi		Toplam Arazi	
	da	%	da	%	Da	%
DGD'den Yararlanan	42,94	87,74	6,0	12,26	48,94	100,00
DGD'den Yararlanmayan	37,87	99,74	0,10	0,26	37,97	100,00

Ek Çizelge 4.7.İncelenen İşletmelerde Ortalama Parsel Sayısı ve Genişlikleri

	Ortalama İşletme Arazisi (da)	Parsel Sayısı (adet)	Ortalama Parsel Genişliği (da)
DGD'den Yararlanan	48,94	2,34	20,91
DGD'den Yararlanmayan	37,97	3,38	11,23

Ek Çizelge 4.8.İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünlerin Ortalama Ekim Alanları (da)

Yetiştirilen Ürünler	DGD'den Yararlanan	DGD'den Yararlanmayan
1)Tarla Arazisi	50,34	47,64
-Pamuk	12,26	12,29
-Buğday	24,41	17,77
-Mısır	3,37	0,29
-İkinci Ürün Mısır	3,08	3,74
-Susam	0,07	1,93
-İkinci Ürün Susam	6,17	10,35
-Y.Fıstığı	0,09	1,23
-İkinci Ürün Yerfıstığı		0,04
-Yulaf	0,79	-
-Arpa	0,10	-
2)Sera Sebze	1,6	2,66
-Tek Mahsul Domates	0,55	1,24
-İlkbahar Domates	0,33	0,56
-Sonbahar Domates	0,33	0,56
-Tek Biber	0,18	0,11
-İlkbahar Biber	0,04	0,04
-Sonbahar Biber	0,08	0,04
-Patlıcan	0,03	0,02
-Hıyar	0,06	0,09
3)Açıkta Sebze	1,29	2,41
-Domates	0,27	-
-Biber	0,07	-
-Kavun	0,44	1,00
-Karpuz	0,24	1,12
-Soğan	0,08	-
-Kabak	0,05	-
-Bakla	0,06	-
-Fasulye	0,05	0,29
-Patlıcan	0,03	-
4)Meyveler	3,45	1,60
-Portakal Tesis	0,77	1,60
-Portakal Üretim	2,09	-
-Mandarin Tesis	0,01	-
-Mandarin Üretim	0,10	-
-Limon Tesis	0,07	-
-Limon Üretim	0,25	-
-Zeytin	0,16	-
6)Ekiliş Alanı	56,68	54,31

Ek Çizelge 4.9.İncelenen İşletmelerde Ortalama Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yaş Grupları	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
0-6	21	28	49	6	12	18
7-14	42	37	79	17	9	26
15-49	277	237	514	61	55	116
50-+	150	146	296	16	18	34
TOPLAM	490	448	938	100	94	194

Ek Çizelge 4.10.İncelenen İşletmelerde Nüfusun Öğrenim Durumu

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Kişi	%	Kişi	%
OKURYAZAR NÜFUS				
-Okuryazar	68	7,25	14	7,22
-İlkokul mezunu	458	48,82	111	57,22
-Ortaokul mezunu	42	4,48	13	6,70
-Lise mezun	113	12,05	18	9,28
-Yüksekokul mezunu	41	4,37	4	2,06
OKURYAZAR OLMAYAN NÜFUS				
-Okul Çağı Gelmeyenler	73	7,78	13	6,70
-Okuma-Yazma Bilmeyenler	143	15,25	21	10,82
TOPLAM AİLE NÜFUSU	938	100,00	194	100,00

Ek Çizelge 4.11.İncelenen İşletmelerde Mevcut Aile ve Yabancı İşgücünün İşletmede Çalıştıkları Toplam Erkek İşgünü Sayısı ve Atıl İşgücü Oranı

	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İşletmede Mevcut Kullanılabilir E.İ.G.	587,9	382,9	970,8	582,1	387,5	969,6
İşletmede Çalışılan Toplam EİG						
-Aile İşgücü	349,2	228,4	577,6	401,3	254,5	655,8
İşletme Dışında Çalışılan Aile E.İ.G	86,8	5,6	92,4	-	6,5	6,5
İşletmede ve İşletme Dışında Çalışan Toplam Erkek İş Günü Sayısı	436,0	234,0	670,0	401,3	261,0	662,3
Kullanılmayan Aile Atıl İşgücü						
-E.İ.G	151,9	148,9	300,8	180,8	126,5	307,3
-(%)	25,8	38,9	30,9	31,1	32,6	31,7

Ek Çizelge4.12. İncelenen İşletmelerde Ortalama Toprak Sermayesi

	Mülk Arazi		Kiraya Tutulan Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	62689,76	88,92	6635,00	9,41	1177,38	1,67	70502,14	100,00
DGD'den Yararlanmayan	38523,21	70,33	16207,14	29,59	42,86	0,08	54773,21	100,00

Ek Çizelge 4.13.İncelenen İşletmelerde Ortalama Arazi İslahı Sermayesi

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
Su Kuyusu	140,95	92,35	193,80	100,00
Kanal	3,57	2,34	-	-
Duvar	2,86	1,87	-	-
Hendek	2,86	1,87	-	-
Drenaj	0,48	0,33	-	-
Tesviye	1,90	1,24	-	-
Arazi İslahı Sermayesi	152,62	100,00	193,80	100,00

Ek Çizelge 4.14.İncelenen İşletmelerde Ortalama Bina Sermayesi

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
KONUT				
-Aile Konutu	6040,48	61,09	6988,10	45,55
-İkinci Konut	9,52	0,10	-	
HAYVAN BARINAKLARI				
-Ahrır	721,67	7,30	926,19	6,04
-Ağıl	18,57	0,19	22,62	0,15
Kümes	0,86	0,01	2,98	0,02
KORUMA BİNALARI				
-Samanlık	91,43	0,92	63,10	0,41
-Ambar	19,05	0,19	11,90	0,08
-Yem Deposu	14,76	0,15	28,57	0,19
-Cam Sera	2183,3	22,08	6345,24	41,36
-Plastik Sera	788,10	7,97	952,98	6,21
BINA SERMAYESİ TOPLAMI	9887,74	100,00	15341,68	100,00

Ek Çizelge 4.15.İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitki Sermayesi

	MEYVE AĞAÇLARI		MEYVESİZ AĞAÇLAR		BİTKİ SERMAYESİ TOPLAMI	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	5952,79	87,61	841,85	12,39	6794,64	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1411,90	59,72	952,38	40,28	2364,29	100,00

Ek Çizelge 4.16.İncelenen İşletmelerde Ortalama Alet-Makine Sermayesi

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
Traktör	3460,70	73,89	3404,76	71,90
Römork	422,98	9,03	344,52	7,27
Pulluk	10,60	0,23	215,71	4,55
Mibzer	171,52	3,66	131,43	2,78
Kazayağı	124,90	2,67	104,29	2,20
Motopomp	66,69	1,42	57,14	1,21
Harman Makinesi	15,33	0,33	10,24	0,22
Tırmık	2,50	0,05	-	-
Diskaro	187,10	3,99	215,48	4,55
Sürgü	13,00	0,28	12,38	0,26
Sırt Pülverizatörü	7,80	0,17	28,10	0,59
İlaç Makinesi	155,50	3,32	172,38	3,64
Til Makinesi	5,70	0,12	9,52	0,20
Goble	8,60	0,18	20,24	0,43
Dinamo	18,70	0,40	-	-
Gübre Makinesi	11,40	0,24	5,95	0,13
Fırfır	0,70	0,01	-	-
Santrafuj	-	-	3,57	0,08
ALET-MAKİNE SERMAYESİ TOPLAMI	4683,72	100,00	4735,71	100,00

Ek Çizelge 4.17.İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvan Sermayesi

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Baş veya adet	Milyon TL	Baş veya adet	Milyon TL
BÜYÜKBAŞ				
-İnek	1,09	561,8	0,55	264,29
-Tosun	0,02	10,00	-	-
-Düve	0,07	24,81	0,02	7,14
-Dişi Dana	0,14	38,52	0,02	7,14
-Erkek Dana	0,15	46,67	0,02	7,14
-Dişi Buzağı	0,18	29,90	0,14	21,43
-Erkek Buzağı	0,13	25,24	0,12	15,48
KÜÇÜKBAŞ				
-Koyun	0,20	11,86	0,95	71,43
-Keçi	0,70	35,62	-	-
-Dişi Kuzu	0,01	0,24	0,02	1,19
-Erkek Kuzu	0,01	0,10	0,04	2,38
KÜMES HAYVANI				
-Tavuk+Horoz	3,83	7,90	2,76	8,26
ARICILIK				
-Kovan	0,01	0,21	-	-
HAYVAN SERMAYESİ TOPLAMI		792,87		405,88

Ek Çizelge 4.18.İncelenen İşletmelerde Ortalama Malzeme ve Mühimmat Sermayesi

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
-Tohumluk	81,67	29,78	59,24	18,23
Buğday	78,49		47,55	
Susam	2,00		8,17	
Fıstık	0,08		3,52	
Mısır	1,10		-	
-Yemler	75,17	27,41	34,73	10,68
Besi Yemi	0,25		-	
Süt Yemi	8,55		0,57	
Arpa Kırmısı	2,26		10,12	
Buğday Kırmısı	19,03		-	
Saman	45,08		23,83	
Pamuk Küspesi	-		0,21	
-Kimyasal Gübre	1,47	0,54	-	
Üre	0,08		-	
15-15	0,09		-	
18-46	1,30		-	
-Yiyecek Maddeleri	48,86	17,81	46,43	14,28
-Yakacak Maddeleri	61,32	22,36	79,17	24,36
Odun	59,16		77,74	
Kömür	1,95		-	
Tezek	0,21		-	
Yanık Yağ	-		1,43	
-Aydınlatma ve Temizlik Mad.	0,07	0,03	-	
-Ambarda Satılacak Ürünler	5,71	2,08	105,47	32,45
Buğday	4,02		56,67	
Susam	1,52		26,42	
Yerfıstığı	0,17		8,81	
Pamuk	-		13,57	
MALZEME VE MÜHİMMAT SERMAYESİ	274,27	100,00	325,04	100,00

Ek Çizelge 4.19.İncelenen İşletmelerde Ortalama Para Sermayesi

	Para Mevcudu		Alacaklar		Para Sermayesi Toplamı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	2227,07	98,66	30,34	1,34	2257,41	100,00
DGD'den Yararlanmayan	251,19	95,48	11,90	4,52	263,09	100,00

Ek Çizelge 4.20.İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitkisel Üretim Değeri ve Oransal Dağılımı (%)

Yetiştirilen Ürünler	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
1)Tarla Arazisi				
-Pamuk	1331,84	21,64	1433,07	18,14
-Buğday	892,03	14,49	795,75	10,07
-Mısır	182,06	2,96	17,74	0,22
-İkinci Ürün Mısır	181,45	2,95	251,67	3,19
-Susam	70,21	1,14	70,24	0,89
-İkinci Ürün Susam	158,78	2,58	388,68	4,92
-Y.Fıstığı	13,46	0,22	58,54	0,74
-İkinci Ürün Yerfıstığı	-	-	15,24	0,19
-Yulaf	14,63	0,24	-	-
-Arpa	4,48	0,07	-	-
2)Sera Sebze				
-Tek Mahsul Domates	1051,30	17,08	2949,88	37,34
-İlkbahar Domates	340,45	5,53	486,43	6,16
-Sonbahar Domates	448,71	7,29	630,12	7,98
-Tek Biber	212,05	3,45	77,86	0,99
-İlkbahar Biber	41,24	0,67	23,81	0,30
-Sonbahar Biber	131,74	2,14	28,33	0,36
-Patlıcan	33,3	0,54	6,43	0,08
-Hıyar	92,33	1,50	85,71	1,08
3)Tarla Sebze				
-Domates	78,50	1,28	-	-
-Biber	14,04	0,23	-	-
-Kavun	56,71	0,92	202,14	2,56
-Karpuz	70,95	1,15	242,86	3,07
-Soğan	9,86	0,16	-	-
-Kabak	17,59	0,29	-	-
-Bakla	9,10	0,15	-	-
-Fasulye	4,61	0,07	135,71	1,72
-Patlıcan	5,57	0,09	-	-
4)Meyveler				
-Portakal Tesis	-	-	-	-
-Portakal Üretim	430,94	7,00	-	-
-Mandarin Tesis	-	-	-	-
-Mandarin Üretim	29,45	0,48	-	-
-Limon Tesis	-	-	-	-
-Limon Üretim	47,62	0,77	-	-
-Zeytin	180,00	2,92	-	-
BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ	6155,00	100,00	7900,21	100,00

Ek Çizelge 4.21.İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvansal Üretim Değeri ve Oransal Dağılımı (%)

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
SIĞIRCILIK				
-Süt	251,65	83,32	121,07	91,59
-Gübre	34,49	11,42	-	-
KOYUNCULUK				
-Süt	1,8	0,60	0,75	0,57
KÜMES HAYVANLARI				
-Yumurta	14,08	4,66	10,36	7,84
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	302,02	100,00	132,18	100,00

Ek Çizelge 4. 22. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Üretim Değeri

	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Toplam Gayrisafi Üretim Değeri	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	6155,00	95,32	302,02	4,68	6457,02	100,00
DGD'den Yararlanmayan	7900,21	98,35	132,18	1,65	8032,39	100,00

Ek Çizelge 4.23.İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Hasıla

	Gayrisafi Üretim Değeri		İşletme Dışı Tarımsal Gelir		Konut Kira Bedeli		İşletme Başına Gayrisaf Hasıla	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	6457,02	96,09	8,86	0,13	253,7	3,78	6719,58	100,00
DGD'den Yararlanmayan	8032,39	95,83	-	-	349,41	4,17	8381,80	100,00

Ek Çizelge 4.24.İncelenen İşletmelerde Ortalama İşçilik Masrafları

	Geçici İşgücü Masrafı		Daimi İşgücü Masrafı		Aile İşgücü Ücret Karşılığı		İşgücü Masrafları Toplamı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	237,18	7,47	27,26	0,86	2910,25	91,67	3174,69	100,00
DGD'den Yararlanmayan	409,38	11,34	62,86	1,74	3138,86	86,92	3611,10	100,00

Ek Çizelge 4.25.İncelenen İşletmelerde Ortalama Cari Masraflar ve Oransal Dağılımı (%)

	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%
BITKİSEL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Tohum Bedeli	231,96	6,06	209,50	7,24
-Gübre Masrafları	558,09	14,57	686,34	23,73
-Mücadele İlacı Bedeli	590,83	15,43	632,73	21,87
-Akaryakıt ve Yağ	244,13	6,38	167,03	5,77
-Fide Bedeli	264,67	6,91	398,35	13,77
-Alet Makine Değişen Tamir Bakım Masrafı	273,53	7,14	258,33	8,93
-Diğer Masraflar	1394,82	36,42	285,22	9,86
HAYVANSAL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Yem Masrafları	234,39	6,12	239,48	8,28
-Veteriner Masrafı	26,12	0,68	3,81	0,13
-Aşı ve İlaç Masrafları	3,1	0,08	2,61	0,09
-Aydınlatma Masrafı	0,19	-	0,71	0,02
-Tuz	2,45	0,06	5,10	0,18
-Suni Tohumlama	5,13	0,13	3,56	0,12
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	3829,41	100,00	2892,77	100,00

Ek Çizelge 4.26.İncelenen İşletmelerde Ortalama Sabit Masraflar

	Amortisman Masrafları		Bina Tamir-Bakım Masrafları		Sabit Masraflar Toplamı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	672,82	62,37	405,88	37,63	1078,70	100,00
DGD'den Yararlanmayan	896,45	53,46	780,48	46,54	1676,93	100,00

Ek Çizelge 4.27.İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Masrafları

	İşgücü Masrafları		Cari Masraflar		Sabit Masraflar		İşletme Masraf. Toplamı	
	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%	Milyon TL	%
DGD'den Yararlanan	3174,69	39,28	3829,41	47,38	1078,70	13,34	8082,80	100,00
DGD'den Yararlanmayan	3611,10	44,14	2892,77	35,36	1676,93	20,50	8180,80	100,00

Ek Çizelge 4.28.İncelenen İşletmelerde Ortalama Saf Hasıla (Milyon TL)

	Gayrisafi Hasıla	İşletme Masrafları	Saf Hasıla
DGD'den Yararlanan	6719,58	8082,80	-1363,22
DGD'den Yararlanmayan	8381,80	8180,80	201,00

Ek Çizelge 4.29.İncelenen İşletmelerde Ortalama Tarımsal Gelir (Milyon TL)

	Brüt Kâr	Sabit Masraf	İşletme Dışı Tarımsal Gelir	Tarımsal Gelir
DGD'den Yararlanan	2390,43	1105,96	8,86	1293,33
DGD'den Yararlanmayan	4730,24	1739,79	-	2990,45

Ek Çizelge 4.30. Antalya İli Pilot İlçe ve Köylerinde Desteklemeden Faydalanan İşletme Sayısı ve Destek Miktarları

	Arazi Genişliği (da)	İşletme Sayısı (Adet)	Ödenen Miktar (\$)
Manavgat	8470	350	18110
Hacıali	759	46	3860
Perakende	255	15	1275
Odaönü	791	59	4025
Çakış	5423	169	2715
Kızılot	328	10	1640
Aksaz	914	51	4595
Serik	32614	1192	162300
Çatallar	3095	123	15475
Deniztepesi	2539	72	12245
Eminceler	9354	298	46800
Gedik	2254	143	11220
Karınca	2006	85	9530
Kayaburnu	4289	159	21445
Y. Çatma	322	16	1610
Karadayı	8755	296	43975
Toplam	41084	1542	180410

Ek Çizelge 4.31. Antalya İli Pilot İlçe ve Köylerinde Desteklemeden Faydalanan İşletmelerin Arazi Genişlik Gruplarına Göre Dağılımı

İşletme Genişlik Grupları (da)	Toplam Arazi Genişliği (da)	Ortalama Arazi Genişliği (da)	İşletme Sayısı (Adet)
1-10	3377	5,75	586
11-20	5456	15,07	363
21-40	9333	28,80	324
41-100	11683	59,91	195
101 +	11229	152,42	74
Toplam	41084	26,64	1542

BÖLÜM 5

DOĞRUDAN GELİR DESTEĞİ UYGULAMASI İÇİN BAŞLANGIÇ VERİLERİ (BASELINE) OLUŞTURMA VE PİLOT UYGULAMANIN DEĞERLENDİRİLMESİ PROJESİ: TRABZON İLİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Harun TANRIVERMİŞ
Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Erdemir GÜNDOĞMUŞ
Ankara Üniversitesi

5.1.GİRİŞ

Türkiye’de tarımı destekleme politikaları ve bu kapsamda yeni politika arayışları, 1980’li ve özellikle 1990’lı yıllarda yoğun olarak tartışılmıştır. Ülkemizde ürün fiyat desteği, girdi sübvansiyonu, düşük faizli kredi sağlama gibi yollarla tarıma bütçeden ve tüketicilerden önemli miktarda kaynak aktarılmaktadır. Son yıllarda toplam tarımsal desteğin GSMH içindeki payı yaklaşık % 8 düzeyine ulaşmış olmakla birlikte, toplam tarımsal destekleme ödemesinin tarımsal üretim değeri içindeki payı % 10’unun altında kalmaktadır. Ancak yapılan destekleme ödemelerinin tamamının üreticilere yansıtılmadığı belirtilmektedir. Uygulanan destekleme politikaları ile üretici gelirinde istikrar sağlanamamış, belirlenen dünya fiyatlarının üzerindeki destekleme alım fiyatları ile bazı ürünlerin ekim alanları genişlemiş ve üretim fazlası oluşmuş ve sonuçta devlet gereğinden fazla alım yaparak yüksek stoklama maliyetine katlanmak durumunda kalmıştır (Anonim 2000/a). Diğer yandan tarım ürünlerini işleyen sanayilerde yüksek destekleme alım fiyatlarına bağlı olarak hammadde ve dolayısıyla üretim maliyeti yükselmekte ve bu endüstrilerin uluslararası piyasalarda rekabet olanakları, tarımsal destekleme politikalarından olumsuz etkilenmektedir. Uygulanan politikaların sonuçları; üreticiler, sanayi ve ticaret firmaları, kamu yöneticileri ve tüketicileri memnun etmemiştir.

Türkiye taraf olduğu GATT görüşmeleri ve Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşmaları hükümlerine paralel olarak, 1995’den itibaren tarımsal desteklerde azalma ve kısıtlamaya giderek, tarımda verim ve üretimden bağımsız destekleme politikalarının uygulanmasına yönelmek durumundadır. Bu kapsamda özellikle yedinci ve sekizinci planlarda önemli değişiklikler dikkati çekmekte olup, bu planlarda; mevcut tarımsal desteklerin azaltılarak, doğrudan gelir desteğine (DGD) geçilmesinin gerektiği vurgulanmış ve girdi desteklemelerinin aşamalı olarak kaldırılması hedeflenmiştir (Anonim 1995, Anonim 2000/a). Bu amaçla ülkemizde 19 Ocak 2000’de Uluslararası Para Fonu (IMF) ile imzalanan yapısal uyum programı kapsamında ekonominin çeşitli sektörlerinde yeniden yapılandırmanın gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. Bu reformların en önemlilerinden biri, mevcut girdi sübvansiyonu, kredi ve ürün fiyat destekleme sistemini üç yıl içinde aşamalı olarak tamamen kaldırmayı ve iç piyasada ürün fiyatlarını dünya piyasa fiyatları seviyesine çekmeyi amaçlayan tarım reformudur. Tarım reformu kapsamında mevcut destekleme politikalarının kaldırılmasının düşük gelirli küçük aile işletmeleri üzerindeki etkilerini azaltmak için gelire doğrudan destek uygulamasına geçilmesi önerilmektedir. Tarım politikası reformunun küçük aile işletmeleri üzerine olan etkilerinin azaltılabilmesi için, doğrudan gelir ödemesi ile sağlanabilecek desteğin, mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması durumunda, üreticilerin kayıplarını telafi edebilecek düzeyde olması, bölgesel koşullara göre uygulama esaslarının saptanması ve bunlara göre oluşturulacak ulusal politikaların uygulanması gerekmektedir.

Türkiye’de tarım sektörüne yönelik reform paketi kapsamında “Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu’nun” oluşturulması kararlaştırılmış ve konu ile ilgili usul ve esaslar, 21 Aralık 1999 ve 23 Şubat 2000 tarihlerinde yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu çerçevede, tarım sektörünün desteklenmesine yönelik finansmanın sağlanması amacıyla bir fon oluşturulmuştur. Tarımsal destekleme sisteminin iyileştirilebilmesi, desteklemenin finansmanının bütçe olanakları ile karşılanması ve desteklemenin bütçeye getirdiği yükün azaltılabilmesi için 2000 yılında üreticilere DGD uygulamasına geçilmiş ve seçilen Trabzon, Ankara (Polatlı), Adıyaman ve Antalya illerinde pilot uygulamaya başlanmıştır. DGD’nin 2001’de ülke geneline yayılması ve 2002 yılında ise bütün işletmelerin uygulama kapsamına alınması hedeflenmektedir.

DGD ile üreticilere, üretimden bağımsız doğrudan gelir ödemesi yapılmaktadır. DGD ile tarıma sağlanan bütün dolaylı desteklerin (fiyat ve girdi gibi) kaldırılarak, üreticilere doğrudan gelir ödemesi şeklinde direkt kaynak aktarılması öngörülmektedir. Bu politikanın esas özelliği, destekleme ürünlere bağlı olmadığından, piyasanın işleyişine müdahalenin söz konusu olmaması, üretim, tüketim

ve dış ticaret kararlarının tamamen piyasa fiyatlarına göre saptanması ve politika uygulamasının toplumsal refah kayıplarına neden olmamasıdır (Aydoğuş 1999, Babacan 2000, Demirci 2000). Doğrudan yardım sistemi şeffaf bir uygulama olup, bu yolla seçilen hedef kitleye bağlı olarak daha adaletli gelir dağılımı sağlanabilecektir (Eraktan 2001).

DGD uygulamasında belirli işletme büyüklüğü esas alınmakta ve özellikle kırsal kesimde gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için, gelir desteğinin tamamının saptanan ölçüde göre küçük aile işletmelerine yönelik olması sağlanarak sosyal denge korunabilecektir. Ödeme miktarı, her hedef üretici için 199 dekara kadar olan arazi miktarı için 5 \$/da olarak saptanmış ve ödemeler iki eşit taksitte yapılmıştır. Seçilen pilot ilde elde edilen sonuçlara göre, projenin aksayan yönleri genel olarak saptanmış ve bunların çözümü için alınabilecek kararlar ile proje ülke geneline yaygınlaştırılacaktır. Seçilen pilot illerde doğrudan desteğin arazi sahiplerine (Polatlı ve Antalya) ve arazi mülkiyeti esas alınmadan doğrudan üreticilere (Trabzon ve Adıyaman) yapıldığı iki farklı model uygulanmaktadır (Anonim 2000/b). Bununla birlikte ülkemizde DGD kapsamında sadece mülk sahiplerine ödeme yapılması, tarım arazilerinin satış ve kiralama yoluyla elden çıkarılmasını veya kırsal arazi piyasasında hareketliliği önleyebilecek, bireyleri küçük de olsa arazilerini ellerinde tutmaya teşvik edebilecek ve işletmelerin arazi hareketliliği yoluyla büyütülmesi sürecini kısıtlayabilecek bir uygulama olacaktır (Eraktan 2001). Diğer yandan bazı yörelerde arazi sahiplerine ödeme yapılması, sosyal ve politik sorunlara da neden olabilecektir.

Trabzon'daki uygulamaların izlenmesi, uygulama sonuçlarının raporlanması ve saptanan sorunların azaltılabilmesine yönelik önlemlerin geliştirilmesi, projenin başarılı olarak uygulanabilmesi yönünden büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmanın başlıca yararları ise; (i) pilot olarak seçilen yörede DGD uygulamasında kullanılan ve/veya kullanılabilecek kriterlerin politika uygulamasının amaçlarına uygunluğunun test edilmesi ve (ii) DGD uygulamasının zaman içindeki yaratacağı ekonomik ve sosyal etkileri ortaya koyabilecek veri tabanının oluşturulmasıdır. Böylece ülkede çiftçi kayıt sisteminin altyapısı oluşturulabilecek ve tarım politikası reformu ile özellikle 2003'ten sonra belirli ürünlerin üretiminin teşvik edilmesi ile üretimin iç ve dış talebe göre yönlendirilmesi mümkün olabilecektir.

Trabzon, DGD uygulaması yönünden seçilen diğer pilot illerden tarım tekniği, tarımsal üretim faktörleri varlığı ve kullanım düzeyi ile sosyal özellikler yönlerinden büyük ölçüde farklılık göstermektedir. İlde tarımsal üretim genellikle küçük aile işletmelerince gerçekleştirilmekte ve ortalama arazi genişliği, ülke ortalamasının yaklaşık 1/6'sı kadardır. İlde Akçaabat ve Sürmene ilçelerinden seçilen pilot 21 köyden beyanda bulunan 1886 hedef üreticiye ödeme yapılmıştır. Seçilen köylerde hedef üreticilerin arazi varlıkları yetersiz, aile işgücünün önemli bir kısmı atıl, işletmelerin sermaye varlığı yetersiz ve dağılımı da dengesizdir. Hedef işletmelerde genellikle üretim fazlası olan fındık, çay ve tütün gibi ürünlerin tarımına ağırlık verilmesi nedeni ile bu çalışma ile ortaya konulan bulgular, bu ürünlerde üretim fazlası sorununun çözümü yönünden de karar organlarına yardımcı olabilecektir. Diğer yandan Trabzon'da DGD uygulaması ile ilgili olarak saptanan sonuçlar ve geliştirilen öneriler, projenin Karadeniz Bölgesi'nin diğer illeri ve benzer özellik taşıyan diğer yörelerde de yaygınlaştırılabilmesi yönlerinden büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, ülke genelinde DGD uygulamasına yönelik başlangıç verilerinin oluşturulabilmesi için, pilot olarak seçilen Akçaabat ve Sürmene ilçelerindeki uygulamadan yararlanan işletmelerin ekonomik yapılarının incelenmesi ve proje uygulamasının işletmelerin ekonomik yapıları üzerine olabilecek etkilerinin değerlendirilmesidir. Böylece DGD uygulamasının ekonomik, sosyal ve diğer etkilerinin (teknoloji, üretim deseni gibi) değerlendirilebilmesi için pilot uygulamaların başlatıldığı yörede başlangıç durum belirlenmiş olacaktır. Bunun için pilot ilçelerden seçilen örnek işletmelerden anket ile toplanan verilerin analizi ile tarım işletmelerinin ekonomik yapısı (üretim faktörleri varlığı ve kullanımı, sermaye yapısı, yıllık faaliyet sonuçları, tarımsal gelir, aile geliri ve bunların kaynaklarına göre dağılımı), işletmelerde sosyal yapı ve üretim yapısının (üretim deseni, girdi kullanımı, teknoloji kullanımı, birim ürün maliyetleri gibi) analizine olanak verebilecek veri setinin oluşturulması gerekmektedir.

Pilot uygulamalarda özellikle yöresel düzeyde hedef kitlenin belirlenmesi ve desteğin dağıtılma esasları ile ortaya çıkan sorunların saptanması, pilot uygulamalarda desteğin dağıtılma şekli ve maliyetinin alternatif destekleme politikaları ile karşılaştırılması, DGD uygulamasının ülke genelinde uygulanması durumunda, projenin başlıca uygulama esasları ve ilkelerin belirlenmesi de bu

araştırmanın amaçları arasında yer almaktadır. Araştırmada oluşturulan temel başlangıç veri setinden yararlanılarak, DGD'nden yararlanan ve yararlanmayan üreticilerin karşılaştırmalı ekonomik analizi yapılmış ve 2000 yılında proje uygulamasının işletme ekonomisi üzerine olan katkıları genel olarak değerlendirilebilmiştir.

5.2. MATERYAL VE YÖNTEM

5.2.1. Materyal

Araştırmanın materyalini, Akçaabat ve Sürmene ilçelerinde DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan tarım işletmeleri ile ilgili kamu ve özel kuruluşların yöneticilerinden anketle toplanan birincil veriler oluşturmaktadır. Bu verilerin yanısıra, ilgili kamu ve özel kuruluşların kayıtlarından derlenen ikincil veriler ve konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış araştırma ve incelemelerden de yararlanılmıştır.

Araştırmada veri toplamada anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formları; DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelerin ekonomik yapılarının saptanmasına olanak verebilecek biçimde oluşturulmuş ve bu formlar üreticiler ile karşılıklı görüşülerek, Eylül 2000 tarihinde doldurulmuştur. Anket formları ile üreticilerden 1999-2000 üretim dönemi verileri toplanmıştır.

Araştırmada DGD kapsamına alınan pilot köylerde bulunan ve hedef üretici özelliğini taşıyan, ancak projeden yararlanmak istemeyen üreticilere de anket uygulanmıştır. Ayrıca üreticilere ödeme yapan T.C. Ziraat Bankası Şube Müdürlükleri yöneticilerine de anket uygulanmış ve ödeme sırasında ortaya çıkan sorunlar tespit edilmiştir. Bunların dışında pilot il ve ilçelerde projeden sorumlu teknik elemanlar ve yöneticiler ile görüşülerek, proje uygulanması sırasında yaşanan sorunların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırma alanının tarımsal yapısının genel olarak ortaya konulmasında kullanılan veriler ise; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri, DİE, Ziraat Odaları, tarım kooperatifleri, ilaç ve gübre bayileri ve yörede faaliyette bulunan diğer tarım ve araştırma kuruluşlarından temin edilmiştir.

5.2.2. Yöntem

5.2.2.1. Köyler ve örnek işletmelerin seçilmesinde izlenen yöntem

2000/14 nolu Tebliğ ile Akçaabat İlçesi'nde 10 ve Sürmene İlçesi'nde ise 11 köy pilot olarak seçilmiştir (Anonim 2000/b). İlde toplam 21 köyde mülk arazisini ve/veya kiracılık tutulan araziler üzerinde üretim faaliyetinde bulunan ve üretici belgesi olan üreticilerden 1886 adedi DGD uygulamasından yararlanmak için başvuru yapmıştır. Bu üreticilerin tamamı, araştırmanın popülasyonunu oluşturmuş ve bu popülasyondan üreticilerin beyan ettikleri ve ödemeye esas teşkil eden işletme arazisi genişliği kriteri kullanılarak örnekleme yapılmıştır. DGD'den yararlanan üreticilerin işletme arazisi genişliklerinin dağılımı, normal dağılıma uygun özellik taşıdığından, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile örnek işletmeler saptanmıştır.

DGD'den yararlanan örnek işletme sayısı, basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre aşağıdaki formül kullanılarak belirlenmiştir (Güneş ve Arıkan 1988):

$$n = \frac{N \cdot \sigma^2}{(N-1) \cdot D^2 + \sigma^2}$$

Burada;

n: anket uygulanan örnek işletme sayısını,

N: popülasyondaki toplam işletme sayısını (1886 adet)

σ^2 : popülasyonun varyansını,

D^2 : $(d/t)^2$ değeri olup, "d" popülasyon ortalamasından izin verilen hata miktarını (ortalama arazi genişliğinin % 10'u) ve "t" ise araştırmada öngörülen % 95 güven sınırına karşılık gelen t tablo değerini (1,96) ifade etmektedir.

Araştırma yöresi için örnek hacmi 159 işletme olarak saptanmıştır. Örnek işletme sayısı, üretim alanı ve her köyde DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin ildeki toplam hedef üretici kitlesindeki oranı dikkate alınarak köylere dağıtılmıştır.

Pilot illerde DGD uygulamasının ekonomik ve sosyal etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz edebilmek için, pilot olarak seçilen köylere doğal faktörler, tarım tekniği ve üretim deseni yönlerinden benzer köyler, kontrol grubu olarak tanımlanmıştır. Bu amaçla Akçaabat'ta Meşeli Köyü ve Sürmene'de ise Fındıcak, Armutlu ve Küçükdere Köyleri kontrol grubu olarak seçilmiştir. Seçilen 4 köyde tarımsal üretim faaliyetinde bulunan bütün işletmeler, kontrol grubu işletmelerin popülasyonunu oluşturmuştur.

Kontrol grubu işletmelerin oluşturduğu popülasyondan işletme arazisi varlığı kriteri dikkate alınarak basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile örnek hacmi 40 işletme olarak saptanmıştır. Örnek işletmeler, işletme sayısının popülasyon içindeki paylarına göre köylere dağıtılmıştır. Arazi çalışmaları sırasında örneğe girecek işletmeler, gerek kontrol grubu işletmeler, gerekse DGD'den yararlanan işletmelerde tesadüfi olarak belirlenmiştir.

5.2.2.2. Anket aşamasında izlenen yöntem

Araştırmada kullanılan anket formları, araştırmanın amaçları ve araştırma yöresinin özelliklerine uygun olacak biçimde düzenlenmiştir. DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelere uygulanan işletme analizi anketi ile işletmelerden arazi varlığı ve kullanımı, nüfus ve işgücü varlığı ve kullanım durumu, sermaye yapısı, yıllık faaliyet sonuçları, tarımsal gelir, aile geliri ve bunların kaynakları, başlıca üretim faaliyetlerinde fiziki girdi kullanım düzeyleri ve üretim maliyetleri, DGD uygulaması konusunda üretici eğilimleri ve sorunlarının saptanmasına yönelik sözel sorularla ilgili veriler toplanmıştır. Pilot köylerde DGD'den yararlanmak istemeyen üreticilere uygulanan anket ile üreticilerin eğilimleri ve yararlanmama nedenlerinin araştırılmasına yönelik sorulara yer verilmiştir.

İşletmelerde sermaye varlığı, sermaye unsurları fonksiyonlarına göre sınıflandırılarak ortaya konulmuş ve sermaye varlığına değer biçmede, söz konusu varlıkların yıl sonu değerleri esas alınmıştır. Aktif sermaye unsurlarına değer biçmede aşağıda sıralanan yöntemler izlenmiştir:

Toprak sermayesine değer biçmede, üretici beyanlarına dayanan yerel alım-satım değerleri (rayiç bedel) esas alınmıştır (Erkuş 1979). Arazi ıslahı ve bina sermayelerine değer biçmede, yeniler için üreticilerin beyan ettikleri maliyet bedelleri ve eskiler için ise eskime ve yıpranma durumları dikkate alınarak yeniden değerlendirme yapılmıştır (Bülbül 1979, Kırıl 1993).

Bitki sermayesine değer biçmede; verime yatmamış yeni tesislerde, çıplak toprak değeri hariç tutularak toplam tesis maliyeti üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Verim döneminde olan meyveli ağaçlarda verim değeri ve üreticilerin beyanlarına dayalı olarak değer takdir yapılmıştır. Kesim yaşında olmayan meyvesiz ağaçlara tesis masrafları ve kesim yaşında olanlarda ise kereste değeri üzerinden değer takdir edilmiştir.

Hayvan sermayesi, hayvanların verim ve yaşlarına göre yöredeki alım-satım veya pazar değerleri ile yetiştiricilerin beyanları esas alınarak saptanmıştır. Alet ve makine sermayesine ise yenilerde maliyet bedeli ve eskilerde ise halihazır durumları gözönüne alınarak, yöredeki alım-satım değerleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır (Demirci 1978, Bülbül 1979).

Malzeme ve mühimmat veya yardımcı maddeler varlığının değerinin belirlenmesinde, işletme dışından satın alınanlarda satın alma bedelleri ve işletmede üretilenler için ise, çiftlik avlusu fiyatları esas alınmıştır (Erkuş 1976, Demirci 1978). İşletmelerin para sermayesi, borç ve alacaklarının belirlenmesinde ise üreticilerin beyanları dikkate alınmıştır.

5.2.2.3. İşletmelerin ekonomik analizinde uygulanan yöntem

DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan işletmelerden anket ile toplanan veriler gözden geçirildikten sonra, tablolaştırılmış, analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. İşletmelerin ekonomik analizi ile elde edilen ortalamalar, incelenen işletmelerden sağlanan verilerin aritmetik ortalamasıdır. İşletmelerin ekonomik analizi ve özellikle işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde, tarım işletmeleri bir bütün olarak incelenmiştir.

Tarım işletmelerinde nüfus; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre ortaya konulmuştur. İşletmelerde bulunan nüfus, mevcut erkek işgücü hesaplanırken, erkek işgücü birimi (EİB) olarak verilmiştir. Erkek işgücü birimine çevirmede, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre işgücü başarılarını yansıtan katsayılar kullanılmıştır (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd. 1995).

Devamlı olarak işletme dışında bulunan aile bireyleri, işletme dışında çalışanlar, hastalık, askerlik ve eğitim gibi nedenlerle işletmede çalışmayanlar, işgücüne dahil edilmemiştir.

İşletmelerde çeşitli işlerde çalıştırılan yabancı işgücü, yaş ve cinsiyetlerine göre saptanmıştır. Yabancı işgücüne ödenen ayni ve nakdi ücretin toplamı ekonomik analizde dikkate alınmıştır. Müteşebbis ve ailesinin işgücü ücret karşılığının hesaplanmasında ise, bunların işletmede çalıştıkları süre ile yörede aynı işi yapan yabancı işçiye ödenen ortalama ücret üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

İşletmelerin sermaye yapıları, sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınarak incelenmiştir (Açıl ve Demirci 1984, İnan 1998). Bu amaçla müteşebbislerin üretim amacıyla işletmelerine yatırdıkları sermaye unsurları olan aktif değerleri ve bunların kaynaklarını gösteren pasif sermaye ortaya konulmuştur. Kiracılık ve ortakçılıkla işlenen arazinin değeri, hem aktif sermaye, hem de pasif sermaye içinde gösterilmiştir. Burada işletmelerin kira ve ortakçılıkla arazi işletmediği ve yabancı sermaye (borç) kullanmadığı varsayımı kabul edilerek, işletmelerin aynı bazda karşılaştırılabilmesine imkan sağlanmıştır.

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde; gayrisafi üretim değeri (GSÜD), gayrisaf hasıla (GSH), işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla, tarımsal gelir ve aile geliri gibi göstergeler hesaplanmış ve saptanan sonuçlar kısaca tartışılmıştır.

İşletmelerde gayrisafi üretim değeri, tarımsal faaliyet sonucunda elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının, çiftçi eline geçen ürün fiyatları ile çarpılması ile bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki produktif değer artışlarının eklenmesi ile bulunmuştur (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd. 1995).

Gayrisaf hasıla ise gayrisafi üretim değerine işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen konutların kira karşılıklarının eklenmesi ile hesaplanmıştır. Konut kira karşılığının saptanmasında, cari kira değeri ile bina değeri arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmekte olup, bu esasa göre taş ve betonarme binalarda bina değerinin % 5'i, kerpiç ve ahşap binalarda ise % 10'unun kira karşılığı olarak alınması uygun görülmüştür. İşletme dışı tarımsal gelirin hesaplanmasında, işletmecinin beyanı esas alınmış olup, işletmeye ait alet ve makine ile aile işgücünün, işletme dışındaki tarımsal işlerde çalışmaları karşılığında elde ettikleri gelirin toplamından oluşmaktadır.

İşletmelerde tarımsal faaliyetler için yapılan toplam işletme masrafları sabit ve değişen masraflardan oluşmaktadır. Değişen işletme masrafları; bitkisel ve hayvansal üretim için ayrı ayrı tespit edilmiştir. Toplam değişen masraflar gayrisafi üretim değerinden çıkarılarak brüt kar ve toplam işletme masrafları gayrisafi hasıladan çıkarılarak saf hasıla hesaplanmıştır (Açıl ve Demirci 1984, Erkuş vd 1995, İnan 1998).

Tarımsal gelir, işletmecinin başarı düzeyinin ölçülmesinde kullanılan en önemli kriterlerden biri olup, saf hasılaya aile işgücü ücret karşılıklarının eklenmesi ve bunların toplamından ortakçılık payları ve borç faizleri toplamının çıkarılması ile bulunmuştur. Borç faizlerinin hesaplanmasında, T.C. Ziraat Bankası'na 1999-2000 üretim yılında verilen tarımsal işletme kredisi faizi esas alınmıştır.

Binaların tamir ve bakım masraflarının hesaplanmasında, bina değerinin % 1,5'i veya üreticilerin yaptıklarını beyan ettikleri tamir-bakım giderlerinin yıla düşen miktarları dikkate alınmıştır. Alet ve makinelerin yağ, yakıt ve tamir ve bakım giderleri ise işletmecilerin fiilen yaptıkları masrafların toplamı olarak alınmış ve bunlar norm veriler (Kadayıfçılar ve Dinçer 1972, Dinçer 1976) ile kontrol edilerek kullanılmıştır.

Sabit sermaye unsurlarına amortisman hesaplamada doğru hat (normal amortisman) yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla sabit sermayelerin cari değerleri ile amortisman oranları çarpılarak yıllık amortisman payları bulunmuştur. Amortisman oranı; betonarme binalarda % 2, taş ve yarı kagir binalarda % 3, ahşap veya kerpiç binalarda ise % 4, alet ve makineler için % 10, arazi ıslahı sermayesi unsurlarında % 5 olarak alınmıştır.

Hayvanlar için amortisman hesabında, belirli bir yaşa kadar hayvanlarda değer artışı olduğundan, genç hayvanlar için amortisman ayrılmamıştır. Verim döneminde irat ve iş hayvanları için amortisman tabi değer, hayvanların damızlık değerinden kasaplık değeri çıkarılarak bulunmuş ve ekonomik ömre bölünmüştür. Yerli ırk sığırlarda ekonomik ömür 5 yıl, kültür ırkı ve melez sığırlarda 7 yıl ve koyunlarda ise 4 yıl olarak dikkate alınmıştır (Erkuş 1979).

5.3. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

5.3.1. İncelenen Yörenin Tarımsal Yapı Özellikleri

Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi, hemen kıyından başlayan ve denize paralel olarak uzanan sıradağlar nedeniyle arazi varlığının çoğunluğu engebeli bir yapıya sahiptir. Bu bakımdan Bölgenin

diğer illerinde de olduğu gibi, Trabzon'da tarımsal üretimi sınırlayan en önemli faktör, tarıma uygun arazi varlığının yetersizliğidir. İlde toplam arazi varlığının % 23,50'sini tarım arazisi oluşturmaktadır (Ek Çizelge 5.1). İlde tarım arazilerinin kullanımı yönünden işletmelerde belirli üretim faaliyetlerinin önem kazandığı görülmektedir. Tarım arazisinin % 44,70'i fındık, % 28,01'i mısır, % 14,39'u çay, % 7,27'si patates, % 2,47'si tütün, % 1,63'ü sebze ve % 1,53'ü ise fasulye, yem bitkileri ve hububat tarımına ayrılmıştır (Ek Çizelge 5.2).

İlde 103.296 adet tarım işletmesi bulunmakta olup, işletmelerin % 75,26'sı bitkisel ve hayvansal üretime bünyelerinde birlikte yer vermekte, % 24,52'si yalnız bitkisel üretim ve % 0,22'si ise yalnız hayvansal üretim yapmaktadır (Anonim 1994). İlde yalnız bitkisel üretim yapan işletmelerin oranının yüksekliği, özellikle kırsal kesimde yaşayan ailelerin önemli bir kısmının kış mevsimini diğer şehirlerde geçirmeleri ve yaz mevsiminde ise köylerine dönerek tarımsal faaliyete katılmaları ile açıklanabilir. Bununla birlikte işletmelerin sayıca büyük çoğunluğu bünyelerinde bitkisel ve hayvansal üretime birlikte yer vermektedir.

İlde 191.331 baş büyükbaş ve 128.824 baş küçükbaş hayvan varlığı bulunmaktadır. Hayvan varlığı içinde yerli ırklar yüksek bir pay almakta ve verimlilik ise düşük düzeydedir.

Tarım işletmelerinin üretim kaynakları arasında yer alan arazi, genellikle işletmelerin mülkleri durumundadır. İşletmelerin % 99,68'i yalnız kendi arazisini ve % 0,32'si ise kendi arazisi yanında başka işletmelerden arazi tutmakta ve diğer işletmelere arazi vermemektedir (Anonim 1994).

İlde küçük aile işletmelerinin hakim olduğu görülmektedir. 19 dekar ve daha az araziye sahip olan işletmelerin oranı % 67,47 ve bu işletmelerin işledikleri arazilerin toplam tarım arazisi içindeki oranı % 30,99'dur. 49 dekar ve daha düşük araziye sahip olan işletmelerin oranı % 92,12 ve 199 dekar ve daha az araziye sahip olan işletmelerin oranı ise % 99,61 olup, bu işletmelerin işledikleri arazinin toplam tarım arazisi içindeki oranları ise sırasıyla % 64,19 ve % 96,00'dir (Ek Çizelge 5.3). İşletmelerin tamamı 500 dekardan daha az araziye sahip olan küçük tarım işletmesi özelliği taşımaktadır. Ortalama işletme genişliği ise 10,66 dekadır. Buna göre yörede bütün ilçelerin ve köylerin DGD kapsamına alınması halinde, üreticilerin hemen hemen tamamı toplam arazi varlıkları üzerinden doğrudan destekten yararlanabilecek, sadece % 0,49'u 199 dekara kadar olan arazileri için söz konusu destekten yararlanabilecektir.

Tarımsal nüfusun fazlalığı, arazinin dar, parçalanmış ve engebeli oluşu bölgede mekanizasyonu sınırlamaktadır. İlde traktör varlığı 49 adet (Anonim 1999/b, Anonim 1999/c) olup, 100 hektara düşen traktör sayısı 0,049 adettir. Bu sayı ülke ortalamasının altındadır.

İlde tarımsal faaliyetlerin genellikle işgücüne dayandığı görülmektedir. Arazinin eğimli, küçük ve parçalı olması makine kullanımını zorlaştırmaktadır. İşgücü verimliliğini yükseltmek için basit el aletlerinden yararlanılmaktadır. Birim alana modern sermaye girdisi kullanım seviyesi ise yüksektir. İlde toplam 55.316 ton kimyasal gübre kullanılmış olup, hektara gübre kullanımı 502,5 kg'dır.

İlde arazinin sınırlı ve nüfus yoğunluğunun fazla olması, aile başına düşen işlenen arazi varlığının azalmasına sebep olmaktadır. İşletmelerin parçalanarak küçülmesi, üretim maliyetinin yükselmesine neden olmaktadır. Bunun yanında bölgede ürün verimlerinin düşük olması, faaliyetlerin karlılığını olumsuz etkilemektedir. Bu koşullarda ilde yoğun işgücü talep eden faaliyetler (tütün gibi) önem kazanmaktadır.

İlde kırsal nüfusun toplam nüfus içindeki oranı % 50,42'dir. 1990-1997 döneminde ilin toplam nüfusu % 0,87 ve şehir nüfusu % 3,99 oranında artmış ve kırsal nüfus ise % 1,64 oranında azalmıştır (Anonim 1999/a). İlde tarım dışı istihdam olanaklarının sınırlı olması ve tarımsal arazi varlığının sınırlılığı, nüfusun sürekli ve/veya geçici olarak diğer şehirlere göç etme eğilimini artırmaktadır.

5.3.2. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Yapısı

5.3.2.1. İşletmelerde arazi varlığı ve kullanımı

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği 26,60 dekadır. İşletme arazisinin % 90,45'ini mülk arazi, % 7,29'unu ortağa tutulan arazi ve % 2,26'sını başka şehirlere geçici ve/veya sürekli olarak göç edenlerin yakınlarına yararlanmak üzere hibe ettikleri arazi oluşturmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği ise 15,04 dekar olup, bunun % 95,01'ini mülk arazi, % 4,32'sini ortağa tutulan arazi ve % 0,67'sini ise hibe yoluyla işletilen arazi oluşturmaktadır (Çizelge 5.1). İncelenen işletmelerde ortalama işletme arazisi genişliği, ülke ortalamasından (56,86 da) DGD'den yararlanan işletmelerde 2,14 kat ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 3,78 kat daha düşüktür.

Trabzon'da kiracılıkla arazi işletmenin yaygın olmadığı ortaya konulmuştur. Bununla birlikte DGD uygulaması ile ilgili 2000/14 nolu Tebliğ'de kiracılıkla işlenen arazinin de hedef üreticilere yapılacak doğrudan ödemede dikkate alınması gerekli görülmüştür. Yörede ortakçılıkla arazi işleme yaygın olmasına karşın, konu ile ilgili yasal düzenlemede, mülk arazi ve kiracılıkla işlenen arazi esas alınarak doğrudan desteğin dağıtılması ilke olarak benimsenmiştir. Bu nedenle Karadeniz Bölgesi'nde ortakçılık, kiracılığa oranla daha yaygın olduğundan, ödemede ortakçılığın dikkate alınmaması, Bölgede DGD uygulamasına paralel olarak gelir dağılımını olumsuz etkileyebilecektir.

Çizelge 5.1. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisi ve Arazinin Mülkiyet Durumuna Göre Dağılımı

İşletmeler	Mülk Arazisi		Ortağa Tutulan Arazisi		Hibe Yoluyla İşletilen Arazisi		Ortalama İşletme Arazisi	
	da	%	da	%	da	%	da	%
DGD'den Yararlanan	24,06	90,45	1,94	7,29	0,60	2,26	26,60	100,00
DGD'den Yararlanmayan	14,29	95,01	0,65	4,32	0,10	0,67	15,04	100,00

İşletmelerin arazi varlıklarının yetersizliğine karşın, işletme arazisinin parsel sayısı fazla ve ortalama parsel genişliği ise tarım alet ve makinalarından rantabl olarak yararlanmaya olanak vermeyecek kadar düşüktür. DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama parsel sayısı 3,65 adet ve parsel genişliği 7,29 dekadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama parsel sayısı 2,97 adet ve parsel genişliği ise 5,06 dekadır (Ek Çizelge 5.4).

Tarım işletmelerinde yetiştirilen bitkisel ürünlerin su gereksinimi genellikle yağışlar ile karşılanabilmektedir. Bu bakımdan DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisinin % 100'ünü ve yararlanmayan işletmelerde ise % 99,93'ünü kuru tarım arazisi oluşturmaktadır (Ek Çizelge 5.5).

DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisinin % 32,56'sı tarla arazisi, % 38,91'i meyvelik arazi, % 13,16'sı çayır arazisi, % 7,63'ü ağaçlık arazi, % 7,44'ü çaylık arazi ve % 0,30'u sebze arazisidir (Ek Çizelge 5.6). İşletme arazisi içinde mısır (% 25,08), meyve arazisi içinde fındık (% 38,91) ve çay plantasyonları (% 7,44) önemli yer tutmaktadır (Ek Çizelge 5.7). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise işletme arazisinin % 50'si meyvelik arazi, % 12,90'ı çaylık, % 15,49'u tarla arazisi, % 13,23'ü çayır arazisi, % 8,31'i ağaçlık arazi ve % 0,07'si ise sebze arazisidir. İşletme arazisinin % 50'si fındığa, % 12,90'ı çaya ve % 12,63'ü mısıra ayrılmıştır. DGD'den yararlanan işletmelerde işletme arazisinin % 74,44'ü ve yararlanmayanlarda ise % 77,33'ü fındık, çay, mısır ve tütün gibi dört temel ürüne ayrılmış durumdadır.

5.3.2.2. İşletmelerde nüfus ve işgücü varlığı ve kullanımı

DGD'den yararlanan işletmelerde çiftçi ailesi başına düşen ortalama nüfus 6,39 kişi olup, bunun % 51,17'si erkek ve % 48,83'ü kadın nüfustur. İşletme başına düşen nüfusun % 74,49'unu tarımsal yönlendirilmesi açısından önem taşıyan 7-49 yaş grubu nüfus oluşturmaktadır (Ek Çizelge 5.8).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama nüfus 5,95 kişidir. Ortalama nüfusun % 51,77'sini erkek ve % 48,23'ünü ise kadın nüfus oluşturmaktadır. İşletmelerde ortalama nüfusun % 77,82'sini 7-49 yaş grubu nüfus oluşturmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde 6 ve yukarı yaştaki nüfusun % 86,50'sini okur-yazar nüfus oluşturmaktadır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise bu oran % 87,41'dir. DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde nüfusun genellikle ilköğretim düzeyinde eğitim aldıkları belirlenmiştir (Ek Çizelge 5.9).

İşletmelerin toplam işgücü varlığı, aile işgücüne işletmede çalışan yabancı işçilerin eklenmesi ve bundan işletme dışında çalışanların çıkarılması ile bulunabilir. Bu hesaplamada eğitim, askerlik, hastalık ve iş görememe gibi nedenler ile işletmede çalışmayan aile bireyleri dikkate alınmamaktadır. Araştırma yöresinde tarım işletmelerinde çalışan toplam erkek işgücünün saat olarak hesabında, bir yılda çalışılabilir iş günü sayısı 200 ve günlük çalışma süresi 8 saat olarak alınmıştır. DGD'den yararlanan işletmelerde mevcut kullanılabilir erkek işgünü sayısı 877,1, işletmede ve işletme dışında çalışılan toplam erkek işgücü sayısı 562,9, kullanılmayan veya atıl işgünü sayısı 314,2 ve atıl işgücü oranı ise % 35,82'dir. DGD'den yararlanmayan işletmelerde kullanılabilir erkek işgünü sayısı 900, işletmede ve işletme dışında çalışılan toplam erkek işgünü sayısı 547,2, kullanılmayan işgünü sayısı

352,8 ve atıl işgücü oranı ise % 39,20'dir (Ek Çizelge 5.10). İşletmelerde işgücü fazlalığına karşın, belirli dönemlerde iş azamileri olduğu için, geçici işçi çalıştırılmaktadır. Özellikle fındık, çay ve tütün gibi ürünlerde bakım ve hasat işlemlerinin zamanında yapılmasının gerekliliği, iş azamileri oluşturabilmekte ve bu da geçici işgücü istihdamını zorunlu kılmaktadır.

5.3.2.3. İşletmelerin sermaye yapısı

Tarımda sermaye, işgücünün verimini artıran bütün girdileri kapsamaktadır. İşletmelerin sahip oldukları bütün sermaye unsurlarının incelenmesi, işletme yapısının analizi ve sermaye sorunlarının çözümü yönünden önem taşımaktadır. İncelenen tarım işletmelerinde sermaye yapısı, işletmelerin sermaye varlıkları fonksiyonlarına göre aktif ve pasif sermaye olarak iki gruba ayrılarak ortaya konulmuştur.

5.3.2.3.1. Aktif sermaye

Aktif sermaye; çiftlik (arazi) ve işletme sermayesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Çiftlik sermayesi; toprak, arazi ıslahı (meliorasyon), bina ve bitki sermayesinden oluşmaktadır. İşletme sermayesi ise; sabit işletme (hayvan ve alet-makine) sermayesi ve döner işletme (malzeme ve mühimmat ile para) sermayesinden meydana gelmektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde toprak sermayesi ortalama 17,2 milyar TL, arazi ıslahı sermayesi 76,5 milyon TL, bina sermayesi 3,4 milyar TL, bitki sermayesi 202,1 milyon TL, alet ve makine sermayesi 65,5 milyon TL, hayvan sermayesi 854,5 milyon TL, malzeme ve mühimmat sermayesi 243,6 milyon TL ve para sermayesi ise 253,7 milyon TL'dir (Ek Çizelge 5.11, 5.12, 5.13, 5.14, 5.15, 5.16, 5.17, 5.18).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toprak sermayesi 11,5 milyar TL, arazi ıslahı sermayesi 3,8 milyon TL, bina sermayesi 3,6 milyar TL, bitki sermayesi 129,2 milyon TL, alet ve makine sermayesi 403,5 milyon TL, hayvan sermayesi 495,9 milyon TL, malzeme ve mühimmat sermayesi 97,9 milyon TL ve toplam para sermayesi ise 269,7 milyon TL olarak saptanmıştır.

DGD'den yararlanan işletmelerde ortalama aktif sermaye 22,3 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye ise 838,6 milyon TL olmaktadır. Aktif sermayenin % 93,65'i çiftlik ve % 6,35'i ise işletme sermayesidir. Aktif sermaye içinde toprak sermayesi % 77,13 ile en yüksek payı almakta olup, bu oran işletmelerin ekstansif tarım yaptıklarını göstermektedir. Bunu % 15,27 ile bina, % 3,83 ile hayvan sermayesi, % 1,14 ile para ve % 1,09 ile malzeme ve mühimmat sermayesi izlemektedir (Çizelge 5.2). Toprak sermayesinin aktif sermaye içinde çok yüksek pay almasının nedeni, yörede verimli arazinin kıtlığı ve birim arazi değerlerinin yüksekliği ile açıklanabilir. Bununla birlikte yörede tarım arazisi üzerindeki nüfus baskısı ve verimli arazi kıtlığı nedeni ile arazi değerlerinin yüksek bulunması doğaldır.

DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama aktif sermaye 16,5 milyar TL ve işletme arazisinin dekarına düşen aktif sermaye ise 1.095,7 milyon TL olmaktadır. İşletmelerde toplam aktif sermayenin % 92,31'ini çiftlik ve % 7,69'unu ise işletme sermayesi oluşturmaktadır. Aktif sermayenin % 69,99'u toprak, % 21,51'i bina, % 3,01'i hayvan, % 2,45'i alet ve makine, % 1,64'ü para sermayesinden oluşmaktadır (Çizelge 5.2).

İncelenen tarım işletmelerinde çiftlik sermayesi unsurlarının verimliliğini yükseltebilecek olan işletme sermayesinin toplam aktif sermaye içindeki payı genellikle düşük düzeydedir. İşletmelerde sermayenin ve özellikle işletme sermayesinin yetersizliği yanında, dağılımının da dengesiz olduğu ortaya konulmuştur. İşletmelerde işgücünün yeterliliğine veya fazlalığına karşın, arazi ve sermaye yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Sermaye yetersizliğinin en önemli nedeni ise, özellikle küçük aile işletmelerinde yetersiz gelire bağlı olarak sermaye birikiminin yetersiz veya hiç sağlanamamış olmasıdır. Bu bakımdan mevcut DGD projesinin bu sorunları azaltabilecek biçimde yeniden gözden geçirilmesi ve bu politika ile işletmelerin başlıca yapısal sorunlarına çözüm yollarının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

Çizelge 5.2. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aktif Sermaye (1000 TL)

Sermaye Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I.ÇİFTLİK SERMAYESİ	20.890.068,5	93,65	15.212.965,0	92,31
a-Toprak sermayesi	17.205.817,6	77,13	11.534.740,0	69,99
b-Arazi ıslahı sermayesi	76.477,9	0,34	3.750,0	0,02
c-Bina sermayesi	3.405.691,2	15,27	3.545.250,0	21,51
d-Bitki sermayesi	202.081,8	0,91	129.225,0	0,79
II.İŞLETME SERMAYESİ	1.417.219,8	6,35	1.267.037,5	7,69
a-Sabit İşletme Sermayesi	919.959,0	4,12	899.412,5	5,46
1-Alet ve makine sermayesi	65.449,6	0,29	403.475,0	2,45
2-Hayvan sermayesi	854.509,4	3,83	495.937,5	3,01
b-Döner İşletme Sermayesi	497.260,8	2,23	367.625,0	2,23
1-Malzeme ve mühimmat sermayesi	243.594,2	1,09	97.925,0	0,59
2-Para sermayesi	253.666,6	1,14	269.700,0	1,64
AKTİF SERMAYE TOPLAMI	22.307.288,3	100,00	16.480.002,5	100,00

Ülkemizde Cumhuriyet Döneminde uygulanan tarım politikaları ve özellikle mevcut tarımsal destekleme politikaları ile işletmelerin sermaye yapısında önemli bir iyileşme sağlanamamıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi tarım işletmelerinde 1950'lerde aktif sermayenin % 95'inin çiftlik ve % 5'inin ise işletme sermayesi olduğu saptanmıştır (Açıl 1957). Yörede yapılan başka araştırmalarda ise, işletme sermayesinin aktif sermayenin % 4,8 ile % 8,1 arasında olduğu tespit edilmiştir (Zoral 1973, Bülbül 1978, Özçelik ve Bozoğlu 1992). Araştırma yöresinde işletmelerin sermaye yapısı ile ilgili sorunları devam etmektedir. Burada vurgulanması gereken en önemli konulardan biri de, özellikle ülkemizde yaşanan yüksek enflasyonun tarım arazilerinin aşırı değer kazanmasına ve aktif sermaye içindeki yüksek payını korumasına neden olduğudur.

5.3.2.3.2. Pasif sermaye

Tarım işletmelerine üretim amacı ile yatırılan bütün servet unsurları olan aktif sermayenin temininde kullanılan kaynaklar, işletmenin pasif sermayesini oluşturmaktadır. Buna göre pasif sermaye, temin edildiği kaynağa göre öz ve yabancı sermaye (borçlar) olarak iki gruba ayrılır. Aktif sermayenin tamamı, işletmeci tarafından sağlanmış ise, işletmedeki sermayenin kaynağı öz sermayedir. Ancak işletmelerde aktiflerin bir kısmı yabancı kaynaklar ile temin edilmiş olabilir. Ayrıca tarım işletmelerinde kiracılık ve ortakçılık ile işlenen arazi değerleri, aktif sermaye içinde yer aldığından, kiracılık ve ortakçılık yapan işletmeler, bu arazi değerleri üzerinden borçlandırılmış ve böylece mülkiyeti işletmeye ait olmayan sermaye unsurları için karşılık ayrılmış (indi borçlar) olmaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde pasif sermayenin % 12,62'si borçlar ve % 87,38'i öz sermayedir. İşletmelerde borçlanma şahıslara, banka ve kooperatiflere olmakta olup, borçluluk oranı düşüktür. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise toplam sermaye içinde yabancı kaynaklar % 7,55 ve öz kaynaklar % 92,45 oranında pay almaktadır (Çizelge 5.3). İşletmelerin borçluluk oranlarının ve özellikle banka ve kooperatif borçlarının düşük düzeyde olmasının nedeni; arazi genişliklerinin düşük olması ve buna bağlı olarak kredi kuruluşlarına kredi güvencesi olarak yeterli teminatın verilememesidir. Bu bakımdan yörede banka kredileri kullanan işletmelerin toplam içindeki oranı düşük bulunmuştur.

Çizelge 5.3. İncelenen İşletmelerde Ortalama Pasif Sermaye (1000 TL)

Sermaye Unsurları	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
I.BORÇLAR (Yabancı Sermaye)	2.815.855,3	12,62	1.243.575,0	7,55
a-Adi (Şahıslara Olan) Borçlar	714.528,3	3,20	510.075,0	3,10
b-Banka Borçları	184.924,5	0,83	102.250,0	0,62
c-Kooperatif Borçları	39.987,4	0,18	146.250,0	0,89
d-İndi Borçlar (Kira ve Ortağa Tutulan Arazi Değeri)	1.876.415,1	8,41	485.000,0	2,94
II.ÖZ SERMAYE	19.491.433,0	87,38	15.236.427,5	92,45
PASİF SERMAYE TOPLAMI	22.307.288,3	100,00	16.480.002,5	100,00

İncelenen işletmelerde sermaye yetersizliği yanında sermaye varlığının unsurlarına göre dağılımının dengesizliği, rasyonel işletmeciliğe olanak vermemektedir. İşletmelerde pasif sermaye içinde öz sermayenin yüksek düzeyde olması nedeniyle doğal olarak borçluluk oranı da düşüktür. Borçluluk oranının düşük olmasının esas nedeni ise, işletmelerin yeterli işletme sermayelerinin olmaması ve bunun uygun ve yeterli kredi olanakları ile giderilememesidir. Bu koşullarda işletmeler yeterince borçlanarak işletme sermayesi yetersizliklerini giderememekte ve işletmeler sermaye yetersizliklerini giderebilecek mali olanaklara sahip bulunmamaktadır.

5.3.3. İşletmelerin Yıllık Faaliyet Sonuçlarının Analizi

Tarım işletmelerinde birçok üretim girdileri kullanılarak çeşitli üretim faaliyetleri yürütülmektedir. İşletmelerde kullanılan girdiler ve yapılan masraflar ile elde edilen gelirler, işletmenin ve/veya bireysel üretim faaliyetlerinin başarı derecesini ortaya koymaktadır. Bu amaçla işletmelerin birbirleri ile karşılaştırılmasında ve işletmelerin zaman içindeki gelişiminin analizinde; gayrisafi üretim değeri, gayrisaf hasıla, işletme masrafları, saf hasıla, tarımsal gelir ve aile geliri gibi ölçütler kullanılmaktadır.

5.3.3.1. Gayrisafi üretim değeri

İşletmelerin yıllık faaliyetleri sonucunda üretilen bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerleri ile yıl içindeki demirbaş değerlerindeki artışlar, gayrisafi üretim değerini oluşturur. İşletmelerde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürünler, çiftlik avlusu fiyatları ile değerlendirilmiştir.

DGD'den yararlanan işletmelerde bitkisel üretim değeri 1,7 milyar TL, hayvansal üretim değeri 556,2 milyon TL ve toplam gayrisafi üretim değeri 2,3 milyar TL'dir. Toplam gayrisafi üretim değerinin % 75,47'si bitkisel ve % 24,53'ü ise hayvansal üretim değerinden oluşmaktadır (Ek Çizelge 5.19, 5.20, 5.21). Birim alana düşen gayrisafi üretim değeri 85,2 milyon TL/dekardır (Çizelge 5.4).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde bitkisel üretim değeri 1,1 milyar TL, hayvansal üretim değeri 369,8 milyon TL ve toplam gayrisafi üretim değeri 1,5 milyar TL'dir. Gayrisafi üretim değerinin % 74,85'i bitkisel ve % 25,15'i ise hayvansal üretim değerinden meydana gelmektedir (Ek Çizelge 5.21). Gayrisafi üretim değerinin dekara düşen değeri ise 97,8 milyon TL'dir. DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde gayrisafi üretim değeri içinde hayvansal üretim önemli bir pay almamaktadır. İşletmelerin sermaye varlığı içinde hayvan sermayesinin payının düşük olması veya işletmelerde bitkisel üretime oranla hayvancılığa düşük düzeyde yer verilmesi, bu sonucun elde edilmesine neden olmaktadır.

Çizelge 5.4. Birim Alana Başlıca İşletme Başarı Ölçütleri ve Gelir Analizleri

İşletme Başarı Ölçütleri	DGD'den Yararlanan İşletmeler	DGD'den Yararlanmayan İşletmeler
Gayrisafi Üretim Değeri (TL/da)	85.223.639,1	97.746.349,7
Gayrisafi Hasıla (TL/da)	92.280.195,5	111.534.581,1
Saf Hasıla (TL/da)	32.006.906,0	43.477.879,0
Brüt Kar (TL/da)	54.931.334,6	63.909.288,6
Tarımsal Gelir (TL/da)	52.391.462,4	54.865.186,2
Toplam İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,65	0,61
Değişen İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,33	0,30
Sabit İşletme Masrafları/Gayrisafi Hasıla	0,33	0,31

5.3.3.2. Gayrisaf hasıla

Tarım işletmelerinde bir üretim döneminde elde edilen gayrisafi üretim değerine, işletmede mevcut işgücü ve çekigücünün diğer işletmelerde tarımsal faaliyetlerde kullanılmaları karşılığı sağlanan gelirler ve zati ikametgah kira karşılığının (konut kira bedeli) eklenmesi ile gayrisaf hasıla elde edilmektedir (Erkuş vd 1995, Erkuş ve Demirci 1996).

DGD'den yararlanan işletmelerde işletme başına gayrisaf hasıla 2,5 milyar TL olup, bunun % 92,35'i gayrisafi üretim değeri, % 0,95'i işletme dışı tarımsal gelir ve % 6,70'i konut kira karşılığından oluşmaktadır. İşletme arazisinin dekarına başına düşen gayrisafi hasıla 92,3 milyon TL'dir (Ek Çizelge 5.22, Çizelge 5.4).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde işletme başına gayrisaf hasıla 1,7 milyar TL'dir. İşletme başına gayrisaf hasılanın % 87,64'ü gayrisafi üretim değerinden, % 1,62'si işletme dışı

tarımsal gelir ve % 10,74'ü ise konut kira karşılığından meydana gelmektedir. İşletme arazisinin dekarı başına düşen gayrisaf hasıla ise 111,5 milyon TL olarak saptanmıştır.

5.3.3.3. İşletme masrafları

Tarım işletmelerinde gayrisaf hasılayı elde etmek için yapılan masrafların toplamı işletme masrafları olup, bunlar sabit ve değişen işletme masraflarından oluşmaktadır. Tarım işletmelerine üretim amacıyla yatırılan sermayenin toplamı olan aktif sermayenin faizi, işletme masraflarına eklenmemektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde işçilik masrafları 626,1 milyon TL olup, bunun % 6,76'sı geçici işgücü ve % 93,24'ü ise aile işgücü ücret karşılığıdır. Cari masraflar 763,4 milyon TL'dir ve bunun % 25,15'i bitkisel ve % 74,85'i hayvansal üretim ile ilgili cari masraflardır. Sabit masraflar ise 213,7 milyon TL olup, bunun % 60,60'ı amortismanlar ve % 39,40'ı tamir ve bakım masraflarıdır. Toplam işletme masrafları ise 1,6 milyar TL'dir. İşletme masraflarının % 47,62'si cari masraflar, % 39,05'i işgücü masrafları ve % 13,33'ü ise sabit masraflardan oluşmaktadır (Ek Çizelge 5.23, 5.24, 5.25, 5.26).

DGD'den yararlanmayan işletmelerde işçilik masrafları 337,6 milyon TL olup, bunun % 8'i geçici işgücü ve % 92'si aile işgücü ücret karşılığıdır. Cari masraflar toplamı 485,4 milyon TL olup, % 23,31'i bitkisel ve % 76,69'u hayvansal üretim faaliyeti ile ilgilidir. Toplam sabit masraflar 200,5 milyon TL'dir. Sabit masrafların % 80,66'sı amortisman ve % 19,34'ü tamir ve bakım masraflarıdır. İşletme masrafları 1,0 milyar TL olup, bunun % 47,42'si cari masraflar, % 32,99'u işgücü masrafları ve % 19,59'u ise sabit masraflardan oluşmaktadır (Ek Çizelge 5.23, 5.24, 5.25, 5.26).

5.3.3.4. Brüt kar

Gayrisafı üretim değerinden değişen masrafların çıkarılması ile bulunan brüt kar, işletme organizasyonunun başarı derecesini gösteren önemli bir ölçüttür. DGD'den yararlanan işletmelerde brüt kar 1,5 milyar TL ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 961,2 milyon TL'dir. İşletme arazisinin dekarı başına düşen brüt kar, DGD'den yararlanan işletmelerde 54,9 milyon TL ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise 63,9 milyon TL'dir (Çizelge 5.4).

5.3.3.5. Saf hasıla

Gayrisaf hasıla değerinden işletme masraflarının çıkarılması ile saf hasıla bulunmaktadır. Saf hasıla, kiracılık ve ortakçılıkla arazi işletmeyen ve borçsuz çalışan bir işletmede aktif sermayenin rantı veya faiz karşılığı olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan yıl sonunda saf hasılanın minimum işletmeye yatırılan sermayenin getirebileceği faize eşit olması beklenebilir.

DGD'den yararlanan işletmelerde saf hasıla 851,4 milyon TL ve işletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla 32,0 milyon TL'dir. İşletmelerde gayrisafı hasılanın % 65,32'si işletme masrafları ve % 34,68'i ise saf hasıladır. DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise saf hasıla 653,9 milyon TL ve işletme arazisinin dekarına düşen saf hasıla ise 43,5 milyon TL olarak saptanmıştır. İşletmelerde ortalama gayrisafı hasılanın % 38,98'i saf hasıla ve % 61,02'si ise işletme masraflarıdır (Ek Çizelge 5.27, Çizelge 5.4). Araştırma yöresinde DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmeler aktif sermayelerine karşılık pozitif faiz veya rant elde edebilmişlerdir.

5.3.3.6. Tarımsal gelir

Saf hasıladan borç faizleri ile kiracılık ve ortakçılık paylarının çıkarılması ve kalan değere işletmeci ve ailesinin işgücü ücret karşılıklarının eklenmesi ile tarımsal gelire ulaşılmaktadır (Erkuş vd 1995). Araştırma yöresinde DGD'den yararlanan işletmelerin 1999-2000 döneminde ortalama 1,394 milyar TL tarımsal gelir elde ettikleri saptanmıştır. İşletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 52,4 milyon TL olmaktadır (Ek Çizelge 5.28, Çizelge 5.4). DGD'den yararlanmayan işletmelerde ortalama tarımsal gelir 825,172 milyon TL ve işletme arazisinin dekarına düşen tarımsal gelir 54,9 milyon TL olarak hesaplanmıştır.

Tarım işletmelerinin bankalara ve diğer üçüncü kişilere karşı mali sorumluluklarını zamanında yerine getirebilmeleri için yeter gelire sahip olmaları gereklidir. Yeter gelir ile çiftçi ailesinin işgücünü değerlendirebilecek, geçimini ve gelişimini sağlayabilecek geliri veren işletme büyüklüğü ifade edilmektedir. Genel olarak aynı koşullarda işletme genişliği arttıkça, üretim miktarı ve çiftçinin gelirinin arttığı veya gelirin işletme genişliği ile ilişkili olduğu açıktır.

1984 tarih ve 3083 sayılı Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu'nda 1984 yılı fiyatları ile yeter tarımsal gelir 1 milyon TL olarak kabul edilmiştir. Toptan

Eşya Fiyatları Endeksindeki artışlar dikkate alınarak, yeter gelir 2000 yılı fiyatları ile 1,413 milyar TL olmaktadır. Ülkemizde tarım işletmelerinin üçüncü kişilere olan mali sorumluluklarını yerine getirebilmeleri ve dolayısıyla işletmelerin geliştirilebilmesi için, minimum 1,413 milyar TL tarımsal gelir elde etmeleri gereklidir. Buna göre DGD'den yararlanan işletmelerde sağlanan tarımsal gelir ilgili kanunda tanımlanan yeter gelirden % 1,34 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise % 41,58 daha düşük bulunmuştur.

İşletmelerin oransal karlılığı ve masraflarını ödeyebilme olanaklarının incelenebilmesi için, gelirler analiz edilmelidir. Bu analizde işletmenin değişen, sabit ve toplam işletme masraflarının gayrisafı hasılaya oranlarının bilinmesi gerekmektedir. Bunlardan en önemlisi toplam işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranı olup, bu oran 1'den küçük olduğu ölçüde, işletme pozitif gelir-gider tablosuna sahip olacaktır (Barry et al 1979). Bu oran DGD'den yararlanan işletmelerde 0,65 ve yararlanmayan işletmelerde ise 0,61'dir. Buna göre her iki işletme grubunda da bir birimlik işletme masrafına karşılık yaklaşık olarak aynı miktarda gayrisaf hasıla elde edilebilmektedir. Diğer bir deyişle, DGD'den yararlanan işletmeler 100 TL gayrisaf hasıla elde edebilmek için 65 TL. ve yararlanmayan işletmeler ise 61 TL işletme masrafı yapmaktadır (Çizelge 5.4).

Sabit ve değişen işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranları da önemli göstergelerdir. Araştırma yöresinde sabit ve değişen işletme masraflarının gayrisaf hasılaya oranlarının DGD'den yararlanan ve yararlanmayan işletmelerde birbirine yakın olması, işletmelerin nakit varlıkları ve gereksinimleri ile açıklanabilir.

5.3.3.7. Toplam aile geliri

İşletmelerde tarımsal gelir ile tarım dışı gelirin toplamı, toplam aile gelirini oluşturmaktadır. DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aile geliri 2,6 milyar TL'dir. Aile gelirinin % 54,31'ini tarımsal gelir, % 42,78'ini tarım dışı gelir ve % 2,91'ini ise doğrudan gelir desteği oluşturmaktadır (Çizelge 5.5).

Çizelge 5.5. İncelenen İşletmelerde Ortalama Aile Geliri (1000 TL)

İşletmeler	Tarımsal Gelir		Tarım Dışı Gelir		DGD ¹		Toplam Aile Geliri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	1.393.612,9	54,31	1.097.616,4	42,78	74.646,6	2,91	2.565.875,9	100,00
DGD'den Yararlanmayan	825.172,4	44,26	1.039.250,0	55,74	-	-	1.864.422,4	100,00

(¹) Örnek işletmelere yapılan net ödeme miktarı esas alınmış ve çiftçilere ödemenin yapıldığı tarihlerdeki TC Merkez Bankası ABD Doları döviz kuru kullanılarak Türk Lirası olarak hesaplanmıştır.

Trabzon'da incelenen gerek DGD'den yararlanan, gerekse yararlanmayan tarım işletmelerinde toplam aile geliri içinde tarım dışı gelir önemli bir pay almaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bölgede tarımsal faaliyetin sağladığı gelir ve istihdam olanaklarının sınırlılığı nedeniyle çiftçi ailesinin başka şehirlerdeki tarım dışı istihdam olanaklarından yararlanmasıdır. DGD'den yararlanan işletmelerde tarım dışı gelirin % 42,44'ü işçilik ve özellikle inşaat işçiliği, % 23,12'si esnaf, % 21,22'si emekli memur ve işçi ücretleri ve % 13,22'si ise memur maaşlarından oluşmaktadır.

Doğrudan gelir desteğinin toplam aile geliri içindeki payının yaklaşık % 3 gibi oldukça düşük bir düzeyde olması, projenin gelir artırıcı etkisini sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla projenin gelir artırıcı etkisinin değerlendirilmesinde, araştırmanın bu sonucunun dikkate alınması gerekir. Gerek birim alana yapılan doğrudan ödeme miktarının düşük olması, gerekse işletme arazisi varlığının düşük olması, aile geliri içinde doğrudan desteğinin payının düşük düzeyde kalmasına neden olmuştur.

5.3.3.8. Başlıca mali oranlar

Tarım işletmelerinde öz sermayenin karlılığını mali rantabilite ortaya koymaktadır. Mali rantabilite veya öz sermaye karlılık oranı DGD'den yararlanan işletmelerde % 4,15 ve DGD'den yararlanmayan işletmelerde ise % 3,38'dir. İşletmelere yatırılan toplam aktif sermayenin veya yatırım sermayesinin karlılığını ortaya koyan ekonomik rantabilite ise, DGD'den yararlanan işletmelerde % 3,82 ve yararlanmayan işletmelerde ise % 3,98'dir. İşletmelerde saf hasılanın gayrisaf hasılaya oranı olan rantabilite faktörü ise, DGD'den yararlanan işletmelerde % 34,68 ve yararlanmayan işletmelerde % 38,98'dir (Çizelge 5.6).

Türkiye’de yüksek enflasyonun önemli bir sorun olması nedeni ile tarım işletmelerinde rantabilite oranları, cari faiz oranlarından daha düşük bulunmuştur. Bu durum aktif sermaye içinde bulunan toprak ve bina gibi sabit sermaye unsurlarının enflasyon nedeni ile aşırı değer kazanması ile açıklanabilir (İnan 1998). Ancak saptanan rantabilite oranları, benzer araştırmalar ile saptanan oranlar ile uyumlu olup, düşük düzeyde de olsa, bu oranlar, işletmelere yatırılan aktif sermaye ve öz kaynaklara pozitif bir faiz gelirin elde edilebildiğini göstermektedir.

Çizelge 5.6. İncelenen İşletmelerde İşletme Faaliyetleri İle İlgili Başlıca Mali Oranlar

Mali Oranlar (%)	DGD’den Yararlanan	DGD’den Yararlanmayan
Mali Rantabilite	4,15	3,38
Ekonomik Rantabilite	3,82	3,98
Rantabilite Faktörü	34,68	38,98
Sermaye Devir Oranı	9,8	11,2
Mali Kaldıraç Oranı	12,62	7,55

Tarım işletmelerinde sermaye devir hızı, sanayi ve ticaret işletmelerinden daha düşüktür. Trabzon’da DGD’den yararlanan işletmelerden sağlanan ortalama gayrisafi üretim değeri ile yatırım sermayesi 9,8 yıl ve DGD’den yararlanmayan işletmelerde ise 11,2 yılda karşılanabilmektedir. Bu oranlar sanayi ve ticaret işletmelerine oranla oldukça yüksektir.

İşletmelerde borçların aktif sermayeye oranı olan mali kaldıraç oranı DGD’den yararlanan işletmelerde % 12,62 ve DGD’den yararlanmayan işletmelerde % 7,55 olarak saptanmıştır. İşletmelerde mali kaldıraç oranlarının düşük düzeyde olması, işletmelerin yeterince borçlanamadıklarını ortaya koymaktadır. Bu durum pasif sermayenin analizinde verilen borçluluk oranı ile de ilişkilidir. Mevcut doğal, sosyal ve ekonomik koşullarda tarım işletmelerinde sermaye yapısını iyileştirebilmek için yeterli düzeyde kredi kullanılmadığından, zaman içinde tarımda yapısal bozuklukların azaltılması oldukça yavaş olmaktadır.

5.3.4. Doğrudan Gelir Desteği Uygulamasından Yararlanan ve Yararlanmayan Üreticilerin Projeye Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi

Trabzon Akçaabat ve Sürmene İlçeleri’nde mülk arazisini işleyen ve/veya kiracılık tutulan araziler üzerinde üretim faaliyetinde bulunan ve bunu muhtar, ziraat odası ve ziraat odasının olmadığı yerlerde Tarım ve Köyşeri Bakanlığı İlçe Müdürlükleri’nden alacağı üretici belgesi ile ispatlayan hedef çiftçilere ödeme yapılmıştır. Bunun için 2000/14 nolu Tebliğin yayımı tarihinden itibaren en geç bir ay içinde Tarım İl veya İlçe Müdürlüklerine pilot köylerdeki hedef üreticilerin müracaat etmeleri sağlanmıştır.

Trabzon’da tesadüfi örnekleme yöntemi ile Tarımda Yeniden Yapılandırma ve Destekleme Kurulu’na Sürmene’de 11 köy ve Akçaabat’ta ise 10 köy DGD uygulaması için pilot olarak seçilmiştir. Sürmene ve Akçaabat’ta hedef üreticiler; tapu kayıtları, tapu kadastro kaydı olmayan köylerde ise Tarım İl veya İlçe Müdürlüklerince gerçekleştirilen anket çalışması sonuçları ve Türkiye Ziraat Odaları Birliği’nden alınan üretici belgesine dayalı olarak saptanmıştır. Pilot ilçelerde yapılan başvurular incelenerek hedef üreticiler saptandıktan sonra, ödemelerin ilk taksiti Temmuz 2000 ve ikinci taksiti ise Ekim 2000’de yapılmıştır.

Akçaabat’a bağlı toplam 49 köy bulunmakta olup, projeden yararlanabilecek köylerin toplam köy sayısı içindeki oranı % 20,4, projeden yararlanabilecek üretici sayısı 1.113, ödemeye esas olan arazi miktarı 24.868 da ve bunun İlçe’nin toplam arazi varlığı içindeki payı % 17,3’dür. Akçaabat İlçesi’nde üreticilere yapılan toplam destek miktarı 124.340 \$’dır (Ek Çizelge 5.29, Ek Çizelge 5.30).

Sürmene’de ise toplam köy sayısı 24 olup, DGD uygulaması için seçilen köylerin toplam içindeki oranı % 45,8’dir. Projeden yararlanabilecek 773 üreticinin ödemeye esas olan arazi varlığı 12.586 da olup, İlçe’nin arazi varlığı içindeki payı % 24,0’dür. Proje kapsamında seçilen hedef üreticilere toplam 62.930 \$ doğrudan ödeme yapılmıştır (Ek Çizelge 5.29, Ek Çizelge 5.31).

Seçilen 2 ilçede 21 köyden toplam 1.886 üreticiye 37.454 dekar arazi esas alınarak 187.270 \$ ödeme yapılmıştır. Proje için seçilen her pilot ilde 2.000 işletme ailesinin pilot uygulamadan yararlandırılması hedeflenmiş olup, Trabzon’da bu hedefe büyük ölçüde ulaşılmıştır. DGD uygulamasından yararlanabilecek üreticilerin beyan ettikleri arazi genişliği 2 ile 120 dekar arasında

değişmekte olup, ortalama 19,9 dekadır. Seçilen ilçelerde tarım işletmeleri küçük aile işletmesi özelliği taşımaktadır. Nitekim söz konusu iki ilçede DGD'den yararlanan işletmelerin beyan ettikleri arazi genişliklerine göre dağılımı incelendiğinde; işletmelerin % 38,18'inin 10-19 da, % 35,58'inin 20-39 da, % 14,16'sının 5-9 da ve % 2,70'inin 5 dekardan küçük olduğu görülmektedir. 100 dekardan fazla arazi beyan edenlerin oranı yalnızca % 0,21'dir (Ek Çizelge 5.32).

Yörede küçük aile işletmelerinde işgücü varlığı yeterli ve hatta atıl işgücü önem bir sorun olmasına karşın, işletmelerde arazi ve sermaye gibi üretim faktörleri yeterli düzeyde bulunmamaktadır. Bu koşullarda bölgede tarımsal faaliyetin hacmini sınırlayan temel faktör; arazi ve sermayedir. Yörede tarım işletmelerinde sağlanabilecek gelir ile tarım işletmelerinin geliştirilmesi ve ailenin geçiminin sağlanması olanaklı olmayacaktır. Bu bakımdan DGD uygulamasından yararlanan ve yararlanmayan üreticilerin sayıca çok önemli bir kısmının başka illerde tarım dışı işlerde çalışarak gelir sağladıkları ortaya konulmuştur.

5.3.4.1. DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin projeye yaklaşımları

DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin hemen hemen tamamı (% 98,74) birim alana verilen destek miktarının yeterli olmadığını ve çok düşük bir oranı (% 1,26) ise birim alana yapılan destekleme ödemesinin miktarının yeterli olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte üreticilerin mevcut destekleme sistemine oranla DGD'ni tercih ettikleri görülmektedir. Üreticilerin % 94,34'üne göre DGD uygulaması mevcut tarım desteklerinin yerine (ürün fiyat ve girdi destekleri) tercih edilmekte ve % 5,66'sına göre ise mevcut destekleme politikası DGD'ye oranla daha avantajlı bulunmaktadır. DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 77,36'sına göre yapılan doğrudan desteğe karşın, söz konusu cari yıl içindeki kredi talebinde bir azalma olmamakta ve % 22,64'üne göre ise kredi talebinde azalma ortaya çıkmıştır.

DGD uygulamasında en önemli faktörlerden biri de, doğrudan desteğin dağıtılacağı dönem veya zamanın saptanmasıdır. Üreticilerin % 62,89'una göre doğrudan destek ödemesi ilkbahar mevsiminde yapılmalıdır. Üreticilerin % 50,94'üne göre ise ödeme Mart ayında yapılmalıdır. Yörede tarımsal üretim deseni ve girdi kullanım düzeyi dikkate alındığında, işletmelerin işletme sermayesi talebi bu dönemde yoğunlaştığından, ödemenin kış mevsimi sonunda ve özellikle Mart ayında yapılmasının istenmesi tutarlı olmaktadır. Buna karşın üreticilerin % 27,05'ine göre doğrudan destek ödemesi kış, % 6,28'ine göre sonbahar ve % 3,78'ine göre yaz mevsiminde yapılmalıdır (Ek Çizelge 5.33).

Genellikle DGD uygulamasında üreticilere ödemenin yapılmasında önemli bir sorun bulunmadığı ifade edilebilir. Üreticilerin % 91,82'sine göre doğrudan desteğin tahsilatın da önemli bir sorun olmamıştır. Üreticilerin % 8,18'ine göre ise paranın tahsil edilmesi sırasında; ödemenin gecikmesi, zamanında yapılamaması, zaman kaybı ve ilave masraf yapılmasına neden olması gibi güçlükler ortaya çıkmıştır.

DGD uygulamasında, üreticilere yapılacak ödeme aynı ve/veya nakdi olarak yapılabilir. Trabzon'da DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 98,11'ine göre DGD nakdi (parasal) ve % 1,89'una göre aynı (girdi) olarak yapılmalıdır. DGD uygulamasında, ödemenin yapılmasında esas alınabilecek ölçütün belirlenmesi en önemli faktörlerden biridir. Ülkemizde bu amaçla arazi genişliği esas alınmakta olup, bu yolla hiç arazisi olmayan hayvancılık işletmeleri projenin kapsamı dışında bırakılmış olmaktadır. Çiftçilere doğrudan ödeme yapılmasında mülk arazi ve/veya işletme arazisi esas alınabilir. Trabzon'da görüşülen üreticilerin % 58,49'una göre ödemede işletme arazisi esas alınmalı ve % 41,51'ine göre ise mülk arazisi dikkate alınmalıdır.

Mevcut tarım desteklerinin tamamının kaldırılması halinde, üreticilerin % 47,80'ine göre DGD'nin optimum miktarı 10-20 milyon TL/da, % 23,90'ına göre 10 milyon TL/dekara kadar, % 21,38'ine göre 20-50 milyon TL/da, % 5,03'üne göre 50-100 milyon TL/da ve % 1,89'una göre ise 100 milyon TL/ dekardan fazla olmalıdır (Ek Çizelge 5.34). Mevcut desteklerin kaldırılması halinde, üreticilere göre dekara optimum doğrudan destek ödemesinin miktarı yaklaşık 22 milyon TL veya 33 \$ olmalıdır. Bunun mevcut uygulamaya oranla 6,6 kat daha yüksek olmasının nedeni ise, ortalama işletme arazisi genişliğinin yetersiz olması ve bu nedenle özellikle tarımsal gelir ile ailenin geçimi ve işletmenin geliştirilmesinin mümkün olmamasıdır. Bu durum ülkesel düzeyde DGD uygulamasında bölgesel düzeylerde farklılaştırmanın yapılmasının gerekli ve yararlı olabileceğini ortaya koyan bir göstergedir.

DGD ile üreticilere yapılan ödemelerin kullanıldığı alanların saptanması, özellikle projenin tarımsal yapıya olan etkilerinin analizi yönünden yararlı olabilecektir. Trabzon'da üreticilerin % 47,26'sı yapılan doğrudan gelir ödemesini çiftçi ailesinin cari harcamalarının karşılanmasında, % 36,82'si bitkisel üretimde ve % 15,42'si ise hayvansal üretimde işletme sermayesi (tohum, gübre, ilaç, yem, hasat ve işçilik giderleri vb.) gereksiniminin karşılanmasında kullanmış ve % 0,5'i ise ticari faaliyetlerinin finansmanı (dükkan işletmeciliği) için kullanmıştır.

DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 90,57'si DGD uygulamasından memnun olduğunu beyan etmiştir. Üreticilerin % 9,43'ü ise birim alana verilen para miktarının yeterli olmaması, hayvancılığın destekleme ödemesinde dikkate alınmaması, ödemenin yapılmasında zaman kaybının fazla olması, DGD'nin tahsilat için yapılan masrafların alınan destekten daha fazla olması ve projenin devlete önemli ölçüde yük getirmesi gibi nedenlerle bu projeden memnun olmadıklarını beyan etmişlerdir. Üreticilerin % 91,19'una göre bu politika ülke genelinde başarılı olarak uygulanabilecektir. Üreticilerin % 8,81'ine göre verilen para miktarının yeterli olmaması, yapılan ödemenin üretimde kullanılmaması, devletin mali gücünün bütün ülkede bu projeyi uygulamak için yeterli olmaması, uluslararası finans kuruluşlarından temin edilen kredi ile tarıma yapılacak desteklemenin yeterince etkili olmaması, üreticilere desteğin adaletli olarak dağıtılamaması ve projenin büyük üreticilere daha fazla avantaj sağlaması gibi nedenlerle bu politikanın ülke genelinde başarılı olarak uygulanması mümkün olmayacaktır.

Üreticilere göre mevcut projenin iyileştirilebilmesi için; öncelikle birim alana verilen para miktarı artırılmalı (% 48,45), uygulama belirli bir süre veya minimum 10 yıl devam ettirilmeli (% 3,73), bu proje ile belirli ürünlerin üretimi yönlendirilmeli veya uygulama belirli ürünleri üreten işletmelere yönelik olarak değiştirilmeli (% 2,49), hayvancılık faaliyetleri de destekleme kapsamına alınmalı (% 1,86), ödeme uygun zamanda ve tek taksitte yapılmalı (% 1,24) ve dış kaynaklardan temin edilen kredi ile üreticilere karşılıksız destekleme yapılmamalı (%1,24)'dır (Ek Çizelge 5.35).

5.3.4.2. DGD uygulamasından yararlanamayan veya yararlanmak istemeyen üreticilerin projeye yaklaşımları

Akçaabat'ta seçilen pilot köylerde projeye katılım köylere göre % 80-90 arasında değişmektedir. *İlçede projeye katılmak istemeyen üreticilerin (% 10-20) katılmama nedenleri ise;*

(i) işletme arazisinin dekarı başına verilen 5 \$'lık doğrudan gelir ödemesinin gelecekte geri alınabileceğine yönelik beklentiler ve özellikle 1950'li yıllarda yörede yapılan karşılıksız devlet yardımlarının daha sonraki yıllarda faizi ile birlikte geri alınmasının neden olduğu hoşnutsuzluğun, 60 ve daha yukarı yaş grubundaki üreticilerde yarattığı olumsuzluklar,

(ii) işletme arazisinin kayıt altına alınması yoluyla tarımsal arazi ve tarımsal kazançların vergilendirilebileceğine yönelik beklentilerin azaltılmamış olması,

(iii) tarım işletmelerinin arazi genişliklerinin diğer bölgelere oranla çok düşük olması nedeni ile işletme arazisinin dekarına verilen 5 \$ doğrudan desteğin yetersiz bulunması,

(iv) yörede özellikle sonbahar, kış ve ilkbahar mevsimlerinde çalışmak ve gelir sağlamak amacıyla il dışına olan göçler nedeni ile projeden yararlanmak için gereken beyanın zamanında yapılamaması gibidir.

Sürmene'de de projeye katılım pilot köylere göre, Oylum Beldesi hariç, % 70-100 arasında değişmektedir. İlçede Güney Köyü'nde bütün üreticiler beyanda bulunmuş olmasına karşın, Oylum Beldesi'nde 500 işletme ailesinden 67'sinin projeye katılımı sağlanmış olup, katılım oranı % 13,40 olmuştur. Bu oran ile Trabzon'da DGD uygulamasına en düşük düzeyde katılım bu beldede olmuştur. *İlçede projeye katılım oranının bütün köylerde % 100 olmamasının başlıca nedenleri ise;*

(i) üreticilerin projeye katılıma istekli olmalarına karşın, arazi varlığı yetersiz olduğundan, birim alan verilen doğrudan desteğin düşük olması ve buna bağlı olarak alınabilecek toplam desteğin tatmin edici olamamasından dolayı beyanda bulunulmaması,

(ii) Akçaabat'ta da olduğu gibi bazı köylerde yayla ve köy dışında ikamet edenlerin oranının yüksek olması ve bunlara proje ile ilgili olarak bilgilendirme için ulaşılamaması ve beyanda bulunmalarının sağlanamaması,

(iii) özellikle Oylum Beldesi'nde olduğu gibi, devletin üreticileri kayıt altına alarak vergilendireceği yönündeki beklentilerin ortadan kaldırılamaması,

(iv) üreticilere karşılıksız olarak dağıtılan doğrudan desteğin gelecek yıllarda faizi ile birlikte üreticilerden geri alınabileceği yönündeki beklentilerin önlenememesi,

(v) özellikle ilçe merkezine uzak olan köylerde ulaşım maliyeti ve bu iş için ayrılacak zamanın alınabilecek doğrudan destek miktarı ile karşılaştırıldığında, verilen destek miktarının tatmin edici olmaması,

(vi) seçilen köylerde yerleşimin dağınık olması ve üreticilerin belirli köy ve/veya belde merkezlerine toplanarak projenin amaçları, kapsamı, yararları ve geleceği gibi konular üzerinde bilgilendirme ve bilinçlendirme toplantılarının yeterince yapılamamış olması gibidir.

Her iki ilçede de beyanda bulunmayan üreticiler ile mümkün olduğunca görüşme yapılmış ve bunlara projeye katılmama nedenleri sorulmuştur. Yapılan görüşmelerden sonra yukarıdaki nedenlerden dolayı projeye katılmayan üreticilerin de gelecek yıldan itibaren projeye katılmak ve söz konusu destekten yararlanmak istedikleri gözlenmiştir. Bununla birlikte incelenen köylerde az sayıdaki ailenin projeye katılmayı tercih etmeyeceğini belirttiklerinin vurgulanması gerekir. Pilot köylerde 2000 yılında projeye katılmayan üreticiler için, 2001 yılı başında veya içinde yeniden beyanda bulunma olanağının sağlanması halinde, her iki ilçede de projeye katılımın % 90'ın üzerine çıkartılabileceği saptanmıştır.

Trabzon'da pilot olarak seçilen 21 köyde ortalama işletme arazisi genişliğinin 19,9 dekar olduğu dikkate alındığında, birim alana 5 \$ olarak verilen DGD ile işletme başına yaklaşık 100 \$ (gelir vergisi hariç) ödeme yapılacaktır. Bu miktarda DGD üreticiler yönünden yeterli veya teşvik edici olmamaktadır. Birim alana verilen doğrudan desteğin artırılması projeye katılımı yükseltebilecektir. Bunun için ülke genelinde uygulanabilecek DGD projesinin bölgelere göre farklılaştırılarak uygulanması gereği bulunmaktadır. Bunun dışında özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yılın belirli dönemlerinde köyleri dışında çalışan ve ikamet eden ve özellikle yaz mevsiminde köylerine dönen üreticilerin projeye katılımını sağlayabilmek için, proje uygulamasının devam edeceği gelecek yıllarda beyan döneminin Temmuz ve Ağustos aylarına alınması yararlı olabilecektir. Ancak özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yaygın olan yarı zamanlı tarım yapan üreticilerin gerçekten DGD'den yararlanmalarının gerekli ve/veya yararlı olup olmadığının tartışılması gerekmektedir.

5.3.4.3. DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilerin projeye yaklaşımları

DGD uygulamasının etkilerinin karşılaştırmalı olarak analizi için projeden yararlanmayan benzer köyler kontrol grubu olarak seçilmiştir. Seçilen dört köyde görüşülen üreticilerin % 30,00'u DGD uygulaması hakkında bilgi sahibi iken, % 70,00'i bu konuda hiç veya çok yetersiz bilgi sahibi olduğunu beyan etmişlerdir. DGD konusunda üreticiler genellikle DGD'den yararlanan komşu köy ve akrabalar, Tarım İl ve İlçe Müdürlüğü elemanları, Ziraat Odaları, radyo ve televizyon ile muhtarlardan bilgi edinmişlerdir.

DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilere göre projenin aksayan en önemli yönü verilen paranın yeterli olmamasıdır (% 12,50). Üreticilerin % 87,50'si bu konuda fikir beyan etmemiştir. DGD projesinin iyileştirilebilmesi için birim alana verilen para miktarı artırılmalı ve projenin kapsamı genişletilmelidir (% 20,00). Üreticilerin % 80,00'i bu konuda görüş belirtmemiştir.

DGD uygulamasından yararlanmayan üreticilerin % 82,50'sinin görüşüne göre bu proje bütün illerde başarılı olarak uygulanabilecektir. Üreticilerin bu yolla sağlanacak karşılıksız doğrudan gelir ödemesine gereksinimleri olduğu belirtilmektedir. Üreticilerin % 12,50'sine göre ise devletin ekonomik sorunları ve kırsal kesime yeterince önem verilmemesi nedeni ile bu proje ülke geneline yaygınlaştırılmayacaktır. Üreticilerin % 5,00'i ise bu konuda görüş bildirmemiştir.

Projeden yararlanmayan üreticilerin buldukları köylerin de proje kapsamına alınması durumunda, üreticilerin % 97,50'si söz konusu projeye katılmayı istemektedir. Üreticiler aile ve işletmelerinin nakit gereksinimlerinin karşılanması ve bu yolla yararlı katkı sağlayabilmesi nedeni ile projeye katılmayı istemektedir. Projeye katılmak istemeyen üreticiye göre (% 2,50) bunun nedeni ise, devletin mali olanaklarının sınırlı olması nedeni ile bu projenin uygulamasının gerekli ve yararlı görülmemesidir.

Kontrol grubu olarak seçilen üreticilerin çoğunluğu proje uygulaması hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarına karşın, üreticilerin projeye katılma eğilimi ve projenin başarılı olabileceği konusundaki beklentileri dikkate alındığında, proje uygulamasının kapsamının genişletilmesi durumunda, yörede katılımın yüksek olabileceği ifade edilebilir. Özellikle birim alana verilen destekleme ödemesi miktarının artırılmasına paralel olarak, katılım oranı % 100,00'e

çıkarılabilecektir. Bununla birlikte proje uygulaması konusunda öncelikle üreticilerin bilgilendirilmesi ve yönlendirilmesine gereksinim olduğu açıktır.

5.3.4.4. Kamu ve özel kuruluşların DGD uygulaması ile ilgili değerlendirmeleri

DGD uygulamasında doğrudan görev alan kamu kuruluşları; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı İl ve İlçe Müdürlükleri, Tapu Sicil Müdürlükleri ve TC Ziraat Bankası'dır. Başlıca üretici örgütleri ise Ziraat Odaları ve Türkiye Ziraat Odaları Birliği olup, bunların esas görevi hedef çiftçilere üretici belgelerinin düzenlenmesidir. Projede tarım kooperatiflerine görev ve sorumluluk verilmemiştir. DGD uygulamasında hedef üreticilerin beyanlarının alınması ve bunların kontrolü ve denetimi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca yapılmış ve Bakanlık tarafından onaylanan çizelgelere göre ödeme yapılmıştır.

DGD uygulamasında ödeme, Hazine Müsteşarlığı ile TC Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü arasında yapılan protokol ile Banka şubelerince yapılmaktadır. Trabzon'da Sürmene ve Akçaabat ilçelerinde bulunan Banka şubelerinde, hedef çiftçilere DGD ödemesi öncesinde, her bir hedef çiftçi için tasarruf hesabı açılmış, üreticiler adına tahakkuk eden bedeller bu hesaplara aktarılmış ve bu hesaplardan belirlenen tarihlerde ödeme yapılmıştır. İlde ziraat odalarından alınan üretici belgeleri ve ilgili kamu kuruluşlarınca yapılan tespit ve kayıtlardan yararlanılarak hazırlanan listelere göre Banka şubelerince üreticilere ödeme yapılmıştır. Buna göre kimlikleri ve hesap cüzdanları ile Banka şubelerine başvuran üreticilere ödemeler kolaylıkla yapılmıştır.

Banka şubelerinin hazırlık çalışmaları sırasında karşılaştıkları en önemli sorunlar ise; (i) hedef üreticilerin kimlik bilgileri ile banka şubelerine verilen bilgiler arasında farklılıkların olması ve (ii) üreticilere DGD uygulaması yeterince anlatılmadığından, üreticilerin projeye yeterince ilgi göstermemeleridir. DGD uygulamasında Banka şubeleri ve ilgili kamu kuruluşlarının en önemli sorunları, üreticilere yapılan ödemeler üzerinden gelir vergisi kesilip kesilmeyeceği konusunda yaşanmıştır. Bu konuda 2000/14 nolu Tebliğde herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bu bakımdan özellikle Akçaabat İlçesi'nde üreticilere gelir vergisi kesintisi yapılmadan ödeme yapılmış ve daha sonra üreticiler tekrar Banka şubelerine davet edilerek üreticilere yapılan ödemelerden % 6 oranında gelir vergisi tahsil edilmiştir. Bu durum Banka şubeleri ve kamu kuruluşları ile üreticiler arasında sorunlara neden olmuş ve üreticilerde bu desteğin karşılıksız olmadığı ve gelecekte geri alınabileceği konusunda endişenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Mevcut DGD projesinin iyileştirilebilmesi için öncelikle üreticilere yapılacak ödemeler tek taksitte verilmeli ve birim alana yapılan destekleme ödemesi miktarı artırılarak üretici için çekici hale getirilmelidir. Kamu kuruluşlarının yöneticilerine göre öncelikle kadastro çalışması tamamlanmamış olan yörelerde, üreticilerin sahip oldukları arazinin miktarının saptanması ve gerçek dışı beyanların önlenmesi önemli bir sorun olacaktır. Ayrıca bu ödemenin ülke geneline yaygınlaştırılması halinde, bu amaçla kullanılacak önemli miktarda kaynağın bütçe olanakları ve uzun vadeli yabancı krediler ile temin edilmesi gerekecektir. Diğer koşullar uygun olmasına karşın, bu iki önemli sorun nedeni ile projenin ülke genelinde yaygınlaştırılması oldukça güç olabilecektir.

Üretici adına Banka şubelerine gelen destekleme tutarları, ödemenin yapılacağı tarihteki TC Merkez Bankası ABD doları döviz alış kuru üzerinden Türk Lirasına dönüştürülerek üreticilere ödenmiştir. DGD ödemesi Banka şubelerinin iş yoğunluğunu artırmış olmasına karşın, ödemeler köy esasına göre belirli bir sıra ve düzen içinde yapılmıştır. Üreticilere yapılan destekleme ödemesi miktar olarak düşük düzeyde olduğundan, TC Ziraat Bankası şubelerinin kredi hacminde veya üreticilerin kredi talebinde önemli olarak değerlendirilebilecek azalma görülmemiştir. Bununla birlikte TC Ziraat Bankası'nın yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi ile ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır (Anonim 2000/c). Bu düzenlemelere göre Banka'nın özelleştirilmesine paralel olarak, DGD'nin üreticilere hangi banka kanalıyla ödeneceğinin yeniden düşünülmesi ve kararlaştırılması gereği bulunmaktadır.

5.3.4.5. DGD uygulamasının ekonomik yönden değerlendirilmesi

Tarımda reform uygulaması kapsamında mevcut tarım sübvansiyonlarının kaldırılması ile üretici gelirinde olabilecek kaybın, kısa vadede DGD ödenmesi ile azaltılması amaçlanmaktadır. DGD uygulamasının ekonomik yönden değerlendirilmesinde, pilot olarak seçilen ilçelerde, girdi sübvansiyonlarının kaldırılması halinde, üreticilerin gelir kayıplarının mevcut doğrudan gelir ödemesi ile ne ölçüde azaltılabileceğinin incelenmesi gerekmektedir.

Trabzon'da tarım işletmelerinde tarımsal ve aile geliri kaynaklarına ve tarımsal gelirin elde edildiği başlıca ürünler ile ilgili temel göstergeler Çizelge 5.7'de verilmiştir. İlde tarımsal üretim

değerinin yaklaşık 3/4'ü bitkisel üretimden elde edilmektedir. İlde bitkisel üretim faaliyeti içinde en önemli ürünler ise; fındık, mısır, çay ve tütündür. Bu ürünlerden fındık, tütün ve çayda üretim fazlası sorunu bulunmakta ve tarım reformu uygulaması ile üretim fazlası sorununun ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır.

Üreticiler kimyasal gübreleri % 18,5 ile % 20,0 arasında değişen oranlarda devlet desteği ile temin etmişlerdir. Ayrıca tarım ilaçlarına fatura bedeli üzerinden % 20 oranında iade yapılmaktadır. İşletmelerin ekonomik analizinde girdi fiyatlarından sübvansiyonlar düşülerek net üreticiye maliyet fiyatları üzerinden değerlendirme yapılmıştır. DGD uygulamasına paralel olarak girdi sübvansiyonlarının kaldırılması halinde, üreticiler tarım kimyasallarını % 18,5 ile % 20,0 oranında daha yüksek fiyatla temin edeceklerdir. Girdi sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, mevcut teknoloji düzeyi sabit iken, fındıkta birim ürün maliyeti % 1,11, mısırdaki % 6,74, tütünde % 1,41 ve çayda ise % 1,66 oranında yükselecektir. Buna göre girdi desteğinin tamamen kaldırılması halinde, yörede tarımsal gelir içinde en yüksek payı alan dört temel ürünün birim maliyetleri % 1,11 ile % 6,74 arasında yükselecek ve bu durumda ürün fiyatlarının değişmemesi halinde, üreticinin birim alana sağlayabileceği net kar aynı oranda azalacaktır.

Tarımda uygulanan girdi sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, fındık üretiminde kimyasal gübrenin maliyet içindeki payı % 5,16 ve kimyasal ilacın payı ise % 2,22'ye yükselecektir. Mısır ve çay üretim faaliyetlerinde kimyasal gübrenin maliyet içindeki payı sırasıyla % 8,06 ve % 7,86 olacaktır. Tütün üretiminde ise kimyasal gübrenin maliyet içindeki payı % 4,17 ve ilacın payı ise % 2,45'e yükselecektir.

Girdi sübvansiyonlarının tamamen kaldırılması halinde, özellikle marjinal alanlardaki işletmeler ve küçük aile işletmelerinde girdi kullanımında gerileme olabilecek ve bu durumda ailenin gelirinde azalma olmasına neden olabilecektir. Bunun önlenmesi için doğrudan desteğin ürünlerin değişen masrafları ve özellikle materyal (gübre, ilaç, tohum, fide, fidan, sulama suyu, yağ, yakıt gibi) içindeki paylarının analiz edilmesi gerekecektir. Mevcut koşullarda DGD'nin birim alana yapılan değişen masraflar içindeki payı; fındıkta % 8,91, çayda % 6,78, mısırdaki % 6,36 ve tütünde ise % 2,76'dır.

Akçaabat ve Sürmene tarım işletmelerinde üreticilere DGD ile yapılan ödemeler ile tütünde materyal masraflarının % 17,98'i, mısırdaki % 43,52'si, çayda % 56,23'ü ve fındıkta % 68,15'i karşılanabilecektir. Birim alana verilen desteğin 10 \$ olması halinde, fındık ve çay tarımında materyal masraflarının tamamı, mısırdaki % 87,04'ü ve tütünde ise % 35,95'i karşılanabilecektir. Bölgede tütün tarımı büyük ölçüde aile işgücü kullanılarak organize edilmekte ve toplam işletme arazisi içinde tütün arazisi düşük bir pay (% 3,01) almaktadır. İlde toplam tarım arazisinin ise % 2,47'si tütün tarımına ayrılmıştır. Bu sonuçlara göre, yörede mevcut ekonomik ve teknik koşullarda başlıca bitkisel ürünlerde, DGD'nin 10 \$/dekar olarak uygulanması halinde, faaliyetlerin materyal giderleri büyük ölçüde karşılanabilecektir.

Akçaabat ve Sürmene tarım işletmelerinde ağırlıklı olarak fındık, çay ve tütün gibi üretim fazlası sorunu olan ürünlere yer verilmektedir. Ancak bu ürünleri yetiştiren üreticilere yönelik olarak alternatif üretim faaliyetlerinin materyal masrafları veya değişen masraflarını karşılayabilecek özel ödeme programlarının da geliştirilmesine gereksinim bulunmaktadır. Böylece yörede desteklenmesi istenen ürünlerin tarımının geliştirilmesi teşvik edilebilecektir.

Cizelge 5.7. Trabzon'da DGD Uygulamasının Ekonomik Yönden İncelenmesi

Göstergeler	İşletme Başına Ortalama
Toplam Aile Geliri (1000 TL)	2.565.875,9
• Tarımsal Gelir (1000 TL)	1.393.612,9
• İşletme Dışı Tarımsal Gelir (1000 TL)	23.207,5
• Tarım Dışı Gelir (1000 TL)	1.097.616,4
• Doğrudan Gelir Desteği (1000 TL)	74.646,6
Tarımsal Gelirin Elde Edildiği Ana Ürünler	
Fındık	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	41,43
• Ekim Alanı (Da)	10,35
• Üretim Miktarı (Kg)	1.000,7
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	625.500
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	4,37
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	1,88
Mısır	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	8,27
• Ekim Alanı (Da)	6,67
• Üretim Miktarı (Kg)	852,14
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	414.100
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	6,83
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	-
Çay	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	7,34
• Ekim Alanı (Da)	1,98
• Üretim Miktarı (Kg)	1.155,66
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	128.600
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	6,66
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	-
Tütün	
• Ürünün Toplam Gayrisafi Üretim Değeri İçindeki Payı (%)	5,37
• Ekim Alanı (Da)	0,80
• Üretim Miktarı (Kg)	62,61
• Birim Ürün Maliyeti (TL/Kg)	1.443.900
• Maliyet İçinde Kimyasal Gübrenin Payı (%)	3,53
• Maliyet İçinde Kimyasal İlacın Payı (%)	2,07

Mevcut tarımsal destekleme sisteminden doğrudan gelir ödemesine geçişe paralel olarak, desteklenen ürünleri görece olarak fazla miktarda yetiştiren ve fazla kredi kullanan işletmeler, bu politika değişikliğinden olumsuz etkilenebilecektir. Karma yem satın alarak hayvancılık yapan işletmeler, düşük miktarda girdi ve tarım kredisi kullanan işletmeler ise olumlu etkilenebilecektir. İncelenen işletmelerde son 5 yılda teşkilatlandırılmış kredi kuruluşlarından (TC Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri gibi) kredi kullanan işletmelerin oranı % 5,03 (1997) ile % 12,85 (1999 ve 2000) arasında değişmekte olup, bu oranlar oldukça düşük düzeydedir. Diğer yandan desteklenen tarım ürünleri ise genellikle arazi kıtlığı nedeniyle fazla miktarda yetiştirilememektedir. Bu bakımdan DGD'nin ekonomik yönden değerlendirilmesinde bu konular incelenmeyecektir.

5.4. GENEL DEĞERLENDİRME

5.4.1. Araştırma Sonuçları ve Tartışma

Bu araştırma Akçaabat ve Sürmene'de DGD uygulamasına yönelik başlangıç verilerinin oluşturulması, DGD'den yararlanan işletmelerin ekonomik yapılarının analizi ve proje uygulamasının işletmelerin ekonomik ve sosyal yapıları üzerine olabilecek etkilerinin genel olarak değerlendirilmesi ve izlenmesi amacı ile yapılmıştır. Araştırmada seçilen iki ilçede DGD'den yararlanan 159 ve yararlanmayan 40 tarım işletmesi ile ilgili kamu ve özel kuruluşlardan anket ve karşılıklı görüşme ile toplanan birincil ve ikincil veriler kullanılmıştır.

Pilot olarak seçilen ilde uygulanan DGD'nin esas işlevi, yörede doğrudan ödemede yöntem denemektir. Bununla birlikte pilot uygulama, belirli ürünlerin üretimini geliştirme amacına yönelik değildir. Ayrıca mevcut uygulama ile küçük üreticilerin gelir kayıplarını telafi edebilecek belirli bir sistemi geliştirme amacı da net bir biçimde tanımlanamamış ve bunun kriterleri de ortaya konularak uygulanabilirlikleri de değerlendirilememiştir.

Trabzon'da DGD uygulaması için pilot olarak seçilen Akçaabat ve Sürmene İlçeleri'nde belirlenen 21 köyden toplam 1.886 üreticiye 37.454 dekar arazi esas alınarak 187.270 \$ doğrudan destekleme ödemesi yapılmıştır. Proje için ilde 2.000 işletme ailesine doğrudan gelir ödemesinin yapılması hedeflenmiş olup, bu hedefe büyük ölçüde ulaşılmıştır.

Trabzon'da DGD uygulamasından yararlanabilecek üreticilerin beyan ettikleri arazi genişliği 2 ile 120 dekar arasında değişmekte ve beyan edilen ortalama işletme arazisi genişliği 19,9 dekadır. İlçelerden seçilen DGD'den yararlanan örnek tarım işletmelerinin ortalama genişliği 26,60 da, ortalama işletme arazisinin % 90'ından fazlasını mülk arazi oluşturmakta ve yörede mülkiyete dayalı zati işletmecilik egemen durumdadır. İlde seçilen hedef tarım işletmeleri, küçük aile işletmesi özelliği taşımaktadır.

Trabzon'da hibe yoluyla işletilen araziler ile özellikle orman içi ve çevresi köylerde hazine arazilerinden yararlanan işletmelerde, işletme arazisi esas alınarak doğrudan gelir desteğinin ödenmesi, önemli sorunlara neden olabilecektir. Bu işletmelerde işletme arazisi çok küçük ve yetersiz olup, işletmelerde bitkisel üretim aile gereksinimlerinin karşılanmasına yöneliktir. Buna karşın söz konusu işletmelerde hayvancılık esas üretim faaliyeti özelliğini taşımaktadır. Yörede hibe yoluyla işlenen tarım arazisi DGD'nde dikkate alınmalıdır. Ancak ormandan açılan arazinin de bu kapsamda dikkate alınması, orman tahribini hızlandırabileceğinden, DGD kapsamında orman içi ve çevresi yerleşimler için özel ödeme programlarının geliştirilmesi gereği bulunmaktadır.

İşletmelerde ortalama nüfus 6,39 kişi olup, 6 ve daha yukarı yaştaki nüfusun % 86,50'si okur-yazardır. DGD'den yararlanan işletmelerde mevcut işgücünün % 35,82'si değerlendirilememekte veya atıl kalmaktadır. Küçük aile işletmelerinde işgücü varlığı yeterli ve hatta atıl işgücü önemli bir sorun olmasına karşın, işletmelerde arazi ve sermaye gibi üretim faktörleri yeterli düzeyde bulunmamaktadır.

DGD'den yararlanan işletmelerde aktif sermayenin % 93,65'i çiftlik (arazi) ve % 6,35'i ise işletme sermayesidir. Aktif sermaye içinde toprak sermayesinin % 77,13 ile en yüksek payı alması, işletmelerin ekstansif çalıştıklarının önemli bir göstergesidir. Ülkemizde 1950'lerden sonra uygulanan tarımsal destekleme politikalarına karşın, yöredeki küçük aile işletmelerinin sermaye varlığı ve dağılımındaki dengesizlikler giderilememiştir. Tarım işletmelerinde sermaye sorunlarının çözümlenmemiş olması, işletmelerde yapısal değişimi ve verimliliğin yükseltilmesi olanaklarını olumsuz etkilemektedir.

İşletmelerde borçluluk oranı % 12,62 olup, bu oran düşük düzeydedir. Pasif sermayenin % 1,01'inin banka ve kooperatif borçları olması, mevcut tarımsal kredi kuruluşlarının kredi politikaları ile ilişkilidir. İşletmelerde borçluluk oranının düşük düzeyde kalması, sermaye kompozisyonunun iyileştirilmesine olanak vermemektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde birim alana gayrisafi üretim değeri 85,2 milyon TL/da olup, gayrisafi üretim değerinin % 75,47'si bitkisel ve % 24,53'ü hayvansal üretim değeridir. Gayrisaf hasıla ise 92,3 milyon TL/da olup, bunun % 92,35'i gayrisafi üretim değeri, % 0,95'i işletme dışı tarımsal gelir ve % 6,71'i ise konut kira karşılığıdır.

İncelenen tarım işletmelerinde genellikle işletme dışı tarımsal gelir olanakları sınırlı düzeydedir. Bunun en önemli nedeni ise genellikle küçük aile işletmelerinde ürün deseninin benzer olması, üretim hacminin düşük ve işgücü gereksiniminin aynı zamana rastlaması nedeni ile işgücü ve çekigücü fazlalıklarının başka tarım işletmelerinde değerlendirilebilme olanaklarının çok sınırlı olmasıdır. Sabit, değişen ve toplam işletme masraflarının gayrisafi hasılaya oranları genellikle 1'den küçük olup, bu oranlar işletmelerin pozitif gelir-gider tablosuna sahip olduklarını göstermektedir.

DGD'den yararlanan işletmelerde birim alana brüt kar 54,9 milyon TL/da ve saf hasıla ise 32,0 milyon TL/dekar olarak belirlenmiştir. İşletmelerde gayrisaf hasılanın % 34,68'i kadar saf hasıla veya aktif sermayeye faiz geliri elde edilmiştir. İncelenen DGD'den yararlanan işletmelerde işletme başına 1,394 milyar TL ve birim alana ise 52,4 milyon TL tarımsal gelir elde edildiği belirlenmiştir. İlgili kanunda tanımlanan yeter tarımsal gelirin 2000 yılı fiyatları ile 1,413 milyar TL olduğu dikkate alındığında, işletme başına sağlanan tarımsal gelir, yeter gelirden % 1,34 oranında daha düşük

bulunmuştur. Genel olarak işletmelerin mali sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için yeterli tarımsal elde edebildikleri ortaya konulmuştur.

DGD'den yararlanan işletmelerde toplam aile geliri 2,566 milyar TL'dir. Aile gelirin % 54,31'i tarımsal gelir, % 42,78'i tarım dışı gelir ve % 2,91'i ise doğrudan gelir desteğidir. Aile geliri içinde önemli bir pay alan tarım dışı gelirin % 42,44'ü başka şehirlerde inşaat işçiliğinden elde edilen gelirden oluşmaktadır. Genellikle ailede erkek işgücü yılın belirli dönemini daha yüksek gelir elde edebilmek için başka şehirlere göç etmektedir. Mevcut tarım desteklerinin tamamen kaldırılması halinde, yörede kırsal kesimden diğer şehirlere olan işgücü göçünün önemli oranda artmayacağı ifade edilebilir. Ancak özellikle yörede çok yüksek ve eğimli alanlar üzerindeki marjinal işletmelerde üretim fazlası olan çay, fındık ve tütün tarımından sağlanacak gelir, girdi ve fiyat desteklerinin tamamen kaldırılması halinde, üreticiler için tatmin edici olmayacaktır. Bu niteliklere sahip olan işletmelerde alternatif üretim faaliyetlerinin teşvik edilerek geliştirilememesi halinde, yörede yılın belirli dönemlerinde olan işgücü göçü çok yüksek oranda olmasa da artış gösterebilecektir. Projenin izleme ve değerlendirme çalışmalarında, kırsal kesimden şehirlere işgücü göçündeki değişimler ve bunun ekonomik ve sosyal etkilerinin de değerlendirilmesi gereklidir.

DGD'den yararlanan işletmelerde öz sermaye karlılığı % 4,15 ve aktif sermaye karlılığı % 3,82 olarak saptanmıştır. İşletmelerde rantabilite oranları cari faiz oranları ile karşılaştırıldığında düşük olmakla birlikte, ülkede yaşanan yüksek enflasyon ortamında işletmelerin öz sermaye ve aktif sermayelerine pozitif faiz geliri elde edebildikleri belirlenmiştir. İşletmelere yatırılan aktif sermaye yaklaşık 10 yılda devir etmekte olup, bu oran oldukça yüksektir. İşletmelerde mali kaldıraç oranı % 12,62 olup, işletmelerin toplam aktif sermayelerine oranla daha düşük düzeyde borçlandıkları ortaya konulmuştur.

İlde DGD uygulamasından yararlanan üreticilerin % 98,74'ü birim alana verilen destek miktarının yeterli olmadığını belirtmelerine karşın, üreticilerin % 94,34'ü DGD'ni mevcut tarımsal destekleme sistemine tercih etmekte ve % 90,57'si mevcut DGD uygulamasından memnun olduklarını beyan etmişlerdir.

Üreticilerin % 62,89'una göre DGD'nin ilkbahar mevsiminde ve % 50,94'üne göre Mart ayında ödenmelidir. Yörede doğrudan desteğin hedef üreticilere ödenmesi sırasında önemli bir sorun yaşanmamıştır.

Üreticilere göre dekara optimum doğrudan gelir desteği miktarı yaklaşık 22 milyon TL veya 33 \$ olup, bu mevcut uygulamadan 6,6 kat daha yüksektir. Üreticilere göre mevcut DGD uygulamasının iyileştirilebilmesi için öncelikle birim alana verilen doğrudan destek miktarının artırılması gerekmektedir. İşletmelerde yetiştirilen başlıca bitkisel üretim faaliyetlerinin materyal masrafları dikkate alındığında, dekara doğrudan desteğin 10 \$ olması halinde, bu ürünlerin materyal giderleri büyük ölçüde karşılanabilmekte ve DGD'nin toplam aile geliri içindeki payı % 5,65'e yükselmektedir.

Projeye katılım Akçaabat'ta % 80-90 arasında ve Sürmene'de ise % 13-100 arasında değişmektedir. Pilot köylerde üreticilerin projeye katılım oranlarının % 100 olmamasının nedenleri ise; proje kapsamında üreticilere yapılan doğrudan gelir ödemesinin karşılıksız olduğu konusunda devlete olan güvensizlik, arazinin ve birim alana verilen doğrudan destek miktarının yeterli olmaması nedeni ile sağlanan toplam desteğin üreticileri teşvik edebilecek düzeyde olmaması, işletmelerin arazi varlıklarının kayıt altına alınması yoluyla tarımın vergilendirileceği konusunda duyulan hoşnutsuzluk, proje konusunda üreticilerin yeterince bilgilendirilememesi ve ulaşım sorunları gibidir. Bununla birlikte 2001 yılında DGD'nin uygulandığı pilot köylerde yeniden beyan olanağının sağlanması durumunda, projeye katılım oranı % 90'ın üzerine çıkarılabilecektir.

Günümüzde proje kapsamında olmamakla birlikte kontrol grubu olarak seçilen ve anket uygulanan üreticilerin önemli bir kısmı (% 70) mevcut DGD uygulaması hakkında yeterli bilgiye sahip değildir. Bununla birlikte kontrol grubu köylerin DGD uygulaması kapsamına alınması halinde, üreticilerin % 97,50'si projeye katılmayı düşünmektedirler.

Üreticilerin DGD uygulaması konusundaki beklentileri ve görüşleri farklılık göstermekle birlikte, doğrudan destek konusunda üreticilerin yeterince bilgilendirilemediği ortaya çıkmaktadır. Ancak görüşülen bütün üreticilerin en fazla üzerinde durdukları konu, birim alana verilen doğrudan destek miktarının bölge koşullarına göre yeterli olmamasıdır.

DGD'nin uygulanması ile ilgili olarak faaliyette bulunan kamu ve özel kuruluşların projenin uygulanması ile ilgili çeşitli sorunları bulunmaktadır. Özellikle ilde DGD'nin ilk taksitinin ödenmesi

sırasında, yapılan desteklerden gelir vergisi kesintisinin yapılıp yapılmayacağı ile ilgili belirsizlik ortaya çıkmış, Akçaabat'ta üreticilere bu kesinti yapılmadan ödeme yapılmış ve daha sonra üreticiler tekrar ilgili banka şubelerine davet edilerek geri ödeme yapılması istenmiştir. Bu durum üreticilerin DGD'nin karşılıksız olduğu konusunda mevcut olan olumsuz beklentilerinin artmasına neden olmuştur.

5.4.2. DGD Uygulamasının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler

Ülkemizde gelire doğrudan destek ve fark ödeme sistemi gibi tarım politikalarının rasyonel bir biçimde uygulanması ve sistemin kontrol ve denetiminin kolaylaştırılabilmesi için, öncelikle tarım işletmelerinin arazi varlıkları ve üretim faaliyetleri ile ilgili doğru ve güvenilir tarımsal işletme kayıt sisteminin kurulmasına gereksinim bulunmaktadır. Bu işlem yapılmadan söz konusu politikalarından büyük ölçüde başarı sağlamak oldukça güç olacaktır. Bu kapsamda üreticiler işletmelerinde kayıt tutmaya teşvik edilebilmelidir. Ayrıca en kısa sürede tarım arazilerinin tapu ve kadastro işlemlerinin tamamlanması ve bu kayıtların bilgisayar ortamına geçirilmesi sağlanmalıdır. Tarım arazisi tapu ve kadastro bilgileri ile tarım işletmeleri kayıt sistemi verilerinin bilgisayar ortamına aktarılması ile bütün yörelerde yapılacak işlemler, merkezden sürekli olarak izlenebilecektir. Böylece proje uygulaması sırasında ilgililerin yapabilecekleri çeşitli hatalar ve yanlış uygulamalar önlenebilecektir.

DGD uygulaması ülke geneline yaygınlaştırılmadan önce, kadastro çalışması tamamlanmış olan bölgelerde, üreticilere tapu harcı ödeme konusunda kolaylık sağlanarak, arazilerin tapu belgelerinin alınması teşvik edilmelidir. Ayrıca DGD'den yararlanacak olan hedef üreticilerin hisseli arazilerinden kendi adlarına düşen miktarları Tapu Sicil Müdürlükleri'nde kesin olarak tespit ettirerek Tarım İl ve/veya İlçe Müdürlükleri'ne beyanda bulunmaları yararlı olacaktır. Bu yolla yörede olduğu gibi üreticilerin çeşitli nedenlerle eksik beyanda bulunmaları önlenebilecek veya beyanların doğruluk düzeyleri yükseltilebilecektir.

Ülke düzeyinde DGD'den yararlanabilecek üreticilerin her yıl belirli bir tarihte işletme arazisi ve/veya hayvan varlığı ile ilgili beyanda bulunması sağlanmalıdır. Beyan edilen veriler bilgisayar ortamına girilmeli, veriler hem yıllara, hem de mekana göre elektronik ortamda sürekli olarak kontrol edilebilmelidir. DGD sisteminin uygulanması, izlenmesi ve denetimi ile hedef üreticilerden toplanan beyanları değerlendirebilmek amacı ile yasal ve kurumsal düzenlemelerin yapılması yararlı olacaktır. Bu amaçla Tarım ve Köyişleri Bakanlığı bünyesinde yeni bir birim oluşturulması düşünülebilir.

Ülkemizde DGD uygulamasına paralel olarak hedef üreticilerin belirli üretici örgütleri içinde etkin olarak örgütlenmeleri teşvik edilebilir. Ayrıca üreticiler işletmelerinde kayıt tutmaya yönlendirilebilir veya kayıt tutma ile doğrudan ödeme arasında bir ilişki kurulabilir. Böylece farklı ekolojilerde yeterli sayıda işletmede kurulacak kayıt düzeni ile sağlanacak veriler ile uygulanan politikaların işletmeler üzerindeki etkileri değerlendirilebilecektir.

DGD uygulaması ile ilgili 2000/14 nolu Tebliğin ekinde verilen (Ek-1) hedef çiftçi kayıt formunda özellikle işletme arazisinin tasarruf şekillerine göre saptanması ile ilgili olarak yeniden düzenlenmesi gerekli görülmektedir. Buna göre bütün pilot ilçe ve köylerde hedef üreticilerin mülk arazi, kiracılık ve ortakçılıkla işledikleri arazi miktarları saptanmalı ve daha sonra ödemeye esas alınan mülk veya işletme arazisi üzerinden destekleme ödemesi hesaplanmalıdır.

DGD ile üreticilere yapılan karşılıksız doğrudan gelir desteği ödemesinin 2000/14 nolu Tebliğ'de ve konu ile ilgili diğer yasalarda yapılacak düzenlemeler ile gelir vergisinden istisna edilmesi sağlanmalıdır. Çünkü bu yolla yapılan ödeme, gelir desteği veya mevcut girdi veya fiyat sübvansiyonlarının yerine ikame edilebilecek karşılıksız devlet yardımı niteliğini taşımaktadır.

Mevcut DGD uygulamasının iyileştirilebilmesi için öncelikle projenin bölgelere ve hatta üretim faaliyetlerine göre farklılaştırılarak uygulanması yararlı olacaktır. Bu durumda tarım arazisi ve diğer üretim faktörlerinin yetersiz olduğu bölgelerdeki küçük üreticilerin de projeye katılımı teşvik edilebilecek ve böylece projenin temel amaçlarına ulaşılabilmiş olacaktır.

Trabzon'da yeterli araziye sahip olmayan ve pazar ile ilişkisi düşük düzeyde olan küçük üreticilerin doğrudan destek konusunda bilgilendirilmesi, projeye katılımın yükseltilmesi yönünden gerekli görülmektedir. Yörede yazılı ve görüntülü basın ve köylerde yapılacak toplantılar ile üreticilerin proje konusunda bilgilendirilmesine ilgili kamu kuruluşları önem ve öncelik vermelidir. Diğer yandan bölgede yerleşim dağınık olduğundan, köylerde toplantı yeri ve zamanın seçiminde, hedef üreticilerin katılımının en yüksek düzeye çıkarılmasına özen gösterilmelidir.

Ülkemizde tarım işletmelerinin sayısal olarak büyük çoğunluğu mülk arazileri üzerinde tarımsal faaliyette bulunmalarına karşın, doğrudan destek uygulamasında işletme arazisinin esas alınması gerekli görülmektedir. Mevcut DGD uygulaması üretim faaliyetlerinden bağımsız olmakla birlikte, bu politikanın uygulanmasına paralel olarak mevcut tarım destekleri kaldırılacağından, özellikle marjinal alanlardaki çay, fındık ve tütün tarımı yapılan alanlarda daralma olabilecektir.

DGD uygulamasına paralel olarak özellikle marjinal alanlarda, alternatif üretim faaliyetlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesine yönelik sınırlı süreli doğrudan özel ödeme programlarına öncelik verilebilmelidir. Alternatif faaliyetlere geçişi sağlayabilmek için söz konusu faaliyetlerin üretim giderlerinin belirli bir oranının 1-2 yıl için yapılacak özel ödeme programları ile karşılanması yararlı sonuçlar verebilecektir. Ancak yörede teşvik edilebilecek alternatif faaliyetlerin seçiminin büyük önem taşıdığı vurgulanması gerekir. Yörede üreticilerin üretimi ve pazarlaması ile üretim giderlerinin kolaylıkla temin edilebileceği faaliyetleri seçme eğiliminde oldukları gözlenmiştir.

Tarımda uygulanan mevcut girdi ve ürün destekleri üç yıl içinde tamamen kaldırılırsa, birim alana verilecek doğrudan destek miktarının, üretici gelirinde azalma olmaması için, söz konusu sübvansiyonların işletme ekonomisine olan katkılarını telafi edebilecek düzeyde saptanması ve uygulanması gerekli olacaktır.

Ülkemizde DGD uygulamasının süresi saptanmalı ve bu kapsamda hiç veya yeterli araziye sahip olmayan hayvancılık işletmelerine, hayvan nevelerine göre saptanacak miktarlar esas alınarak, söz konusu projeden yararlanma olanağı sağlanmalıdır. Bu amaçla özellikle ihtisaslaşmış süt ve besi sığırcılığı, koyunculuk ve arıcılık gibi hayvancılık faaliyetleri, Karadeniz Bölgesi'nde önem ve öncelik taşımaktadır.

Ülke düzeyinde DGD uygulamasının yaygınlaştırılması halinde, desteğin üreticilere nakdi olarak yapılması sağlanmalıdır. Ayrıca uygulama döneminde üreticilere yapılacak doğrudan destek miktarından, üreticilerin bankalara ve diğer kamu kuruluşlarına olan borçları için mahsup işlemi yapılmamalıdır. Diğer yandan TC Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesinden sonra, DGD'nin üreticilere ödenmesine yönelik organizasyonun yeniden gözden geçirilmesi gerekli olacaktır.

Ülkemizde DGD kapsamında ödeme üreticilere veya arazi sahiplerine yapılabilir. Arazi sahiplerine ödeme daha kolay ve hızlı olmasına karşın, tarımsal üretim faaliyeti ile ilgilenmeyen kişiler de bu destekten yararlanabilecektir. Bunun için yörede uygulanan modelin projenin ülke geneline yaygınlaştırılmasında esas alınması yararlı olacaktır. Bu kapsamda üreticilere veya esas mesleği çiftçilik olanlara doğrudan destek verilmeli ve yarı zamanlı (part-time) tarım yapanlar bu destekten yararlandırılmamalıdır. Bu modelin uygulanması halinde, arazilerini kira ve ortağa veren mülk sahipleri de, kira ve ortakçılık payları yoluyla indirekt olarak bu destekten yararlanmış olacaktır. Böylece dolaylı olarak tarımda çalışanların sayısı azaltılabilecek ve tarım işletmelerinin genişlikleri büyütülerek işletmelerde yapısal iyileşmeye katkı sağlanabilecektir.

DGD'nin ödenmesinde arazi genişliğinin alt ve üst sınırlarının (1-199 da) belirlenmiş olması, tarım reformu kapsamında özellikle küçük üreticilerin gelir kayıplarının telafi edilmesi yönünden gerekli ve yararlı olacaktır. Bu kapsamda her bir aileden, -üretici belgesi ve üzerine kayıtlı tapulu arazisi olsa bile- yalnız bir üreticiye ödeme yapılmalıdır. Böylece tarım arazilerinin yasal olarak parçalara bölünmesi (fiilen bölünme olmadan) ve üretici belgesi temini ile yapay tarım işletmelerinin oluşturulmasına olanak verilmemelidir. Ancak bu uygulama özellikle Karadeniz Bölgesi gibi verimli tarım arazisi varlığının çok kıt olduğu ve işletmelerin arazi varlıklarının genellikle 200 dekarın altında olduğu bölgeler için önemli bir sorun olmayacaktır.

Ülkemizde günümüze kadar uygulanan tarım politikaları ile tarım kesiminin yapısal bozuklukları giderilememiştir. Bu bakımdan DGD uygulamasına paralel olarak, ülkemizin tarımsal yapısının iyileştirilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması gerekli ve yararlı görülmektedir. Tarımsal yapıyı iyileştirici politikaların uygulanmasına ilave olarak tarımda sigorta, sözleşmeli tarım, ürün borsaları, vadeli işlem piyasaları, teknik önlemler, ürüne yönelik yardımlar ve diğer üretim ve pazar önlemlerinin uygulamalarının yaygınlaştırılması teşvik edilmelidir. Böylece devletin tarıma doğrudan yardımlarının kaldırılması ile işletmelerde gelir riskinin azaltılmasına yönelik araçların kullanımı yaygınlaştırılabilecektir.

Ülkemizde pilot olarak seçilen yörelerde DGD uygulamalardan sağlanacak veri, bilgi ve tecrübe ile DGD uygulaması ülke geneline yaygınlaştırılacaktır. Ancak ülkemizde 2000 yılında pilot illerde uygulanmasına başlanan gelire doğrudan destek politikasının kısa dönemde ve mevcut yapısı

ile ülke geneline yaygınlaştırılması mümkün görülmemektedir. Bunun başlıca nedenleri ise; gerekli olan altyapının kurulmamış olması (çiftçi kayıt sisteminin yetersizliği, tarım arazilerinin kadastro çalışmalarının tamamlanamamış olması ve tapu kayıtlarının yetersizliği gibi), yeterli mali kaynağın sağlanmasındaki sorunlar, DGD uygulamasının bölgelere ve üretim faaliyetlerine göre farklılaştırılmamış olması, tarımsal yapıdan kaynaklanan sorunlar (tarımsal nüfus ve işletme sayısının fazla olması, ortalama işletme ölçeğinin küçük, arazi varlığının çok parçalı ve dağınık olması, tarımda gelir seviyesinin düşük olması gibi) ve DGD'nin uygulama organizasyonunun kurulmasındaki yetersizlikler olarak sıralanabilir.

DGD, piyasa çarpıklığını azaltarak ticareti serbestleştirme amacı taşıyan gelir destekli bir politikadır. Bu politika üretim ve verimden bağımsız olmakla birlikte, tarım işletmelerinin yıllık gelir ve giderlerini, girdi kullanımını, yatırımlarını, üretim düzeyini ve tarımsal arazi değerlerini etkileyebilecektir. Bu bakımdan ülkemizde DGD uygulaması ile zaman içinde kırsal kesimde oluşacak ekonomik ve sosyal değişmelerin veya etkilerin değerlendirilmesi ve bu politikanın her yıl yeniden gözden geçirilerek uygulanmasına olanak sağlayabilecek izleme ve değerlendirme sisteminin kurulması gerekli görülmektedir. Ayrıca mevcut tarım desteklerinin kaldırılmasına paralel olarak, üretici gelirlerindeki azalmanın önlenmesi için, tarım işletmelerinden her üretim döneminde toplanacak fiziki ve parasal verilere dayanılarak oluşturulacak modeller ile birim alana yapılacak doğrudan destek miktarının, söz konusu tarım sübvansiyonlarını telafi edebilecek seviyede olup olmadığı araştırılmalı ve bu kapsamda alternatif politika senaryoları geliştirilmelidir.

LİTERATÜR

- Açıl, A.F., 1957. Türkiye Çay İşletmeleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 129, Çalışmalar: 79, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Açıl, A.F. ve Demirci, R., 1984. Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 880, Ankara.
- Anonim, 1994. 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, DİE Yayın No:1691, Ankara.
- Anonim, 1995. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT, Ankara.
- Anonim, 1999/a. 1997 Genel Nüfus Tespiti İdari Bölünüş, DİE Yayın No:2281, Ankara.
- Anonim, 1999/b. Tarım İstatistikleri Özeti 1979-1998, DİE Yayın No:2275, Ankara.
- Anonim 1999/c. Tarımsal Yapı (Üretim, Fiyat, Değer) 1997, DİE Yayın No:2234, Ankara.
- Anonim, 2000/a. Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık (2001-20005) Kalkınma Planı, TC Resmi Gazete Tarih:5.7.2000, Sayı:24100, Ankara.
- Anonim, 2000/b.Hedef Çiftçilere Pilot Bölgelerde Doğrudan Gelir Desteği Yapılması ve Kayıt Sisteminin Oluşturulmasına İlişkin Uygulama Tebliği, No:2000/14, TC Resmi Gazete Tarih: 4.5.2000, Sayı:24010, Ankara.
- Anonim, 2000/c. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası Anonim Şirketi ve Türkiye Emlak Bankası Anonim Şirketi Hakkında Kanun, No:4603, TC Resmi Gazete Tarih:15.11.2000, Sayı:24230, Ankara.
- Anonim, 2000/d. Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), Trabzon.
- Aydoğuş, O., 1999. Buğdayda Alternatif Destekleme Politikalarının Refah ve Dağılım Etkileri: Destekleme Alım, Fark Ödeme ve Gelire Doğrudan Destek Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi, İktisat İşletme ve Finans, Nisan 1999:39-51, Ankara.
- Babacan, A., 2000. Genel Tarım Politikaları Çerçevesinde Doğrudan Gelir Ödemeleri Sistemi, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Barry, J.P., Hopkin, J.A. and Baker, C.B., 1979. Financial Management in Agriculture, The Interstate Printers and Publishers Inc., Illinois, USA.
- Bülbül, M., 1978. Ordu İli Fındık İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Yeter Gelirli İşletme Genişliğinin Saptanması, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yıllığı, Cilt: 28, Fasikül No: 2:614-623, Ankara.
- Bülbül, M., 1979. Bafra İlçesi Tütün İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Yatırım ve Cari Harcamaların Dağılımı ve Bunların Gelir Üzerine Etkisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 710, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 416, Ankara.
- Demirci, R., 1978. Kırşehir Merkez İlçesi Hububat İşletmelerinde Optimal İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüklerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara.
- Demirci, S., 2000. Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayın No:40, Ankara.
- Diñçer, H., 1976. Tarım İşletmelerinde Makine Kullanma Masrafları, TZDK Meslek Yayınları, Ankara.
- Eraktan, G., 2001. Tarım Politikası Temelleri ve Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikası, Uzel Yayınları, İstanbul.
- Erkuş, A., 1976. Tavşanlı İlçesi Şeker Pancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğrusal (Linear) Programlama Metodu ile Planlanması, TZYM Birliği Yayın No: 3, Latif Matbaası, Ankara.
- Erkuş, A., 1979. Ankara İli Yenimahalle İlçesinde Kontrollü Kredi Uygulaması Yapılan Tarım İşletmelerinin Planlanması Üzerine Bir Araştırma, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 709, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 415, Ankara.
- Erkuş, A., Bülbül, M., Kıral, T., Açıl, A.F. ve Demirci, R., 1995. Tarım Ekonomisi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları No: 5, Ankara.
- Erkuş, A. ve Demirci, R., 1996. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 417, Ders Kitabı: 1435, Ankara.

- Güneş, T. ve Arıkan, R., 1988. Tarım Ekonomisi İstatistiği, A.Ü.Ziraat Fakültesi Yayınları: 1049, Ders Kitabı: 305, Ankara.
- İnan, İ.H., 1998. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, Tekirdağ.
- Kadayıfçılar, S. ve Dinçer, H., 1972. Ziraat Makinaları İşletmeciliği, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayın No: 489, 2. Cilt, Ankara.
- Kıral, T., 1993. Ankara İlinde T.Şeker Fabrikaları A.Ş. Besi Bölge Şefliği Tarafından Desteklenen Sığır Besiciliği İşletmelerinin Ekonomik Analizi, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları: 1289, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler: 715, Ankara.
- Özçelik, A. ve Bozoğlu, M., 1992. Akçaabat İlçesi Tarım İşletmelerinde Sermaye Yapısı, Türk Kooperatifçilik Kurumu, Kooperatifçilik, Sayı: 97: 22-35, Ankara.
- Zoral, K.Y., 1973. Kuzey Doğu Karadeniz Yöresinde Zirai İstihsal Kaynaklarının Alternatif Kullanışı, Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 132, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 63, Araştırma Serisi No: 38, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.

EKLER

Ek Çizelge 5.1. Trabzon'da Arazi Varlığı ve Kullanımı

Arazi Nevileri	Miktar (Da)	Oran (%)
Tarım Arazisi	1.100.920	23,50
Çayır ve Mera Arazisi	1.121.060	23,93
Orman Arazisi	1.816.590	38,77
Diğer Araziler	646.430	13,80
TOPLAM	4.685.000	100,00

Ek Çizelge 5.2. Trabzon'da Tarım Arazisinin Kullanımı

Ürünler	Ekim Alanı (Da)	Oran (%)
Fındık	492.040	44,70
Mısır	308.410	28,01
Çay	158.410	14,39
Patates	80.050	7,27
Tütün	27.230	2,47
Sebze	17.900	1,63
Fasulye	9.070	0,82
Yem Bitkileri	7.420	0,67
Hububat	390	0,04
TOPLAM	1.100.920	100,00

Kaynak: Anonim, Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları (Yayınlanmamış), 2000, Trabzon.

Ek Çizelge 5.3. Trabzon'da İşletmelerin Büyüklük ve İşledikleri Arazi Genişliklerine Göre Dağılımı

İşletme Büyüklüğü (Da)	İşletme Sayısı		İşlenen Arazi	
	Adet	Oran (%)	Da	Oran (%)
<5	9.869	9,55	32.322	1,52
5-9	27.036	26,17	182.236	8,59
10-19	32.794	31,75	442.935	20,88
20-49	25.458	24,65	704.072	33,20
50-99	5.711	5,53	396.339	18,69
100-199	2.024	1,96	278.152	13,12
200+	404	0,39	84.840	4,00
TOPLAM	103.296	100,00	2.120.896	100,00

Kaynak: Anonim, 1991 Genel Tarım Sayımı Tarımsal İşletmeler (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, DİE Yayın No:1691, 1994, Ankara, s.192.

Ek Çizelge 5.4. İncelenen İşletmelerde Ortalama Parsel Sayısı ve Genişlikleri

İşletmeler Ortalaması	Ortalama İşletme Arazisi (Da)	Parsel Sayısı (Adet)	Ortalama Parsel Genişliği (Da)
DGD'den Yararlanan	26,60	3,65	7,29
DGD'den Yararlanmayan	15,04	2,97	5,06

Ek Çizelge 5.5. İncelenen İşletmelerde İşletme Arazisinin Sulanabilme Durumu

İşletmeler Ortalaması	Sulu Arazi		Kuru Arazi		Toplam Arazi	
	Da	%	Da	%	Da	%
DGD'den Yararlanan	-	-	26,60	100,00	26,60	100,00
DGD'den Yararlanmayan	0,01	0,07	15,03	99,93	15,04	100,00

Ek Çizelge 5.6. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Arazisinin Arazi Nevilerine Göre Dağılımı

Arazi Nevileri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Da	%	Da	%
-Tarla Arazisi	8,66	32,56	2,33	15,49
-Meyvelik Arazi	10,35	38,91	7,52	50,00
-Sebze Arazisi	0,08	0,30	0,01	0,07
-Çaylık Arazi	1,98	7,44	1,94	12,90
-Çayır Arazisi	3,50	13,16	1,99	13,23
-Ağaçlık Arazi	2,03	7,63	1,25	8,31
İşletme Arazisi	26,60	100,00	15,04	100,00

Ek Çizelge 5.7. İncelenen İşletmelerde Yetiştirilen Ürünlerin Ortalama Ekim Alanları (Da)

İşletmeler Ortalaması	Tarla Arazisi				Meyve	Çay	Sebze	Ağaçlık	Çayır Arazisi	İşletme Arazisi
	Mısır	Tütün	Patates	Fasulye	Fındık					
DGD'den Yararlanan	6,67	0,80	0,94	0,25	10,35	1,98	0,08	2,03	3,50	26,60
DGD'den Yararlanmayan	1,90	0,27	0,16	-	7,52	1,94	0,01	1,25	1,99	15,04

Ek Çizelge 5.8. İncelenen İşletmelerde Ortalama Nüfusun Yaş ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Yaş Grupları	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
1- 6	0,36	0,26	0,62	0,05	0,12	0,17
7-14	0,50	0,59	1,09	0,38	0,45	0,83
15-49	1,94	1,73	3,67	1,93	1,87	3,80
50-+	0,47	0,54	1,01	0,72	0,43	1,15
TOPLAM	3,27	3,12	6,39	3,08	2,87	5,95

Ek Çizelge 5.9. İncelenen İşletmelerde Nüfusun Öğrenim Durumu

Nüfusun Öğrenim Durumu	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Kişi	%	Kişi	%
OKURYAZAR NÜFUS	5,86	100,0	5,07	100,0
-Okuryazar	0,02	0,39	0,05	0,98
-İlkokul mezunu	3,92	77,47	3,88	76,53
-Ortaokul mezunu	0,44	8,70	0,52	10,26
-Lise mezunu	0,62	12,25	0,55	10,85
-Yüksekokul mezunu	0,06	1,19	0,07	1,38
OKURYAZAR OLMAYAN NÜFUS	1,33	100,0	0,88	100,0
-Okul Çağı Gelmeyenler	0,54	40,60	0,15	17,05
-Okuma-Yazma Bilmeyenler	0,79	59,40	0,73	82,95
TOPLAM AİLE NÜFUSU	6,39	-	5,95	-

Ek Çizelge 5.10. İncelenen İşletmelerde Mevcut Aile ve Yabancı İşgücünün İşletmede Çalıştıkları Toplam Erkek İşgünü Sayısı ve Atıl İşgücü Oranı

İşgücü Varlığı ve Atıl İşgücü Oranı	DGD'den Yararlanan			DGD'den Yararlanmayan		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
İşletmede Mevcut Kullanılabilir E.İ.G.	508,5	368,6	877,1	518,7	381,3	900,0
İşletmede Çalışılan Toplam EİG						
-Aile işgücü	227,1	257,5	484,6	235,9	245,9	481,8
-Yabancı İşgücü	-	8,5	8,5	0,9	4,1	5,0
-Toplam	227,1	266,0	493,1	236,8	250,0	486,8
İşletme Dışında Çalışılan Aile E.İ.G	69,8	-	69,8	59,1	1,3	60,4
İşletmede ve İşletme Dışında Çalışılan Toplam Erkek İş Günü Sayısı	296,9	266,0	562,9	295,9	251,3	547,2
Kullanılmayan Aile Atıl İşgücü						
-EİG	211,6	102,6	314,2	222,8	130,0	352,8
-(%)	41,61	27,83	35,82	42,95	34,09	39,20

Ek Çizelge 5.11. İncelenen İşletmelerde Ortalama Toprak Sermayesi (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Mülk Arazi		Ortağa Tutulan Arazi		Hibe Yoluyla İşletilen Arazi		Ortalama İşletme Arazisi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	15.329.402,5	89,09	1.384.276,7	8,05	492.138,4	2,86	17.205.817,6	100,00
DGD'den Yararlanmayan	11.049.740,0	95,80	405.000,0	3,51	80.000,0	0,69	11.534.740,0	100,00

Ek Çizelge 5.12. İncelenen İşletmelerde Ortalama Arazi Islahı Sermayesi (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	SU KUYUSU		DUVAR		ÇİT		HENDEK		Arazi Islahı Sermayesi	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	37.735,8	49,34	943,4	1,23	4.465,4	5,84	33.333,3	43,59	76.477,9	100,00
DGD'den Yararlanmayan	-	-	-	-	3.750,0	100,00	-	-	3.750,0	100,00

Ek Çizelge 5.13. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bina Sermayesi (1000 TL)

Bina Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
KONUT				
-Aile Konutu	2.332.075,0	68,48	2.550.000,0	71,93
-İkinci Konut	103.773,6	3,05	-	-
HAYVAN BARINAKLARI				
-Ahır	573.270,4	16,83	840.000,0	23,69
-Ağıl	4.402,5	0,13	40.500,0	1,14
-Kümes	974,8	0,03	10.000,0	0,28
KORUMA BİNALARI				
-Samanlık	182.893,1	5,37	750,0	0,02
-Ambar	196.981,1	5,78	79.500,0	2,24
-Tütün Damı	11.320,7	0,33	12.500,0	0,35
-Sera(plastik)	-	-	12.500,0	0,35
BİNA SERMAYESİ TOPLAMI	3.405.691,2	100,00	3.545.250,0	100,00

Ek Çizelge 5.14. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitki Sermayesi (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	MEYVE AĞAÇLARI		MEYVESİZ AĞAÇLAR		BİTKİ SERMAYESİ TOPLAMI	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	92.899,4	45,97	109.182,4	54,03	202.081,8	100,00
DGD'den Yararlanmayan	98.150,0	75,95	31.075,0	24,05	129.225,0	100,00

Ek Çizelge 5.15. İncelenen İşletmelerde Ortalama Alet-Makine Sermayesi (1000 TL)

Alet ve Makine Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
EL ALETLERİ	22.430,8	34,27	15.975,0	3,96
SIRT PÜLVERİZATÖRÜ				
-Motorlu	10.345,9	15,81	11.250,0	2,79
-Mekanik	13.805,0	21,09	1.250,0	0,31
MOTORLU TAŞITLAR	18.867,9	28,83	375.000,0	92,94
ALET-MAKİNE SERMAYESİ TOPLAMI	65.449,6	100,00	403.475,0	100,00

Ek Çizelge 5.16. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvan Sermayesi (1000 TL)

Hayvan Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Baş veya adet	Bin TL	Baş veya adet	Bin TL
BÜYÜKBAŞ				
-İnek	2,28	577.484,3	1,40	330.250,0
Düve	0,11	13.459,1	-	-
Dana	0,91	119.088,1	1,05	149.250,0
-Buzağı	1,01	66.635,2	0,28	13.500,0
KÜÇÜKBAŞ				
-Koç	-	-	0,03	1.500,0
-Koyun	0,20	5.974,8	1,25	87.500,0
-Kuzu	0,09	2.547,2	0,05	1.500,0
KÜMES HAYVANI				
-Tavuk+Horoz	0,81	1.459,1	1,25	2.437,5
ARICILIK				
-Kovan	1,08	67.861,6	0,93	45.000,0
HAYVAN SERMAYESİ TOPLAMI	-	854.509,4	-	495.937,5

Ek Çizelge 5.17. İncelenen İşletmelerde Ortalama Malzeme ve Mühimmat Sermayesi (1000 TL)

Malzeme ve Mühimmat Sermayesi	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-Tohumluk	2.128,9	0,87	75,0	0,08
-Yemler	144.645,9	59,38	51.300,0	52,39
-Yiyecek Maddeleri	30.811,3	12,65	4.125,0	4,21
-Yakacak Maddeleri	45.058,5	18,50	38.275,0	39,08
-Aydınlatma ve Temizlik Mad.	7.805,0	3,20	500,0	0,51
Ambarda Satılacak Ürünler	13.144,6	5,40	3.650,0	3,73
MALZEME VE MÜHİMMAT SERMAYESİ	243.594,2	100,00	97.925,0	100,00

Ek Çizelge 5.18. İncelenen İşletmelerde Ortalama Para Sermayesi (1000 TL)

Para Sermayesi	Para Mevcudu		Alacaklar		Para Sermayesi Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	157.924,5	62,26	95.742,1	37,74	253.666,6	100,00
DGD'den Yararlanmayan	131.950,0	48,92	137.750,0	51,08	269.700,0	100,00

Ek Çizelge 5.19. İncelenen İşletmelerde Ortalama Bitkisel Üretim Değeri (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Bitkisel Üretim Faaliyetleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
-FINDIK	939.290,3	54,91	649.750,0	59,05
-ÇAY	166.469,4	9,73	229.540,0	20,86
-MISIR	187.389,6	10,95	64.287,5	5,84
-TÜTÜN	121.625,8	7,11	44.670,0	4,06
-PATATES	83.515,7	4,88	17.343,8	1,58
-FASULYE	18.018,9	1,05	-	-
-SEBZE	7.201,3	0,42	6.000,0	0,55
-KURU OT	178.276,7	10,42	85.300,0	7,75
-ODUN	9.011,3	0,53	3.450,0	0,31
BİTKİSEL ÜRETİM DEĞERİ	1.710.799,0	100,00	1.100.341,3	100,00

Ek Çizelge 5.20. İncelenen İşletmelerde Ortalama Hayvansal Üretim Değeri (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Hayvansal Üretim Faaliyetleri	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
SİĞİRCİLİK				
-Süt	343.708,5	61,80	223.445,0	60,43
-Gübre	10.666,7	1,92	1.775,0	0,48
-PDKA	119.371,0	21,46	53.375,0	14,43
KOYUNCULUK				
-Süt	3.427,7	0,62	20.625,0	5,58
-Yapağı	188,7	0,03	1.706,3	0,46
-PDKA	1.886,8	0,34	26.500,0	7,17
KÜMES HAYVANLARI				
-Yumurta	7.749,5	1,39	9.687,5	2,62
ARICILIK				
-Bal	64.937,1	11,68	30.000,0	8,11
-Bal mumu	4.213,8	0,76	2.650,0	0,72
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	556.149,8	100,00	369.763,8	100,00

Ek Çizelge 5.21. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisafi Üretim Değeri (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Bitkisel Üretim Değeri		Hayvansal Üretim Değeri		Toplam Gayrisafi Üretim Değeri	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	1.710.799,0	75,47	556.149,8	24,53	2.266.948,8	100,0
DGD'den Yararlanmayan	1.100.341,3	74,85	369.763,8	25,15	1.470.105,1	100,0

Ek Çizelge 5.22. İncelenen İşletmelerde Ortalama Gayrisaf Hasıla (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Gayrisafi Üretim Değeri		İşletme Dışı Tarımsal Gelir		Konut Kira Bedeli		İşletme Başına Gayrisaf Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	2.266.948,8	92,35	23.207,5	0,95	164.496,9	6,70	2.454.653,2	100,00
DGD'den Yararlanmayan	1.470.105,1	87,64	27.250,0	1,62	180.125,0	10,74	1.677.480,1	100,00

Ek Çizelge 5.23. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşçilik Masrafları (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Geçici İşgücü Masrafı		Daimi İşgücü Masrafı		Aile İşgücü Ücret Karşılığı		İşgücü Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	42.352,2	6,76	-	-	583.757,7	93,24	626.109,9	100,00
DGD'den Yararlanmayan	27.000,0	8,00	-	-	310.640,1	92,00	337.640,1	100,00

Ek Çizelge 5.24. İncelenen İşletmelerde Ortalama Cari Masraflar (1000 TL) ve Oransal Dağılımı (%)

Cari Masraflar	DGD'den Yararlanan		DGD'den Yararlanmayan	
	Bin TL	%	Bin TL	%
BİTKİSEL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Tohum Bedeli	44.279,8	5,80	8.861,3	1,83
-Gübre Masrafları	80.242,2	10,51	49.507,8	10,20
-Mücadele İlacı Bedeli	17.502,3	2,29	18.025,0	3,71
-Akaryakıt ve Yağ	15.635,2	2,05	26.962,5	5,55
-Para İle Yaptırılan İşler	34.079,3	4,46	9.437,5	1,94
-Değişen Tamir Bakım Masrafı	317,6	0,04	375,0	0,08
HAYVANSAL ÜRETİMDE CARİ MASRAFLAR				
-Yem Masrafları	528.970,4	69,29	348.760,3	71,84
-Veteriner Masrafı	14.500,0	1,90	10.425,0	2,15
-Aşı ve İlaç Masrafları	9.047,2	1,19	7.630,0	1,57
-Aydınlatma Masrafı	4.358,5	0,57	1.925,0	0,40
-Pazarlama Masrafları	14.490,6	1,90	3.525,0	0,73
HAYVANSAL ÜRETİM DEĞERİ	763.423,1	100,00	485.434,4	100,00

Ek Çizelge 5.25. İncelenen İşletmelerde Ortalama Sabit Masraflar (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Amortisman Masrafları		Tamir-Bakım Masrafları		Sabit Masraflar Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	129.525,8	60,60	84.210,7	39,40	213.736,5	100,00
DGD'den Yararlanmayan	161.723,3	80,66	38.775,0	19,34	200.498,3	100,00

Ek Çizelge 5.26. İncelenen İşletmelerde Ortalama İşletme Masrafları (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	İşgücü Masrafları		Cari Masraflar		Sabit Masraflar		İşletme Masrafları Toplamı	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	626.109,9	39,05	763.423,1	47,62	213.736,5	13,33	1.603.269,5	100,00
DGD'den Yararlanmayan	337.640,1	32,99	485.434,4	47,42	200.498,3	19,59	1.023.572,8	100,00

Ek Çizelge 5.27. İncelenen İşletmelerde Ortalama Saf Hasıla (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Gayrisaf Hasıla		İşletme Masrafları		Saf Hasıla	
	Bin TL	%	Bin TL	%	Bin TL	%
DGD'den Yararlanan	2.454.653,2	100,00	1.603.269,5	65,32	851.383,7	34,68
DGD'den Yararlanmayan	1.677.480,1	100,00	1.023.572,8	61,02	653.907,3	38,98

Ek Çizelge 5.28. İncelenen İşletmelerde Ortalama Tarımsal Gelir (1000 TL)

İşletmeler Ortalaması	Saf Hasıla	Borç Faizleri ve Arazi Kirası	Öz Sermaye Rantı	Aile İşgücü Ücret Karşılığı	Tarımsal Gelir
	Bin TL	Bin TL	Bin TL	Bin TL	Bin TL
DGD'den Yararlanan	851.383,7	41.528,5	809.855,2	583.757,7	1.393.612,9
DGD'den Yararlanmayan	653.907,3	139.375,0	514.532,3	310.640,1	825.172,4

Ek Çizelge 5.29. Akçaabat ve Sürmene İlçeleri'nde Seçilen Köyler ve Ödemeye Esas Tarım Alanları

Unsurlar	İlçeler		Toplam
	Akçaabat	Sürmene	
Toplam Köy Sayısı	49	24	73
DGD İçin Pilot Olarak Seçilen Köy Sayısı	10	11	21
Pilot Köylerin Toplam İçindeki Oranı (%)	20,4	45,8	28,8
Seçilen Köylerin Toplam Tarım Alanı (Da)	143.230	52.430	195.660
DGD Esas Olan Toplam Tarım Alanı (Da)	24.868	12.586	37.454
DGD Esas Alanın Seçilen Köylerin Toplam Alanı İçindeki Oranı (%)	17,3	24,0	19,1
Toplam Destekleme Ödemesi Miktarı (US \$)	124.340	62.930	187.270

Ek Çizelge 5.30. Akçaabat İlçesi'nde DGD Uygulamasından Yararlanabilecek Hedef Üreticilerin ve Yapılacak Ödeme Miktarlarının Köylere Göre Dağılımı

Köyler	Projeden Yararlanan Üretici Sayısı	Ödemeye Esas Toplam Arazi Miktarı (Da)	Toplam Destekleme Miktarı (US \$)
Ağaçlı	139	4.189	20.945
Aydın	202	3.717	18.585
Çamlıcı	105	2.163	10.815
Çilekli	85	1.348	6.740
Demirkapı	150	2.158	10.790
Kaleönü	209	6.173	30.865
Karaçayır	51	984	4.920
Koçlu	37	727	3.635
Maden	41	624	3.120
Yeşilyurt	94	2.785	13.925
Toplam	1.113	24.868	124.340

Ek Çizelge 5.31. Sürmene İlçesi'nde DGD Uygulamasından Yararlanabilecek Hedef Üreticilerin ve Yapılacak Ödeme Miktarlarının Köylere Göre Dağılımı

Köyler	Projeden Yararlanan Üretici Sayısı	Ödemeye Esas Toplam Arazi Miktarı (Da)	Toplam Destekleme Miktarı (US \$)
Aşağiovalı	74	987	4.935
Birlik	132	1.675	8.375
Çiftesu	28	553	2.765
Çimenli	55	724	3.620
Güney	123	2.027	10.135
Koyuncular	82	1.190	5.950
Ortaköy	50	751	3.755
Oylum	67	1.457	7.285
Yazıoba	71	1.433	7.165
Yeşilköy	62	1.232	6.160
Yukarıovalı	29	557	2.785
Toplam	773	12.586	62.930

Ek Çizelge 5.32. Trabzon'da Seçilen Pilot İlçelerde DGD Uygulamasından Yararlanan Hedef İşletmelerin Arazi Büyüklüklerine Göre Dağılımı

Arazi Genişliği (Da)	İşletme Sayısı (Adet)			
	Akçaabat Sayı	Sürmene Sayı	Trabzon Sayı	Oran (%)
<5	23	28	51	2,70
5-9	117	150	267	14,16
10-19	362	358	720	38,18
20-39	467	204	671	35,58
40-59	109	27	136	7,21
60-79	27	5	32	1,70
80-99	4	1	5	0,26
>100	4	-	4	0,21
Toplam	1.113	773	1.886	100,00

Ek Çizelge 5.33. Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Ödenmesi Gereken Dönem ve Aylar

Mevsimler	Aylar	Oran (%)
Sonbahar	Eylül	4,40
	Ekim	1,25
	Kasım	0,63
	Toplam	6,28
Kış	Aralık	8,18
	Ocak	3,15
	Şubat	15,72
	Toplam	27,05
İlkbahar	Mart	50,94
	Nisan	10,06
	Mayıs	1,89
	Toplam	62,89
Yaz	Haziran	-
	Temmuz	0,63
	Ağustos	3,15
	Toplam	3,78
Toplam		100,00

Ek Çizelge 5.34. Üreticilere Göre Doğrudan Gelir Desteğinin Dekara Optimum Miktarları

Dekara Optimum Doğrudan Destek Miktarı Önerileri		Oran (%)
TL/Dekar	\$/Dekar*	
< 10.000.000	< 15	23,90
10.000.001-20.000.000	15-30	47,80
20.000.001-50.000.000	30-75	21,38
50.000.001-100.000.000	75-150	5,03
> 100.000.001	> 150	1,89
21.858.490	32,83	100,00

* İlde anket çalışmasının yapıldığı Eylül 2000'deki TC Merkez Bankası ortalama döviz kuru dikkate alınarak hesaplanmıştır.

Ek Çizelge 5.35. DGD Uygulamasından Yararlanan Üreticilerin Proje Hakkındaki Düşünceleri

Düşünceler	Oran (%)*
Birim alana verilen para miktarı artırılmalı	48,45
İyi bir uygulama olduğu için minimum 10 yıl devam etmeli	3,73
DGD uygulamasıyla üretim yönlendirilmeli	2,49
İhtiyacı olan üreticilere destek verilmeli	1,86
Hayvancılığa (süt sığırcılığına) destek verilmeli	1,86
Borçlanmayla temin edilen kaynakla yardım yapılmamalı	1,24
Ödeme tek taksitte yapılmalı	1,24
Bölgelere göre farklılaştırılarak uygulanmalı	0,62
Projenin etkin denetimi ve kontrolü sağlanmalı	0,62
Proje uygulaması hakkında fikir beyan etmeyenler	37,89
Toplam	100,00

* Her bir üretici birden fazla tercih yapmış ve bunlar değerlendirilmede dikkate alınmıştır.

TEAE Yayın Listesi

Kitaplar

- T.Özüdoğru, Y. E. ERTÜRK, 2002, **Türkiye V. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler**, Yayın No: 87, Ekim, Ankara
- N.Akyıl, T.Özüdoğru, 2001, **Yeni Gelişmeler Işığında Pamuk Sektörü, IV. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 77, Aralık, Ankara.
- N.Akyıl, 2000, **Pamuk Endüstrisinde Pazar Merkezli Bilgi Akışı, Türkiye III. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildiriler Tartışmalar**, Yayın No: 47, Ekim, Ankara.
- S. Tan, Y. E. Ertürk, 2000, **Türkiye'de Hayvancılık Sektörü: Üretici, Sanayici ve Politika Yapıcılar Açısından Sektörün Değerlendirilmesi, Türkiye I. Besi ve Süt Hayvancılığı Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 46, Temmuz, Ankara.
- A. Bayaner, H. Bozkurt, 1999, **Türk Tarımında Bilim ve Araştırma Politikaları** (İngilizce), Yayın No: 30, Ekim, Ankara.
- N. Akyıl, A. Bayaner, 1999, **Pamukta Tarım ve Sanayi Entegrasyonu, Türkiye II. Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu Bildirileri**, Yayın No: 27, Ağustos, Ankara.
- A. Bayaner, G. Nevruz, N. Akyıl, 1998, **I. Türkiye Pamuk, Tekstil ve Konfeksiyon Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 12, Ekim, Ankara.
- O. Aydoğuş, G. Nevruz, 1998, **I. Türkiye Buğday Sempozyumu: Bildiriler, Tartışmalar**, Yayın No: 11, Temmuz, Ankara.
- T. Yıldırım, A. Schmitz, W.H. Furtan, 1998, **Dünya Tarım Ticareti** (İngilizce), Westview Press, USA.

Çalışma Raporları

- T. Binici, A. Koç, A. Bayaner, 2001, **Üretici Risk Davranışları ve Etkileyen Sosyo-ekonomik Faktörler: Adana Aşağı Seyhan Ovası Örneği** (İngilizce), Çalışma Raporu 2001-1, Yayın No:61, Nisan, Ankara.
- F. Fuller, A. Koç, H. Şengül and A. Bayaner, 2000, **Türkiye'de Çiftlik Düzeyinde Yem Talebi** (İngilizce), Çalışma Raporu 99WP226, CARD, Ekim, Iowa.
- S. Tan, B. Şener, S. Aytüre, 1999, **Feoga ve Türkiye'de Uygulanabilirliği**, Çalışma Raporu 1999-3, Yayın No: 38, Aralık, Ankara.
- A. Şener, A. Koç, 1999, **Türkiye'de Kimyasal Gübre Talebi**, Çalışma Raporu 1999-2, Yayın No: 25, Ağustos, Ankara.
- A. Bayaner, V. Uzunlu, 1999, **Türk Baklagil Pazarlama Politikalarının Dünya Ticaretine Etkileri**, Çalışma Raporu 1999-1, Yayın No: 20, Nisan, Ankara.
- T. Yıldırım, W. H. Furtan, A. Güzel, 1998, **Türkiye Buğday Politikasının Teorik ve Uygulamalı Analizi**, Çalışma Raporu 1998-4, Mayıs, Ankara.
- E. H. Çakmak, H. Kasnakoğlu, T. Yıldırım, 1998, **Fark Ödeme Sisteminin Ekonomik Analizi**, Çalışma Raporu 1998-3, Nisan, Ankara.
- A. Bayaner, 1998, **Türkiye Makarnalık Buğday Sektörü ve Uluslararası Pazardaki Rekabet Gücü**, Çalışma Raporu 1998-2, Yayın No: 8, Nisan, Ankara.
- M. Fisunoğlu, M. Pınar ve O. Aydoğuş, 1998, **Türkiye'nin Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile Tarımsal Ticaret Olanakları**, Çalışma Raporu 1998-1, Mart, Ankara.

Monograf

- H. Tanrıvermiş, 2000, **Orta Sakarya Havzası'nda Domates Üretiminde Tarımsal İlaç Kullanımının Ekonomik Analizi**, Yayın No: 42, Mayıs, Ankara.

Proje Raporları

- S. TAN, Y.E.ERTÜRK, **Türkiye'de Süt Tozu Üretimi ve Dünyadaki Rekabet Şansı**, Yayın No: 86, Ekim, Ankara.

- S. Tan, İ. Dellal. 2002, **Kırmızı Et Üretim ve Tüketim Açığını Kapatmak İçin Alternatif Bir Yaklaşım: Hindi Üretimi ve Sözleşmeli Yetiştiricilik Modeli**, Proje Raporu 2002-3. Yayın No: 85, Temmuz, Ankara.
- İ. Dellal, G. Keskin, G. Dellal. 2002, **GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Ekonomik Analizi ve Hayvansal Ürünlerin Pazara Arzı**, Proje Raporu 2002-2. Yayın No: 83, Temmuz, Ankara.
- G. Dellal, A. Eliçin, N. Tekel, İ. Dellal, 2002, **GAP Bölgesinde Küçükbaş Hayvan Yetiştiriciliğinin Yapısal Özellikleri**, Proje Raporu 2002-1. Yayın No: 82, Temmuz, Ankara.
- T.Özüdoğru, H.Tatlidil, 2001, **“Bu Toprağın Sesi” Televizyon Programının Polatlı İlçesinde Çiftçi Davranışlarına Etkileri Üzerine Bir Araştırma**, Proje Raporu. Yayın No: 78, Aralık, Ankara.
- P. Karahocagil, 2001, **Yeter Gelirli İşletme Büyüklüğü: Literatür İncelemesi**, Proje Raporu 2001-24, Yayın No:76, Ekim, Ankara.
- G. Malorgio, A. Koç, A. Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Türkiye’de Gıda Sektörünün Yapısı ve Performansı** (İngilizce), Proje Raporu 2001-23 , Yayın No:75, Ekim, Ankara.
- S. Tan, 2001, **Türkiye’de Sütçülük Sektöründe Bölgeler Arası Yapısal Değişimin Spatial Denge Modeli İle Analizi**, Proje Raporu 2001-22, Yayın No: 72, Ağustos, Ankara.
- C. Abay, S. Sayan, B. Miran, A. Bayaner, 2001, **Türkiye’de Tarıma Yapılan Transferlerin Enflasyon Üzerine Etkileri: Bir Nedensellik Araştırması**, Proje Raporu 2001-21, Yayın No:71, Haziran, Ankara.
- M. Sarımeşeli, F. Tatlidil, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği ve Kayıt Sistemi Pilot Uygulaması ve Orman İçi Köyler Açısından Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-20, Yayın No:70, Nisan, Ankara
- B. Saraçoğlu, O. Aydoğuş, N. Köse, D. İşgören, 2001, **Türkiye’de Su Ürünleri Sektörü: Üretim, Talep ve Pazarlama**, Proje Raporu 2001- 19, Yayın No:69, Nisan, Ankara.
- E. Çakmak, H. Kasnakoğlu, 2001, **Tarım Sektöründe Türkiye ve Avrupa Birliği Etkileşimi**, Proje Raporu 2001-18 , Yayın No:68, Nisan, Ankara.
- S. Demirci, 2001, **Şeker Fabrikalarının Performans Analizi ve Toplam Faktör Verimliliklerinin Ölçümü: Dea ve Malmquist İndeks Yaklaşımı**, Proje Raporu 2001-17, Yayın No:67, Nisan, Ankara.
- O. Zaim, A. Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Tarımda İller ve Bölgeler Düzeyinde Üretkenlik ve Etkinlik: Farklar ve Nedenler**, Proje Raporu 2001-16, Yayın No:66, Nisan, Ankara.
- A.Koç, A.Bayaner, M.U. Kandemir, 2001, **Gümrük Birliği ve DTÖ’nün Tarımsal Ticaret Üzerine Etkisi**, Proje Raporu 2001-15, Yayın No:65, Nisan, Ankara.
- TEAE personeli **Türkiye’de Bazı Bölgeler için Önemli Ürünlerde Girdi Kullanımı ve Üretim Maliyetleri**, 2001, Proje Raporu 2001-14, Yayın No:64, Nisan, Ankara.
- A. Koç, H. Tanrıvermiş, F. Budak, E. Gündoğmuş, H. İnan, A. Kubaş, B. Özkan, 2001, **Türkiye Tarımında Kimyasal İlaç Kullanımı: Etkinsizlik, Sorunlar ve Alternatif Düzenlemelerin Etkileri**, Proje Raporu 2001-13, Yayın No:63, Nisan, Ankara.
- E.İşıklı, A. Koç, B.Miran, N.Akyıl, C.Abay, S.Güler, C.Günden, 2001, **Türkiye’de Tütünde Arz Kontrolü ve Ekonomik Etkileri**, Proje Raporu 2001-12, Yayın No:62, Nisan, Ankara.
- Ş. Akdemir, T. Binici, H. Şengül, vd. 2001, **Bölge Bazlı Tarım Sigortasının Türkiye’de Seçilmiş Bölgeler İçin Potansiyel Sigorta Talebinin ve Talebinin Karşılabilirliğinin Belirlenmesi**, Proje Raporu 2001-11, Yayın No:60, Nisan, Ankara.
- S. Alpay, İ. Yalçın, T. Dölekoğlu, 2001, **Avrupa Birliği Kalite ve Sağlık Standartlarının Türk Gıda Sanayi Sektörü Rekabet Gücü Üzerine Etkisi**, Proje Raporu 2001-10, Yayın No:59, Nisan, Ankara
- A.Bayaner, A. Koç, H. Tanrıvermiş, E.Gündoğmuş, N. Ören, B.Özkan, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulamasının İzleme ve Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-9, Yayın No:57, Mart, Ankara
- D. Ediz, A. Ş. İntişah, R. Özlü, 2001, **Doğrudan Gelir Desteği Pilot Uygulaması** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 2001-8, Yayın No:56, Mart, Ankara.
- F. Yavuz, Ş.Aksoy, S. Tan, V. Dağdemir, A. Keskin, 2001, **Türkiye’de Süt Pazarlama Sisteminin İyileştirilmesi İçin Kurumsal Yapılanma İhtiyacı Üzerine Bir Araştırma**, Proje Raporu 2001-7, Yayın No:55, Mart, Ankara.
- A. Koç, V. Uzunlu A. Bayaner, 2001, **Türkiye Tarımsal Ürün Projeksiyonları 2000-2009**, Proje Raporu 2001-6, Yayın No:54, Şubat, Ankara.

- A.Koç, A. Bayaner, S. Tan, Y.E. Ertürk, F. Fuller, 2001, **Türkiye’de Destekleme Politikaları ve Programlarının Hayvancılık Sektörünün Gelişmesi Üzerine Etkisi** (İngilizce), Proje Raporu 2001-5, Yayın No:53, Ocak, Ankara.
- Y.E. Ertürk, 2001, **Ankara İli Kızılcahamam İlçesinde Köy-Tür’e Bağlı Olarak Faaliyet Gösteren Broiler İşletmelerinin Ekonomik Analizi**, Proje Raporu 2001-4, Yayın No:52, Ocak, Ankara.
- S. Akgüngör, F. Barbaros, N. Kumral, 2001, **Türkiye’de Meyve ve Sebze İşleme Sanayinin Avrupa Birliği Piyasasında Sürdürülebilir Rekabet Gücü Açısından Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-3, Yayın No: 51, Ocak, Ankara.
- Y. Z. Özcan, 2001, **Türkiye’de Fındık, Çay, Şeker Pancarı ve Tütün Tarımında Hızlı Kırsal Değerlendirme** (ingilizce), Proje Raporu 2001-2, Yayın No: 50, Ocak, Ankara.
- H. Şengül, A. Koç, N. Akyıl, A. Bayaner, F. Fuller, 2001, **Türkiye’de Pamuk Pazarı: Gelecekteki Talebi Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2001-1, Yayın No: 49, Ocak, Ankara.
- M. Sarımeşeli, O. Aydoğuş, 2000, **Dünya Fındık Piyasasının Ekonomik Analizi ve Türkiye için Optimum Politikaların Saptanması**, Proje Raporu 2000-6, Yayın No: 45, Temmuz, Ankara.
- I. Dellal, 2000, **Antalya İlinde Kıl Keçisi Yetiştiriciliğine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Planlanması**, Proje Raporu 2000-5, Yayın No: 43, Haziran, Ankara.
- H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, V. Ceyhan, H. Fidan, H. Özudoğru, 2000, **Türkiye’de Özelleştirme Uygulamalarının Tarım Kesimine Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Proje Raporu 2000-3, Yayın No:41, Mayıs, Ankara.
- S. Demirci, 2000, **Doğrudan Gelir Sistemi ve Uygulamalar: Literatür İncelemesi**, Proje Raporu 2000-1, Yayın No: 40, Mayıs, Ankara.
- B. Saraçoğlu, N. Köse, 2000, **Bazı Gıda Sanayilerinin Uluslararası Rekabet Gücü: Makarna, Bisküvi ve Un Sanayi**, Proje Raporu 2000-2, Yayın No: 39 , Mayıs, Ankara.
- T. Kırıl, H. Kasnakoğlu, 1999, **Tarımsal Ürünler İçin Maliyet Hesaplama Metodolojisi ve Veri Tabanı Rehberi**, Proje Raporu 1999-13, Yayın No: 37, Aralık, Ankara.
- S. Demirci, 1999, **Destekleme Alımı ve Fark Ödeme Sisteminin Refah ve Dağılım Etkilerinin İncelenmesi**, Proje Raporu 1999-12, Yayın No: 36, Aralık, Ankara.
- J. Brooks, A. Tanyeri, 1999, **Tarımsal Politika Reformu: Sosyal Hesap Matriksi Yaklaşımı** (ingilizce), Proje Raporu 1999-11, Yayın No: 35, Aralık, Ankara.
- E. H. Çakmak, H. Akder, 1999, **Dünya Ticaret Örgütü-Tarım Anlaşması'nın Yeni Görüşme Dönemi ve Türkiye: Olanaklar, Kısıtlar ve Stratejiler**, Proje Raporu 1999-10, Yayın No:34, Aralık, Ankara.
- A. Özçelik, H. Tanrıvermiş, E. Gündoğmuş, A. Turan, 1999, **Türkiye’de Sulama İşletmeciliğinin Geliştirilmesi Yönünden Şebekelerin Birlik ve Kooperatiflere Devri ile Su Fiyatlandırma Yöntemlerinin İyileştirilmesi Olanakları**, Proje Raporu 1999-9, Yayın No: 32, Kasım, Ankara.
- A. Koç, J. Beghin, F. Fuller, Ş. Aksoy, T. Dölekoğlu, A. Şener, 1999, **Türkiye’de Yağlı Tohumlar Pazarı: Uluslararası Fiyatlar ve Alternatif Politikaların Arz, Talep ve İkame Ürünler Üzerine Etkileri** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-8, Yayın No: 31, Eylül, Ankara.
- A. Bayaner, 1999, **Çorum İlinde Yumurta Tavukçuluğunun Ekonomik Analizi**, Proje Raporu 1999-7 Yayın No: 23, Haziran, Ankara.
- E. Çakmak, H. Kasnakoğlu, H. Akder, 1999, **Türk Tarımında Destekleme Alımları ve Pazar Girişi Etkileri: Tarımsal Sektör Modeli Analizi**, (İngilizce), Proje Raporu 1999-6 Yayın No: 22, Mayıs, Ankara.
- W. H. Furtan, A. Güzel, G. Karagiannis, A. Bayaner, 1999, **Türkiye’de Tarımsal Araştırmaların Getirisi ve Tarımsal Verimlilik** (İngilizce), Proje Raporu 1999-5, Yayın No: 21, Mayıs, Ankara.
- O. Yurdakul, v.d., 1999, **Türkiye’de Hayvansal Ürünler Arzı ve Yem Talebi: Mevcut Durumun Değerlendirilmesi ve Alternatif Politika Senaryoları** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-4, Yayın No: 17, Mart, Ankara.

- S. Akgüngör, B. Miran, C. F. Abay, E. Olhan, N.K. Nergis, 1999, **İstanbul, Ankara, ve İzmir İllerinde Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünlere Yönelik Potansiyel Talebinin Tahminlenmesi**, Proje Raporu 1999-3, Yayın No: 15, Şubat, Ankara.
- A. Özçelik, A.Turan, H. Tanrıvermiş, 1999, **Türkiye’de Tarımın Pazara Entegrasyonunda Sözleşmeli Tarım ve Bu Modelin Sürdürülebilir Kaynak Kullanımı ile Üretici Geliri Üzerine Etkileri**, Proje Raporu 1999-2, Yayın No: 14, Şubat, Ankara.
- A. Schmitz, E. Çakmak, T. Schmitz and R. Gray, 1999, **Türk Tarımında Devlet Eliyle Ticaret** (Türkçe ve İngilizce), Proje Raporu 1999-1, Yayın No: 13 Şubat, Ankara.

Durum ve Tahmin Raporları

- İ. Dellal, R. Tunalioglu 2002, **Buğday Durum ve Tahmin: 2002/2003**, Durum ve Tahmin 2002-1, Yayın No: 84, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, **Kümes Hayvanları ve Yumurta Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-6, Yayın No: 81, Kasım, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-5, Yayın No: 80, Kasım, Ankara.
- S. Tan, Y.E. Ertürk, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 2002**, Durum ve Tahmin 2001-4, Yayın No: 79, Kasım, Ankara.
- İ. Dellal, 2001, **Buğday Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-3, Yayın No: 74, Eylül, Ankara.
- T. Dölekoğlu, 2001, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-2, Yayın No:73, Ağustos, Ankara.
- T. Diken, N. Akyıl, 2001, **Pamuk Durum ve Tahmin: 2001/2002**, Durum ve Tahmin 2001-1, Yayın No:58, Eylül, Ankara.
- İ. Dellal, H. Ege, 2000, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 2000/2001**, Durum ve Tahmin 2000-2, Yayın No: 48, Aralık, Ankara.
- H. Ege, İ. Dellal, 2000, **Buğday Durum ve Tahmin: 2000/2001**, Durum ve Tahmin 2000-1, Yayın No: 44, Temmuz, Ankara.
- N. Akyıl, 1999, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-8, Yayın No: 33, Aralık, Ankara.
- H. Ege, 1999, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-7, Yayın No: 29, Eylül, Ankara.
- Y.E. Ertürk, S. Tan, 1999, **Et ve Et Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999**, Durum ve Tahmin 1999-6, Yayın No: 28, Ağustos, Ankara.
- S. Tan, Y.E. Ertürk, 1999, **Süt ve Süt Mamülleri Durum ve Tahmin: 1999**, Durum ve Tahmin 1999-5, Yayın No: 26, Ağustos, Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, N. Köse, 1999, **Buğday Durum ve Tahmin: 1999/2000**, Durum ve Tahmin 1999-4, Yayın No: 24, Haziran, Ankara.
- H. Ege, Y.E. Ertürk, 1999, **Yemlik Tahıllar Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1999-3, Yayın No: 19, Mart, Ankara.
- Ş. Aksoy, A. Şener, 1999, **Yağlı Tohumlar ve Bitkisel Yağlar Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1999-2, Yayın No: 18, Mart, Ankara.
- N. Akyıl, 1999, **Pamuk Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1999-1, Yayın No: 16, Mart, Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk, 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1998-5, Aralık, Ankara.
- N. Akyıl, Y.E. Ertürk, 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1998/99**, Durum ve Tahmin 1998-4, Eylül, Ankara.
- H. Ege, Y.E. Ertürk, 1998, **Yemlik Tahıllar Durum ve Tahmin: 1998/99**, Durum ve Tahmin 1998-3, Temmuz, Ankara.

- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk, 1998, **Buğday Tahmin: 1998/99**, Tahmin 1998-2, Temmuz, Ankara.
  - M. Pınar, N. Akyıl, S. Er ve Y. E. Ertürk, 1998, **Pamuk Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1998-1, Ocak , Ankara.
- O. Aydoğuş, H. Ege, Y. E. Ertürk ve N. P. Zög, 1997, **Buğday Durum ve Tahmin: 1997/98**, Durum ve Tahmin 1997-1, Aralık , Ankara.